Hüseyin Aygün

0.0.1938
Resmiyet ve Hakikat

genişletilmiş 2. baskı

*dipnot

0.0.1938 Resmiyet ve Hakikat

Hüseyin Aygün

*dipnot

Hüseyin Aygün

0.0.1938
RESMİYET VE HAKİKAT

*dipnot

Hüseyin Aygün: 1970 yılında Tunceli'de (Dersim) doğdu. 1997 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1998 yılından beri Dersim merkezde ceza avukatlığı yapmaktadır. Uluslararası Af Örgütü üyesidir. Dergilerde, gazetelerde ve internet sitelerinde yazıları yayınlandı. İnsan Hakları, Hukuk, Alevilik ve Dersim gibi konularla ilgilenmektedir.

Eserleri:

Dersim 1938 ve Zorunlu İskân, Dipnot Yayınları, 2009

Eve Tarixê Ho Têri Amaene (Zazaca) Tij Yayıncılık, 2007

***0.0.1938 Resmiyet ve Hakikat*/Hüseyin Aygün**

© *Dipnot Yayınları*

Dipnot Yayınları 96
Yakın Tarih: 7
ISBN: 978-605-4412-08-2
Sertifika No: 14999

Editör: Ahmet Murat Aytaç
Kapak Tasarımı: Sinan Demirkaya
Kapak Fotoğrafı: 14 Ağustos 1938'de Dersim'in Halvori köyünde 217 kişi ölüme götürülürken...
Düzelti: Aydın Ördek
1. Baskı: 2010/ Ankara
2. Baskı: 2011/ Ankara

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd. Şti
Baskı: Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. Tic. San. Ltd. Şti.
Adakale Sok. No. 32/27 Kızılay / Ankara Tel:(0 312) 433 23 10

Dipnot Yayınları
Selanik Cad. No: 82/32 Kızılay / Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32
e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com
www.dipnotkitap.com

Çı pers kena bıra bıra,
Welatê mı sojia sura,
Adır vora Dersim sero,
Dar u ber, kemere kuçi jiva.[1]

[1] "Ne sorarsın kardeş kardeş/Yurdum kızgın bir sacdır/Ateş yağdı Dersim'in üstüne/Ormanlar, ağaçlar, taşlar, kayalar inledi.." Bir '38 ağıdından.

Teşekkür

Kitabın editörü, SBF'den akademisyen-yazar Ahmet Murat Aytaç, SBF'den akademisyen-yazar Aydın Ördek, SBF'den akademisyen-yazar ve "kitaba önsöz yazan" Ayhan Yalçınkaya, Almanya'dan FDG Başkanı Yaşar Kaya, emekli öğretmen Yekta Şengezer, Şıxso'dan Fahrettin Ulaş, Yeresk'ten Hüseyin Akgün, Almanya'dan M. Tornêğeyali, işçi Murat Ser, Dırban'dan Düzgün Ergün ve Cemal Bulşu, "Rıza Ağgül'ün trajedisini" bana ansızın attığı bir SMS ile bildiren –ve ne yazık ki adını bilmediğim- 'Şivan' mahlaslı okurum, Kayseri Dersimliler Mahallesi'nden işçi Hüseyin Tunç, Almanya Wiesbaden'den Aslan Kaya, Dersim'in "acar gazetecisi" Kadir Merkit, Hozat'tan Ali Hüseyin Varo, Hozat Kozluca'dan Erdal Karakoc, Elazığ'da avukatlık yapan Mesut Gündoğdu, Dersim Eski Belediye Başkanı Süleyman Kırmızıtaş, yazar Mehmet Gülmez, Hacettepe Üniversitesi'nden akademisyen-yazar Sema Buz, bianet'ten gazeteci Erol Önderoğlu, Hozat Karaca Köyü'ndeki Seyit Kasım Ocağı'nın hizmetkârı Erol Bey, verdiği bilgilerle beni hep şaşırtan Mahmut Yıldız (Bava Nejdi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nden akademisyen-yazar Ali Yaman, Almanya'dan "sürgün-yazar" Hıdır Aytaç, edebiyat öğretmeni Necla Demir, avukat İnan Yılmaz, yayıncım Emir Ali Türkmen ve nihayet bu kitabın tüm acılı, öfkeli, güleryüzlü, sabırlı, mahsun, cesur, çekingen mağdurları.

Bu esere kattıklarını tam bilemiyorlar, rollerini kabul etmeye yanaşmıyorlar, abarttığımı sanıyorlar, ama olmasalardı bu kitap da doğmayacaktı. Bana verdiklerini, bu kitaba katkılarını, destek ve yardımlarını, etkilerini en iyi ben bilirim. Hepsine içtenlikle –ve hiç olmazsa- teşekkürler.

Dersim 1938'in mağdurlarına,
Resmi tarihi alt-üst edenlere,
Tarihi yeniden yazanlara...

Emi, İdi ve Taylan için,
Hiç bitmeyen sevgimle

İçindekiler

Önsöz Yerine: Herkesin Bildiği Bir Sır İmiş Hakikat/ *Ayhan Yalçınkaya* **13**

Mağdurların Hikâyesi, Halkın Arşivi **19**

Resmiyet ve Hakikat 24

1 Tarihin Yenilenleri **25**

2 Qurçu'daki "Ölüm Yürüyüşü" **29**

3 Qurçu'da Kurşuna Dizildi, Oğlu Kore'de Madalya Aldı **33**

4 Dersim Nüfus Kayıtlarında "Yaşayan Ölüler" **37**

Bir Halkın "Ölüm Tarihi": 0/0/1938 37

5 Tapu Senetlerinde 1938 Kırımı ve Yağması **39**

6 Bir Mezranın Kırımdan Kurtuluşu **43**

7 Dersimliler "Vatan İçin" Savaşta **45**

"Vatan Savunmasına Katılmayan Bir Halk" 45

Ruslar'a Karşı Dersimliler 46

1925 Şeyh Sait İsyanı: Devletin Yanında Bir Dersim 47

"Yedi Düvelle Savaşıyoruz, Anadolu'nun Anahtarı İçin" 54

Resmi Tarihe Yanıt 55

8 Osmanlı Dönemi Dersim: Tüfekle İlk Tanışma **57**

"Ucundan Ateş Çıkıyor, 'Tüff' Diye Ses Çıkarıyor" 57

9 Osmanlı 1875: Aşiretler Mazgirt Kaymakamını Öldürüyor. 61
"Dersim Beylerine Nişan ve Rütbe Tevcihi" 61
Osmanlının Dersim'deki İlk Memuru:
Kaymakam Gülabi Bey 62

10 1938 Harekâtı'nın Esas Hedefi: Ocak Sistemi 67
Dersim İnancı: "Raa" 69
"Dersim Kızılbaşları'yla Kız Alıp-Vermek Engellensin" 73
Cumhuriyet, "Medeniyet" ve Dersim 74
Pirlere Sakal Kesme, Sürgün ve Ölüm Cezası 79

11 Aliyê Qax ve Ailesi Kurşuna Diziliyor 83
Ruslara Karşı Dersimliler Direnişte: Aliyê Qax ve Uşênê
Mursaê Dewreş 84

12 Yeresk'te, Mosım Pak'ta Seyitlere Toplu İnfaz 89
Düzgün Baba Efsanesi 89

**13 Dersim 1915: Kızılbaşlar'da "Bextiye Geleneği" ve
Ermeniler'e Koruma 93**
Ermeniler, Dersim'in Kadim Halkı 95

14 1936: Dersimliler Silahlarını Teslim Ediyor 97
Yaşamak İçin Silah Taşımak 97
1908 Devrimi ve Dersim 99
"Dersim'de Silah Miktarı 20 Bin Dolayındadır" 100
1936: Silahların Toplanmasında Kritik Yıl 101
Genelkurmay Başkanlığı: "Dersimliler'den
Sadece 1019 Silah Ele Geçirildi" 104

**15 Gahmut Köprüsü'nün Yakılışı, Mansuran Olayı ve
"Dersim İsyanı" Söylemi 105**
Gahmut Köprüsü'nün Yakılışı 109
Mansuran'da 12 Askerin Öldürülmesi 115
İsyan Değil Katliam 116

16 "Resmen" İmha: Zeynel Çavuş ve Ailesinin Sonu 119

Rayverê Qop ve Bir Yüzük Hikâyesi 120
Vali Cemal Bardakçı Çağrı Yapıyor..... 121
Bir Ailenin Felaket Günü: 0/0/1938 122
"Ailenin 1938 Harekâtında İmha Edildiği ... " 123

17 Hozat Ağzunik'te Toplu İnfaz..... 125
İki Asker, Bir Nar, Bir Şeker 126
Kırım Tapu Senedinde: "Bunlar Kısmen
938 Harekâtında İmha Edilmiş Olup ... " 128

18 Bir Aileden Geride Kalan 129

19 Dersim 1938/1942: Dağda Büyüyen Çocuk 131
Dere Laç'ta Savaş..... 132
Dersimlilere Karşı Zehirli Gazlar Kullanılıyor..... 133

20 Annesi Bıraktı, Babası Aldı..... 137

21 Tarlalarını Ekmeye Gittiler, Kırımdan Kurtuldular..... 139
Dersimli Çocukların Evlatlık Statüsü: Kölelik..... 142

22 Katliam ve İki Kere Sürgün: Balıkesir ve Muş 145
İnsan Yiyen Köpekler 153
"Bizi Katletmiyorlar, Artık Sürgün Vardır"..... 154

23 Jiara Parçikıne'de Kırk Genç 157

24 Taner'de Yangın ve Katliam 161
Rus Savaşı'nda Ölenler, Kurtuluş Savaşı'nda
Madalya Alanlar..... 161
Necip Fazıl'ın Kaleminden Lolan Taner'deki Cinayetler.. 166
Horozlu Ayna, Tarak ve Fistan Parçası 167

25 Katliamdan Sonra Katliam: Çukur Ağalarının Fermanı.. 169
Khalê Momıdê Soy'un Üniforması..... 170
"Fevzi Çakmak Gelmiş, Kırımı Durduracakmış!"..... 170

26 Dersim 1938'in Temiz Bir Sayfası: Dr. Mutemit Yazıcı... 177
Rus Komutandan Dersim'e: "Kızılbaşlara Özerklik"..... 177

Katliamı Durduran Doktor ve Karısı 178

27 Katliam Sonrası Kardeşlere Hasret Bir Ömür 181

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya:
"Dersimli Çocukları Toplayın!" 183
Bakan Şükrü Kaya "Alevi-Bektaşi Avında" 184
İsmet İnönü Elazığ Yatılı Bölge Okulu'nda 184

28 Taşkirek Kırımı 187

Kaymakam Halit Bey, Ane Xatun ve Ruslara Karşı Dersim Milisleri 188
"Garbi Dersim Milisleri", "Şarki Dersim Milisleri" 189
Kazım Karabekir'in Gözüyle "Dersim Sorunu" 191
Deli Halit Paşa'nın Portresi 191

29 1938'de "Tetik Düşürmeyen" Bir Asker 197

30 Dere Sezıku'da Titreyen Kadın ve Çocuklar 201

31 "Dağlarda Savaşıyorduk, Keyfimize Dolaşmıyorduk" 204

Genelkurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala 205

32 Bir Kardeşi Ormanda Açlıktan Öldü, Biri Kayboldu 207

14 Yıl Sonra Yurdunda 209

33 "Bunlar Dersim'den Gelmiş, İnsan Yiyorlar!" 211

"Elazığ'da Kahve İçtim Yetişemedim, Kahve Değil Zehir İçseydim, Hozat'takileri Kırdılar" 212

34 "Dersimliler Geliyor, Gözleri, Kulakları Başka" 213

35 Kırmızı Zarf İçinde Ölüm Emri 216

"Moa Ki Biye Analığe, Pi Ki Beno Babalığ" 216

36 Vurduğu Askerle Sürgünde Dost Oldu 219

Haydaranlı Kamer Ağa, Samsun'da,
Mustafa Kemal ile Şapka Dağıtıyor 219
Mustafa Kemal, Kamer Ağa Ailesine Soyadı Veriyor 220
"İki Silah Devlete, İkisi Bize" 221

37 Babadan Oğula "Kurşun" Tesellisi 224
Dersimliler, "Subay Evleri" İnşaatında Çalıştırılıyor 224
38 Rayver'e Lanet, Oğlu Ali Haydar'a Ağıt 227
39 Kemerê Arey'de Uçurumdan Atılanlar 230
"Teyze, Ben Kendi Çocuklarımı Nasıl Boğayım?" 231
14 Ağustos 1938: Kemerê Arey'de Kırım 232
"Ya Yol Vergisi ya da Yol İşçiliği" 233
40 Pulê Fate'de Süngüler Altında Anne ve Çocuk 235
41 Kanoğlu'da Saçları Birbirine Bağlı Anne-Kız 238
Fevzi Çakmak ve Bir Bardak Su 239
42 Hesê Gewe'nin Çocukları 241
43 Karıncaların Yediği Çocuk 245
Hiniyê Dızdu Anıtı 248
44 Bir Emanetin Öyküsü 249
45 1938'den 1994'e Kadar Süren Felâket 254
46 Dersim'in Cerrahı Mıstê Sılıç 259
Halvori Toplantısı 260
Yaralı Askere Şifa 261
47 Ölümden Sayısız Kere Kurtulmak 263
Dersimliler ve Okul 264
Dersim'de Vergi 267
Yüzbaşı Şükrü Başaran ve Emine ile Karşılaşma 268
48 "Ya Haq! Bu Kurban Senin Medağındır!" 270
'38'in Çarpıtılması 271
49 Şorda'da Aktoprak'ta Yatanlar 274
"Sen Devletsin, Bir Sigaran Yok, Bizde Silah ne Arar?" 274
Ölüleri Defnetmek Yasak 275
50 Xozmerek'te Demenanlılar'a Ferman 276

51 Seyid Rıza ve Dersim Liderleri'ne Ağıt 279
Ermeniler'i Koruyan Lider 279
Seyit Rıza Sin'i Yakıyor 280
Halvoriye'de Direniş Yemini 282
"Beni Oğlumdan Önce Asın!" 285

52 Xêç'te Yangın, Hopıke'de Kurşun 287
Bebeğini Dereye Atan Kadın ve Kocası 289
Süslene Püslene Ölüme Gittiler 291

53 Mazra Sur Katliamı: 15 Ağustos 1938 293

54 1938 ve Bir Derviş 295
"1938: Kerbela'dan da Büyük Bir Facia" 297

55 1938 Sürgünleri: Hafızada Kalan İzler 299
Kal u Bela'dan Bu Yana Değişmeyen:
Dersimliler'e Sürgün Yolları 299
Dersim 1938 Sürgün Kararı'na Bakış 302
Sürgünlerin Sınıflandırılması 305
Öldürülme Korkusu 307
Zorluklar, Engeller, Değişik Olgular 308

56 1938 İle Yüzleşmek 311
Dört Aşamalı Plan 311
Hapishaneden Çıkmak İçin 313

Belgeler 314

Resimler 314

Kaynakça **381**

Kişi Adları Dizini **384**

ÖNSÖZ YERİNE
HERKESİN BİLDİĞİ BİR SIR İMİŞ HAKİKAT

Ayhan Yalçınkaya*

Şeriat anadır, tarikat baba; marifet oğuldur, hakikat torun. Dersim'in şeriatı söze hiç gelmedi; ak kâğıtlar üzerinde kara fermanlar olarak kim bilir hangi arşivlerde, hangi mucizeyi bekliyor? Babaların, öfkeleri kendinden menkul, söze gelişi de. Oğullar, "Evlad-ı Kerbela"ydı ve çoktan şaşırmayı unutmuşlardı; çünkü ilk değildi kesik başların gövdelerini araması. Herkes, alttan alta, "neden?" diye yakalarına sarılıp hesap sorarken; "Kerbela'yı bin yıldır hatırlıyorsunuz da, Dersim'i unuttunuz" derken; Dersim'i unuttuklarından mı sustular, unutmamak için mi? Şimdi torunlar "konuşmayı" öğreniyor; sesleri seslere çatarak ve belki tümüyle yanlış sorulara yanlış yanıtlar arayarak. Ama bizler, en fazlasından Dersim Katliamı'nın tanıklarının tanıkları olabilecekler, torunların sesleri karşısında afallıyoruz: Hangi sesin ne söylediğini anlamaya çalışmaktan öte, sesleri ayırt etme zahmetine bile girmiyoruz çoğun. Çoğumuz için, Dersim her ne kadar içimizde bir kanayan yaraymış gibi, arada bir kendini "hatırlatsa da" "Dersim geçmişten ve geçmiş geçmişten ibarettir."

---

* Doç. Dr. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi Bölümü Öğretim Üyesi.

Peki, kendisinden ibaret olan bu geçmiş'in "kendisi" nedir? "Biz Dersim'e yalnızca tanıklık edebiliriz, kulak verebiliriz, ama katiller adına özür dileyemeyeceğimiz gibi, kurbanlar adına da özür kabul edemeyiz"i yüksek sesle dillendirirken ve aynı anda, "Dersim'i unutmadık, unutmayacağız, unutturmayacağız" yollu şiarlara sarılırken, unutturmayacağımız ya da unutmadığımızı savladığımız şeyin yalnızca kendisinden ibaret bir geçmiş olmasına razı mıyız? Bizim "unutturulmaya çalışılan bir geçmişin sahibi olduğumuza" duyduğumuz iman, aynı zamanda, boş bir bellek isteyen hayali bir iktidara duyduğumuz imanın "arabı" değil mi? Bir çocuk belleğini, oyuna dalıp buyruğu unutan bir çocuk belleğini arzulayan iktidar neredeyse, biz de oraya gidelim. Unutturmak isteyen hayali iktidara karşı, sürekli ve yalnızca hatırlatmak isteyen "geçmişin sahipliği" gerçekte geçmişi çoktan terk etmiş olmasın; meğer ki Dersim Kızılbaşlıktan, Kızılbaşlık zamanı böle parçalaya putlaştırmaktan ari olmaya?

Olsun: Torunların artık yüksek sesle sormaya başladığı "Sahi orada ne oldu?" sorusu bile çoğumuzu irkiltmeye yetiyor. Bu sorunun acılarla, katliamlarla, düpedüz vahşetle, insanın insanlık dışına çıkma potansiyelinin sınırsızlığıyla insan olduğunu göstermeye çalıştığını sanıyoruz ve bu sanı bile bizi dehşete düşürüyor. "Ah, hayır, hayır, bu ölüm çeşitliliği bize ne öğretebilir ki? Neden diye soralım, neden Dersim diye, neden Kızılbaşlar diye soralım; herhangi bir yerde, herhangi bir biçimde "niçin ve nasıl"a muhatap olabilecek bir yanıt bulalım ve önünde aklımızla eğilelim" Öyle bir yanıt bulalım ki herhangi bir yerde, herhangi bir biçimde, herhangi bir toplu öldürüme de aynı biçimde uyabilsin! "Dersimliler mi katledildi? Kızılbaşlığından. Kızılbaşlar mı katledildi? Sistem dışı reflekslerinden." Ya şuna ne dersiniz: "Maraşlılar mı katledildi? Kızılbaşlığından. Kızılbaşlar mı katle-

dildi? Bir gökyüzü olarak sosyalistliği bir yıldız gibi taşıdıklarından." Ya da şuna: "Yahudiler mi katledildi? Museviliğinden. Museviler mi katledildi? Faşizmin bir "günah keçisine" gereksinimi vardı da ondan." Bize düşen ne, bu boşluk doldurmaca oyununda; boşluklar hep Kızılbaşların, Müslüman olduğunu savunanların Yahudiliğe bile layık görmediklerinin ve hatta sosyalistliği bile soysuzlaştırıp kirlettiği savunulanların cesetleriyle doldurulurken? Ders çıkarmak. Soğukkanlı bir akılla, tarihi doğru okumamız vazediliyor. Elbette biz de biliyoruz; Dersim'in kanı ne yalnızca İsmet İnönü'nün elinde, ne de Fevzi Çakmak bir kahraman. Daha köklü, daha evrensel bir ders çıkarmamız isteniyor demek. Öyle evrensel bir ders çıkaralım ki geçmiş gelecek olsun! Bütün kirinden pasından arınarak! Zazası, Kırmancı, Ermenisi, Kürdü, Türkü, Rumuyla Dersim cennetimiz olsun. Buna kim hayır diyebilir: Geçmişin gelecek olmadığını reddeden bir Alevi'den gayrı? Sahi, "Orada ne oldu"dan kaçarken, "oradan" kaçıyor olmayalım? Üzerine "devlet hançerinin saplandığı yılanların" cirit attığı dağlardan?

"Geçmişi unutma, unutturma" diyenle, "geçmişten ders çıkar" diye buyuran ses nasıl da yer değiştiriveriyor birden!

Geçmişi, yaşayanların, kaybolmaya yüz tutmuş son sözleriyle ya da o sesleri ilk elden duyan kulakların sesleriyle karşımıza çıkaran bu metin, "kapımızın önüne bir taş dikiyor" ya da kendi dillerince söylenirse "*verê çêveri de kemer dik kerdenê.*" Taşın üstünde ne bir sembol, ne bir söz; yalnızca bir taş: Herkesin anlamını bildiği ve belki hepimizin bu anlama muhatap olmamak için yerin dibine geçmeyi tercih edeceğimiz bir taş. Hepimizin mi? Ola ki ne aptalca bir soru bu. Tanıklık ne gerektirirdi, ne çabuk unutuverdik; seyirci olmaklığımızla. Seyirci hep oturur: Sahneye ram olur, yaralanmaya açıktır; yarası sürgit kanamasa

da. Seyirci teslim olandır ama teslim olduğu *"raa"* değildir. Dersim 38'de tanıklık ne gerektirir? İlk elde Dersim 38'in kendisini gerektiriyor ama kimin Dersim 38'inden söz ediyoruz? İkincisi, elbette tanıklığı dinleyen bir kulak gerekiyor; vicdana kesmiş bir kulak, kulağa kesmiş bir vicdan! Böylesi bir tanıklık kitabının tanıklığı, tecavüz sahnelerinde oynayan oyunculardan hangisinin daha iyi tecavüze uğradığını tartışmayı marifet bilen, bazılarının elbette tecavüzü hak ettiğine iman etmiş ve "tecavüzün cinsel zevk meselesi değil, açıkça saldırı" olduğunu açıklama gereği duyan manşetler atılmasına alışkın bir toplulukta hangi kulağa seslenir ki? Bu anlamda bu metin, tanıklarını arayan bir metin değil; okuyucularını da aramıyor; dinleyicilerini arayan bir metin bu.

Ama içimiz bunca üşümüşken hangi balta kırabilir buzulu, hangi soru bu buzulu kıracak baltaya sap olabilir?

İnsanlığa karşı işlenmiş suçlara gelmeyi geçtik; "asmayalım da besleyelim mi?" diye konuşma "yüzünü" bulan bir zihniyetin zaman aşımına uğrayabildiği bir ülkede, zaman aşımına uğramayan şey "borçtur" ve borç geçmişeyse, geçmiş hiç kimsenin olmamaklığıyla herkesindir ve geçmiş kolektifliğiyle şimdiden ari değildir ve dahi şimdiden gayrı değildir. Dersim adlı "nüfus kayıtları bile tutulmayan ölüler ülkesi"nde halen 153 yaşında ve sağ gözüken Ahmet Aslan bunu mu söylüyor bize, cam kesmiş, kim bilir hangi koyakta kayıp gözleriyle? Yoksa ölüleri ölülere bırakmayı? Ama biz ikisini de yapamıyoruz. Dersim '38 söz konusu oldu mu, hala *"hard sur vi, asme duri vi: Yer ateşti, gök uzak!"* "İyi ki öyle", değil mi? Nasıl da rahatız artık: "Aradığınız bütün yanıtlar Dersim'de olmalı: Hadi Dersim'e..."

Dersim "tertelesinin" mazeretini Dersim'de arayanlara: Şeriat'ın cünubu cimadır, su ile temizlenir; tarikatın cünubu ikrarsızlıktır, dermanı pir eli; marifetin cünubu nefsini bilmemektir,

mürşit bildire; Ya hakikatın cünubu? Kendi küfrünü iman, başkasının imanını küfür bilmektir; aklının bildiğini kalbiyle, kalbinin bildiğini aklıyla reddetmektir. Temizliği mürebbi elinden olur: Ama bu metinde mürebbi yazar değildir: Mürebbi arayan Munzur'a baksın!

MAĞDURLARIN HİKÂYESİ, HALKIN ARŞİVİ

Dersim 1938 olayları hakkında yürütülen tartışmalarda dile getirilen en önemli hususlardan birisi de resmi arşivler meselesidir. Devlet arşivlerinde yer alan yazışmalar, askeri veya siyasi emirler, raporlar, talimatlar, fotoğraflar, diğer tüm resmi belgeler, hâlâ "gizli kasalarda" saklanmaktadır. 2009 yılında parlayıp sönen "Dersim 1938 tartışmaları" sırasında "kapalı resmi arşivler" konusu gündeme geldiyse de hiçbir ilerleme sağlanamadı.

Resmi arşivlerin bir an evvel açılması gerektiği açık. Ancak Dersim 1938 katliamının başka bir "arşivi" daha var: Mağdurların, tanıkların veya halkın hafızası. Biz bu hafızaya, "Halkın Arşivi" diyoruz. Bu kitap, Dersim halkının "1938 arşivini" bir parça açmayı hedeflemektedir.

Tanık, Latince "testis" sözcüğünden gelir. İki hasım taraf arasında üçüncü taraf konumunda bulunan kişiyi (testis) ifade eder. Latincedeki ikinci sözcük olan "superstes", bir şeyi başından sonuna yaşamış olduğu için buna tanıklık edebilecek kişiyi belirtir. Bu kitabın mağdur ve tanıkları, birer superstes'tir. Ancak bu kişiler, 1938 katliamının "tarafı" da olduğundan yeterince "tarafsız" da değildir.

1938'de gidenlerin sesleri, görüntüleri, fotoğrafları, verecek dersleri, öğretecek hiçbir şeyleri yok. Onlar öldürüldüler. Yattıkları mezarları, başlarında bir taşları, ebedi bir mekânları dahi

yok. Ancak bu kitapta konuşanların söyleyecekleri çok şey var. İşte bu yüzden bu kitabın kahramanlarının anlattıkları aynı zamanda 1938'de gidenlerin sözüdür.

1938'in "sessiz şahitleri", dereler, ırmaklar, dağlar, taşlar, ağaçlar, yollar, mağaralar, tepelerdir. Bunların da dilleri, konuşacak halleri yok. Ancak bu kitaptaki konuşanların –hem de epeyce- kelâmı var.

Kitapta anlatılan olayların hepsi yaşanmıştır. Abartısızdır. Kitapta, Dersimliler'in geleneksel çelişkileri, aile-aşiret içi onurlu tutumlar, aile içi tatsız olaylar, "kurşun zayi olmasın" diye arka-arkaya kadınları dizerek tek kurşunla katletmeler, aşiret kavgaları, milislik, ihanet, "paşaya kelle götürmeler", öz çocuğunu boğan, suya atan kadınlar, "bextiye" uğruna başkası için hayatını vermeler, toplu katliama gönlü razı olmayan yüzbaşılar, gözü yaşlı "tetik düşürmeyen" sıradan askerler, "katliamı engelleyemedi" diye Düzgün Baba Dağı'nı taşlamalar, Dere Laç'ta direniş türküleri söyleyenler, bir telgrafla –Pülümür'de- pek çok kişiyi ağır makinelinin önünden kurtaran resmi memurlar vs. olaylar var.

Kitabın anlattıkları arasında son derece dikkat çeken bir nokta, 1938'de hemen her yerde ilk kurbanların Ermeniler olmasıdır. Neredeyse tüm anlatıcılar, "Ermeni ailelerin kendilerinden önce kurşuna dizildiğini" belirttiler. Öyle anlaşılıyor ki, dönemin yetkililerinde bir "Dersimli Ermeni Aileler Listesi" mevcuttur.

Kitapta temsil edici ve önemli olayların anlatımı var. Yüzlerce konuşmacıdan en önemli kırk elli kişinin öz deneyimi aktarılıyor. Tanıkların çoğuyla kendi oturdukları yerde görüştüm. Bazıları, bizzat kurşuna dizildiği derede, bahçede ve evde konuştu. "O" günü, bir daha anlattı ve adeta yeniden yaşadı. Beni de yanına alıp o güne, ateşler ve süngüler içine, "ölüler tarlası"na gö-

türdü. Mağdurlar, el-kol hareketi ve yüz hatlarıyla da "olayı" adeta canlandırdı. 1938'i -genellikle- "çocuk yaşta" kendi köyünde karşılayan bu kişilerin nasıl ayakta kaldığını, hangi sabır ve kuvvetle yaşama tutunduğunu anlamak çok zor. İnsanın ne kuvvetli bir varlık olduğunu gözlerimle gördüm. İnanamadım, şaştım. Dersimliler'in direncine tanıklık ettim. Bu deneyimler geçmişte kalsa da bugün de çok etkileyici ve yol göstericidir.

Kitap, elbette -ve sadece- tanık hikâyelerinden ibaret değil. Bazı tarihi, siyasal yorum ve değerlendirmeler de var. "Dersim İsyanı" söylemine dayanak yapılan Gahmut ve Mansuran olaylarını ayrıntılı olarak ele aldık. "Dersim 1938 Sürgünleri" ile ilgili geniş değerlendirmeler var. Mağdurların Kurtuluş Savaşı'nda veya Rus Savaşı'nda aldıkları madalyalar, resmi beratlar, resmi – ve "gizli"- soruşturma talimatları, verilen ödüller, hediye nesneler, kimi katliam emirleri, sürgün cetvelleri, tapu kayıtları, askerlerce evlatlık alınan kız çocuklarına dair belgeler, eski fotoğraflar da kitapta yer alıyor. Bu ikinciler, tanıkların yaşadıklarını belgeliyor.

Bu kitapta konuşanların hepsi "sıradan" insanlardır. Çocuklarına, torunlarına, komşularına, arkadaşlarına, her gün, evde, kahvede, köyde, hatta katliamı yaşadıkları yerlerde anlattıklarını -bir kere de- bu kitapta anlattılar.

Tanıkları bir araya getirsek ortaya dünyanın en değişik sesli korosu çıkar. Onlar tanık ama aynı zamanda "kurban"dırlar. Tutarsız, çelişkili, uzlaşmaz, anlamsız, sessiz, duygulu, gözü yaşlı, umutsuzdurlar. Aynı zamanda umutlu, sevecen ve hayata bağlıdırlar. Genellikle "yaşamamız mucize" diyorlar, şükrediyorlar. Gerçeği söylüyorlar, aynı zamanda inatla gizliyorlar. Ferdi veya toplu öldürmeleri –umumiyetle ve cesaretle- anlatıyor, bireysel ihanetleri, özellikle "kadın ve kızlara yönelik hakaretleri" anlat-

maktan imtina ediyorlar. "Katliamı hak ettik" diyen de, "Başımıza gelen yeni bir Kerbelaydı" diyen de var. "Dersim aşiretlerinin Allah ocağını söndürsün!" diyerek kabahati "kendinde" arayanlar sayısal olarak çoğunlukta. Katliamı umumiyetle Celal Bayar'a; "mucize" kurtuluşlarını ise Fevzi Çakmak'a bağlıyorlar. Yaşadıklarına bir "ad" ver(e)miyorlar, genellikle dua ediyorlar. "Aê ke ma diya, keşi mevino!"[2] diye konuşuyorlar. Kin tutmuyorlar, umutsuzlar, hiçbir şey beklemiyorlar, aynı zamanda kendilerini anan her çabaya karşı son derece dikkatli ve hassaslar.

Bir de hiç anlatmayanlar var. Lâl gibi hiç konuş(a)mayanlar. 1938'den tek kelime bile etmiyorlar. 1938'i "dünyanın en büyük sırrı" gibi içinde saklayanlar var. Onlar, sadece "unutun!" diyorlar. Belki de böyle "rahat" ediyorlar. Yakınlarını korumak istiyorlar. Çocukları, torunları, komşuları, arkadaşları, tanıdıkları asla kötülükten haberdar olmasın istiyorlar. Kötülük ve nefretle büyümenin çocuk ve genç ruhları nasıl hırpaladığını –kendi deneyimlerinden- biliyorlar.

Kitap, sıradan insan hikâyeleriyle dolu olsa da arada bazı "ünlüler" de var. Bu ikinciler, siyasetçi, asker, devlet başkanı, hükümet tabibi, başbakan, genelkurmay başkanı, vali vb. sıfatlarla kitaba dâhil oluyorlar ve "Dersimliler'in kaderi" üzerinde etkili oluyorlar.

Tanıkların hepsi Zazaca konuştu. Anlatılanları Zazaca'dan Türkçe'ye aktarmanın güçlükleri –elbette- oldu. Bu güçlükleri mağdurlar da yaşadı. Seri atış yapan ve 1938'de insanları toplu kurşuna dizmede kullanılan tüfeğe tanıklar "ağır makineli" dedi. Zazaca konuşanların hepsi bu silahı Türkçe andılar, hatırladılar.

[2] "Bizim gördüğümüzü, kimse görmesin!".

"Unutulmayanlar" arasında, hafif ve ağır makineli nitelikte, seri atış yapan bu "ölüm makinesi" en başta yer alıyor.[3]

Tanıkların bir bölümü şu anda yaşamıyor. Bir bölümünün vasiyeti "Bunları mutlaka yaz" idi. Bir bölümü "Biz duymadık, gözlerimizle gördük, anlatıklarımı benden sonra yaz" diye tembih etti. Bir bölümü ise kitabın yazılması sürecinin uzamasından şikâyetçi oldu. Bir bölüm tanık, "Ben artık önemli değilim, ölsem de olur, yaşamam zaten mucize idi, çocuklarıma bir şey olmaz değil mi?" diyerek hâlâ korktuğunu belli etti. Bir bölüm tanık dava açmayı kabul etti. Kitabın anlatıcıları da olan bu kişiler şu anda hâlâ devam eden "ilk Dersim 1938 davası" sürecinin de tarafları oldu. Kitabın, bu tür bir "yan ürünü" de –ne mutlu ki– var.

Dersim'in yazılı bir geleneği yok. Ses ve söz, Dersim'in "iletişim ağı" veya ruhudur. Dersim edebiyatı en çok sözlü ürünlerde dile gelir. Kitapta, sanuklar[4], şüareler[5], hewalar[6], qese pi u khaliku[7], siyasal ve sosyal olaylarla bağlantısı temelinde el değmeden aktarılıyor. Bazı önemli efsanelere ve hêkatlara[8] da kitapta yer veriyoruz. Bunların tümünün Türkçelerini de vererek Zazaca bilmeyen okura -bir parça- yardımcı oluyoruz. Sözlü geleneğin bu önemli ürünleri sadece anlatılan dramatik hikâyeleri güçlendirmiyor; aynı zamanda "Dersim tarihi" hakkında da önemli ipuçları sunuyor. Sözgelimi, "Hewa Çanaqqale", Dersimliler'in Ça-

---

[3] 1938 katliamını Pülümür bölgesinde yaşayan ve "ölülerin altında kalarak kurtulan" kimi mağdurlar ani ve toplu ölüme yol açtığı için bu silaha "Seyta" (Şeytan) dediler.

[4] Masallar.

[5] Ağıtlar.

[6] Türkü ve ağıtlar.

[7] Atasözleri.

[8] Anı, gerçekleşmiş olay.

nakkale Muharebesi'nde yer aldığını ortaya koymakla kalmıyor, "mezarları olmayan Dersimli gençler" olgusunu da gözler önüne seriyor. Öte taraftan bu ağıt, "Dersimliler vatan savunmasına katılmıyor", "Devlete asker vermiyor" şeklindeki resmi söylemi de çürütüyor.

Resmiyet ve Hakikat

Resmi arşivlerde ne olduğunu hâlâ bilmiyoruz. Ancak, devlet arşivlerinin, resmi raporların, genelgelerin, emirlerin, diğerlerinin, "devletin yüksek menfaatlerinin" esas alınarak hazırlandığını iyi biliyoruz.

Modern Türkiye tarihinde Dersim 1938 en büyük kitle katliamıdır. Böylesine insani ve vicdani bir konuda son yıllara kadar sadece "resmi" ve "muhalif" iddialar egemen olmuştur. "Dersim İsyanı" söyleminin –bugüne kadar- "sol", "devrimci", "sosyalist" ve "yurtsever" yazında, -resmi belgelerde olduğu gibi- kabul görmesi düşündürücüdür.

Bu kitabın açtığı arşiv, 1938'e halkın penceresinden yaklaşmaktadır. Mağdurların hepsinin "sıradan öyküleri", aynı zamanda Dersim 1938'in birer baladıdır. Kitabın arşivi halktır; halkın kelâmı, "resmiyete" karşı "hâkikatın" sözüdür.

1938'de Dersim, "Türkiye'nin en büyük kötülük yeri"ydi. Annette Wieviorka'ya göre tarih, şimdiki zamanda yazılır, bu da geçmişe yaklaşımı durmadan değiştirir. Bu kitap, herkes geçmişine daha farklı yaklaşsın ve "1938 kötülüğü bir daha asla" demek için yazıldı.

Hüseyin Aygün
20 Temmuz 2010
Dêrsımi-Mamekiye.

1
TARİHİN YENİLENLERİ

Ömrünün son demlerini yaşayan adam seksenli yıllarını devirmiştir. Dersim'e bağlı "Borr" köyündendir. 1928'de dünyaya gelir. Köydeki aile isimleri "Khalê Soy", onun adı da "Uşênê Khalê Soy"dur. Henüz dört yaşındayken anası kendini asar.

Daha on yaşında iken "Dersim 1938" başlar. 37'de asker Dersim'e gelir. Köylerinden zorunlu olarak ayrılırlar ve Qılaçiye'ye giderler. Bir sonbahar gününde babası Hıdır'ı orada kaybeder. Bundan sonra ona halası Beser bakacaktır. Beser'in oğlu Hüseyin de on yaşındadır.

20 Temmuz 1938 günü Pax Karakolu komutanı bir manga asker ile Sogayige'ye gelir. "Demenanlı" oldukları için gözaltına alınırlar. 40 kişidirler; hepsi kadın ve çocuktur. İçlerinde Seyitlerden katılmış olan iki erkek vardır; Süleyman (Kılıç) ve Hüseyin (Gündüz); biri Kureyşanlı biri de Seyitler'dendir. Genç olanlar elbiseleriyle birbirine bağlanır; çocuk ve yaşlılar ise bağlanmazlar.

Asker eşliğinde bir süre yürürler; Sogayige köyüne bağlı Xoçuğ mıntıkasına gelirler. Bugünkü Orman İşletme binasının tam karşısında bulunan Qurçu tarlasına yaklaşırlar. Harçik çayı, yanlarında coşkulu akmaktadır. İşte tam burada durdurulurlar.

Burası daha önceden de insanların katıldığı bir yerdir; nice insan işte bu derenin ağzında katılmıştır. Dere kenarına gelir gelmez "Oturun!" emri ile yere çömelirler. O, hemen yanı başında çömelen halasının "fistan"ının altına kaçar. O sırada Kureyşanlı ve Seyit olan iki yetişkin "Ya İmam Uşê, Ya İmam Hese roza tuya, ila ilala Muhameden Resulala!" (Ya İmam Hüseyin, Ya İmam Hasan sizin gününüzdür...) diyerek dua etmeye başlar. Temmuz ayının ortasıdır; havalar Kerbela sıcağıdır.

Süleyman ve Hüseyin nedense ayrı bir köşeye çekilir ve anında öldürülürler. Ağır makinelinin cayırtısı başlar; göğe yükselen salavatlar, kurşun seslerine karışır; toplu oturanların üstlerine kurşunların yanı sıra iri taşlar yağar. Uşênê Khalê Soy, kolundan ve süt dişlerinden birer; kalçasından iki kurşun yarası alır ve anında bayılır. Askerler otomatik silahı iki kere doldurup boşaltırlar. Kendine gelince ağrılar içindeki bedenini ölülere yaslanmış şekilde bulur. Kolundan ve ağzından akan kan yerde kurumuştur. Canlı kalanlar süngülenmektedir; gözlerini açmaz; kendisine yıllar gibi gelen uzun bir süre boyunca ölü taklidi yaparak durur. Askerler, ayağından sürükleyip götürüp onu dereye atmak isterler. İki kavak yüksekliğinden atılır; ama o yamaçta bir taşın üzerinde takılır kalır. Askerler diğer ölüleri atarken o taşın üzerinde kendisine ateş edileceğini anlar ve kendini suya yuvarlar. Sol eliyle ağzını ve burnunu kapatır ve derin nefes alarak suya düşüverir. Ay ışığında bir süre sürüklenir, bir taşa tutunur ve az sonra suyun üstünde sürüklenen birinin bileğini kavrar. O elin sahibi de henüz sağdır ve kendisine el verir. Kendisi gibi suda sürüklenen bu yaralı çocuk halasının oğlu Hüseyin'dir. Bir süre birlikte suya bata çıka aşağıya doğru ilerlerler. Hüseyin'in yarası daha ağırdır; bir süre sonra su onları kıyıya sürükler. Su, kıyıya yakın duran Hüseyin'i geri çeker; ancak o diğerini yukarı çıkar-

mayı başarır. Kısa bir süre sonra yorgun, yaralı ve kanlar içindeki bu iki çocuk su kıyısında bayılırlar.

Sabah 11'de kendine gelir. Üç gün üç gece Hüseyin ile kalır. Kavaklık ve söğüt arasında sinek ve arılar kan kokusuna gelirler; yaralarına saldırırlar. Sinek ve arıların ısırmaları kurşunlardan daha ağır gelir. Yıllar sonra o felaket günlerinden hafızasında kalanları anlatırken "her çi mı virra şiyo, tharva mıloçıku mı vira nêşiya"[9] der.

Üç gün üç gece su içerler; Hüseyin'e suyu kendi elleriyle içirir. Dördüncü gün oradan ayrılır ve Rayverlerinin evine gider. Rayverleri unu yağla karıştırır ve ağzına kaşıkla verirler. Köylüler "Seni burada görürlerse bizi de öldürürler" derler; o anda mecburen oradan ayrılır. Köyün üst tarafından dere ağzında bir soğuk suyun başına gider. Su içer, dinlenir ve sonradan belediye başkanı olacak Hüseyin Aytaç'ın köyüne gider. Köye girmeden bir adam koşarak gelir; elinde ekmek vardır. Ekmeği verir onu köye sokmaz. Köy dışına çıkar; iki saat yürür ve keçilerin aşındırdığı bir çukura sığınır. Keçiler az sonra gelir; çoban küçük kız onu görünce kaçmaya başlar. Kızın kaçmasını merak eden kadınlar çukurun başına gelir ve onu görürler. Ona keçileri sağarak süt çıkarır ve kaşıkla ağzına damlatırlar. Burada da kalamaz ve halası Beser Taş'ın evine doğru yola koyulur. Çay ağzında bıraktığı ağır yaralı Hüseyin'in 2-3 gün sonra öldüğünü sonradan öğrenecektir.

Hikaye köyü Borr'a dönmesiyle devam eder. Hikâyemizin yakın döneminde ise ağız ameliyatını yaparak ölene kadar unutmak istediği (ama nedense gittikçe daha fazla hatırladığı)

---

[9] "Her şeyi unuttum ama kanıncaların bana ettiğini unutamadım".

"ol felaket günleri"nin izlerini yüzünden bir parça daha silmesi vardır. Ama ruhunda o günler hala taptazedir.

Osmanlı'da büyük bir sancak olan bu bölgenin adı Cumhuriyet'in ilk yıllarında bile değişmez. Ancak, 1935'te birden TBMM'de çıkarılan bir kanun burasının adını "Tunceli" yapar. Kuşlarının sesini dinlediği, derelerinde yüzdüğü, dağlarında çobanlık yaptığı Borr, "Çıralı" olur. Sisli anılarla hatırladığı Qılaçiye "Çanakçı", hiç unutamadığı Sogayige ise "Atlantı"ya dönüşür. Memleketinin isminden başlayarak kazalarının, köylerinin, derelerinin, mıntıkalarının ve hatta dağlarının (ve tepelerinin) bile adı değişir.

Nüfus kütüğüne kaydedildiğinde adı artık "Hüseyin Gül" olacaktır. Yüzyıllardır ailesinin taşıdığı Khalê Soy adı, tıpkı şehrinin, kazalarının, köylerinin, derelerinin ve dağlarının adları gibi tarih olmuştur. Ona ellerini, kollarını, ayaklarını ve vücudunu tanıtan, annesinden ilk ninnileri duyduğu, oyunlarını oynadığı, yaşlıların "lozine" etrafında anlattığı masalların dili Zazaca ise artık resmen "dağ dili" olmuştur.

Onun "suçu" yalnızca tarihin şanssız bir zamanında ve şanssız bir toplumunda doğmuş olmaktır. Onlar için "tarihin lanetlileri" veya "tarihten arta kalanlar" deniliyor. Anadolu'da veya sürgün edildikleri dünya topraklarında Ermeni, Yahudi, Rum, Kırmanc-Zaza, Kürt, Alevi-Kızılbaş, Süryani vd. kimliklerde onlardan çok var. Onlar için kupkuru fermanlarda, emirnamelerde ve öteki "resmi" belgelerde "katli vacip" diye yazılıdır.

Dünyada ve Türkiye'de barışa ulaşmanın ve bir arada yaşamanın yolu tarihle yüzleşmekten geçer. Tarihle yüzleşmek, "tarihin yenilenlerini" dinlemekle başlar. İşte bu kitap, tarihin yenilenlerinin öyküsüdür.

2
QURÇU'DAKİ "ÖLÜM YÜRÜYÜŞÜ"

Dersim merkeze bağlı Khalkundır'a 1936'da asker gelir. Aşiretlerle asker arasında çatışmalar başlar. Demenanlılar askeri Mazgirt'e kadar kovalar. Ancak asker daha sonra büyük kuvvetlerle geri gelir. Denge asker lehine değişmiştir. İnsanlar kafileler halinde teslim olmaya başlar.

Altı yaşındaki Bego ve ailesi de teslim olanlar arasındadır. Onlar teslim olduğunda asker henüz Gızge köyündedir. Asker herkesi tek tek kayıt altına alır. Teslim olanlar duvar diplerinde haftalarca bekletilirler. Köylerine dönmelerine izin yoktur. İlkbahar'ın mart ayıdır, soğuktur, hava yağmurludur. Herkes dışarıda, duvar diplerine sığınmıştır. Yataklar yorganlar dışarıdadır. Sonra bir gün emir verilir, herkes kendi köyüne gidebilecektir.

Bego ve ailesi yurtlarına Borr'a dönerler. 1938 gelir çatar. Askerin daha evvelden kayıt altına aldığı kırk Demenanlıyı gelip toplayıp Pax köyüne götürürler. Uşênê Khale Soy ve diğerlerinin de içinde bulunduğu grup üyelerinin hiçbiri öldürüleceklerini tahmin etmemektedir. Hiçbir suçları yoktur, kaçmaları gerekmemektedir.

Bego ve ailesinden 5 kişi de kafile içindedir. Anne, baba, iki kardeşi ve bir ablası ile "ölüm yürüyüşü" başlar. Elleri-kolları

bağlıdır. Bego küçük erkek kardeşinin elinden tutmuştur. Asker önde devam eden yürüyüşte bir ara yanlarına yaklaşan bir asker "Sıma surgın kênê!"[10] der. Bu sözü sadece Bego duyar.

Yürüyüş bittiğinde sertçe gelen "Otur!" emri ile artık her şeyi anlarlar. Dört tane ağır makineli silah karşılarında gözlerinin içine bakmaktadır. Ayrı bir köşeye çekilen Rayver diz çöker, Hüseyin Gündüz'ün elini tutar ve ona "Pirê'm na het ser biê, ewru roza İmam Uşênia, gonia ma têwerte kuyo"[11] der. İkiliyi hemen vururlar. Kafile üzerine ise o anda kurşunlar yağar. Bir süre sonra silahlar susar, ay çıkar. Ölüleri bacaklarından tutup sürükleyerek akan suya atmaya başlarlar. Herkesi suya atarlar.

Kurşun Bego'nun eline gelmiştir; iki parmağı aynı anda kopmuştur. Bir süre baygın yerde yatan çocuğu da bacağından tutup suya atarlar. Kendini kaybeden küçük çocuk suda bir süre sürüklendikten sonra kendine gelir; ırmak onu kıyıya vurur. Kalkıp sudan çıkar; elleri, üstü-başı kan içindedir. O gün üstüne giydiği beyaz elbiseler kankırmızı olmuştur. Kanlar içinde Taxtê Xêl köyüne gider. Onu perişan halde görmelerine rağmen köydekiler "Bunu tutup götürün teslim edin, yoksa asker kan izini takip eder, gelir bizi de kırar" derler. Mecburen oradan kaçar ve Korkes köyüne gider. Orada da "Yakalayıp götürün teslim edin" sesleri yükselir. Neyse ki Mustafa (Polat) köylüleri azarlar ve ona sahip çıkar. O günlerde biri tesadüfen ölülerin altında sağ kalıp çıktığında genellikle yakalanıp götürülüp askere teslim edilmektedir.

---

[10] "Sizi sürgün edecekler".

[11] "Bu yana gel Pirim, bugün İmam Hüseyin'in günüdür, kanımız birbirine karışsın".

Kısa bir tedavinin ardından ünlü Sılo Phıt ile buluşup hep birlikte Qutiye tarafında Rastê Meydanu denen yere geçerler. Orada iki ay kaldıktan sonra emir gelir, gidip Mameki de teslim olurlar. Muhtar Wusê Kekê Bor kayıtlarını yapar.

Bego (Polat) şu anda Dersim merkezde Kanoğlu Mahallesi'nde yaşıyor. Anne, baba ve tüm kardeşleri Qurçu'daki "ölüm yürüyüşünden" dönemediler. Bugün o, -aradan 72 yıl geçse de- sıcak bir akşamüzeri yaşadıkları "ol felaketi", kaybettiği ailesi ve sakat elleri ile her gün yeniden -ve hiç durmadan- hatırlıyor.

3
QURÇU'DA KURŞUNA DİZİLDİ, OĞLU KORE'DE MADALYA ALDI

1938'de Mazgirt'in batısındaki köyler boşaltılır. Tüm köylüler Çantur'a toplanırlar. Korkesliler de toplananlar arasındadır. Köye iki bekçi ile bir jandarma gelir ve Çê İvraimê Sılemanê Zenk ailesinden Hüseyin'i (Gündüz) gözaltına alırlar. Askerler yanlarında getirdikleri Süleyman (Kılıç) ile Hüseyin'i birbirine bağlayarak yola çıkarırlar. Askerlerin yanında getirdikleri gözaltına alınmış birisi de Xıdê Alê Qol'un karısıdır. Muhtemelen Haydaranlı Xıdê Alê Qol'a yönelik kuşkular sebebiyle alınmıştır. Jandarma hiçbir açıklama yapmaz; erkeklere sert bir şekilde "Sizi Pax Karakolundan istiyorlar" der.

Hüseyin Gündüz, eşi ve çocuklarından helallik alır ve askerlerin ortasında, elleri Süleyman'a bağlı halde çaresiz yürümeye başlar. Howar yol ayrımından başlayan yürüyüşün Qurçu'da son bulacağını, ne Hüseyin ne de Süleyman bilmektedir.

Veli, analığı ve yanlarında dört çocuk yürüyorlar. Akılları götürülende, endişeli bir yürüyüş sürüyor. Tatxan yolundan ilerleyen Hüseyin, Süleyman, Xıdê Alê Qol'un karısı, bekçi ve askerlerin gözden kaybolmaları kısa sürüyor. Gözaltına alınıp götürülenlerin başına ne geldiğini artık gören olmaz. Sadece makinalı tüfeklerin sesleri vadiye dolar.

Felâket haberi pek kısa sürede Veli, analığı ve diğer köylülere ulaşır. Süleyman, Hüseyin ve Haydaranlı kadın Pax Karakoluna değil, Qurçu'ya götürülmüştür. İfadeleri değil, canları alınmıştır. Öldürüldükleri günün ertesinde "Fevzi Çakmak Affı" yayımlanacaktır.

Qurçu'da Demenanlı ve Haydaranlılar'la başlayan toplu kurşuna dizmeler daha sonra tüm aşiretlerden kadın, erkek, genç-yaşlı ayırmaksızın toplu infazlar ile ve tüm hızıyla sürer. Her gün her saat Qurçu'dan makinalı tüfek sesleri yükselmektedir. Rayver Hasan (Aytaç) da alınıp götürülür ve onun yürüyüşü de Qurçu'da son bulur.

Veli, yıllar sonra -felaketin üzerinden yetmiş iki yıl geçtikten sonra- "Silah seslerini duyunca anladık ki babamı kırdılar" diyecektir. Daha önce de pek kalabalık grupların kırıldığı bu yere götürülenlerin bir daha geri gelemedikleri -fısıltı halinde- kulaktan kulağa dolaşmaktadır.

Ertesi gün Veli ve amcaları Harçik ve Munzur üzerinde ceset aramaya başlarlar. Bizimkiler, iri erkek cesetlerini ters çevirip yüzlerine bakmakta ve Hüseyin'i aramaktadırlar. Munzur ve Harçik, çocuk, bebek, kadın, erkek, yaşlı-genç insan cesetleri taşımaktadır. Su mavi renkte değil, kan kırmızısı akmaktadır. Orman İşletmesi'nin önünden başlayan arayış Mazgirt Köprüsü'nde eli boş sona erer. Süleyman ve Rayver Hasan'ın cesetlerini bulurlar, ancak Hüseyin'in cesedi yok olmuştur.

Birkaç gün sonra gelen emirle Mazgirt merkezden Elazığ'a açık kamyonla bir yolculuk başlar. Kamyon kasasında Veli, analığı ve kardeşleri de var. Yanlarında Hasan (Özbey), Bawa Duzgın (Tasniyeli) de bulunuyor. Elazığ'da bir toplama kampında, bir hafta kalırlar. Ekim 1938'dir ve bu defa kara vagonlarla yeni bir yolculuk başlar. Yük trenleri durmaksızın ilerler ve aç-

susuz, dilsiz bu zorlu yolculuk Uşak'ta nihayet sona erer. Bizimkiler Uşak'a "bir sayı eksik" ulaşır: 3 aylık Hasan yolda zatürreden ölmüştür. Bir tren molasında Hasan'ı "yabancı topraklara" emanet eder ve yolculuklarına devam ederler.

Gerik Hanı'na yerleştirilirler; tüm sürgünler burada bir araya gelmiştir. Veli, analığı Emine, kardeşi Hasan ve iki bacısı sağsalim hana varanlar arasındadır. Köylere dağılırlar, önce Kapan'a, sonra Hatipler Köyü'ne verilirler. Yanlarında Sogayigeli Haydar Kılıç da vardır.

Veli için kahırlı günler başlar. Okul macerası analığının kıskançlığı sebebiyle erken biter. Üvey kardeşleri başarısızdır; o başarılı olunca önce analığından sıkı bir dayak yer, hemen ardından okuldan alınır. Senede yirmi beş liraya evlerde hizmetçilik yapar, elbise ve yiyecek karşılığı işçilik eder. Bazen çalışmanın karşılığı para değil, bulgur ve üzümdür. Sürgünlükteki işçisi olduğu evin sahibesi Hayriye Teyze Ona gerçek bir anne olur, Veli'ye kendi elleriyle banyo bile yaptırır. Köylüler genellikle çok iyidir ama aralarında az da olsa "Bunlar adam vurmuş" diye tepkili davrananlar da vardır.

1947'de Dersimliler'in pek çoğu afla geriye döner. Köylerine gelirler, yakılan evlerini ve yerlerini çabucak kurarlar. Veli '49'da askere gider. Van'da çavuş kursuna yazılır, bir gece ansızın bir emir gelir ve Diyarbakır, Etimesgut ve son durak İskenderun'dan vapurla Kore'ye yollanır. Arkadaşları Ali Aşkın, Hıdır Güngör, Ali Aktaş gidince o da, hem de "gönüllü" olarak savaşa katılır.

NATO adına girilen savaşta 1950'den itibaren iki yıl boyunca savaşır. İlkin çete savaşı, daha sonra cephe savaşına katılır. Kunuri'de "Allah, Allah!" sesleriyle süngü savaşına girer. Bayram, Mustafa ve Veli çavuşun vazifesi mevzileri bombalamaktır.

Pusan'da, sekiz mevziyi imha ettikleri bir gün son anda üstüne atılan bir bomba ile yaralanır. Vücuduna on dört parça isabet eder; yaralanır. Savaşın şiddetinden yarasını fark etmez; vurulduğunu ancak çizmesi kanla dolunca anlar. Tedavisinin ardından madalya ve istirahat alır.

Çê İvraimê Sılemanê Zenk ailesi, 1938'de darmadağın olurken, sıcak bir yaz akşamı Qurçu'da öldürülen ailenin babası Hüseyin Gündüz'ün aradan geçen yetmiş iki yıldan sonra bir mezar yeri bile yok. Ne tuhaf ve ne çelişkidir ki oğlu Veli, bizzat babasını kurşuna dizen devletin "Gazi Madalyası"nı taşıyor.

Veli Gündüz, 1938'de babasının ölüme götürüldüğü günü, Munzur suyunda ceset aramalarını, Kore Savaşı'nın dehşetini hiçbir zaman unutamaz. Kore Devlet Başkanı Lee Myung-bak da Veli Gündüz'ü unutmaz. 1 Haziran 2010 günü gönderdiği mektupta "Savaşın tahmin edilemez dehşeti karşısında göstermiş olduğunuz dayanıklılık ve cesaret karşısında saygı ile eğiliyoruz" diyerek Kore'ye her yıl yapılan ziyaret programlarına ailesiyle birlikte davet eder.

Kureyşanlı Hüseyin ve Rayver Süleyman'ın acısını hep yüreğinde duyan Dersimlilerin büyük şairlerinden Sılo Qız, onların "birbirine bağlanmış kaderini" bir ağıtta şöyle dile getirir:

"Roza khalıkê tuya,
Rayver nata biê,
Gonia ma tewerte kuye,
Ça honde voz dana..."[12]

[12] "Bugün atalarının günüdür/Rehber bu tarafa gel/Kanımız birbirine karışsın/Niye uzak kaçıyorsun".

4
DERSİM NÜFUS KAYITLARINDA "YAŞAYAN ÖLÜLER"

Dersim 1938 katliamında öldürülen insan sayısı bugüne kadar kesin olarak ortaya koyulamamıştır. Resmi arşivlerin kapalı olması ve bu konuda yayınlanmış bilimsel çalışmaların azlığı, kimi kesimlerce ancak ortalama bazı rakamlar verilmesine yol açmaktadır. Genelkurmay tarafından yayınlanmış bazı eserlere göre ölü insan sayısının 13-16 bin civarında olduğu bilinmektedir. Konuyu araştıran resmi olmayan kalemler ise 30 ile 60 bin arasında değişen rakamlar vermektedir.

Bir Halkın "Ölüm Tarihi": 0/0/1938

Dersim nüfus kayıtları, toplu katliamların önemli bir veri kaynağıdır. Toplu olarak öldürülmüş hanelerin nüfus kayıtlarında "Ölüm Tarihi" bölümünde "0/0/1938" yazılması dikkat çekicidir. Sadece bu veri, 1938'de Dersim'de öldürülen insan sayısının kaydının bile tutulmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Öldürülen insanların ne ölüm günü, ne de öldürüldüğü ay yazılmamıştır. Buna imkân da yoktur: Zira toplu kurşuna dizilenlerin sayısı on binlerle ifade edilmektedir. On binlerin kurşunlandığı bir yerde tarih ve kayıt tutulmasını beklemek de mümkün değildir.

Dersim nüfus kayıtlarında bir de "yaşayan ölüler" vardır. Çokça rastlanan bazı kayıtlarda kimi insanlar 1938'de köyünde öldürüldüğü veya sürgünde eceliyle öldüğü halde nüfus kayıtlarında "sağ" olarak gözükmektedir. Bu durum, ölmüş veya yaşayan insanların kaydının tutulmadığını veya Dersimliler'in sağ veya ölü olmalarının bir öneminin olmadığını gösteren başka bir veridir.

Ekte sunulan nüfus kaydında Ahmet ve Hatice Aslan isimli kişilerin yaşamakta olduğu görülecektir. Ahmetinkinde "kapalı kayıt", Haticeninkinde ise "sağ" yazılıdır. Pülümür Mezra Köyü'ne kayıtlı Ahmet Aslan 1857 yılında doğar. Nüfus kayıtlarına göre sağ olan Ahmet Aslan -2010 yılına göre hesaplanırsa- 153 yaşındadır. Yine Hatice ise 1918 doğumlu olup 2010 yılına göre 92 yaşındadır. Oysa her ikisi de ölmüştür.

Ahmet Aslan 1938'de sürgüne gider ve 1940 yılında Amasya Gümüşhacıköy'de ölür. Gümüşhacıköy'de bulunan mezarının fotoğrafı ektedir. Nüfus kaydında "1950 yılında Gümüşhacıköy'den nakil gelmiştir" yazsa da, gerçekte gelemez; bedeni sürgün toprağında kalır. Hatice ise henüz 20 yaşında bir genç kadın iken –ve hamile olduğu halde- Karwan'da kurşuna dizilerek öldürülür. Nüfus kayıtlarında "1950 yılında Gümüşhacıköy'den nakil gelmiştir" yazsa da, Hatice sürgüne dahi gidemez.

Her ikisi de çoktan öl(dürül)müş olan bu iki Dersimli, nüfus kayıtlarında "sağ" görünmektedir. Dersimliler'i kurşunlayan, toplu olarak yok eden, süren ve dağıtan resmi anlayış, nüfus kayıtlarında bu tür garabetlere yol açmıştır.

Katliamın izini, nüfus kayıtlarından sürmek mümkündür. "Ölüler" ve "sağlar", katliamın bilançosu hakkında bilgiler sunmaktadır. Hiçbir yerde görülmeyen "gün" ve "ay" içermeyen ölüm tarihleri, "kapalı kayıt"ları ve bizzat hem "sağ" hem "ölü" olanlar, Dersim 1938 katliamının trajik birer kanıtıdır.

5
TAPU SENETLERİNDE 1938 KIRIMI VE YAĞMASI

Tarihteki kitlesel katliamların çoğunda nüfus kayıtları gibi tapu belgeleri de önemli bilgiler sunarlar. Mülkiyet hakkı ve özellikle mülkiyetin el değiştirmesi safhaları, tapu kayıtlarına yansır. Tapu kayıtlarında yer alan birkaç satırlık değerlendirmeler, hakikatın izini sürmemizi sağlar.

Tapu kayıtlarındaki "iktisap sebebi" kısmı genellikle mülkiyetin izlediği serüvenin özetidir. Kimin, hangi sebeple mülkiyeti devraldığı, mülkiyetin değeri ve el değiştirme tarihi vb. bilgiler burada yer alır. Dersim tapu kayıtlarında da kimi kez mirasçılar hakkında değerlendirmeler yapılırken ailelerin başlarına gelen "felaketler" de işte bu bölümde dışa vurulur.

Qemerê Alê Vhiji 1938 öncesinde Dersim merkezdeki Gewreke Köyü'nde önemli bir tüccardır. Xarpêt, Karakoçan, Erzıngan, Bıngol, Varto bölgelerinde tacirlik yapar. Alım satım işleri, hayvan tüccarlığı vb. işlerle çevrede tanınır ve sevilir. Bölgede yeni yeni inşa edilen askeri karakollar ile de iş yapar ve ticari nüfuzu zamanla genişler.

Qemer'in 4 çocuğu vardır. Bir kızı ise Haydaranlılar'la evlidir. 1938 başlayınca ve Haydaranlılar kafileler halinde Derê

Khalmem, Pulê Fate, Golê Çheto, Derê Gundiş, Tevnasi vd. yerlerde kurşuna dizilmeye başlayınca Qemer Ağa ateşe düşer. Kızının dağlarda ve ormanlarda saklanan gruplar içinde olduğunu öğrenir. Kızının yerini kısa zamanda tespit eder, yardım sağlar, erzak taşır ve bazen de Alan Gewreke'deki kendi evine getirerek barındırır. Bu durum 1938'in o yaz ayları boyunca birkaç hafta devam eder.

Bu durumu bilen bir köylüsü onu askeriyeye ihbar eder. 1938 Ağustos'unda gözaltına alınan Qemer Ağa, Mazgirt üzerinden Sindam üstüne getirilir ve burada kendisine zincirlenmiş yaşlı bir Haydaranlı ile birlikte kurşuna dizilir. Ne bir taş, ne de mezar yeri, üstüne sadece bir kürek toprak atılır.

Geride kalan eşi ve çocukları bir süre ormanda saklanır, daha sonra af çıkınca teslim olurlar. Aile Uşak iline sürgün edilir. Buradaki 12 yıllık mecburi misafirlikten sonra çıkan af ile Alan'a, Gewreke'ye dönmelerine izin çıkar.

Aile geri döner, Qemer'in oğlu Ali (Karadağ) askere gider. Askerlik dönüşü Tunceli savcısından izin alarak Sindam'a gider ve babasının kemiklerini alarak ilk kez yıkar ve defneder. Böylece Qemerê Alê Vhiji katledilmesinden 17 yıl geçtikten sonra 1955 yılında kendi topraklarında yatmaya başlar.

Qemer Ağa'nın başına gelenler bunlarla bitmez. 1941 yılında ailesinin yüzyıllardır sahip olduğu malvarlığı resmen "hazineye intikal" ettirilir. Aile bu durumu ancak sürgünden döndükten yıllar sonra öğrenecektir.

"Harekâtı Askeriye'de Ölen Kamer Karadağ'ın Malvarlığı Hazineye İntikal Eylemekle..."

Ağustos 1941'de tanzim edilen Türkiye Cumhuriyeti Tapu Senedi'nde "iktisap sureti" bölümünde şöyle yazılıdır:

"Harekâtı askeriyede ölen ve efradı ailesi garbe nakil edilmiş bulunan gevrek köylü Ali oğlu Kamer Karadağın tapusuz tasarrufunda bulunmasına bianen hazineye intikal eylemekle..."

Eklerde sunduğumuz tapu senetlerinden açıkça görüleceği gibi 1938 Ağustos'unda Sindam üstünde kurşuna dizilen Qemer Ağa'nın eşi ve çocukları hayatta olduğu ve "garbe nakil edildiği" halde, malvarlığı hazineye intikal ettirilmiştir. Qemer Karadağ sadece öldürülmemiş, malvarlığına da el koyulmuştur. Mirasçıları, en temel hak olan "mülkiyet hakkı"ndan dahi mahrum edilmiştir.

1938 Askeri Harekâtı esnasında, Dersimliler'in sadece "yaşama haklarına" değil, önemli bir kısmının mülkiyet haklarına da el atılmıştır. Ne ölçüde bir nüfusun mallarının yağmalandığını elbette tam anlamıyla bilemiyoruz. Qemer Karadağ'ın başına gelen istisnai bir olay değildir. Ancak arşivlerdeki açık veya gizli tüm resmi belgelerin açılması halinde "yağmanın" boyutlarını anlayabileceğiz.

6
BİR MEZRANIN KIRIMDAN KURTULUŞU

Dersim'in büyük köylerinden biri Qısle'ye bağlı Hakis Köyü'dür. Burası eskiden beri Ermeniler'in yoğunlukta olduğu yerleşim yerlerindendir. Köy öteden beri varlıklı bir yerdir. Bu köyün önemli bir mezrası da Hormek'tir.

Hormek'in bir özelliği de Rus Harbi'nde, Çanakkale'de, Balkan Savaşı'nda -ve daha sonraki yıllarda Kore'de- savaşanların ve gazi olan Hormekliler'in olmasıdır. Süleyman (Gül) 1918'de Kazım Karabekir komutasında Kars ve Erzurum cephelerinde savaşmış ve sağ elini savaşta kaybetmiştir. Kendisine "Malul Gazi Beratı" verilmiştir. Süleyman Gül, Pülümür Mutu'da Ruslara karşı Dersim aşiretlerinin şiddetli çete savaşlarında da görev almış ve yararlılıklar göstermiştir. Düzce ailesinin iki ferdi Çanakkale'ye savaşa gitmiş ve geri gelmemiştir. Köyden bir kişi de Balkan Savaşı'na katılmış ve öldürülmüştür. Süleyman'ın oğlu Kamer Gül ise Kore'de savaşmış ve yaralanmıştır. Kendisine gazi ünvanı verilmiştir. Kore'de savaşan, yaralanan ve gazi olan başka bir Hormekli de Mehmet Ali Ayyıldız isimli köylüdür.

1938 yılının bir yaz gününde Çetin Bey komutasında bir alay köye gelir. Gelen birlik Seyyar Jandarma Alay Komutanlığı'na bağlıdır. Çetin Bey, hemen bir ağacın altına serilen kilimde otur-

tulur ve kendisine ikramda bulunlur. Çetin Bey, elindeki listeyi çıkarır ve "Veysi (Aydın), Cemal (Düzce) ve Yusuf (Orman) beyler ellerindeki birer takım silahı hemen teslim edecekler" der. Köyden Türkçe bilen iki kişi Hasan (Düzce) ve Süleyman (Gül) komutana "Biz silahlarımızı haydutlara karşı kullanmak için taşıyoruz" diye cevap verirler. İki takım silahı teslim eden Hormekliler Yusuf Orman'ın Sivas'ta Tuzla'da çalıştığını ve geldiğinde silahını göndereceklerini söylerler.

Komutan tutanak tutarak ayrılmaya hazırlanırken köylüler "Bize tutanak verin, sizden sonra başka bir askeri müfreze gelip bizi karmasın!" diye ricada bulunur. Komutan da bu isteği kabul eder ve "Silahlarını vermişlerdir, bunlar ahali mutidir" notunu içeren bir yazıyı imzalar, damgalar ve köylülere verir.

1926 tarihinde TBMM tarafından Süleyman Gül'e verilen belgede Türk Bayrağı önünde, beli fişekli ve yakasında pek çok madalya ve nişan bulunan askeri giysisiyle Süleyman Gül'ün fotoğrafı ve beratın yan tarafında ise damgalı ve imzalı eski yazı ile cümle var. Süleyman, TBMM'den aldığı beratı ömür boyu gururla taşır ve 1970 yılında hayata gözlerini yumar.

Hormek mezrasının mazlum halkının 1938 yılının o sıcak yaz gününde kırımdan kurtuluşunda Süleyman'a verilen TBMM ünvanının bir rolü olup-olmadığını bilemiyoruz.

7
DERSİMLİLER "VATAN İÇİN" SAVAŞTA

Dersimliler için öteden beri yapılan "resmi" suçlamalardan biri de "vatanın müdafaası" yolunda verilen savaşlara uzak durduklarıdır. Rus veya Yunan işgallerine karşı çeşitli cephelerde verilen savaşlarda Dersimliler'in yer almadığı, özellikle "asker vermediği" ve resmi otoriteye karşı oldukları tezi sürekli olarak tekrarlanır.

"Vatan Savunmasına Katılmayan Bir Halk"

1926 yılında, "Koçuşağı Tenkil Harekâtı" başlarken Genelkurmay Başkanlığı, Dersimliler hakkında "etrafındaki halka zulüm yapan, kasabaları tehdit eden, vergi vermeyen, vatan savunmasına katılmayan, daha birçok karşı harekette bulunan bir halk" nitelemesi yapar. Bu değerlendirmedeki "vatan savunmasına katılmayan bir halk" tespiti dikkat çekicidir [13]

Resmi söylem, uzun yıllar –ve hâlâ-, Dersimliler'i "milli mücadeleye katılmayan", "düşmanla işbirliği yapan", "Ermeni isyancılarla birlik olan", "karşı harekette bulunan" vb. gibi ağır nitelemelerle değerlendirmekten geri kalmamıştır. Dersimliler'in

[13] Hüseyin Aygün, "Dersim 1938 ve Zorunlu İskân", 4. Baskı, Dipnot Yayıncılık, Ankara, 2010, s.124.

"askere gitmedikleri" veya "orduya yazılmadıkları" iddiası ise Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri boyunca –yüzyıllardır- tekrarlanır. Oysa resmi tarih dahi, bu tezlerin doğru olmadığını göstermeye yeter. Zira sadece Erzincan, Erzurum ve Sarıkamış cephelerinde verilen "vatan savaşı" sırasında "Garbi Dersim Milis Komutanlığı" altında savaşan 485 Dersimli milis "şehit" olur.[14]

Ruslar'a Karşı Dersimliler

Dersim ağıtları içinde "Rus Savaşı'nda ölenler" üzerine yakılan ağıtlar pek fazladır. "Sevdino" isimli ağıt Sey Qaji tarafından Rus Savaşı'na ve özelde bu savaşta yaşamını kaybeden Şair Şah Haydar Bey'e yakılmıştır. Şevdin, Osmanlı-Rus Savaşı'nda 1918'de Pülümür'de açılan ve Dersim aşiret milislerinin savaştığı cephelerden biridir. Bu ağıdın bir dörtlüğü şöyledir:

"Sa Heyder sodır usto ra, ho pişto têra,
Koto ra Milis ver, lawuku vano,
Jê astarê destê sodıri,
Sodır Milis ver ho tadano,
Vano: 'Çond rojio dame pêro pêronêdame,
Urişi mevzi ra nêfime ra duri,
Hududu ra nêfime ra duri.'"[15]

Başka muharebe alanlarından biri ise Silvis cephesidir. Buradaki çatışmalar için başka bir ağıtta Sey Qaji şöyle seslenir:

"Bıra Sılvıso, Sılvıso,

---

[14] Kazım Karabekir, *"Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi"*, 1. Baskı, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Araştırma, Geliştirme ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Erzurum, 1990, s.72.

[15] "Şah Haydar erkenden kalkmış, kuşanmış/Düşmüş Milisin önüne türkü söylüyor/Seher Yıldızı gibi/Sabah milisin önünde dönüyor/Diyor: 'kaç gündür dövüşüyoruz/Mevziden uzaklaştıramıyoruz Ruslar'ı/Kovamıyoruz huduttan öteye".

Mustafa Beg vano: pırodê çêvesaenê,
Zagonê na zalım zagonê de piso,
Barê ma gırano, Haqo tora oseno, zalım Urısio"[16]

Dersimli aşiret savaşçıları Erzurum'a kadar Ruslar'ın peşinden gider. Daimi Cengiz tarafından söylenen önemli bir ağıdın bir kısmı şöyledir:

"Erzurumo pey de bıra sonê bıro
Topê tıfongê Urişi têde adıro
Şêrê mı rınd wedare sefkano çêro
Wayi wayi wayi wayi
Demenu de nêno diayene tekê Xêlil bıray
Dêrsımi de nêno diayene tekê Xêlil bıray."[17]

1925 Şeyh Sait İsyanı: Devletin Yanında Bir Dersim

Dersimliler'in "Cumhuriyet'e karşı harekette bulunan bir halk" olduğu iddiasını çürüten en önemli olaylardan biri 1925 yılında patlayan Şeyh Sait İsyanı'na karşı Dersimliler'in yaklaşımıdır. Dersim aşiretlerinin tümü 1925 isyanının dışında kalırlar. Dersim'den ayaklanmaya destek veren tek bir aşiret görülmez. "Elazığ ve Havalisi Komutanı'nın yardımı ile Dersim dolayındaki aşiretlerin ayaklanmaya katılmadığı" tespiti -tek bir cümle ilegenelkurmay belgelerinde yer almaktadır. [18]

---

[16] "Kardeş Silvis'tir, Silvis'tir/Mustafa Bey diyor: 'dövüşün evi yanasıcalar/Bu zalimlerin inadı kötüdür/Yükümüz büyüktür, Allahım sana ayandır, Ruslar zalimdir'".

[17] "Erzurumdur gidersin kardeş arkası ormanlıktır/Şu Rusun topu tüfeği adeta ateştir/Aslanımı iyi gömün yüreklidir yiğittir/Ah vah vah vah/Demenanlılar içinde görülmez eşi Halil kardeşin/Dersim'de görülmez bir eşi Halil kardeşin."

[18] Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, 1. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s.124.

Ayaklanmaya katılmama realitesi bir tarafa, Dersimli bazı aşiretlere bağlı kimi silahlı milisler 1925 isyanında Şeyh Sait ve adamlarının üzerine yürürler.

İsyan, Diyarbakır Piran'da başlar. Genç'te valiyi ve öteki görevlileri esir alan Şeyh Sait, "İslam dini adına" halkı ayaklanmaya çağırır. Bingöl üzerinden Diyarbakır'a yönelir ve Maden, Siverek ve Ergani'yi ele geçirir. Başka bir isyancı kolu ise Varto'yu ele geçirir. Elazığ'a giren isyancılar, 7 Mart 1925 günü binlerce kişilik silahlı bir grup oldukları halde Diyarbakır'a saldırırsa da Hükümet birliklerinin direnişi ile ayaklanmacılar püskürtülür. 26 Mart günü ayaklanmacılar yenilir. Neticede isyancıların bir bölümü idam edilir ve sürgün politikaları uygulanır.

Dersimli aşiretlerden -sözlü kaynaklara göre- Alan, Haydaran, Demenan, Yusufhan, Kureyşan ve Suranlılar'dan oluşan bir kısım silahlı milis birlikleri, Şeyh Sait askerlerine saldırır. (Bazı kaynaklar, Şeyh Sait üstüne yürüyen milis birliklerinin Hozat aşiretlerinden oluştuğunu belirtirler.) Mazgirt üzerinden Karakoçan'a yönelen Dersimliler ayaklanmacı gruba önemli sayıda kayıp verdirir. Çatışma Kertê Derê Besteke bölgesinde yoğunlaşır. Dersimli milis ve Şeyh Sait askeri çatışmalarında 40 civarında Şeyh Sait askerinin öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Dersimliler, çatışmadan sonra kelepur olarak tüfek, sığır ve başka eşyalar getirirler. Çatışmalardan sonra Dersimliler Palu ve civar köylerini de kısmen yağmalarlar. Şeyh Sait ve adamlarına karşı verilen bu savaşta Dersimliler'den ünlü Alanlı silahşör Uso Mozik, Alanlı Hesen Ağa, Demenanlı Sılê Sur ve Chıve Khêj gibi namlı kişi-

ler de yer alır. Çatışmalarda Dersimliler'den Demenanlı bir baba-oğul olan Alê Hesê Kur ve oğlu Mustafa ölür.[19]

Bu saldırı hakkında yazılı kaynaklar çok kısıtlı bilgiler sunar. Bir kaynak, "Ordunun kışkırttığı Dersimli milis güçlerin Çapakçur ve Kiği taraflarında ayaklanma halindeki Zaza köyleri üzerine gönderildiğini" kaydeder.[20]

Karêrli Mehmet Efendi "25 Şubat günü Şeyh Sait Malatya'ya hareket hali içerisindeydi ki, Hüseyin Doğan desteği ile Hozatlı Albay Hıdır Emre kumandasında toplanmış iki bin Dersimlinin Şeyh'in hareketine karşı savaşmak için Peri Suyu'nu geçtikleri..." sözleriyle Şeyh Sait hareketine karşı Dersimliler'in tutumu hakkında daha somut bilgiler aktarır. Burada, Hozat aşiretlerinin saldırısından söz edilmektedir. [21]

Konuyla ilgili Mehmet Bayrak, emekli Binbaşı Hıdır ve Ağuçan Ocağı'ndan Doğan oğlu Hüseyin Doğan (İzzettin Doğan'ın babası) kimi Doğu Dersim aşiretlerini Kürt hareketine karşı kışkırttığını; aşiretlerin bir bölümünün destek verme eğiliminde olduğunu, büyük çoğunluğunun ise teyakkuzda kaldığını vurgular. Bayrak, Şeyh Sait hareketine karşı Dersim aşiretlerinin tutumunu anlamak için öncelikle Hamidiye Alayları'nı hatırlamak ve

---

[19] Bu bilgiler sözlü kaynaklardan, yaşayan tanıklardan elde edilmiştir. Kimi kaynaklar, adı geçen baba-oğulun daha önceden gerçekleştirilen "Oxi Baskını"nda öldüğünü belirtmektedirler. Bazı kaynakları Şeyh Sait ve hemen ardından Oxi Baskını'nın gerçekleştiğini kaydeder. Öte yandan Chivê Khêj'in çatışmalara katılmadığını belirtenler vardır. Bu çatışmaya katılanlardan iki kardeş Alan aşiretinden –Gewreke Köyünden- Qemerê Alê Vhiji ve Mıstafaê Vhiji'dir. "Ali Karadağ ile Görüşme Notları", 1927 Doğumlu, Gewreke Alan Köyü, Kasım 2009.

[20] Ebubekir Pamukçu, *Dersim Zaza yaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, 1. Baskı, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.110.

[21] Karêrli Mehmet Efendi, *Yazılmayan Tarih ve Anılarım*, 1. Baskı, Kalan Yayınları, Ankara, 2007, s.151.

"Koçgiri'de yaşanan düş kırıklığı"nı unutmamak gerektiğini belirtir. Ona göre, Kürt Teali Cemiyeti yöneticileri, "Türkleri bu zor gününde yalnız bırakmanın ve arkadan vurmanın Kürtlük şiarıyla bağdaşmadığını" söyleyerek Koçgiri Hareketi'ni yalnız bırakmışlardı.[22]

Kimi sözlü kaynaklar Albay Hıdır Emre'nin Dersim aşiretlerinin Şeyh'in üstüne yürümesinde kritik rol oynadığını belirtmektedirler. Hozat Ağveren'li Albay Hıdır Emre'nin Dersim aşiretlerini Şeyh Sait hareketinin şeriatçı niteliği ile ilgili uyardığı ve etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ordu ve aşiret birlikleri Mazgirt Bağin üzerinden Şeyh'in üstüne yürümüştür.[23]

M. Kalman ise konuyla ilgili olarak, Dersim aşiretlerinin Şeyh Sait askerleri Elazığ'a girdiğinde hâlâ sessiz olduklarını, bu sessizlikte şeriatçı bir Kürt Devleti'ne güvensizliğin egemen olduğunu, bekle-gör politikası izlediklerini, Batı Dersim aşiretlerinden olan eski Dersim milletvekili Hasan Hayri'nin Elazığ ele geçirildiğinde şehirde olduğu halde ayaklanmaya katılmadığını belirtir. Kalman, "Ayaklanma aleyhe gelişme gösterince Dersim Mazgirt'teki bazı aşiretlerin arkadan isyancılara saldırdığını, Varto'daki Hormek ve Lolanlılar'ın da kendi halklarına karşı savaştırıldıklarını" belirtir. Burada ise merkez Dersim aşiretlerinin (Batı Dersim aşiretleri) Mazgirt üzerinden saldırdığı belirtilmektedir. [24]

---

[22] M. Bayrak, *Dersim-Koçgiri, Te'dip, Tenkil, Taqtil, Tehcir, Temsil, Temdin, Tasfiye*, 1. Baskı, Özge Yayınları, Ankara, 2010, s. 174.

[23] Nesimi Kalender, *"Sarısaltıklılar'a Yapılan Zulüm Unutulamaz"*, Sözlü Görüşme Notları, Sarısaltık'lı, 1927 doğumlu, Karaca Köyü, Hozat, 14 Ağustos 2010.

[24] M. Kalman, *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, 1. Baskı, Nüjen Yayınları, İstanbul, 1995, s.123.

Konuyla ilgili olarak Dersim'de yaygın olarak nakledilen bir vaka ise şöyledir: İsyan öncesinde Şeyh Sait ve adamları Dersim'e gelirler. Seyid Rıza ve diğer Dersim aşiretlerinden destek isteyen Şeyh Sait'in adamları misafir oldukları evde akşam önlerine gelen yemeği "Kızılbaşlar'ın bıçağıyla kesilen hayvanın etiyle yapıldığı için" yemek istemezler. Bunun üzerine Seyid Rıza sabah kalktıklarında onlara "Bizim elimizden kesileni yemeyenle birlik olamayız!" cevabını verir ve isyana yardım çağrısını reddeder.[25]

Bu hikâye yaygın şekilde ve pek çok varyantı ile bugüne kadar aktarılagelmiştir. Görüşmenin yeri, katılımcıların isimleri, görüşme tarihi vb. noktalar değişse de hikâyenin özü aynıdır. Burada dikkat çeken bir özellik adeta kutsal bir rivayet gibi aktarılan bu olayın gerçekleşmiş olup olmadığından çok Sünni-Şafi Kürtler ile ilgili Dersimli algısının açık negatif niteliğidir.

Mustafa Kemal'in deyişiyle "Doğu'daki en ciddi tehlike ile karşılaşan" Türkiye Cumhuriyeti'ne -bu zor dönemde- Dersimliler tarafından verilen böylesine önemli bir desteğin resmi tarihte inkâr edilmesi ilginçtir. İsyanın başladığı Şubat 1925'te, Türkiye Cumhuriyeti henüz çok gençtir ve Doğu'yu sarsan ayaklanma esnasında "kimin üstün geleceği" de henüz belli değildir. Olaydan ötürü Başbakan Fethi Okyar'ın istifasını isteyen Mustafa Kemal'in, sertliğiyle tanınan İsmet İnönü'yü yeni hükümeti kurmakla görevlendirmesi; bir gün sonra TBMM'nin Takrir-i Sükun Kanunu'nu yayınlayarak hükümete "Olağanüstü Hal Yetkileri" tanıması; ayaklanma ile ilgili yayınlara sansür koyulması

[25] Dilo Açıkel, *"Dersimliler Şeyh Sait'e Destek Olmadı"*, Sözlü Görüşme Notları, Ovacık, 2001.

ve Ankara ve Diyarbakır'da İstiklâl Mahkemeleri kurulmasının kararlaştırılması olayın ciddiyetini gözler önüne sermektedir.

Dersimliler –resmi politikanın iddia ettiği gibi- "devlete karşı harekette bulunma" geleneğine sahip olsalardı, 1925'te bu isyanı destekleyici bir pratik sergilerlerdi. Oysa isyana destek vermeyip bilakis bir kısım aşiret savaşçısı isyancılara karşı ordu birlikleriyle beraber savaşma yolunu tutmuşlardır. "Devlete karşı harekette bulunma" eğilimi taşımayan Dersimliler Şeyh Sait İsyanı'nı desteklememişlerdir.

1925 yılında Dersimli bir kısım aşiret mensubu –sözlü kaynaklara göre "Doğan Dede ailesinin de teşviki" ile- silahlanmış, ayaklanmacı grupla savaşmış ve öldürdükleri ayaklanmacılardan bir takım silahlar da ele geçirmişlerdir.[26] Üstelik yine bu kaynaklara göre, Alan ve Demenan aşiretleri, tarihsel olarak aralarında oluşmuş bulunan yoğun önyargı, çelişki ve düşmanlıklara karşın Şeyh Sait'e karşı birleşmeyi başarmışlardır.[27]

1925 İsyanı'ndan hemen sonra Dersim aşiret liderleri, Çankaya'ya çağrılarak, Şeyh Sait hareketi karşısında "tarafsız" kalışları veya "karşı duruşları" nedeniyle ağırlanmış ve ödüllendirilmişlerdir. Çankaya'daki toplantıya Elazığ ve Malatya Valileri Cemal Bardakçı ve Bozan Bey de katılmışlardır. [28] Bu liderler 1938'de öldürülecektir.

---

[26] Dersimliler'in dönemi bilen tüm tanıkları Doğan Dede Ailesi'nin rolüne vurgu yaparlar. Hesen Aliyê Seyd Kemal, Malatya'dan gelen Doğan Dede'nin Dersim aşiretlerini *"Biz Alevi'yiz, onlar Şafi'dir, eğer onlar hükümet olurlarsa ayak altında gideriz"* diyerek savaşmaya ikna ettiğini belirtir. Bkz. Cemal Taş, *Roê Kırmanciye*, 1. Baskı, Tij Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 26.

[27] Musa Talan ile Görüşme Notları, *"Dersim aşiretleri, Şeyh Sait'e Karşı Devletin Yanındaydı"*, Alan aşiretinden, 1914 doğumlu, 2004, Mazgirt.

[28] Bkz. Eklerde yer alan *"Çankaya'da Ağırlanan Dersim aşiret liderleri"* fotoğrafı.

Şeyh Sait ve adamlarına karşı verilen bu savaşın sebebi Şafi-Sünni Kürtlerle en az beş yüz yıldan bu yana devam eden çelişki ve anlaşmazlıklardır. 1514 yılında Çaldıran'da yaşanan Yavuz-Şah İsmail Savaşı öncesinden başlamak üzere Kürt aşiretleri, -Osmanlı ile ittifak halinde- "Rafizi", "Kızılbaş çıktısı", "Onları öldüren cennete gider" diye damgaladıkları Dersimli aşiretlerin kökünü kazımaya başlamışlardır. Bu katletme kampanyası İdris-i Bitlisi ile başlamış, Hamidiye Alayları ile doruğuna ulaşmıştır. Dersimliler Hamidiye Alayları'nda örgütlenen Sünni Kürt aşiretlerinin saldırılarına 19. ve 20. yüzyıl boyunca -en az Ermeniler kadar- maruz kalmışlardır. Dersimliler'i toptan yok olmaktan kurtaran şey, Dersim coğrafyasının geçit vermez ve ulaşılamaz karakteri olmuştur. Şeyh Sait İsyanı'na karşı Dersimli bir kısım aşiret milisinin aldığı bu karşı tutumun tarihsel arka planında işte bu olgular yatar.

Dersimliler, Çanakkale'de, Erzincan, Erzurum ve Sarıkamış'ta da "vatan uğruna" kanlarını dökmüş veya savaşmışlardır. Dersimlilerden "Yemen Savaşı"na gidenler ve geri dönemeyenler dahi vardır. Resmi ideolojinin iddiaları propagandaya yönelik ve gerçek dışıdır. Bu haksız propagandanın amacı, 1938'de yapılan kitlesel katliam ve sürgün politikasını haklı göstermek veya meşrulaştırmaktır.

Dersimliler'in hafızası ve arşivi en iyi haliyle "şüare" denen ağıtlarda dile gelir. Bu ağıtlar genellikle savaşta ölen Dersimli askerlere yakılmış, kafiyeli ve eleştiri dolu acı dizelerden oluşmaktadır. Bu dizelerde bazen ölenin yakınları, bazen de ölen Dersimli gençler/askerler konuşur ve adeta "resmi tarihe isyan" ederler.

Erzincan'ın Ruslar'dan kurtarılmasında Dersimliler kanlarını akıtmışlardır. Erzincan pirlerin, âşıkların mekânıdır. Dersimliler

İsmet İnönü'nün ünlü raporunda belirttiği gibi Erzincan'ı "yağmaya" değil, korumaya gitmişlerdir. Erzincan, ne zaman Dersimliler'i yardıma çağırsa, Dersim aşiretleri "hazır ve nazır" olmuşlardır. Erzincan Dersim'e "borçlu" bir yerdir. Bu konuyu anlatan aşağıdaki dizeler çok anlamlıdır:

"Xêvere dame cınn u ciran
Dame pêro serva Erzingani
Nêdame zalımu Heq bostani
Kerdo meynan Pirê Horasani"[29]

"Yedi Düvelle Savaşıyoruz, Anadolu'nun Anahtarı İçin"

Dersimliler Çanakkale Savaşı'nda da yer almışlardır. Bu resmi ideolojinin gizlemeye –veya inkâr etmeye- çalıştığı hususlardan biridir. "Çanakkale'de şehit düşenler içinde Dersimliler yoktu" şeklindeki resmi tez savunulagelir. Oysa Dersimli askerler, Çanakkale'de görev almıştır. Savaşa giden ve dönemeyen gençlere yakılan ve Daimi Cengiz'in Sey Qaji'ye ait olduğunu söylediği bir "şüare" şöyledir:

"Hewa Çanaqqale"
"Pusile amey ma dına pusıla Eskeriya
Veng dano ma Qaymaqamê Pulımuriye
Sevkatê ma do arê berdo Çanaqqale Geliboliye
Ma çhêk gıreday duzmey sanay ho miye
Sefkanê Dersime kerdime cephê vırendiye
Hot duvelu de dame pêro serva kılitê Anadoliye
Ax dae taxtê paê pasay romerdiye
Xêr xızmeta ma qewl nêbiye
Namê ma şüare de vaze

[29] "Kapı komşuya, eş dosta haber verdik/ Erzincan için savaşıyoruz/ Zalimlere vermeyeceğiz Hak Bahçesini/ Misafir etmiş Horasan Pirlerini", Mehmet Gülmez, *www.jarudiyar.com*, 22.6.2010.

Gornu mezelê ma beli niye"[30]

Resmi Tarihe Yanıt

Yukarıdaki ağıt, adeta resmi tarihe yanıt vermektedir. Dersim'den binlerce kilometre uzakta, Çanakkale'de "ön cepheye sürülen" ve yaşamını kaybeden Dersimli gençler sanki "devlet yöneticileri"yle konuşmaktadırlar! "Vatan hizmetlerinin kabul olmadığını" söyleyen ve sessizce sitem eden Dersimli savaşçılar, resmi tarihin onların Anadolu uğruna canlarını verdikleri gerçeğini sonradan inkâr edeceğini adeta görmektedirler. Oysa onlar, "Anadolu'nun anahtarı için" savaşmışlardır. Dizelerin sonunda "Adımızı ağıtlarda söyleyin" diyerek Dersim'in gelecek kuşaklarına adeta "vasiyet" etmektedirler.

[30] "Ordu peşimizden pusula göndermiş/Pülümür Kaymakamı bizi çağırıyor/Sevkimiz çıktı, toplayıp götürdüler Çanakkale Gelibolu'ya/Silah kuşandık şarjörleri belimize sardık/Dersim savaşçıları ön cepheye sürüldük/Yedi düvelle savaşıyoruz Anadolu'nun anahtarı için/Ah anne Padişah'ın tahtı tacı yıkılsın/Bizim hizmetimiz kabul olmadı/Adımızı ağıtlarda söyleyin/Mezar yerimiz bile belli değil", *Çanakkale Ağıdı*.

8
OSMANLI DÖNEMİ DERSİM: TÜFEKLE İLK TANIŞMA

Devir, "Kılıç Devri"dir. Dersimliler'in hangisi olduğunu bilemediğimiz "Selim ra tepia"[31] dedikleri bir vakitteyiz. Yıl, ay ve gün yok. Pasao Sur[32] adlı bir güçlü hükümet memuru Dersim'e gelir ve askeriyle birlikte Koê Gogerik'e çadırlar kurar. Yüzünün rengi veya giysileri kırmızı olduğu için Dersimliler'in ona "Pasao Sur" dedikleri rivayet olunuyor. Rivayet odur ki Paşa, Osmanlı tarafından atanmıştır. Kimi yerel kaynaklar "Suranlı" ve "yerli" olduğunu belirtiyor. Dersimliler elde kılıç ile savaştıkları dönemin bittiğini henüz bilmiyorlar.

"Ucundan Ateş Çıkıyor, 'Tüff' Diye Ses Çıkarıyor"

Pasao Sur'un elinde tüfek vardır. Dersim köylerine yaptıkları baskınlarda tüfek patlar ve ölenler olur. Paşa, baskınlarla aşiretleri yıldırmaya ve terör estirmeye başlar. Halka büyük korku düşer. Kulaktan kulağa "Pasao Sur'un elinde bir şey var, patlıyor, delip geçiyor, ama ne olduğunu göremiyorsun" şeklinde sözler yayılmaya başlar. "Ucundan ateş çıkıyor; "tuff" diye ses çıkıyor;

---

[31] "Selim'den sonra".

[32] "Kırmızı Paşa".

insan ölüyor" lafları ortada dolaşır durur. Pasao Sur'u, askerlerini görenler, silahın patlamasına şahit olanlar öyle şeyler anlatır ki Dersim'de bir süre sadece korku egemen olur. Görenler, görmeyenlere "Kol uzunluğunda bir demir, ucu huniye benziyor" diyerek tarif ederler. Bu arada yavaş yavaş paşanın üstlendiği Gorgerik tepesinin adı da değişir: Surnêwar.[33]

Telaş, korku, şaşkınlık ve merak derken tam o günlerde, Nazımiye'de iki aşiret birbirine düşer. Cemaat için Dewa Kure-su'ya[34] Pir Ocağı'na giderler. Cemaat başlar, pir tarafları dinler. Konuşan aşiret temsilcileri, sadece kendilerini haklı gösteren konuşmalar yapar; şahitler dinlenir. Konuşma bitmez; sabah şafak sökmek üzere iken Pir'e "Xıtam bıde ma!"[35] derler. Pir ayağa kalkar ve "Siz Pir-Rayver, Kiwra-Mısayivsiniz, birbirinize düşman değil; kardeşsiniz; düşmanınız Koê Gogerik'teki Pasao Sur'dur; evini kurmadan vurun onu!" der. Halktaki büyük korkuyu bilen Pir, "Korkmayın, eğer korkunuz varsa oğlum Hesê Kuk'u en önden gönderiyorum, Pasao Sur'un çadırını oğlum vuracak!" diyerek cesaret verir ve oğlunu feda eder.

Pir, o gece aşiretleri Koê Gogerik'e gönderir. Başlarında, en önde oğlu Hesê Kuk vardır. Pir grubu tembih eder: "Şıx Memedliler'den Mursaê Mevali daha önceden Pasao Sur'a baskın yaptı, adamlarından birini de kaybetti; onu mutlaka yanınıza alın!" Mursaê Mevali ile görüşen grup, korku yaratan "şey" hakkında bilgi alır ve Mursaê Mevali'yi de içlerine katarak Mazgirt'in yolunu tutarlar.

---

[33] Aşağıya inmeyen Paşa.

[34] Nazımiye ilçesine bağlı Bostanlı Köyünün adı. Kureyşanlılar'ın bu köye gelip yerleştikleri ve buradan çevreye yayıldıkları söylenir.

[35] Pirim hüküm ver!

Gece karanlık bastırınca Koê Gogerik'i basarlar. Çadırları yırtıp askerleri kılıçtan geçirmeye başlarlar. Hesê Kuk, Pasao Sur'un çadırını kılıcıyla yırtar; içeri dalar; tam o sırada çadırda bulunan Yaveri tüfeği ateşler. Hesê Kuk vururlur; kurşun kılıcının kılıfını deler ve karnına girer. Yaver tüfeği doldurmaya çalışırken ağır yaralandığı halde yerinden fırlayan Hesê Kuk adamın başına kılıcını çalar. Diğer askeri de kılıçtan geçirir ve uzun zamandır korkuyla anlattıkları "şeyi" korku ve merakla eline alır. Aşiret savaşçıları kılıçla girdikleri savaşta Pasao Sur'un askerlerinin hepsini öldürür; çadırları kaldırıp atarlar. Pasao Sur'un ölüp ölmediği konusunda ise bir bilgi yoktur.

Aşiretler grubu dönüş yoluna çıkarken, Hesê Kuk kan kaybından ölür. Onu defnederler ve Dewa Kuresu'da Pir'in huzuruna çıkarlar. Pir'in ocağında herkes tek tek ve büyük bir merakla "uzun demir boruyu" eline alır ve incelemeye başlar. Bu sırada demir patlar ve bir kişi ölür. Böylece "demir boru" Dersim'de bir kişiyi daha öldürür. Korku bir yandan, merak ve aleti çalıştırma isteği bir yandan devam ederken -bir süre sonra- Hesê Kuk'un son sözlerini hatırlarlar: "Yaver boruya kömür gibi bir şey doldurmaya çalışıyordu, yetiştim ve onu vurdum!" Aşiret savaşçıları Gogerik'e dönerler; bir dolu "külenk"[36] bulurlar. İçinde barut vardır. Böylece tüfekle de, barutla da tanışırlar.

İlk kez Pasao Sur'un "Hard u Dewres"e[37] soktuğu ölüm ve korku saçan "demir borunun" hikâyesi Dersim'de işte böyle başlar.

---

[36] Tahtadan yapılan bir tür kap.

[37] "Kutsal Topraklar". Genelde Aleviler, özelde Dersimli Kızılbaşlar, yaşadıkları topraklara kutsiyet atfederler. Dağ, tepe, ırmak, dere, ağaç, kuş, kurt, hatta cansız taşlar dahi kutsal kabul edilir. Dersimliler, yaşama alanlarına "Hardê Jiar u Diyaru" da (Ziyaretler Ülkesi Dersim) derler.

Dersimliler "tüfek" sözcüğünün Zazaca veya Farsça kökenli olduğunu ileri sürerler. Patlayan demir borunun "tüff" sesini vermesi; sesin ise Zazaca'da "veng" kelimesi ile karşılandığı düşünüldüğünde iddialarının gerçekçi olduğu kanaatine varılabilir. "Tüf" artı "veng" kelimelerinin toplamından oluşan "tüfek", "tıfong", "tüfeng" sözcükleri, Pasao Sur'un geldiği ilk dönemde "demir boru"nun patlarken çıkardığı korkunç seslerin tarifinden doğmuş görünmektedir.

9
OSMANLI 1875: AŞİRETLER MAZGİRT KAYMAKAMI'NI ÖLDÜRÜYOR

19. yüzyılın ikinci yarısındayız. Osmanlı içte ve dışta büyük sorunlarla karşı karşıyadır. İçte Dersim sorununa artık bir kesin çözüm aranıyor. Ruslar ciddi bir tehlike ve doğu sınırlarını güvenceye almak gerekiyor. Ermeniler ve tüm azınlıklar haklarını isteme eğilimindeler. "Dersim'e özel" bazı girişimler başlıyor.

"Dersim Beylerine Nişan ve Rütbe Tevcihi"

Dersimliler'i "ticaret ve iktisad ile temasa geçirmek için" öncelikle yolların yapılması hedeflenir. Bir raporda gelişmeler şöyle aktarılır: "1860-1863 senelerinde İsmail Hakkı Paşa ile Erzurumu Müşürü Samih Paşa Dersim beylerini Erzurum'a celbederek nişan ve türbeler tevcihi ve hediyeler tevzii suretiyle bir taraftan Dersimlileri asker olmağa teşvik ve diğer taraftan ve en mühim olarak ta Erzincan-Plümer-Hozat-Palu Elaziz, Erzincan-Plümer-Kızılkilise-Mazkirt-Palu-Elaziz yollarının yapılması için bu beyleri teşvik etmişlerdir. Osmanlı paşaları Dersim'in içlerine sefer düzenlemek için bu yolların yapılmasını gerekli görürler. Amaç Dersim'i "ulaşılabilir" kılmak ve neticede fethetmektir. Bu toplantıda karar verilerek Dersim beyleri tarafından da kabul edilen esaslara göre bu yol Dersimlilerin kendi vasıtaları ile yapılacak ve

yolun tutar masrafı Dersim'in on senelik vergi tekâlifine mahsup edilecek ve yalnız amele yevmiyesi hazineden tesviye alınacaktır."[38]

Ancak resmi raporda yazıldığına göre Dersim aşiretleri geri dönükten sonra "büyük devlet memurları huzurunda verdikleri taaahhütlerinden" cayarlar. Bu arada bazı başka idari tedbirler uygulansa da Dersim sorununda bir gelişme olmaz.

Osmanlının Dersim'deki İlk Memuru: Kaymakam Gülabi Bey

1875 senesinde Ahmet Muhtar Paşa, Erzincan Mutasarrıfı Şerif Paşa delaletiyle beyleri tekrar Erzurum'a toplar ve evvelki toplantıda olduğu gibi yol meselesi tekrar ortaya atılır. Bu, toplantıda "Mazkirt Kaymakamı" Gülabi Bey teklifi kabul ve ifa edeceğine dair söz verdiği halde Kuzucan Kaymakamı Hüseyin Bey "Dersimliler'e kabul ettiremeyeceği" düşüncesi ile "Yerine dönmeden bir şey söyleyemeyeceğini ve herhangi bir vaatte bulunamayacağını" belirtir.

Beyler Dersim'e döndükten sonra Hüseyin Bey planı kabul etmediklerini bildirirken; Suranlı Gülabi bey ise aşiretlerce öldürülür ve Osmanlının bu son girişimi de başarısızlıkla sonuçlanır. Jandarma Genel Komutanlığına göre Gülabi Bey "yol yaptırmak ve Dersimlileri askere almak" için harekete geçmiştir ve 5 bin kişilik silahlı güce sahip Hozatlı Mansur Ağa tarafından öldürülmüştür.

Hüseyin Bey'in, Gülabi'ye karşı tarafsız kaldığını ve Mansur Ağa'yı harekete geçirdiğini belirten resmi jandarma raporu bun-

---

[38] *Dersim, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu*, 3. Basım, Kaynak Yayınları, Ankara, s.65.

dan başka bir bilgi içermiyor. Resmi tarih burada "bitiyor" ve "Dersimliler'in sözlü tarihi" başlıyor.

Dersimli aşiret beyleri 19. yüzyılın sonlarında, bir gün Lêva Erzırom'a[39] çağrı davetiyesi alırlar. Aşiret liderleri yola çıkar, Erzurum'a varırlar. Toplantı olur. Toplantıya katılan Gülabi Ağa'ya "Paa Qaymaqam"[40] ünvanı verilir. Suranlı Gülabi Ağa güçlü ve büyük bir aşiret lideridir. Erzurum toplantısında Osmanlı paşalarının taleplerini kabul eden ve hükümete çalışacağını vaat eden tek Dersimli'dir. Dersim'de derler ki: "Mankul Ağa'dan sonra en büyük ağa Gülabi Bey'dir". (Deyişteki Mankul Ağa'nın Mansur Ağa olma ihtimali de var.)

Gülabi Bey işe hızlı başlar. Mazgirt'e gelir gelmez ilk iş olarak kendisine bağlı resmi bir "Zaptiye Teşkilâtı" kurar. Qavun'dan piri Kureyşanlı Aliyê Tacim'i ise Jandarma Kumandanı olarak atar. Zaptiyeler hemen vergi toplama işine başlarlar.

Gülabi Bey ve kendisine bağlı silahlı zaptiyelerin vergi ve asker toplama işi kısa zamanda herkesi taciz eder. Vergi toplamada ölçüsüz olan zaptiyeler zaten fakir olan aşiretlere baskı yapmaya başlarlar. Vergi toplanamayan yerlerde köylülerin hayvanları gasp edilir; insanlar zorla askere yazılmak istenir.

Bir gün zaptiyeler Sogayige Köyü'ne gelirler. Amaçları İvişê Çhin ailesinden vergi almaktır. İvişê Çhin ailesinin gençleri vergi ödeyemeyeceklerini söylerler. Zaptiyeler sessizce köyü terk ederlerken o sırada yol üzerinde Derê Sandalu muhitinde otlamakta olan aileye ait davarları gasp edip götürürler. Zaptiyeler, önlerinde hayvanlar olduğu halde ilerler; Birman'a bağlı Hêniyê Tevranu bölgesine yaklaştıklarında arkalarından gelen İvişê

---

[39] Erzurum Livası.

[40] Kaymakamlık Ünvanı.

Çhin'in çocukları yetişir. İvişê Çhin'in oğulları Hüseyin ve Ahmet ile zaptiyeler arasında çatışma çıkar ve çocuklar hayvanlarını geri almayı başarırlar. Suranlı Kör Mahmut Ağa komutasındaki zaptiyeler, çatışma sonunda hayvanları bırakarak Mazgirt'e çekilmek zorunda kalır.

Gülabi Ağa artık İvişê Çhin'in çocuklarının peşindedir. Çocuklar ise resmi olarak firaridir. Çocuklar, zaptiye korkusundan Karakoçan'a bağlı Sey Mahmudu Köyü'ndeki akrabalarının yanına kaçarlar. Bu köy, Nazımiye'nin Çamurek Köyü'nün tam karşısındadır. Burada güvende olacaklarını düşünmüşlerdir. Hüseyin ve Ahmet, Sey Mahmudu Köyü'nde geceleri "filonê gılgılon"[41] üstünde yatarlar. Zaptiye korkusu kalmamıştır. Geceleri tarlada çekilen uyku ise çok tatlıdır.

Ancak zaptiyeler çocukların yerini tespit etmekte gecikmeyecektir. Köyü saran zaptiyeler, kısa bir müsademeden sonra Ahmet ve Hüseyin'i öldürür. Çocukların açtığı ateşte ise Jandarma Kumandanı Aliyê Tacim ölür. Bu ölümler Dersim'de büyük yankı yaratır. "Pir-Talip Savaşı" çıkmış ve kan dökülmüştür. Herkes Kaymakam Gülabi'ye çok tepkilidir. Pirin talibini ya da talibin pirini öldürmesi, Dersim Kızılbaş inancında görülür ve kabul edilebilir bir durum değildir. Üstelik tüm bu ölümlere, eline "devletin silahını alan" Kaymakam Gülabi yol açmıştır. Bu acı olaya dair aşağıdaki şüare söylenir:

"Hewa Çhêmê Sey Momıd"
"Sonde sonde sonde
Heme bıra sonde
Hewnê mordem wes yeno
Werte filonê gılgıloni de

[41] Sık Darı Tarlası.

Çhêmê Sey Mahmudan vano:
'Aliyê Tacimi era mı dıma mekuye
Mal gaunê Qavun mı ver niyo
Yê to martini dewleto
Yê mı tıfongê Kırmanciyo
Mı ra menê
Ez talıvê destê tuyo'"[42]

Katliam herkesi uyandırmıştır. Aşiretler toplanır; Kaymakam Gülabi'ye "Pir-Talibi birbirine düşürmek" gibi ağır bir suçlama yöneltilir. Aşiretlerin kurduğu cemaatin sonucunda "Kaymakam Gülabi'ye istifa ve Zaptiye Ordusunun dağıtılması çağrısı yapılması" kararı alınır. Cemaatı yöneten Aliyê Qax "Eğer Gülabi kendisine çekidüzen vermezse biz gereğini yaparız" der.

Kaymakam Gülabi ise cemaati de, aşiretleri de dinlemez. Bilakis baskısını daha da artırır. Bunun üzerine aşiretler toplanır ve Mazgirt'i basarlar. Gülabi Ağa'yı ve 30 kadar adamını vururlar; zaptiyeler dağılır.[43] Dersim tarihinde "Tertelê Mazgert"[44] olarak anılan olaylarda Sünniler'e ait 7 dükkân yağmalanır. Halk yağ-

---

[42] "Akşamdır, akşamdır, akşamdır/Ahmet kardeş akşamdır/Uyku insana hoş geliyor/Sık darı tarlasında/Seyit Mahmud diyor ki:/'Aliyê Tacim peşime düşme/Qavun'un davarı-malı benden önemli değil/Sendeki devletin silahıdır/Benimki Dersim Kızılbaşlığının tüfeğidir/Ateş etme bana/Ben elinin talibiyim senin'", *Şüare Sey Momıd*.

[43] Rusya'nın Erzurum Konsolosunun İstanbul Büyükelçisine gönderdiği 30 Haziran 1875 tarih ve 145 sayılı mektup, bkz. P. İ. Averyanov, *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler* (19.yüzyıl),1.baskı, Avesta Yay.,İstanbul 2010 s.329

[44] "Mazgirt Savaşı", "Mazgirt Seferi", "Mazgirt Kırımı", vb. anlamlara geliyor. "Tertele", Dersim'de "kökten talan", "kökten tıraş", "toplu imha", "toplu ortadan kaldırma" vb. anlamlarda kullanılır. Dersimliler 1938 yılında yaşanan katliamı "Tertele" olarak nitelerler. Dersimliler'in önemli bir kesimi, 4 Mayıs tarihini, "Dersim Tertelesini Anma Günü" olarak ilân etmiştir. Bkz. *"dersimnews.com"*.

maya katılmıştır. Çatışmalarda aşiretler ordusuna Anbar'dan katılan Mısto Qız da yaşamını yitirir.

İşte Osmanlı'nın "vergi ve asker toplamak" amacıyla Dersim'e ilk defa atadığı Suranlı Kaymakam Gülabi Bey'in başına gelenlerin hikâyesi budur. Kaymakam Gülabi işe, Dersim'deki "Kızılbaş Ocak Örgütlenmesi"ne veya "Pir-Talip Düzeni"ne darbe vurmakla başlamıştır. Bu durumu kabul etmeyen Dersim aşiretleri ise tarihlerindeki "ilk kaymakamlık makamı"na işte bu şekilde son vermişlerdir.

10
1938 HAREKÂTI'NIN DERSİM'DEKİ ESAS HEDEFİ: OCAK SİSTEMİ

Dersimliler 1938'de kitlesel olarak kurşuna dizilmişler ve kafileler halinde Türkiye'nin batısındaki binlerce köye zorla gönderilmişlerdir. Modern Türkiye tarihinde, en geniş ölçekte yok etmeler, 1938 yılında Dersim'de gerçekleştiği gibi, en uzun süre ve en sıkı şekilde zorunlu iskân uygulamasına maruz kalanlar da Dersimliler'dir.

Dersim topraklarında 1938 yılına gelindiğinde herhangi bir siyasi parti, siyasi örgüt, silahlı bir teşkilât veya siyasi-milli bir cemiyet (dernek) bulunmamaktadır. Dersimliler'in 1938 kırımı başlamadan evvel Hükümet'ten siyasi herhangi bir istek veya talepleri olmamıştır. Yüzlerce yıldır devam eden Kırmanciye Hukuku'na dayalı "doğal yaşama ortamlarını" devam ettirme arzusu dışında, bağımsızlık, özerklik, yarı-otonom yaşama hakkı vb. programatik talepleri de yoktur. Dersim'de söz konusu olan, -daha çok- bağımsız bir aşiretler sistemi, cem-cemaat-ocak örgütlenmesi ve yarı özerk bir doğal toplumsal düzendir. Yüzyıllarca "devletsiz" yaşayan bu bölgede kargaşa değil, adalet, güvenlik ve hukuk kendine özgü kurum ve kurallarıyla kısmen var olmuştur.

Dersimliler otantik söylemle bu sisteme "Kırmanciye Beleke"[45] derler. Geniş bir toprak-özel mülkiyet sistemi; bunun üstünde şekillenen bir sömürü rejimi; ağa-maraba düzeni veya açık (ve sert) bir ekonomik sınıflaşma olmadığından, bu sisteme "komünal yapı" demek de mümkündür.[46]

Dersim'de 1938 yılında -katliam başlamadan evvel- hükümet otoritesi tam olarak yoktur. En geç 1514'te başlayan Bêxtiye düzeni ile Dersim, zulümden kaçanların gelip sığındıkları en önemli merkez durumundadır. Bu noktada Dersim, gelip saklananlara kucak açan, onları kendinden kılan ve onlardan da çeşitli özellikleri devralan ve benimseyen bir bölgedir. Gağan Bayramı gibi önemli bir günün, -Ermenilere ait olduğu kadar- Dersimlilere de ait olması bundandır. Dersim, 1938 yılına varıldığında, "Anadolu'nun yaşayan ruhu" ve "Son tolerans merkezi" durumundadır. Bu abartı değil, realitedir.

Dersimliler'in 1938 yılında kitlesel olarak yok edilmelerinin nedenleri öteden beri tartışılır. Konuyla ilgili görüş bildirenler

---

[45] Farklı renklerin bir arada olduğu bütünlüğü anlatır. Kavram ile Dersim'deki toplumsal ve siyasal düzen kastedilir. Dersimliler yüzyıllardır kendi doğal yaşama alanlarına "Kırmanciye" adını vermişlerdir. Kırmanciye kavramı, hangi etnik kökenden gelirse gelsin Alevi-Kızılbaşların yaşadığı Dersim ve periferisini ifade eder.

[46] Komünal yapı, daha çok aşiret içi ve aşiretler arasında ekonomik bakımdan uçurum bulunmadığını ve toprakta sömürünün söz konusu olmadığını belirtmek için kullanılıyor. Elbette Dersim aşiretleri arasında her zaman uyum ve barış söz konusu değildir. Dersim aşiretlerinin bir kesimi, -sürekli şekilde- hem Dersim dışına, hem de öteki Dersim aşiretlerine talan saldırıları gerçekleştirir. Aşiretler farklı sebeplerle birbirinden yüzlerce insanı kırar. Çok bilinen bir örnek: Demenan-Alan aşiret çatışmasıdır. 20. yüzyılın ilk yarısında Batı Dersim'de bir hayvan yüzünden başlayan iki aşiretin çatışmasında her iki taraftan kırkar insan yaşamını kaybeder. (Bu konuda Bkz: "Aşiretler arası veya aşiretler içi kavgalarda ölenler üzerine yakılan ağıtlar", Mesut Özcan, *Öyküleriyle Dersim Ağıtları-1-2*, Birinci Baskı, Ankara, 2002, 2008)

ağırlıkla etnik, dinsel ve tarihsel sebep, olgu ve olaylara göndermeler yapmaktadır. Yine, taşıdıkları ideolojiye, döneme ve tarihsel ihtiyaçlarına uygun tezler ileri sürmektedirler.

Dersim İnancı: "Raa"

Dersim inancı (kısaca "Raa") başlığı yanıltıcı olmamalıdır. Dersim inancı Alevi-Kızılbaşlık'tan ayrı değildir. Ancak benzemez özellikleri de vardır. Cem –Pir'in geldiği bazı mevsimler hariç- toplu değildir. Pirlik, Raywerlik yolunda geçişler söz konusudur. Bazı aşiretler hem pir, hem rayverdir. Tarikat geleneğinde birey kendi isteğiyle yola girerek talip olur. Raa inancında ise bireyler doğuştan yola bağlıdır. Grup içinde doğmuş her kişi inancın bir üyesidir. Raa'ya sonradan ancak evlilik ile girilir. İbadette, kimi Bektaşi cemaatlerinde olduğu gibi içki yoktur. Rozê Xêylas, Rozê Ana Fatma ve Rozê Gağan önemli günler ve oruçlardır.

Dört makam, Rayver, Pir, Mısayiv ve Musir'dir. Bunlara bağlılık şeriat, tarikat, marifet ve hakikat evrelerinin sorumluluğunu yerine getirmekle olur. Önemli bir kavram olan Mısayiv ise ahirette yol kardeşliğidir. Mısayivlik sadece iki kişi arasında değil, aileler arasında da sürer.

Dersim ve çeperindeki Kızılbaşlar son yıllara kadar "Alevilik" kavramını değil; "Raa" (Yol) kavramını tercih etmişlerdir. Raa, Ali dışında pek çok kutsal olguyla döşenmiş olduğundan bu şekilde ifade etmiş olabilirler.

Dersimliler, "Alevi" veya "Kızılbaş" sözcükleriyle ancak geçen yüzyılda tanışmışlardır. İnançlarının otantik adları ise çeşitlidir: "Raa Pir-Rayveru", "Raa Ramıtene", "Raa Xızıri", "Raa

Haq", "Raa Ma", "İtiqatê Ma" ve "Raa Pir-Tolıvu" vb. bunlardan belli başlılarıdır.[47] Biz burada sadece Raa'yı kullanacağız.

İç-Dersim'de kimi araştırmacılara göre 12 Ocak vardır. Kimileri bu sayıyı artırır, kimileri ise azaltırlar. Kimileri ocakzade aile ve ezbetlere "aşiret" denmemesi gerektiğini ileri sürerler. Bilinen önemli ocaklar Bava Mansur, Kureyşan, Dewres Gewr, Seyit Sabun, Ağuçan, Pir Sultan, Sarısaltık, Dewres Cemal, Cemal Abdal, Pilvenk Şıh Delil Berxican, Khalmemo Sır, Zeynel Abidin Şıx Dede ve Sultan Hıdır'dır. Bunlardan Pir Sultan ve Sarısaltık ocağının Türkmen kökenli olduğu genellikle kabul edilir. Ocaklar ve etraflarındaki aşiretler kombinezonu, Dersim'deki geleneksel inanç sisteminin köşe taşlarıdır.

Pir, Dersim Raa inancının üstteki sembollerindendir. Pir'e "Seyit" de denir; devletin resmi raporlarında Seyit olarak anılanlar genellikle pirlerdir. Dersim'de "Seydu" aşireti de vardır; bu aşiret yöresel olarak "Pirlerin Piri" olarak da anılır. Pir'in üstünde Müsir vardır. Her ikisinin görevleri, sorunları çözmek, tolıvlara gitmek, topluma yön vermek, cemat yapmak, rayverleri denetlemek vb. olarak sıralanabilir. Rayver hata yaparsa Pir onu görevden alır. Ama Pir'i hiç kimse yerinden oynatamaz. Pir ceza verir, tövbe edeni de bağışlar. Pir'in yetkileri anlaşılacağı gibi kapsamlı ve geniştir. Pir aynı zamanda bir otoritedir; Dersimlilere akıl veren ve yol gösterendir. Umumiyetle pirlerden olan ama pir olmayanlardan da seçilebilen Dewres (Derviş) ise keramet sahibi kişidir. Ateşe girmek, hastalara şifa dağıtmak vb. ke-

---

[47] Sırasıyla "Pir-Rayver Yolu", "Yol Sürmek", "Hızır'ın Yolu", "Allah Yolu", "Bizim Yolumuz", "Bizim İnancımız", "Pir-Talibin Yolu". Adlardaki "Yol" terimi önemlidir. Alevi-Bektaşilikte İslamı çağrıştırdığı için Tarikat değil; Yol kavramı kullanılır. "Yol", Alevilik'in Türkçe'deki bir adıdır.

rametleri olan Dewres de yolun hizmetçisidir. Geleneksel olarak kerametin amacı insanları Raa'ya götürmektir.

Rayver,[48] akıl kapısının hizmetkârıdır. Yol göstermek ve yoldan çıkanlara doğruyu göstermek başta gelen görevidir. Talipleri ziyaret eder, akıl verir ve sorunları çözmeye çalışır. Raa'daki yeri Musir ve Pir'den sonra gelir. Taliplere doğrudan temas halinde olduğu için pratikte önemi fazladır. Rayver de Pir ve Musir gibi ocak sahibi ailelerden olur. Bunun istisnası vardır.

Tolıv[49], Yol'un üyesidir. Bir Pir, tolıv sahibi iken kendisi de bir başka Pir'in tolıvıdır. Dersim inancının kuralları herkes için eşit düzeyde geçerlidir. Yol sürenlerin hepsi makamlarına bakılmaksızın eşittir. Bu nedenle Dersim'de halk kendisi için Ewladê Raê[50] kavramını da kullanır. Her Tolıv'ın Rayver'i, Pir'i ve Musir'i olmalıdır. Ayrıca her Tolıv'ın Mısayiv'i de olmak zorundadır. Bu dört makamın temsilcisi Tolıv'ı denetler, kuralları hatırlatır, "Yol"u doğru sürmesini sağlar.

Cemat, toplantı veya muhakeme demektir. Sorunlar cemat ile ele alınır ve çözülür. Raa'da bireysel veya toplumsal tüm sorunlar cemat marifeti ile halledilmeye çalışılır. Pirlerin yıllık gezilerinde -sonbahar aylarında- cemat yapılır. Dini nitelikteki bu cematte sorunlar halledildikten sonra cem töreni de yapılır.

Cematta kararlar birlikte alınır, pir herkese muhakkak görüşünü sorar. Haklı ve haksız ayrımı yapıldıktan sonra -varsa kusur- ceza aşamasına geçilir. Haklı olanın da onayıyla ceza tespit edilir. Kurban kesme, yoksula yardım verilmesi bilinen basit cezalardandır. Selam vermeme almama, kurban vermeme almama,

---

[48] Rehber.

[49] Talip.

[50] Yol Evlatları.

konuşmama gibi tedbirleri de içeren "tecrit" ise en ağır cezadır. Tecrit edilen kişi için ayrıca "düşkün kerdene"[51] cezası verilebilir. Düşkün kişiye "verê çêveri de kemer dik kerdenê"[52] cezası da uygulanır. Böylece bir bakıma düşkünün suçu topluma duyurulmuş olur. Akrabasını ve pir rayverini öldürme gibi ağır suçlarda düşkün ilân edilen kişi pirlerin kılavuzluğunda Erzincan Vaver Köyündeki "Düşkünler Ocağı'na" götürülür. Buraya götürülen kişinin bu Ağuçan Ocağı'nda yalvarıp yakararak af dilemesi beklenir. Düşkünler Ocağı'nda tecrit edilen kişi dara tutulur, öğütler verilir ve tövbe ettiğini açıklaması istenir.[53]

Yukarıdaki kısaca açıklanan Pir-Rayver-Talip düzeni Dersim'de yüzyıllarca egemen olmuştur. Toplumun ayakta durması Ocak Sistemi de denilen bu düzene dayalıdır.

Dersimliler Osmanlı ile ilk temas ettikleri andan itibaren resmi belgelerde son derece olumsuz sıfatlarla anılmışlardır. "Haydutluk", "şakilik", "ilkellik", "hırsızlık", "sapıklık", "din dışı olma" (rafizilik), "sapkınlık" bu sıfatlardan bazılarıdır. Resmi belgelerde, Saray tarafından bölgeye çekilen telgraflarda genellikle "Kızılbaşların halledilmesi" emirleri verilir. Osmanlı'ca Dersimliler'e reva görülen muamele -yüzyıllar boyunca- katliam ve sürgünden ibarettir.[54]

Dersim ile ilgili ilk resmi incelemelere eşlik eden devlet dili de hakaret ve aşağılama doludur. "Dersim Mutasarrıfı" olan

---

[51] Düşkün ilân etmek.

[52] Kapısının önüne taş dikilmesi. Bu şekilde "suç" alenileştirilir, düşkün kişi toplumsal baskı altına alınarak "tövbe etmeye" ve "af dilemeye" zorlanır.

[53] Bu ocak artık işlemiyor, 1940'lardan sonra ortadan kalktı. Vaver Köyü ve Ocağı, şu anda Erzincan'da şehir merkezinin içinde kaybolmuş durumda.

[54] Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, 4. Baskı, Dipnot Yayıncılık, Ankara, 2010, s.50-58,

Mardini Arif Bey 1903 yılında hazırladığı bir raporda "Dersim nüfusunun çoğunluğunu oluşturan ve fenalıkların başlıca sebebi olan Şiiler (Kızılbaşlar demek istiyor *h.a*), nikâh kıyma, ölü yıkama ve defnetme gibi işleri yapan ve sazla-sözle dini konularda halkın manevi duygularına hâkim olan Dede ve Seyitler'le; halkın dünya işlerine egemen olan, ruhu eşkıyalık dolu, ikiyüzlü ve fesat ağaların elinde esir durumundadır" değerlendirmesini yapar.[55] Mardini Arif Bey Dersim Seyitleri'ni son derece ağır bir şekilde, halkı esir almak ve halk üzerinde baskı kurmakla suçlar.

Dersim'de Mutasarrıflık görevinde bulunan başka bir Osmanlı memuru olan Celal Bey ise 1906 yılında hazırladığı raporda "Dersim'in Çemişgezek ve Çarsancak kazalarının itaatkâr, uygar ve ziraatle uğraşan Türkler'le (Sünniler'i kastediyor *h.a*) dolu olduğunu" belirtir. Celal Bey'e göre Dersim meselesini çözmek için ağa ve reisleri Dersim dışına çıkarmak gerekir. Bu rapor da, Sünniler'in yaşadığı bölgelerin halkı dışında kalan tüm Dersimliler'i "vahşi" ve "medeniyet dışı" olarak niteler.

"Dersim Kızılbaşları'yla Kız Alıp-Vermek Engellensin"

Osmanlı, Dersimli Kızılbaşları'nın çevre aşiretlerle ilişkilerini de dikkatle izler ve açık müdahalelerde bulunur. Dersimliler'in çevre illerdeki Sünnilerle "kız alıp-verme"leri dahi Osmanlı'yı rahatsız eder. 17 Aralık 1898 tarihinde "Vali Rauf" tarafından "Başkitabete" yazılan bir mektupta "Dersim ile hudut olan Kiği kazasında İslam dininden habersiz bazı cahil ahalinin Dersim sürhserleriyle (*Kızılbaşlar kastediliyor h.a*) kız alıp vermeye başladıkları ve bu halin devamı durumunda bunların da Kızılbaş olmaları gibi yanlış bir neticeyle sonuçlanacağı, bu gibi cahil aha-

[55] Age, s.60.

liyi korumak amacıyla dini telkinlerde bulunmak için oraya bir müftü tayini gerekli..." görüşleri bildirilir. Osmanlı, Dersim inancı Raa'nın kız alıp-verme ile yayılacağından korkar ve önlemler alır.[56]

Osmanlı'ya göre Dersimliler öylesine "tehlikeli" ve "vahşidirler" ki Dersim'de kaymakamlık ve müdürlük gibi vazifeler askerlere verilmelidir. Dersim'de "Örfi İdare" (Sıkıyönetim) kurulması da mecburidir. Osmanlı, Dersim'de "ıslahat için" askeri zor dışında bir yöntemi de kabul etmez. Geçen yüzyılın başında dahi Dersim'de var olan askeri güçlere ilave olarak iki tabur ve iki top ile tedibata (uslandırma) başlanması -üstelik "ıslahat" adınaönerilebilmiştir.

Cumhuriyet, "Medeniyet" ve Dersim

Cumhuriyet Dersim'e ve Dersim inancına şiddetle saldırır. Dersim inancı Raa, devletin gözünde –tıpkı Osmanlı gibi- "ilkel" ve "medeniyet dışı" olarak nitelenirken Raa'nın makamları ve temsilcileri resmen "Dersim'deki tüm kötülüklerin kaynağı" olarak damgalanır. Cumhuriyet "modernist" bir proje olarak Dersim Kızılbaşları'na son derece olumsuz yaklaşır ve Dersim sorununun Raa inancının ortadan kaldırılmasıyla çözüleceğini öne sürer.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Dersim ile ilgili ilk görüşlerini şekillendirenler, bölgedeki orijinal inanca ve bu inancın temsilcileri Seyit veya Pirler'e dikkati çekerler. Seyitler ve Pirler "her kötülüğün, belanın, musibetin kaynağı" gibi algılanır. Pirlere karşı "sert tedbirler" istenir. Onların yok edilmesiyle Dersim'de

[56] Mehmet Yıldırım, *Kızılbaşlara Kız Vermek*, www.gomemis.com, 12.6.2010.

"sukünetin sağlanacağı" ileri sürülür. Sürgün tedbirinin en fazla Pirler ve Seyitler için uygulanması talep edilir.

Raa karşısında Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi yaklaşımını ortaya koyan ilk rapor ve görüşler sorunun nasıl ele alındığını göstermektedir. İbrahim Tali Bey "Seyyid, reis ve halifeleri Dersim'den çıkarılıp, vatanın batı bölgelerine gönderilmeli" görüşünü ileri sürer.[57] Buradaki "halifeler" deyişi dikkat çekicidir. Açıkça dinsel bir gönderme içeren bu deyiş, Dersim inancının hedef alındığını kanıtlayan başka bir veridir.

Ordunun başında bulunan ve bir "Dersim Raporu" da hazırlayan dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak "Seyitler'in bir daha gelmemek üzere Anadolu'ya naklini" tavsiye eder. Fevzi Çakmak'a göre; sakıncalı olan bu kesim öteden beri Dersimliler'i kışkırtmaktadır.

Kazım Karabekir Paşa ise "Dersim sorununa çözüm" adına "Seyid namının kullanılması gereğine" işaret eder. Devletin bazı aydınlara Kürtçe öğreterek, dini mahiyette isim ve nam vererek ve "Namlarına Seyyid'i ekleyerek" Dersim halkı arasına karıştırması önerisini ortaya atar. Bu aydınlar, Dersimliler'e "din birliği ve milli birliği" anlatacaklardır.[58] Karabekir'in yaklaşımı açıkça Seyyid namını istismar etme amaçlıdır.

Dersim ile ilgili Ankara'ya -aynı dönemde- başka bir resmi rapor yazan dönemin ordu komutanlarından Halis Paşa ise "Dersimliler'in Alevilik gibi ilkel ayinlerine karışılmamalıdır" görüşünü dile getirir. Ne var ki bu öneri, bir hoşgörü göstergesi değildir. Zira raporun devamında "Seyitler'in mazlum halk üzerin-

---

[57] Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, 4. Baskı, Dipnot Yayıncılık, Ankara, 2010, s.79.

[58] Kazım Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu Sarıkamış, Kars ve Ötesi*, 1. Baskı, Erzurum Ticaret Odası Yayınları, Erzurum, 1990, s. 91.

de baskısı söz konusudur" tezi ileri sürülür. Halis Paşa, Seyitler'e öylesine tepkilidir ki bu kesimin bir adada tecrit edilmesini önerir: "Seyitler'in aileleriyle birlikte Beyşehir Gölü içindeki Kazak adasına ve diğer adalara götürülmesinde yarar vardır." Paşa'ya göre, Seyitler bu adalara gelmemek üzere gönderilirse "Dersim'de ıslah" için en önemli adımlardan biri daha atılmış olacaktır.

Devletin dönemin Dersim inancına karşı yaklaşımını ortaya koyan başka bir resmi belge ise Jandarma Umum Komutanlığı'na ait "gizli" ibareli rapordur. Bu raporda, tüm Anadolu Alevilerinin lanetle andığı Yavuz Sultan Selim'in 1514 Kızılbaş katliamından övgü ve minnetle söz edilir. Jandarma Komutanlığı "eğer Yavuz'un gazabı olmasaydı Türkiye'de yaşayan bir tek Sünni olmazdı" görüşüne yer verir. Bu cümle, Dersim Kızılbaşlarına dönük imha siyasetinin devam ettiğini açıkça ortaya koyar. Dersim inancı Raa –ve genelde Alevilik-Kızılbaşlık- devlete ve hatta Sunnilik'e bir "tehdit" olarak görülür.

Cumhuriyet'in 1938 mantığını en rafine şekilde ortaya koyan eser –bizzat "adında" dahi bu mantığı ele veren- "Tunceli Medeniyete Açılıyor" başlıklı kitaptır. Burada "Dersim'in Dini" başlığı altında ileri sürülenler dönemin resmi mantığını açıkça yansıtmaktadır: "Seyit denen, cahil, tembel, haris bir sürü bu dinin kamlarıdır... Sihirbazlık, hekimlik ve çalgıcılık gibi sanatları kendisinde toplamış kimselerden meydana gelmiştir... Seyit güya peygamber sülalesindendir, kutsaldır. Ona silah atılmaz, el kaldırılmaz. İki ateşin arasına girdiği zaman ateş kesilir. İşte bu ayrıcalıklı ve kerametli sınıf Dersim'in imamıdır... Bir Seyit bir eve girince oraya hayır ve bereket giriyor demektir, hane halkının musibet ve felâketlerden uzak kalması için seyit dualar eder, öğütler verir, nefesler okur ve hayatı zaten darlık içerisinde ge-

çen Dersim marabalarından ne koparırsa koparır ve ayrılır. Seyidin evden eli boş çıkması ihtimali pek azdır; Seyidin memnuyetsizliğini çekmek çok tehlikelidir: Beddua almak ve yarın ahrette Hızır'ın şefaatinden mahrum olmaktan başka da, hayatta iken aforoz edilmek tehlikesi vardır."[59]

Kitabın devamında, "Seyidler'in yalanları", haklarındaki hurafeler, adalet dağıtma işindeki "sahtekârlıkları" ve "ahlaki sömürü" de içinde olmak üzere bir takım çok ağır, hakaret içeren mesnetsiz –ve gerçekle hiçbir şekilde uyuşmayan- ifadeler yer alır. Seyidin Dersim'in devlet ve memleketle münasebetinin arasına "hâkim ve adalet dağıtan" sıfatıyla girmesini eleştiren kitap, "Cumhuriyet'in radikal tedbirleriyle" Dersimliler'in daha şimdiden Seyit görünce yerlere kadar eğilmediğini, onun kapısında "hayvanlar gibi ulumadığını", bu "ırz düşmanı, şeref düşmanı ve hak düşmanı sefilleri hakiki çehreleri ile görmeye başladığını" belirtir ve artık "Dersimli'nin bir daha seyidin esaretine esir düşmeyeceği" garantisini verir.[60]

Öte yandan katliamdan bir yıl sonra (Nisan 1939) Jandarma Genel Komutanlığı tarafından yayınlanan "Dersim Destanı" adlı bir resmi "edebi" metinde seyitler ve dedeler hakkında çok ağır sözler kullanılmıştır. Bu metinde yer alan "şiirler"deki kimi dize-

---

[59] Seyitlere dönük dönemin devlet mantığının ürettiği "sömürücü" ve "hırsız" suçlaması, "solcu", "sosyalist" ve "yurtsever" çevreleri de uzun yıllar boyunca etkisi altına almıştır. "Devrimci Cumhuriyet, Dersim'de, 1938 tarihinde feodal sömürü düzenini tasfiye etmiştir" şeklindeki resmi teze dayanan bu bakış, 1970'lerden sonra bu çevreleri öylesine etkilemiştir ki bir " devrimci türkü"de geçen şu dizeler pek manidardır: "Rayver yeno manga beno!/Pir yeno gay beno!". (Rehber geliyor ineği götürüyor!/Pir geliyor öküzleri götürüyor!) Türküde, Rayver "sömürücü", Pir ise "baş sömürücü"dür!

[60] Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor, Cumhuriyet'in Gözüyle Kürt Meselesi -2*, Birinci Baskı, Kaynak Yayınları, Ankara, 2007, s. 93-96.

ler şöyle: "Ya bir eski papuç, ya yıkık duvar/ Bizi aldatır da eli boş savar/ Herif aç kurt oldu, biz sersem davar/ Taptık ermiş diye kılı surata/ Devlet vasıta başta, değil sorguçta/ Keramet olur mu kuru papuçta/ Kudret görünür mü duvarda burçta/ Açık gizli yüz vermeyin hayduda..." Burada Dersimliler'in büyük saygı duyduğu Bava Mansur'un Kureyş'i karşılamaya giderken yürüttüğü duvara ("Desê Muxındiye") dönük sarf edilen sözlerin Dersim inancını hedeflediği açıktır. Aynı raporda yer alan "Seyitlere Dair" ise şu dizeleri içeriyor: "Seyit dede tanımam/ Benzeyorlar şeytana/ Sözlerine inanmam/ Çıktı foya meydana/ Süpürgeden bir sakal/ Karmakarışık yüzleri/ Seslerinde var çakal/ Korkunç bakar gözleri/ Öflemekle hastayı/ Sağaltacak budala..." Burada ise Seyit ve dedeler, "şeytan", "süpürge sakallı", çakal sesli", "korkunç gözlü", cenaze arayıp duran", "ölü yumma heveslisi", "soyguncu", "budala" vb. ağır nitelemelerle tanımlanmıştır.[61]

Cumhuriyet'in "vatandaş" algısına göre cem, cemat, pir, rayver, müsir, mısayiv, tolıv vb. tüm kurumlar ve figürler "çağdışı" ve "tehlikeli"dir. Tüm bu olgular, "merkezi devlet otoritesi" karşısında engeldirler. "Feodal düzeni" temsil eden bu kurumlar ve kişiler "modern devlette" artık "çağı geçmiş" durumdadır. Üstelik söz konusu kurumlar ve figürler "başta kalkınma eksenli işler ve eğitim alanındaki atılımları" da baltalamaktadır. Dolayısıyla tüm bu kurumları "tarihe intikal ettirmek" gerekir.

30 Kasım 1924'te yasallaşan Tekke ve Zaviyelerin Seddi Kanunu ile Alevi-Bektaşi tarikatlarına son verilmesi devletin din

---

[61] Zafer Toprak, *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, Dersim-Sason (1934-1946)*, Necmettin Sahir Sılan Arşivi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010, s.289-312.

üzerinde tekelini güçlendirecektir. Devlet böylece "resmi" bir din yaratacaktır. Elbette bu resmi dinin içinde ne Alevilik-Bektaşilik ne de onun Dersim'deki biçimi Raa vardır. Kanunun gerekçesinde yer alan "istikrarlı bir devlet olma yolunda ilerleyen Türkiye Cumhuriyeti'nin bu tip ortaçağ vari hadise ve müesseselere tahammül edemeyeceği" değerlendirmeleri son derece manidardır. Tekke ve Zaviyeleri kaldıran kanun, esas darbeyi aslında Alevi-Kızılbaş inancına vurur. Yasa ile "Baba", "Dede", "Seyit", "Pir", "Mürşit" gibi ünvanlar yasaklanmakta, Dersim inancı Raa hukuki ve siyasi düzenin dışına itilmekte ve açıkça "yasadışı" ilân edilmektedir.[62]

Pir ve Mürşit "yasadışı" ilân edilince Dersim inancının önderleri olan bu kişiler görevlerini de yapamamaya başlayacaktır. 1938'den önce Dersim'den ta Çorum'a, Tokat'a ve hatta Marmara'ya "tolıv" ziyaretine giden ve "yolu yaşatan" Pirler, artık görevlerini büyük risk alarak ve özellikle geceleri yerine getirirler. "Ortağaçvari bir müessese" olarak adlandırılan Raa, ağır baskılar altında kaybolmaya başlar. Her şeye rağmen yolu sürmeye çalışan Pirler ise yakalandıklarında sakalları kesilir, tutuklanır ve yargılanır.

Pirlere Sakal Kesme, Sürgün ve Ölüm Cezası

1938'de devlet en sert şekilde pir ve seyitlere yönelir. Seyitler kurşuna dizilir, köyler yakılır. Hozat'ta Sarısaltık Ocağı, Mazgirt'te Muxundu ve Seyit Sabun Ocağı, Nazımiye'de Kureyşan Ocağı ve diğer ocaklar basılır, hayatında eline silah almamış pek

---

[62] Pınar Ecevitoğlu, Ali Murat İrat, Ayhan Yalçınkaya, *Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'nın Kapatılması ve Tarihsel Mirasın Paylaşımı: Babalar, Çelebiler ve Aleviler*, 1. Baskı, Dipnot Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 256.

çok Pir ve Seyit gözaltına alınır, öldürülür, sakalları kesilir ve sürgüne yollanır. Bazı pirlerin sakallarının yarısı kesilerek küçük düşürülür.

Hozat Karaca Köyü'ndeki Türkmen kökleri de olan Sarısaltık Seyitleri'ne reva görülen muamele üzerinde durmaya değerdir. Bu köyde bulunan ve içinde 500 yılı aşkın zamandır muhafaza edilen kutsal emanetlerin de bulunduğu Seyit Kasım Ocağı'na yönelen askerler 27 kişiyi gözaltına alır. Gözaltına alınanlar arasında resmi üniformasını giyerek askerlerin karşısına dikilen emekli Binbaşı Haydar Saltık'da vardır. Askerler 27 kişiyi köyün hemen altında bulunan Büyük Çayır'da süngüler. Aynı gün Hozat'ın içinde Sarısaltıklı 5 kişi süngülenir, Ovacık'da ise aynı köyden Kasım Dede gözaltına alınarak öldürülür. Süngülenen emekli Binbaşı Haydar Saltık, Kurtuluş Savaşı'nda Kars, Erzurum, Sarıkamış cephelerinde savaşmış, madalya almış bir kişidir.[63]

1938 Askeri Harekâtı'nın resmen sona erdiği 19 Eylül 1938 tarihinde bir emir yayınlayan 4. Genel Müfettişlik, Seyitlere ilişkin şu kararı iletir:

"Ağa ve reislerin bir kısmı kalkmıştır. Fakat seyitlerin çoğu kalmıştır. Gerek uysal olduklarından dolayı dokunulmayan ağa ve şerirler gerekse seyitler meydanı boş bulurlarsa halkı aynı halde tutmaya devam ederler. Seyitler ağaların telkin vasıtalığını yaparlar. Halkta icra kuvvetini teşkil eder. Bu ihtimali kökten yok etmek için esaslı tedbir; içeride kalmış olan seyit ve ağaların

[63] Binbaşı Haydar Bey'in amcaoğlu Yüzbaşı Şükrü Bey Kafkas cephesinde "şehit" düşer. Oğlu Nihat Saltık 1973-77 yılları arası TBMM'de 15. Dönem Tunceli Milletvekilliği yapar. Nesimi Kalender, *"Sarısaltıklılar'a Yapılan Zulüm Unutulamaz"*, Sözlü Görüşme Notları, 1927 doğumlu, Hozat, Karaca, Dersim, 14 Ağustos 2010.

hepsini Tunceli dışına çıkarmak ve bu güne kadar hükümet ile halk arasında her hayırlı teşebbüsü akim bırakan bu kitleyi ortadan kaldırmaktır. Ancak bundan sonra halk hükümeti baş tanır, her icraatını kabul ve tatbik ve onu ilkellikten kurtarmak isteyen Cumhuriyet'in kültüründen ve nimetinden istifade eder."[64]

Amaç, Dersim'in resmi otorite tanımayan ve doğal ve kutsal inancı Raa'yı ortadan kaldırmak, Dersimlilerin "bin yıllık yönetim sistemi" olan ocak örgütlenmesine son vermektir. Böylece devletin "tam ve sınırsız egemenliğini" kurmaktır. "Medeniyet" veya "Modernizm" denen şey -Dersim'de- işte böyle gerçekleştirilmiştir.

[64] Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, 1. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s. 479.

11
ALİYÊ QAX VE AİLESİ KURŞUNA DİZİLİYOR

Aliyê Qax, Nazımiye'ye bağlı Dewa Khuresu Köyü'ndendir. Bu köy Kureyşanlılar'ın etrafa yayıldıkları önemli bir yerdir. Aliyê Qax aynı zamanda Kureyşanlılar'ın en önemli liderlerindendir.

Dewa Khuresu'da çok iyi bilinen bir yer Qewaxê Dewazanu adlı kutsal ağaçtır. Her yıl bir defa eğilen bu ağaç Dersim Kızılbaşlık'ında çok önemlidir. Öte yandan 7 Kureyşin bu köyde sır olduğu rivayet olunur. "Mekanê Kud" veya "Hewsê Kud"[65] buradadır. Kureyş ve oğlu Sa Heyder bu köydendir.

Ölen Kureyşler'in cenazesi bu ağacın altına koyulur. Üç kurt, üç güvercin, üç ışık olur giderler. Bu durum –rivayete göre- iki-üç asır sürer. Tüm Kureyşler'in cenazesi bu ağacın altına defnedilmeye -uzun yüzyıllar- devam eder. Bu kavağın "Kureyş'in asası" olduğu da rivayetler arasındadır. Kavağın eğilmesi ibadet sayılır. 18. yüzyıla kadar burada yaşayan Kureyşanlılar bu tarihten sonra -kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklardan ötürü- Adıyaman, Sivas, Erzincan ve Varto gibi bölgelere dağılırlar.

---

[65] Hews: Kutsal kişilerin veya atalarının ilk yerleştiği mekâna verilen ad, Kureyşanlıların büyüklerinden "Kud" bir rivayete göre Dewa Kuresu'ya yerleşmiştir. Bkz. Erdal Gezik, Hüseyin Çakmak, *Raa Haq, Riya Haq, Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü*, 1. Baskı, Kalan Yayınları, Ankara, 2010.

Yüzyıllar evvel köyde yaşayanlar Saraya ihbar edilir: "Talancıdırlar!", "Camiyi tanımazlar!", "Dinimizi bölüyorlar!" Köye bir alay asker gelir. Mezarlıkları kırarlar. Çatışmada askerlerden, Kureyşanlılar'dan ve onlara yardıma gelen diğer aşiretlerden ölenler olur. Ölen 50-60 kişi içinde Kureyşanlılar'ın yanı sıra çok sayıda "talip" de vardır. Şu anda mezarları Düzgün Baba Dağı'nda "Xaskar"ın[66] hemen yanındadır.

Çatışmada esir alınan bazı Dersimliler Sinop adasına sürülürler. Rivayetlere göre Sinop'ta o sıralarda bir ayı ortaya çıkar. Sinoplular ve Kaymakam bu ayıyla baş edemez. Sonunda adada sürgün Dersimliler'den yardım isterler. Dersimliler ayının kaldığı mağaraya gidince ayıyı ellerini havaya kaldırmış şekilde bulurlar. Pir Sıleman Dewres ayıyla konuşur. Derler ki işte o ayı Kureyş'in ayısıdır. Ayı artık Sinoplular'a bir daha zarar vermeyecektir. Esirler önce Sinop merkeze alınır; daha sonra hepsi affedilir. 5 kişi Dewa Pile'ye dönmeyi başarır. Dewres Sıleman Sinop'ta ölür. Bir kişi ise Sivas'ta taliplerinin yanına yerleşir.

Ruslar'a Karşı Dersimliler Direnişte: Aliyê Qax ve Uşênê Mursaê Dewreş

1917'te Ruslar gelir ve Pülümür'ü geçer. Nazımiye'ye bağlı "Soa Thola" bölgesine varan Rusların önüne bir "Dersim aşiret milis birliği" çıkar. Bu birliğin başında Aliyê Qax, yanında yardımcısı Uşênê Mursaê Dewreş ve Qemerê Quriş vardır.

Gece-gündüz süren çatışmalar olur; Dersimliler galip gelir, mağlup olur, ilerler, geriye çekilir. Fişekleri biter, yılmazlar. Fişek elde etmek için Rus Karargâhı'nı basarlar; Ruslar'ın 40

[66] Kutsal Düzgün Baba Dağı'ndaki çeşme.

qadanasını[67] soyarlar. Fişek elde ederler, savaşa devam ederler. Bir haftanın sonunda fişekleri bir defa daha biter. Ruslar ise çakılıp kalmıştır. Soa Thola'yı geçemezler. Aşiret milisleri tekrar fişek için bu defa Feme Köyü'ndeki Rus karargâhına yönelirler. Çadırları basar; erzak, fişek ve silah ele geçirirler. Erzak özellikle çok önemlidir. Zira Dersimliler uzun zamandır erzaksızdır; neredeyse her gün sadece "tar"[68] yiyip durmaktadırlar.

Savaş sonunda Ruslar geri çekilir. Dersimliler ve Osmanlı ordu birlikleri, birkaç ay sonra Erzincan'ı Ruslar'dan temizlemeyi başarırlar. Erzincan bir "Gağan gecesi" geri alınır. Takvim yaprakları 13 Şubat 1918 gününü göstermektedir. Rus askerleri, Bolşevikler'in iktidara gelmesi ve "savaşan asker kıyafetli işçi-köylülerin tüm cephelerden geri çekilmesi" çağrısı yapmalarından ötürü – direnişi daha fazla uzatmadan- Rusya'ya dönerler. Askerler geri çekilme sırasında ağır silahlarını bırakırlar. Silahların küçük bir kısmına, fişeklerin çoğuna Dersimli milisler el koyar.

Dersimliler'le Ruslar arasında süren çatışmalarda bir tümen Rus askerinin öldüğü rivayet olunur. Rus Komutan Aliyê Qax'a "Dersim için Özerklik" sözü verir.[69] Aliyê Qax, kabul etmez. Rus Komutan "Biz devrim nedeniyle geri çekiliyoruz, siz de üzerimize artık gelmeyin" önerisinde bulunur. Bunun üzerine iki taraf arasında bir "protokol" imzalanır.

---

[67] Büyük Rus atlarına verilen bir ad.

[68] Dersim'de bir tür yiyecek dağ otu, ıspanak tadındadır ve baharın çıkar.

[69] Kafkas Rus Erkanı Harbiyesi, 1877'de Osmanlı ile yaptıkları savaşta, Dersim Kızılbaşlarına dair "yarı bağımsızlığına dokunmamak veya asırlık içişlerine karışmamak ve kendilerini kendi itiyatlarına terk etmek şartıyla bizimle işbirliği yapabilirler" şeklinde değerlendirmeler yapmıştır. Bkz. Ebubekir Pamukçu, *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, Yön Yayıncılık, İstanbul, s.57,137, Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, Ankara, 1972, s. 372.

Aliyê Qax daha sonra Osmanlı tarafından Kemah'a davet edilir. "Cephe Komutanı" sıfatıyla madalya, köstekli saat, altın ve çeşitli hediyeler verilir. Ayrıca çok önemli bir belge olan "Dokunulmazlık Beratı" verilir. Qax'ın çevirmenliğini de yapan Uşênê Mursaê Dewres'e ise dürbün hediye edilir.

Erzincan'da Xoromdüzü bölgesinde meydana gelen çatışmada Qemerê Quriş topuğundan yara alır. Kurşun kemiğe saplanıp kalır. Yıllar sonra 1966 yılında ayakları birden şişince Elazığ'da röntgen çektirir ve topuğundaki kurşun ortaya çıkar. Tam 48 yıldır ayağında taşıdığı Rus kurşununu işte o zaman öğrenir. Ameliyat olur, kurşun alınır. Qemerê Quriş öldükten sonra Mazgirt'e gömülür. Mezar taşında "gazi" ibaresi bile yoktur.

Aliyê Qax'ın 1938'de yaşadığı Sogayige'ye yığınak yapan askerler önce evini isterler. Aliyê Qax evini askerlere verir. 85 yaşın üzerinde olan Qax, ailesiyle birlikte gözaltına alınır. Gözaltına alındıklarında kendilerine "Sürgüne gidiyorsunuz!" denilir. Güneş altında, saçları, sakalları yoluna yoluna Mazgirt'e götürülür. Eziyet ve işkencelerden sonra Mergê Kesisu'da kurşuna dizilirler. Cesetleri kurda-kuşa yem olur. Kimsenin kimseye sahip çıkacak olanağı, gücü, cesareti ve takati yoktur. Ünlü deyişteki gibi "Hard sur vi, asme duri vi!"[70] hali Dersim'e egemen olmuştur.

Aynı gün askerler oğlunun çalıştığı Xarpêt Köprüsü'ne giderler. Uşênê Aliyê Qax gözaltına alınır. Yanındaki bir işçiyle birlikte köprünün ayağında kurşunlanır. Cesedi suya atılır; Golê Çêto'ya kadar suyla sürüklenir. Burada bir kütüğe takılır ve bir ay boyunca burada kalır. Cesedin üstündeki kırmızı gömlek suda dalgalanır durur.

---

[70] "Yer ateşti, gök uzaktı!"

Mazgirt'e götürdüklerinde madalya ve protokolü elinden alırlar. Öldürdükten sonra halka "Biz madalya aldığını ve dokunulmazlık belgesi taşıdığını bilmiyorduk" derler. Bir rivayete göre Rus komutanla imzaladığı protokol, başka bir rivayete göre ise Kaymakam Gülabi Bey'in cemaatini yapıp, Mazgirt'in basılması eylemindeki rolü sebebiyle öldürülür.

Mergê Kesisu'da öldürülenler –adlarını bildiklerimiz- Aliyê Qax, oğlu Sey Uşê, Sey Uşên'in karısı, torunu Hesê Huşê, Eziz, Regase, Qıymete, Fidane, Xaskare ve adlarını bilmediğimiz diğerleri olmak üzere toplam 21 kişidir.

12
YERESK'TE, MOSIM PAK'TA SEYİTLERE TOPLU İNFAZ

Söylenceye göre, Selçuklu döneminde Alaaddin Keykubat, Bağdat önlerinde Kureyş'i ateşe atar. Ateş yakmayınca, Kureyş'in keramet sahibi olduğunu gören Keykubat onu serbest bırakır.[71] Kureyş, Dersim'deki Zargovit Dağı'na Dewa Kuresu'ya gelir ve mekân tutar. Ağaçtan bir ev yapar. Kızı Xaskare ve oğlu Düzgün de yanındadır.

Düzgün Baba Efsanesi

Düzgün'ün asıl ismi Sa Heyder'dir. Kışın davarları otlatmaya götüren Sa Heyder'in hayvanları çok iyi beslenir. Babası bu durumu merak eder; davarın kışın ortasında böylesine tok ve besili olmasına şaşırır; bir gün oğlunu takip etmeye karar verir. Kureyş, karlar içinde ilerleyen oğlunun çubuğunu vurduğu ağaç-

---

[71] Bu rivayetin başka biçimleri de var. Alaaddin Keykubat'ın Mazgirt Golan'da Kureyş'i fırına attığı, Kureyş'in Keykubat'ın yanında bulunan bir dewresi kolundan tutarak birlikte götürdüğü, üç gün sonra fırından çıktıklarında Kureyş'in sakalının buz tuttuğu, dewresin ise yanmadığı, sadece yüzünün ve saçlarının biraz küllendiği, bu olaydan sonra "Dewresê Gewr" adını aldığı söylenegelir. İşte o Dewresê Gewr, bugün Mazgirt bölgesindeki Dewresê Gewr ailesi ve ocağını oluşturuyor. Söylencenin bir varyantı da böyledir.

ların yeşillendiğini ve hayvanların yemyeşil dallardan beslendiğini görür. Keçileri huysuzlanan Sa Heyder hayvanlara "Ne oldu yoksa bodur Kureyş'i mi gördünüz?" dediği anda babasını fark eder ve utancından bugünkü "Düzgün Baba Dağı"na doğru kayıplara karışır. Sa Heyder artık Düzgün olarak anılacaktır. Düzgün Baba Dağı bugün bölge Kızılbaşları'nın en önemli ibadet mekânıdır.

1938 yılının o sıcak yaz günlerinde asker birden Dewa Kuresu'ya girer. Yanlarında elleri birbirine bağlı tam 15 köylü vardır. Bunlar Yeresk'te[72] gözaltına alınan köylülerdir. "İfadeniz var, hemen geri göndereceğiz" diyerek gözaltına almışlardır. Askerler zinde; yanlarında birbirine bağlı haldeki köylüler bitkin durumdadırlar.

Askerler köye çadırlar kurar ve yerleşirler. Ellerindeki listeye bakarlar; köyden isim yoktur. Ancak köye gelip sığınan Demenanlı bir kadını muhtar askerlere teslim eder. Asker köye yayılır ve ilk iş olarak mezarları, koyun figürlü taşları kırar. Köylüler nedenini sorar; komutan "Siz her dönem hükümete karşısınız" der.

Askerler yanlarındaki 15 köylüyü Derê Qıl'a götüreceklerdir. Kendilerine kılavuz olarak Lazê Hesê Met'i seçerler. Yol bilmeyen askerlerle gitmek istemeyen Met ağır bir dayaktan sonra zorla götürülecektir. 15 kişi Gundiş Deresi'nde kırılacak ve kılavuzun dönmesine izin verilecektir. Henüz 12 yaşında bir çocuk olan Ali'nin (Kızılkan) dayısı Uşê ölülerin altında sağ kurtulan tek kişi olacak, köye dönmeyi başaracak, köye çağrılan Xıranlı bir kadının yaralarına sürdüğü ottan yapılmış merhem ile iyileşecektir.

[72] Nazımiye Dallıbahçe Köyünün adı.

Mosım Pak Dersim'de yeni doğan bebeklere verilen bir addır. Türkçe'de suçsuz, günahsız, tertemiz gibi anlamlar taşıyor.

19. yüzyılın başında bölgedeki Sagülü tayfası, çok güçlü ailelerdendir. Xarige köyünden bir Şıh Memedli gelin alan ailenin ağası bir zaman sonra eşine hakaretler eder. Gelinin ağrına gider ve Xarige'ye baba evine döner. Ağa adamlarını gönderir ve kadını geri getirtir. Bir zaman sonra, ağa eşine bir daha hakaret ettiğinde, kadın bu defa hamile olduğu halde ikinci kez baba evine döner. Kadın baba evinde kısa bir süre sonra doğum yapar. Bebeği 2-3 aylık olur. Ağa, yanında hizmetkârları ile gider kadını evinden alır. Dönüş yolunda, köyüne yakın bir dere kıyısında eşini ve bebeğini tüfekle vurur. Bu olaydan sonra halk işte o dereye "Mosım Pak" adını verir.

Dewa Kuresu'nun mezrası olan Mergarızlılar da 1938'den nasibini alır. Çê Ap Mursay, Çê Ap Dursun ve Çê Ap Hemed ailesinden toplam 10 kişi gözaltına alınır ve Mosım Pak deresinde kırılır. Bu, Mosım Pak'ta masumların ikinci kırılışıdır.

Bir kısım köylü ise Mazgirt'e götürülür ve orada kurşuna dizilir. Kırılanların hepsi 1936'da tüfeklerini teslim eden ailelerdir. Mosım Pak'ta kırılanlar arasında Bako'nun (Akyüz) annesi Gülüzar, kızkardeşi Emine, kardeşleri Seyit Kekil ve İbrahim de vardır.

13
DERSİM 1915: KIZILBAŞLAR'DA "BEXTİYE GELENEĞİ" VE ERMENİLER'E KORUMA

Dersimliler'in çok önem verdikleri değerlerden biri de "Bextiye"dir.[73] Dersim inancına göre Allah insana belli özellikler bahşetmiştir. Bu özelliklerden biri de Bêxt'tir. Kavram, merhamet, doğruluk, bağlılık, sahiplik etme ve bağışlama gibi anlamlar içerir.

Öte yandan kavram –tartıştığımız bağlamda - sığınmacılara koşulsuz koruma ve savunma içeren Kızılbaş anlayışına dayanır. Herhangi bir insan, bir aşirete sığındığında artık o aşiretin talibidir ve "yolun koruması" altındadır. Avrupa'da yüzyıllık bir geçmişi dahi olmayan "iltica" veya "sığınma" hakkına benzer yanlar içeriyor. "Baxtê Dersim" bağlamın önemli kavramlardan biridir. Sözgelimi "Baxtê Dersim şiya kenger niya"[74] derler.

Bextiye öylesine önemlidir ki kötü insan için en ağır nitelemelerden birisi "bêbextlik"tir. "Mordemo de bêbext" sözü ağır

---

[73] Baht Geleneği. Sözcük, muhtemelen Farsça kökenlidir. Kendisine sığınanları teslim etmeme, korumaya alma ve tüm sorunları cemaat ile çözmeyi amaçlayan kanı ve intikamı dışlayan gelenektir.

[74] "Dersim'in bahtı, kenger gölgesi değildir." Kengerin gölgesi geçici olduğu gibi, ömrü mevsimliktir. Dolayısıyla sağladığı koruma çok zayıftır. Dersim korumacılığının büyüklüğünü ifade eder.

bir nitelemedir. Bêxt aynı zamanda öz yaşama alanı veya yuva kadar önemlidir. Bextiyeye saygı duymayan kendine ihanet etmiştir: "Taxtê ho bırızne, baxtê ho merızne"[75] denir. Öte yandan özellikle anneler çocukları için "Ya Xızır domonê mı bextê to dero!"[76] derler.

Dersim, 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra katliam, baskı ve takipten kaçmaya çalışan pek çok aşiret ve kavmin gelip yerleştiği bir alan olagelmiştir. "Canını kurtarmak" için gelenleri dili, inancı ve kökeni ne olursa olsun kabul eden Dersim Kızılbaşları, bu özellikleri yüzünden "devlete aktif veya potansiyel bir tehdit" olarak algılanmışlardır. Dersim aşiretlerinin en erken 1514'ten itibaren gelip yerleşen "sığınmacıları" kabul etmesi ve korumasında "Bextiye" geleneği belirleyici olmuştur. Dersim'de bu durumu ifade eden "Bexta aşiru khela heliya, nêrijina!"[77] atasözü iyi bilinir. Anadolu'da bu özellikte başka bir bölge -herhalde- yoktur.

Ermeniler'in 1915'te uğradıkları korkunç felakette, genelde Kızılbaşlar ama özellikle Dersimliler son derece farklı -ve olumlu- roller almışlardır. Dersim aşiretleri, Ermenileri kırmadıkları gibi, İttihat ve Terakki hükümetinin tüm tehdit ve telkinlerine karşın onları teslim etmemişler, hatta korumuşlardır. Bu tutumlar, Hükümet-Dersim ilişkilerini öylesine germiştir ki; 1938 yılında, katliamın olağanüstü geniş ve kitlesel boyutlar kazanmasında Dersimliler'in "1915 pratiği" etkili olmuştur.

Dersim 1915 yılında zaten çok dinli, çok kültürlü ve çok dilli bir yerdir. Yerleşim yerleri adlarının pek çoğu Ermenice'dir.

---

[75] Mevkini yık, tahtını yıkma!

[76] Ya Hızır, çocuklarım senin korumandadır!

[77] Dersim aşiretlerinin bahtı yıkılmayan bir kaledir!

Sözgelimi 19. yüzyılın sonlarına doğru Çarsancak[78] bölgesinde 63 köyden 14'ü tamamen Ermeniler'den oluşmaktadır. Dersim nüfusunu 1878 yılında 140 bin olarak belirten bir araştırmaya göre bu nüfusun 30 bini Ermeni'dir.[79]

Ermeniler, Dersim'in Kadim Halkı

Dersim nüfusunun yaklaşık dörtte biri Ermeniler'den oluşmaktadır. Hemen her köyde Ermeni kilisesi bulunmaktadır. Abbasanlılar'ın önemli köylerinden Zımeke'de, Kılisê Xırave, Kılisê Dere, Kılisê Pırkani, Kılisê Vank, Kılisê Tapt, Kılisê Sağ olmak üzere toplam 6 kilise vardır. Başka bir ünlü Abbasan köyü olan Halvoriye'nin çeperinde ise tam 12 kilise vardır. Bunlardan en ünlüsü Surp Garabet Manastırı'dır. Dersim merkezdeki Vank köyündeki Ermeni Kilisesi ise Kızılbaşlar'ın büyük saygı gösterdikleri ve ziyaret ettikleri bir mekândır. Dersimliler Vank Kilisesine öylesine hürmet ederler ki, hastalarına dahi orada derman ararlar. Hasta çocuklarını, bu kilisedeki "Mezelê Tor" denen soğuk suya sokup "şifa" ararlar. Yaşlılar, Hz. Hüseyin'in parmağının kilisenin keşişinin elinde olduğuna dahi inanırlar. Öte yandan herhangi bir kış biraz sert geçtiğinde kiliseye giderler, bolluk ve merhamet için dualar ederler. Dersimliler, Ermenilerle kız alır-verirler. Ermeniler'le ilişkiler genellikle barışçıl ve dostanedir.

Dersimliler 1915'te Dersim'de yaşayan Ermeniler'i öldürmedikleri ve korudukları gibi dışarıdan gelen "Sığınmacı Ermeni ailelere" de kucak açar. Onlardan Bextiye'yi esirgemez ve yardım

---

[78] Dersim Mazgirt'e bağlı Akpazar Nahiyesi. Dört Sancak anlamına gelir.

[79] V. Bardizaktsi, B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *Palu-Harput 1878, II. Cilt/Raporlar*, Yayına Hazırlayan Arsen Yarman, 1. Baskı, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 153 -154,

ederler. Seyid Rıza, Ermeniler'i devlete vermemiş ve yaklaşık 20 bin Ermeni'yi Ruslar'a yetiştirmeyi başarmıştır. Sonradan TBMM'de Atatürk ile birlikte çalışma arkadaşlığı da yapacak olan Dersim mebuslarından Diyap Ağa ise kendi bölgesindeki Ermeniler'i Osmanlı Hükümeti askerlerine teslim etmeyecek, koruyacak ve sahip çıkacaktır.

Fransız tarihçi Kevorkyan, Dersimliler'in en az 15 bin Ermeni'nin hayatını kurtardığını not etmiştir. Atkinson, Riggs, Davis, Jaharian ve Kharpet gibi tarihçiler, "Sadece Dersim bölgesinin Ermeniler'e saldırmadığını ve kırıma katılmadıklarını" belirtmişlerdir.

Ermeniler'in Dersimliler tarafından korunması hadisesi ile ilgili en önemli bilgileri ise Kieser vermiştir. Kieser'e göre 1915'te, "Mezbaha Vilayeti" Harput'un hemen kuzeyinde Dersimliler tarafından Ermeniler'i Rusya'ya ulaştıran bir "yeraltı demiryolu" inşa edilmiştir. Harput Valisi Sabit Bey bir Dersimli'dir. Rüşvet yoluyla da olsa binlerce Ermeni ailenin güvenli geçişine izin vermiştir. Dersimliler kendi fakirliklerine rağmen parası olmayan Ermeniler'e de kol-kanat germişlerdir. Harput'taki misyoner şefleri "Dersimliler'in Ermeni kadın ve çocukları ortada bıraktıkları tek bir şikâyet dahi almadıklarını" özellikle not etmişlerdir. Hatta ABD'deki Ermeniler'in fakir soydaşlarına gönderdikleri paraların adrese ulaşmadığı hallerde dahi Dersimliler'in paraları geri iade ettiklerini belirtmişlerdir.[80]

Özetle Dersimliler 1915'te masum Ermeni ailelerine saldırmamış ve onları korumuşlardır. Bu durumun ortaya çıkmasında binlerce yıllık Bextiye geleneğinin önemli bir rolü vardır.

---

[80]Hans Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.563.

14
1936: DERSİMLİLER SİLAHLARINI TESLİM EDİYOR

Merkezi devlet otoritesinin olmadığı tüm toplumlarda can ve mal güvenliği için şu veya bu ölçüde silahlanma olur. Bazı ocak sahibi aşiretlerin durumu istisna tutulursa, Dersimliler'in yüzyıllarca kendi güvenliklerini sağlamak bakımından silah taşıdıkları açıktır. En az 500 yıl yarı-otonom yaşayan Dersim bölgesindeki aşiretler, yaşamak, kendini korumak ve can ve mal güvenliği için silahlanmak zorunda kalır.

Yaşamak İçin Silah Taşımak

Dersimli Kızılbaşlar, Yavuz Selim'in 1514 seferi öncesinde büyük saldırılara uğrar. En az 40 bin Kızılbaşın kılıçtan geçirildiği bu seferde Dersimliler kendilerini savunmak için silahlı olmanın hayatiyetini görür. Öte yandan Yavuz'dan itibaren Kızılbaşlar'a dönük imha ve tenkil harekâtları süreklileşir. 19. yüzyılda kurulan Hamidiye Alayları, 20. yüzyılda da devam edecek şekilde -Ermenilerin yanı sıra- Kızılbaşlar'ın kökünü kazımaya çalışır. Hamidiye Alayları'na bağlı silahlı Kürt aşiretleri, özellikle "Çeper Dersim" diyebileceğimiz Erzincan, Varto ve Hınıs hattında Kızılbaş aşiretlerden insanları toplu şekilde öldürür, sürgüne zorlar ve malvarlıklarını kesintisiz şekilde yağmalar. Dersimliler,

Hamidiye Alayları altındaki Kürt aşiretlerinin kanlı saldırıları karşısında silahlı olmaları ve coğrafi avantajları sayesinde sağ kalabilirler. Öte taraftan Dersimliler'den özellikle asker ve vergi almak amacıyla düzenlenen "askeri seferler" hiçbir dönem eksik olmaz. Daha Eylül 1857'de bile, Hozat'ta Veli Paşa komutasındaki bin kişilik bir ordu birliği, vergi toplamak için dağlık Dersim'de operasyon yapar. Ali Şefik Bey kumandasındaki bir ordu birliği ise 1878'den itibaren Dersim'de operasyonlar yapar ve aşiretlere, vergi-asker verilmesi, nüfus sayımı yapılması ve silahların teslim edilmesi koşullarını dayatır.

Osmanlı devleti, 19. yüzyıldan itibaren yollar yapmak, asker tedarik etmek, vergi toplamak, medreseler yapmak, söz dinlemeyen aşiret liderlerini sürgün etmek, seyit ve dedeleri bir daha geri gelmemek üzere Dersim'den çıkarmak, güçlü taburlar oluşturarak bölgede otorite tesis etmek vb. politikalar uygular. Osmanlı, Hamidiye Taburları kurmak veya Dersimlileri askere alarak silah ve vahşetten izale etmeyi planlasa da bu planlar hiçbir zaman gerçekleşmez. Dersimliler, "Redif Taburları"nda çalışmayı reddederler; Hamidiye Alaylarına ise -Saray'daki farklı rapor, görüş ve tartışmalara rağmen- zaten alınmazlar.

Osmanlı Dersimliler'le ilgilenmeye başladığı andan itibaren "silah toplama" konusunda hazırlıklar yapar. Dersimliler'in elindeki silahlara el konulması hedeflenir. Dersim Mutasarrıfı Mardini Arif Bey tarafından geçen yüzyılın başında hazırlanan önemli bir raporda "Her şeyden evvel Dersimliler'in elinden her türlü silahı almak zorunludur" şartı ileri sürülür. Raporda, bütün çalışmaların silah toplama işinden sonra gerçekleştirilmesi gerektiği ortaya konulur.[81] Ancak Osmanlı bunu başaramayacaktır.

---

[81] Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, 4. Baskı, Dipnot Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 61.

Dersimliler özellikle "Rus Savaşı"nda önemli silahlar elde eder. Ruslara karşı, "anavatan savunması" bayrağı altında Osmanlı ordusuyla ittifak halinde kendi milis birliklerinin emri altında savaşan Dersimliler, bu savaş sonunda Osmanlıca ödüllendirilirken; diğer taraftan ise baskınlarda "kerepul"[82] olarak bolca Rus tüfekleri ve cephane elde ederler.

1908 Devrimi ve Dersim

1908 Devrimi, her yerde olduğu gibi Dersim'de de önemli etkiler yaratır. "Özgürlük rüzgârları", Dersimliler'i de Osmanlı hükümetini de etkisi altına almakta gecikmez.

1907-1908 boyunca devam eden Koç Uşağı, Resik ve Sam Uşağı aşiretlerinin civar il ve ilçelere yönelik yağma hareketlerini engellemek için, 28 Temmuz 1908 günü Harbiye Nezareti, 4. Ordu Müşirine "Meşrutiyetin ilânı sebebiyle Dersim'de kan dökülmesinin caiz olmadığı ve aşiretlerle anlaşarak harekâta son verilmesi" çağrısı yapar. Neticede Elazığ Redif Tugay Komutanlığınca yürütülen harekât bitirilir. Çapulculuk hareketlerini engellemek, halkı silahtan arındırmak ve Balkan savaşı öncesi suküneti sağlamak amaçlarıyla Dersimliler'in belli bir tarihe kadar işlediği suçların affı kararlaştırılır.[83]

"Değişen devlet Dersim aşiretlerine karşı konuşlandırdığı taburları 1908 yazında geri çeker. Dersimliler ise hükümetin jestine karşılık Harput'ta atadan dededen kalma çakmak tüfeklerini getirip yetkililere teslim ederler. Modern ve büyük silahlarını teslim etmeyen Dersimliler'den İttihat Terakki Partisi'ne giren-

---

[82] Ganimet.

[83] Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s. 372, 373.

ler bile olur. Sonradan Harput Valiliği de yapacak olan Sabit Bey gibi bazı Dersimliler hükümette yer alırlar."[84] Dersim'de koruma olmaksızın dolaşmak hakkı başta olmak üzere bazı özgürlükler geçici bir süre rahatça kullanılır.

"Dersim'de Silah Miktarı 20 Bin Dolayındadır"

Cumhuriyet ile Dersim'in başına buyrukluğuna ve silahlı haline kesin son vermek kararı alınır. Cumhuriyet, Osmanlı dönemi Dersim plan ve politikalarının neredeyse hepsini miras alır. Vali Cemal Bardakçı'nın hazırladığı ve Dersim hakkında yer yer objektif değerlendirmeler de içeren tek belge olan Dersim Raporu'nda "Her Dersimli hayatını ve malını korumak kaygusu ile silahlı bulunmak zorunluluğunda kalmıştır" görüşüne yer verilir. Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey ise hazırladığı Dersim raporunda "İlk iş olarak Dersimliler'in tekmil silahları alınmalı" der. Bu kitaptaki tanıkların büyük bir çoğunluğunun takdir ve minnetle andığı dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ise "Dersimli okşamakla kazanılmaz, silahlı kuvvetin müdahalesi Dersimliye daha çok tesir eder" görüşündedir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin Dersim hakkında en önemli raporu olan Jandarma Umum Komutanlığına ait "gizli Dersim Raporu"nda "Birinci senede ilk iş olarak silahların toplanması zorunluluğundan" söz edilir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ise "Çemişgezek, Mazgirt ve Pertek bölgesindeki Türklerin, Dersimli'nin silahlı tehdidi altında bulunduğunu" ileri sürerek "Dersim'deki aşiret sistemini zararlı ve tehlikeli yapan şey aşiretlerin silahlı olmalarıdır" tespitinde bulunur. Şükrü Kaya daha somut konuşur ve "Dersim'de

---

[84] Hans Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.557.

18-20 bin silah vardır" iddiasını ileri sürer. Kaya, "Öncelikle Dersim silahtan arındırılmalı" diyerek silahsızlandırma programını en başta sayar.

Yukarıda ortaya koyulan rapor ve görüşler 1938'den evvel Cumhuriyet'in Dersim'e bakışını ortaya koymaktadır. Cumhuriyet idaresi, Dersim toplumunun neredeyse tümünü silahlı olarak nitelemekten sakınmaz. 1938'e doğru Dersim'de tahminen yüz veya yüz elli bin civarında bir nüfus yaşadığına göre; 20 bin silahın varlığının ileri sürülmesi "Her haneye bir silah düştüğü" anlamına gelir. Bu değerlendirmeler, -aşağıda açıklayacağımız gibi- bizzat devletin kurumlarının yayınladıkları veriler tarafından yalanlanmaktadır.

1936: Silahların Toplanmasında Kritik Yıl

Bu kitapta hikâyeleri anlatılan mağdurların tümü, "1936'da köye gelen askeri yetkililere silahları teslim ettiklerini" belirtmişlerdir. Mağdurların bir kısmı "Silahları verdik, resmi yazı verildi", bir kısmı "Silahların teslim edildiğine dair tutanak tutuldu" şeklinde sözler sarf etmişlerdir.

Silah toplamada devlet öylesine başarılıdır ki; sözgelimi, Ovacık'ın eski idare yeri olan Zeranige'de toplanan silahlar ambarlar dolduğundan bir süre imza karşılığında evlerde saklanır. Kalan bölgesinin her tarafından silahlar bu köyde toplanır. Hükümet Konağı Zeranik'tedir.

Konuyu kapsamlı olarak ele alan Aslan, "1936'da devlet her haneden bir silah teslim edilmesini zorunlu kılıyor, çoğu Rus Harbi zamanında, Osmanlı devleti tarafından yöredeki insanlara verilmiş olan silahlar toplanıyor" der. Aslan, silahların teslim edilmesinde 1936 yılının önemli bir tarih olduğunu, aşiretlerin silahlarını gönüllü olarak teslim ettiğini ve hatta silahı olmayan-

ların bile hükümet kararına uygun davranma adına silah bulup teslim ettiğine dikkat çekmektedir.[85]

Devletin 1936'da sadece ateşli silahları toplamayıp, tek tek bireylerde mevcut bıçak veya kamaları da toplamaya çalıştığı bilinmektedir. Amaç Dersimliler'in "tam silahsızlanması" olarak görünmektedir.

Dersimliler'in silahlarını teslim etmesi çok önemli bir olaydır. Üzerinde düşünülmesi ve tartışılması zorunludur. Cumhuriyet idaresinin, sonradan "Tunceli Valisi, Tunceli Komutanı, Dördüncü Umumi Müfettiş" ünvanlarını da alacak Korkomutan Abdullah Alpdoğan aracılığıyla "silah toplama" işinde başarılı olmasında kuşkusuz ki Cumhuriyet'in temsil ettiği "modern" simge ve değerlerin etkisinin olduğu açıktır. M. Kemal, henüz "şapka devrimi"nin hayalini bile kurmadan evvel Dersimliler şapka takmaktadır. Dersimliler, yüzyıllarca baskı, takip ve saldırılarından zarar gördükleri Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda dahi bölgelerinde açtığı okullara -kitlesel olarak- adeta hücum etmişlerdir. 1928 senesinden itibaren, her sene mekteplere kayıt zamanlarında yüzlerce Dersimli çocuğun vilâyet merkezine giderek bizzat validen ve hatta Diyarbekir'e kadar giderek Umumi Müfettişlik'ten okutulmaları niyazında bulundukları resmi raporlarda belirtilmiştir.[86] 1935'ten sonra Dersim'in Haydaran gibi sarp ve ücra bir bölgesine dahi okul girmiş ve devlet kayıtlarında yüzyıllar boyunca "asi, haydut, otorite tanımaz" vb. sıfatlarla anılan Haydaran ve Demenan aşiretleri dahi çocuklarını okula göndermekte hiçbir sakınca görmemişlerdir. Öte yandan

---

[85] Şükrü Aslan, *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 421.

[86] *Dersim, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu*, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, s. 68.

"medeniyet", "yol", "okul", "eğitim", "cehaletten kurtulma" vb. resmi sloganlar, Dersimliler'i etkilemiş gözükmektedir. Jandarma Genel Komutanlığının bir raporunda belirtildiğine göre "Sadece telkinat ile 1931 yılında 198 aşiret ağası aileleriyle birlikte kendiliklerinden gelip Elaziz ovasına yerleşmeyi kabul etmiş" ve burada yaşamaya başlamışlardır. Yine jandarmaya göre bu veri, Dersimliler'in "toprağa bağlanma istidadı hakkında" bir fikir vermektedir.[87] Dersim Kızılbaşlar'ı, Cumhuriyet'in "kul" yerine "yurttaş" öneren resmi tezinden de hoşnutturlar. Bu kitapta konuşan tüm anlatıcılar "Osmanlının üzerimizdeki binlerce yıllık baskısı son buldu, Cumhuriyet ile genelde Aleviler özelde ise Dersim bir parça nefes aldı" şeklinde yorumlar yapmışlardır.

Silahların toplanması konusunda bizzat devlet içinde resmen görev yapmış kişiler de önemli açıklamalar yapmıştır. Ağar "1935 yılı ocak ayında Tunceli Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra kanunun tatbikatı ile birlikte Tunceli halkını hükümete itimada sevketti, kısa bir zamanda hükümete 7880 silah teslim edildi, mücrimlerin çoğu hükümete teslim oldular" diyor.[88] Elbette bu rakamın doğru olup olmadığını bilemiyoruz. Ancak daha 1940 yılında, 1938 katliamından hemen sonra, henüz olaylar "sıcaklığını korurken", Ömer Kemal Ağar gibi önemli bir kişi tarafından verilen bilgilerin dikkate alınması gerektiği açıktır.[89]

---

[87] Age, s.51.

[88] Ömer Kemal Ağar, *Tunceli Dersim Coğrafyası*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1940, s.33.

[89] Ömer Kemal Ağar'ın oğlu Mehmet Ağar aradan uzun yıllar geçtikten sonra devlette kritik bir isim olacaktır. Ankara Emniyet Müdürlüğü, Emniyet Genel Müdürlüğü, DYP milletvekilliği, Adalet Bakanlığı, DYP Genel Başkanlığı görevlerinde bulunacak; "Susurluk", "Derin Devlet", "faili meçhul cinayetler" ve "bin operasyon" tartışmalarında adından sıkça söz edilecektir.

Genelkurmay Başkanlığı: "Dersimliler'den Sadece 1019 Silah Ele Geçirildi"

Demek ki 1937 olayları başlamadan evvel, -henüz "isyan" veya "kırım" söz konusu dahi değilken- Dersimliler -tümüyle gönüllü olarak- silahlarını hükümete vermişlerdir. Ağar'a göre tam 7880 silah teslim edilmiştir. Bu, çok önemli ve yüksek bir sayıdır. "İsyan" edecek bir halkın silahlarını teslim etmesi tarihte görülmüş bir olay değildir. Üstelik "suç zanlıları" da "hükümete teslim olmuş"tur. Hükümet açısından ise silahların toplanmasından hemen sonra kitlesel katliama başlanması bir tesadüf olmasa gerekir. Dersim 1938 kırımı, planlı, aşamalı ve sistematik bir politikadır.

Nitekim 1937-1938 yılları boyunca uygulanan toplu katliam ve temizlik harekâtları sonucu onbinlerce insan öldürüldüğü halde, bizzat harekâtı yöneten Genelkurmay Başkanlığına göre dahi 17 günlük taramada "ölü Dersimliler'den" ele geçirilen silah sayısı sadece 1019'dur.[90] Oysa öldürülen "haydut" sayısı 8000 civarındadır. Askeri Harekâtta öldürülen insan sayısı ise 13 bin ile 60 bin arasında değişen sayılar olarak verilmektedir.

Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanan kitapta verilen bu bilgi, Dersimliler'in elinde -İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 18 Kasım 1931 tarihli raporunda iddia ettiği gibi- "20 bin silah" bulunmadığını kanıtladığı gibi; Ömer Kemal Ağar'ın Dersim halkının 1936 yılında silahlarını teslim ettiği yönündeki değerlendirmesini de doğrulamaktadır.

---

[90] Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s. 478.

15
GAHMUT KÖPRÜSÜ'NÜN YAKILIŞI, MANSURAN OLAYI VE "DERSİM İSYANI" SÖYLEMİ

Dersim'de 1937-38'de bir isyan olduğu, devletin de mecburen bu isyanı bastırdığı öteden beri iddia edilen resmi tezdir. Bu tezi desteklemek üzere "500 yıldır isyan ettiği", "Etraftaki kentlere saldırarak yöre insanlarını tehdit ettiği", "Asker vermediği", "Vergi vermediği", "Medeniyete karşı olduğu" vb. türünden başka bazı tezler üretilmiştir.

Genelkurmay belgelerinde 1937-38'de Dersim'de gerçekleştirilen katliamlar "Tunceli Tedip Harekâtı" başlığı ile yer almıştır. Başlıktaki "Tedip" sözcüğü uslandırma anlamına gelir. Resmi görüşe göre Dersim "isyan etmiş"tir; devlet ise "uslu durmayan" Dersim'i "tedip etmiş"tir. Resmi tez böyle özetlenebilir.

Konuyu ele alan resmi raporlarda Dersim'in sadece insanı değil, coğrafyası da "isyancı" ilân edilmiştir. Dersim dağları, vadileri, yamaçları ve dar boğazlarının Dersimliler'de "Devlete karşı gelme cesareti uyandırdığı" iddia edilmiştir. "İsyana sebebiyet veren" coğrafyasının da –tıpkı insanı gibi- ıslah edilmesi amaçlanmıştır. 1938'den 1950'ye kadar Dersim'in geniş bir alanının "yasak bölge" ilân edilmesi ve yerleşime izin verilmemesi bu mantığın ürünüdür.

Dersim'de isyan(lar) olduğu tezini bizzat devletin kimi askeri görevlilerinin hazırladığı resmi raporlar yalanlamaktadır. Sözgelimi Pülümür Askeri Harekâtını yöneten ve Dersim hakkında 1930 yılında önemli bir rapor yazan Halis Paşa "Dersimliler arasında yoğun bir irtibat ve dayanışma vardır fakat bu irtibat siyasi bir fikre dönüşmüş milli bir gayeye müteveccih değildir" görüşünü dile getirmiştir.[91] Bu değerlendirme isyan olmadığının da itirafıdır. Zira isyan edenin "siyasi veya milli bir gayesi" olur.

Dersim'de ne 1938'de ne de 1938 öncesinde siyasi veya milli amaca dayalı bir örgütlenme, dernek, cemiyet veya parti yoktur. 20. yüzyılın başında etkin olan bölgesel örgütler Kürt Teali Cemiyeti, Azadi, Hoybun veya başka bir cemiyet Dersim'de var olmamıştır. Eğer bir isyan olsaydı "isyanın öncüsü" bir örgütlenmenin de bulunması gerekirdi. Ancak bu da yoktur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi görüşünü de ortaya koyan ve konuyu ayrıntılı ele alan bir eserde "Tunceli (Dersim) Harekâtı" başlığı altında 1937 ve 1938 olaylarını başlatan olaylar şu şekilde aktarılmaktadır:

"İlk Olay

Pah bucağı ile Kahmut bucağını biribirine bağlayan Harçik (Darboğaz) deresi üzerindeki tahta köprünün 20/21 Mart 1937 gecesi saat 23 00 sıralarında Demenan ve Haydaranlılar tarafından yıkılması ve köprü ile Kahmut arasındaki telefon hattının tahrip edilmesiyle başladı."[92]

Ovacık ilçesi adliyesi ve asker alma şubesinin istediği 1149 kişiyi takip ve yakalamak üzere doğu köylerinde iki aydan beri do-

---

[91] Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, 4. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 83.

[92] Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, 1. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s. 379.

laşmakta olan sabir jandarma müfrezesi, bunlardan 998'i hakkında kanuni icapları yapmış ve kar yağmaya başladığı için bu müfrezeye geri dönme emri verilmişti.

Müfreze dönüşünde Kaçkerek köyüne geldiği 2 Ocak 1938 günü, Aktaş'ta bulunan 2 ihzarlıyı da alıp getirmek üzere müfreze komutanı Başçavuşun Aktaş'a gönderdiği yedi jandarma eri, Kör Abbas, Keçel ve Bal Uşağı aşiretlerine mensup eşkıya tarafından Mansul Uşağı köyünde pusuya düşürülerek öldürüldü. Bu olayı müteakip Mercan deresine inen şakiler Mercan karakolunun görevle Aktaş köyüne giden iki jandarma erini de şehit ettiler."[93]

İlk olay bir tahta köprünün yakılmasından ibarettir. 4. Genel Müfettişlik, bu olayı gerekçe göstererek "Tunceli Harekâtı"nı başlatır. Askeri harekât henüz başlarken "eşkıya tarafından" 26 Nisan 1937 günü Sin'e bağlı Askisor karakolu basılır. Bu baskında ölen hiç kimse olmaz. 4 Mayıs 1937 günü Tunceli Harekâtı hakkında ünlü "Bakanlar Kurulu Kararı" alınır. Bu karar "Dersim'in fermanı"dır. Karara göre, ordu şiddetli ve etkili bir taarruz hareketine başlayacaktır. 2000 kişi batıya nakledilecektir. Sadece taarruz hareketiyle yetinilmeyecek, silah kullanmış olanlar ve kullananlar yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirilecek ve köyler kâmilen tahrip edilecektir. Süren harekâtta Temmuz 1937 sonunda inilmemiş dere, girilmemiş vadi ve taranmamış dağ kalmaz. Harekât'ın askeri komutanı Abdullah Alpdoğan tarafından 12 Eylül 1937 günü bütün kıtalara, vilayet ve Tunceli kazalarına gönderilen bir yazıda "Bugüne kadar Tunceli'de toplanan silah miktarı 2737'yi bulmuştur" bilgisine yer

---

[93] Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, 1. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s. 410.

verilir. Harekât, Ekim 1937'de sona erer. Beş aylık harekât sonunda 1 subay şehit düşmüş, 4 subay yaralanmıştır. Şehit asker sayısı ile ilgili yeterli veri yoktur. Resmi belgeler bu konuda bilgi içermiyor. 1937 Harekâtı'nda ölen Dersimli sayısı da bilinmiyor.

İkinci olayda ise 4. Genel Müfettişlik'in kararıyla 1938 Askeri harekâtı başlatılır. Harekât, Haziran 1938'de başlar. Bu defa 5000 kişinin nakli uygun görülür. 1937 Harekâtı'nda nakledilmesi öngörülen kişi sayısı artmıştır. Bu harekât ile "yasak bölgeler" kararı alınarak Dersim'in bir kısmının yerleşime kapatılması sağlanır. Bu harekâtta "devlete itaat etmiş" olan ve dağlarda ikamet eden nüfusun bir kısmının Peri ve Paşavenk bölgelerine yerleştirilmeleri kararlaştırılır. 1938 Harekâtı'nda "itaatkâr aileler" de hedeftir. Haziran 1938'de başlayan harekât boyunca köyler yakılır, insanlar kafileler halinde toplu kurşuna dizilir, kitlesel yok etmeler olur, teslim olanlara acıma gösterilmez. 28 Haziran 1938 itibarıyla 60 köy yakılmış, 163 köylü öldürülmüş, 866 köylü teslim alınmıştır. Ordu saflarında ise 33 asker şehit düşmüş, 60'ı yaralanmıştır. 21 Temmuz 1938 tarihi itibarıyla nakledilecek insan sayısı ise 7000'e çıkarılır. Ağustos 1938 tarihinde açıklanan bilançoya göre 13 subay şehit, 162 er yaralı, 104 er şehit olur. 6 Ağustos 1938 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ise yasak bölge dışında kalan aşiret reisleri ve seyitlerin -aileleri ve yakınlarıyla birlikte- nakle tabi tutulmasını yasallaştırır. 19 Eylül 1938 itibarıyla "17 günde yapılan tarama harekâtı sonunda" 7954 kişi öldürülür yahut esir alınır, 1019 silah toplanır.

Yukarıda yapılan kısa özet konuyu kapsamlı olarak ele alan bir eserden alınmıştır.[94] Devletin resmi görüşünü ortaya koyan

---

[94] Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, 1. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972. Kitap, devletin Kürt, İslam, Dersim alanlarındaki anlayışını, özellikle Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki olaylar ekseninde du-

değerlendirme ve bilgiler çelişkili ve tutarsızdır. Rakamlar çelişkilerle doludur. Ancak yukarıdaki kısa alıntılar dahi "isyan" söylemini çürütmektedir.

Genelkurmay belgelerine göre her iki askeri harekâtta "ölü ele geçirilen insan sayısı" 13-16 bin arasındadır. Ölen subay veya asker sayısı ise birkaç yüz civarındadır. Rakamlar arasındaki oransızlık çok açıktır. İsyan olan bir coğrafyada 2 yıl boyunca - toplam 11 ay süren askeri operasyonlarda- eğer bir "isyan" veya "savaş" olsaydı herhalde daha fazla asker ve subay yaşamını kaybederdi. Tek yanlı bir kırım ve katliam harekâtı söz konusu olduğundan ölen asker ve subay sayısı bu derece düşük kalmıştır. Bu askerler, -kimi sınırlı yerlerde- çocuklarını, köylülerini, bextiye uğruna komşularını korumak için mecburen silah kullanan aşiret mensuplarının verdiği savunma savaşı sebebiyle yaşamını kaybetmiştir.

17 günde bitirilen bir tarama harekâtında 8 bine yakın ölüye karşın 1000 civarında silah ele geçirilmesi de açık bir katliamın itirafıdır. Silahsız, savunmasız, suçsuz kadın, çocuk ve yaşlılar kurşuna dizilmiştir.

Gahmut Karakolu'nun yakılması ve Mansuran olayına dair gerçekler ise çok farklıdır. Bu iki olay "isyan eylemi" değil, provokasyonlara verilmiş münferit tepkilerdir.

Gahmut Köprüsü'nün Yakılışı

1935 yılında Kemerê Çile bölgesinde önemli bir köprünün açılışı yapılacaktır. Hüseyin Abdullah Paşa Elazığ'dan önce Mazgirt'e, oradan da yanındaki askerlerle birlikte Gahmut'a gelir.

şa vuran çok önemli bir kaynaktır. 1972'de yayınlanmış ve bir daha baskısı yapılmamıştır.

Kurdele bağlanır; Paşa cebinden bir makas çıkararak "Bismillahirrahmanirrahim! Allahu Ekber! Burası Dersim'in kapısıdır! 32 padişah gelmiş Dersim'in kapısını açamamış, ben bugün açıyorum" diye konuşur. Sonra cebinden çıkardığı makasla kurdeleyi keser. Böylece Pırdê Saar[95] resmi törenle açılır.

Yusufhanlılar'ın lideri Kamer Ağa (Qemê Murtê Oji) yatakta ağır hastadır. O günlerde Mehmet Çavuş isimli bir adam öldürülür. Adam tam 80 yaşındadır. Öldürüldükten sonra kardeşinin oğlu Sılemanê Xolk adlı kişi Baba Ali'nin evine gelir. Baba Ali'ye "Bunlar Mehmet Çavuş'u öldürdüler, biz bunun öcünü nasıl alacağız?" diye sorar.

Baba Ali "Şimdi 100 silahlı adamları var, Wuşenular'ın hepsi ağa, hepsi yiğittir, 20 tane de bizim silahımız var, benim sözümü dinlerseniz aramıza silah sokmayalım, Allah belalarını versin" der. "Mehmet Çavuş yaşlıydı, zaten ölecekti, gençlerimizi göz göre göre öldürtmeyelim" diye ekler. Bu sözlerle ikna olmayan Süleyman "Hadi gelin gidelim şu kışlaya, kışladaki Dursun ile anlaşırsak belki gücümüz bunlara yeter" der. Kışlaya varırlar; yüzbaşıyı, daha sonra kaymakamı görürler ve kısa zamanda bir karakol inşa edilmesi için anlaşırlar. Kamer Ağa da teklifi uygun görür ve karakol için yer belirlenir. Kısa zamanda askerler gelip karakolu inşa ederler.

Karakol kurulduktan sonraki ilkbaharda bir emir yayınlanır. Tüm silahlar toplanacaktır. Demenanlılar bazı eski silahlarını getirir; aşiret adına Chıvê Khêj gelir, silahları teslim eder. Diğer aşiretler de bir kısım silahlarını karakola getirir ve tutanakla teslimat yapılır.

---

[95] Gahmut Köprüsü.

İlkbaharın başlarında Yusufhanlı Hesê Kekê Ağay'ın evinde on-on beş kişilik bir toplantı olur. Chivê Khêj, Ale Hêj, Kırto, Qemê Murtê Oji ve diğerleri tartışmaya başlarlar. Hasan Ağa çok varlıklıdır. Yiyip içme faslı bittikten sonra misafirler "Hasan Ağa!" diye seslenirler. Hasan Ağa "Söyleyin!" der. "Sormuyor musun biz niye geldik?" "Niye geldiniz? Siz gelmişsiniz, hoş gelmişsiniz, başım gözüm üstüne gelmişsiniz, ben neden diyeyim ki siz neden gelmişsiniz?" "Sen Ali Wusxan'ın oğlusun, sana bir şey soracağız, gel karşımızda otur, Allah'ın doğrusunu söyle?" "Ne konusudur, nedir Allahın doğrusu?" "Kardeşin Qecê Ağa ile Kamer Ağa sözlerini bir etmişler, karakol getirmişler, yarın vergi isteyecekler, kamcur isteyecekler, asker isteyecekler, yol parası isteyecekler, bu fakir fukara nasıl altından çıkacak?" Diğer aşiretlerden söz alanlar bunları söyleyince Hasan Ağa "Siz kardeşim Qeçê Ağa'ya ne bakıyorsunuz, onun oğlu okumuş, Kamer Ağa'nın da oğlu okumuş, onları bir yerde memur yaparlar!" diye cevap verir. O bunları söyleyince ötekiler yerlerinden fırlar ve "İşte Allahın doğrusu" derler. Karar verilmiştir. Köprü yakılacak, asker kovulacaktır.

1937 yılının Mart ayının ilk günleridir. Demenanlılar ve diğer aşiretler köprüyü basarlar. Xozmerek'ten Mustafa elindeki gazı döker ve köprü yakılır. Sılemanlılar'dan Meme Poles'in oğlu tam karşı taraftaki İsmail Hakkı Yüzbaşı'ya[96] ateş eder ve öldürür. Aynı anda bağırır: "Fındıq Ağaê ke vanê ezune!"[97] Rivayete göre olayı Fındık Ağa'dan bilsinler diye öyle bağırmıştır.

Bundan sonra her yer toz duman olur. Yüzbaşının ölümünü gerekçe gösteren askerler, birkaç gün içinde adeta bir sel gibi

[96] Kimi kaynaklar İsmail Hakkı'nın Üsteğmen olduğunu belirtiyor.

[97] Bana Fındıq Ağa derler!

Yusufhan bölgesini kaplar. Yusufhanlılar'ın bir kısmı Peyku'daki mağaraya kaçarlar. Yanlarında davarları da vardır. Bu sırada Pax Kalesi'nden (Khêla Pax) Hegao Pilê'ye top atışları olur. Bir-iki yerde çatışma olursa da fazla kan dökülmez.

Meme Poles'in köprünün yakılması sırasında attığı nara, Fındık Ağa'nın idam fermanı olacaktır. Gahmut Köprüsü'nün yakılması olayında üzerine atılan bu iftira sonucu gözaltına alınır ve Elazığ'a götürülür. Burada kurulan Tunceli Mahkemesi, yargıladığı çok sayıda sanıktan biri olan Fındık Ağa'yı "vatana ihanet etmek" suçundan cezalandırır.

Gahmut olayı sırasında General Abdullah Alpdoğan tarafından aşiretlerle görüşmek ve meseleyi çözmek üzere görevlendirilen Muxundu'lu Seyit Hüseyin yıllar sonra şunları söyler:

"Alpdoğan'ın emriyle köprü olayına katılan aşiretlerle görüştüm, 3 şey istediler: '24 saat içinde Kahmut'taki Süvari Birliği Pah'a nakledilsin. Köprüyü yakan gençleri teslim edeceğiz ama hemen serbest bırakılsınlar. Bundan sonra asker Marçik'teki Ermeni Köprüsü'nden bu yana geçmeyecek.' Ben hemen Abdullah Paşa ile telefonla görüştüm, şartları söylediğimde o hemen kabul etti, 'Seyit sen benim yerime imza ver' dedi, asker Kahmut'tan karşıya geçti, ben, Miralay Necati, Yüzbaşı Burhan, üsteğmen İsmail Hakkı ve bir kısım askerle o gece Şogeyik'te Ali Gah'ın oğlunun evinde kaldık, Paşaya göndermek üzere rapor yazdım, Miralay başıma silah dayadı, 'Seyit o raporu yırt, benim yazdığım raporu imzala yoksa seni öldürürüm' dedi, öyle yapmak zorunda kaldım, ne yazdığını bilmiyordum, o İsmail Hakkı'ya 'biz devletiz, böyle kaçamayız, devletin itibarı vardır, sen birkaç adam al karşıya geç, bak bakalım ne var ne yok' dedi, ben karşı çıktım, 'anlaşma bozulur' dedim, dinlemediler, üsteğmen

birkaç askerle karşıya geçmek isterken tam köprünün ortasında vuruldu."[98]

Bu satırlar Gahmut olayı hakkındaki gerçekleri anlamamızı sağlamaktadır. Bizzat devletin önemli bir arabulucusunun gözünden aktarılmaktadır. Aşiretlerin istekleri bir isyan göstergesi değil, basit taleplerdir. Askerlerin gelişigüzel ve tepkilere yol açan davranışlarına karşı biriken tepki vardır. Aşiret istekleri "Köprü'den bu yana askeri sokmamak" şeklinde ifade edilmiştir. O bölgede hazırlık yapılmadan inşa edilen ve aşiretler arası dengeleri de bozan Gahmut Karakolu'na karşı gelişen anlaşılabilir tepkileri yansıtmaktadır. Olay bir provokasyon olarak değerlendirilebilir.

General Alpdoğan'ın "Gizli" Raporları

Tunceli Komutanı-Valisi ve Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan Gahmut Köprüsü'nün yakılması ve ardından gelişen olaylarla ilgili olarak "gizli raporlar" hazırlamış ve İçişleri Bakanlığı'na, Genelkurmay Başkanlığı'na, Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne, Orgeneral Kazım Orbay ve Jandarma Genel Komutanlığı'na göndermiştir. Bu raporlar "Dersim İsyanı" söylemine ilişkin gerçekleri gözler önüne sermektedir.

İlk rapor 8 Nisan 1937 tarihlidir: "Pah ile Kahmut nahiyeleri arasındaki köprüyü yıkanlarla Sin nahiyesine tüfenk sıkanlar hakkındaki haber alma yoluyla ve Demenan ile Abbaslar'dan bu suç ile ilgili olmadıklarını ispat etmek için nahiye, kaza ve vilayete dehalet ve müracaat eden şahıslardan alınan malumata göre suçlular... Uzuntarla, Hözmerik ve Aşağı Bor köylerinden ve

[98] Süleyman Kırmızıtaş, *İnadına Dersim'de Yaşamak*, 1. Baskı, Öztepe Yayıncılık, Ankara, 2006, s.98-99.

Ballı mezrası ile Halvori köylerinden birkaç kişi olduğu öğrenilmiştir." Burada "İsyanı çıkaranın birkaç kişi olduğu" belirtiliyor.

25 Nisan tarihli ikinci "gizli rapor" ise şu önemli tespiti yapıyor: "Bu aşiretlerin bir ağızdan söyledikleri sözler Tunceli teşkilatından sonra içlerine sokularak açılan karakol ve nahiyelerin geriye alınması keyfiyetidir." Rapor, ilginç tespitlerle sürüyor: "Aralarına gönderdiğimiz propagandacının telkinleri ile Demanlı'lar mevzilerinden geri çekilerek, iş ve güçleriyle meşgul olmak üzere köylerine dağılmışlardır." Raporun sonunda ise "İsyan eden müttefik aşiretler diğer aşiretlere kendilerine iltihak davetinde bulunmuşlardır, bunlar bugün için müterediddir vaziyettedirler" görüşü ileri sürülüyor. Rapor, doğru şekilde "Dersimliler'in içlerine sokulan karakolları istemediğini" belirtiyor. Bu istek "isyan göstergesi" değil; meşru ve haklı bir taleptir. Zira devlet 1930'lardan sonra Dersim'e sadece kışla, yol ve karakol inşa etmiştir. Öte yandan 1938'e küçük gruplar halinde direnen (sayıları iki düzine kadar) Demenanlılar'ın dahi "Bir propagandacının telkinleriyle iş ve güçleriyle meşgul olmak üzere köylerine dağıldıkları" rapor edilmektedir. Yine 22 Mart 1937 tarihinde Gahmut Köprüsü'nün yakılması veya Nisan ayında Askisor Karakolu'nun basılması eylemlerinin "birkaç kişinin eylemi" olduğu; tüm halkın katıldığı eylemler olmadığı raporda yer alan "Eşkıyanın kendilerine katıma çağrısı yaptıkları diğer aşiretlerin onlara destek ve yardımcı olmadıkları" tespitinden anlaşılmaktadır. Özetle Nisan 1937 tarihinde Alpdoğan tarafından hazırlanan –ve yukarıda özetlenen- "gizli raporlar" da "isyan" tezini yalanlamaktadır.[99]

---

[99] Cemil Koçak, *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler,* İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2011, İstanbul, s. 131- 140.

Mansuran'da 12 askerin Öldürülmesi

Mercan Mansuran[100] Uşağı Köyü'nün ağası Hesen Dendik bir komşu köyde misafirdir. Akşama doğru oraya bir elçi gelir. Hesen Dendik'in kulağına eğilir, birşeyler söyler. Hesen Dendik etrafındakilere "1 çavus ve 12 asker bizim köye gelmiş, benimle görüşmek istiyorlarmış, ben silahları teslim ettim, vergimi de köylülerimden toplayıp ödedim, ben gidip onlara ne diyeyim, beni niye istiyorlar acaba?" diye sorar. Etrafındakiler de meraklanır. Hesen Dendik o gece alelacele köyüne döner. Meğer birileri Hesen Dendik'i ihbar etmiştir. "Elinde silahlar varmış, teslim etmemiş" demişlerdir.

Askerler Hesen Dendik'in köyüne görüşmeye gittiğinde bir kadına saldırıda bulunup, kocasını ise feci şekilde döverler. Sonra ordan çıkıp Hesen Dendik'in evine giderler.

Askerlerin dövdüğü adam kendine gelince sürünerek dışarı çıkar. Hesen Ağa'ya durumu anlatır. Hesen Ağa inanmaz, gider adamın evine bakar, kadın yaralı ve baygın yatmaktadır. Hesen Ağa kadını o halde görünce dışarı çıkar. Tüm komşularını toplar ve köylülerine "Askerler bu adamı dövmüşler, kadına da hakaret etmişler, şimdi aşiretler duyarsa ben başımı yerden kaldıramam, bu namus davasıdır" der. Köylüler silahları kuşanır, evdeki askerleri -başlarındaki çavuşla beraber- öldürür. Bir asker kaçar. Kaçan askerin peşine düşerler. Torunoba Köyü'nde yakalayıp o askeri de öldürürler.

Mansuran'da askerlerin öldürülmesi, sarkıntılık olayına gösterilen anlık ve organize olmayan bir tepkinin ifadesi ve ürünüdür. Her iki olay, halkı kışkırtmak amacıyla gerçekleştirilmiş olabilir. Zira herhangi bir yerde ve zamanda cinsel saldırı eylemle-

[100] Ovacık ilçesine bağlı Yakatarla Köyü.

rinin insanları kolayca harekete geçirebildiği açıktır. Her iki olay da o dönem Türkiye'nin herhangi bir yerinde vuku bulabilecek sıradan asayişe müessir fillerdir. Nitekim her iki olayın özneleri Dersim'de tanınan, bilinen, etkili şahsiyetler veya aşiret ileri gelenleri değil; sıradan Dersimliler'dir. Her iki olay, 1937 ve 1938 askeri harekâtının gerekçesi olarak anılamaz.

İsyan Değil Katliam

Dersim 1937-1938 bir katliamdır. Dersim Kızılbaşları'na dönük yüzyıllardır devam eden baskı, asimilasyon, inkâr ve katliam politikalarının doruk noktasıdır. Osmanlı'dan başlayan ve Cumhuriyet ile devam eden yok etme anlayışının ürünüdür. Dersim'e dair Osmanlı ve Cumhuriyet raporlarının hepsi Dersim'i ele geçirmek, ıslah etmek, topraklarını boşaltmak, insanlarına boyun eğdirmek, inanç, dil ve kültür yapısını asimile etmek amaçlıdır.

Cumhuriyet yönetiminin Dersim'e bakışını ortaya koyan askeri raporlar da 1938 katliamının habercisidir. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in hazırladığı 1926 tarihli "ilk rapor" Dersim'i "üzerinde ameliye yapılması gereken bir çıban" olarak tanımlar. 1938'de Mareşal olan Fevzi Çakmak'ın harekâttan kısa bir süre evvel yazdığı Dersim Raporu'nda ise "Dersimli okşamakla kazanılmaz, silahlı kuvvetin müdahalesi Dersimli'ye daha fazla tesir eder" değerlendirme ve önerisi yer alır. 1926-1938 dönemi boyunca hazırlanan tüm rapor, talimat ve resmi görüşler "imha" eksenlidir. Devlet 1926'dan 1938'e "yok etme" anlayışını sürdürmüştür.

Devletin başındaki Atatürk ve İnönü, Dersim'e karşı son derece duyarlıdır. Atatürk "Dahili işlerimizdeki en mühim mesele Dersim'dir" der. İnönü ise "Memleketin öteden beri Dersim di-

ye bir derdi vardı" tespitini ileri sürer. Bu sözler üzerinde düşünmeye değerdir.

1935 tarihinde yayınlanan Tunceli Kanunu, 1938 katliamının habercisidir. Kanunun "makabline şamil" olması manidardır. Planlı, örgütlü ve kasti bir katliam gerçekleştirilmiştir. Henüz ortada askeri güçlere yönelik ciddi saldırılar yok iken 4 Mayıs 1937 günü toplanan Bakanlar Kurulu "Dersim'i yok etme fermanı"nı çıkarmıştır. Harekât sırasında jandarmaya yol göstermek üzere "Köy Yakma Talimatnamesi" dahi çıkarılmıştır. Harekâttan sonra hangi ailelerin nerelere yerleştirileceği, çocukların yatılı okullarda okutulması, Dersim topraklarının uzun bir süre "yerleşime yasak bölge" olarak ilân edilmesi de planlanmıştır.

Kaldı ki henüz 1936'da toplanan Umumi Müfettişler Toplantısı'nda "Şimdiye kadar hükümet kuvvet ve nüfuzunun girmediği Dersim TC camiasının ayrılmaz bir parçası haline girmiştir; bölge asayişinde yüzde 99 salah (düzelme) vardır" değerlendirmesi yapılmıştır.[101]

Gahmut ve Mansuran'daki olaylar, -tıpkı "eşkıyalık", "haydutluk" gibi- Dersim'i temelli olarak ıslah -veya yok- etmek planının bahanesi olarak kullanılmıştır. Bu olayları da –yukarıda genişçe kişi ismi, yer ve ayrıntı da verilerek izah edildiği gibi- genellikle yerel askeri yetkililer provoke etmiştir.

15 Kasım 1937 günü Elazığ'da "isyanın liderleri"nin bir kısmının idam edilmesine ve bir kısım liderlerin ise ağır hapis cezalarına çarptırılmasına rağmen 1938 yılında kitlesel katliamlar

---

[101] Yayına hazırlayan M. Bülent Varlık, *"Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936"*, Dipnot Yayıncılık, 1. Baskı, 2010, Ankara, s.29. Kitap Dersim 1937-38 için çok önemli kaynaktır.

gerçekleştirilmiştir. Devletin yürüttüğü mantık gereği bir "isyan" söz konusu olsaydı, 15 Kasım 1937 günü bitmiş olmalıydı.

İsyan örgütlü, planlı ve programlı olur. Dersim'de bir-iki aşirete mensup az sayıda kişinin "doğal yaşama alanlarına yabancıları sokmama" amacına dayalı umutsuz son bir direnişi söz konusudur. Dersim nüfusunun büyük çoğunluğunun devletin askeri harekât planlarından, gerçekleştirilecek katliamlardan, direnen bir kısım aşiret üyesinden haberi dahi yoktur.

Operasyonlar başladığında tüm köylerin ahalilerinin askeri birliklere teslim olması dikkat çekicidir. Öte taraftan Dersimliler, 1936 yılında silahlarını teslim etmişlerdir. Bu olgular da "isyan" söylemini çürütmektedir.

16
"RESMEN" İMHA: ZEYNEL ÇAVUŞ VE AİLESİNİN SONU

Zeynel Çavuş, Nazımiye bölgesinde Kureyşanlılar'ın önde gelen bir temsilcisidir. Hüseyin (Altıntaş), Zeynel Çavuş'un oğludur.

Bölgede Çê Dewres Ali veya Aliyê Pulê Gewr ailesi namlıdır. Bu aile Osmanlı'dan yetki almıştır. Buna göre, vergi ve askerlik konusunda aile hükümete yardımcı olacaktır. Aileye ise bir takım imtiyazlar verilmiştir.

Zeynel Çavuş dört yıl süren başarılı bir askerlik vazifesi sonunda Dersim'e geri döndüğünde Elazığ İl Daimi Encümenliği ve Pax Nahiye Müdürlüğü görevlerine atanır. 1925 Kürt İsyanı'nda Şeyh Sait'e karşı –Doğan Dede ailesi teşviki ile- Dersim aşiretlerini ikna etmede görev alır. Hatta isyanı vurmaya giden aşiret birliklerini onun örgütlediği ileri sürülür.[102]

Zeynel Çavuş güçlendikçe kendisine tepki duyanlar da artar. Buna aşiretler arası uyuşmazlık ve anlaşmazlıklar da eklenince hedef olur. Bir gün kurulan bir pusuda yanlışlıkla onun yerine Xınamisi[103] Aliyê Sey Momıd'ı vururlar. Bu pusuda bir asker de

---

[102] Cemal Taş, *"Roê Kırmanciye"*, Tij Yayıncılık, 2007, İstanbul, s. 27.

[103] Dünür.

ölünce "can güvenliği" endişesiyle 2 yıl kadar Haydaranlılar'ın içinde kalır.

Zeynel Çavuş, Aliyê Qax ile akrabadır. Aliyê Qax Rusların Pülümür'de durdurulmasını başaran Dersim aşiret milislerinin liderlerindendir. Zeynel Çavuş'un bir oğlu Aliyê Qax'ın kızıyla evlidir.

Rayverê Qop ve Bir Yüzük Hikâyesi

'38 öncesinde, Aliye Qax'ın oğlu, evlenecek kızına çeyizlik eşya almak için Elazığ'a gidiyor. Elazığ o kadar karışık ve Dersim aşiretleri hakkında söylentiler öylesine ayyuka çıkmış durumda ki Mazgirt esnafı bile Elazığ'a gitmeye cesaret edemiyor. Aliyê Qax'ın oğlu Nazımiye Kızıl-Kilise esnaflarıyla birlikte Elazığ'a geliyor. 18 esnafla birlikte alışverişini yapıyor ve geri dönüyor. Yolda Rayvero Qop adamlarıyla önlerini kesiyor. Pertek'e bağlı Cankurtaran veya Mercimek denen yerde, 18 atı yükleriyle birlikte gasp ediyor. Çocuğun parmağındaki yüzüğü gören Rayverê Qop bununla yetinmiyor ve adamlarına "O yüzüğü onun parmağından çıkarıp bana getirin!" diyor. Askerleri gidip yüzüğü çıkarmaya çalışıyorlar; ama yüzük çıkmıyor. Gelip "Ağam yüzük parmağından çıkmıyor" diyorlar. Qop, "Parmağını kesin o zaman" diyor. Adamlar "Bu adam belli bir ailedendir, saygın kişilerdendir, biz nasıl parmağını keselim?" cevabını veriyorlar. Bunun üzerine Rayver ve adamları, yüzükten vazgeçip, adamları serbest bırakıyorlar, atları ve eşyaları alıp gidiyorlar.

Bunu duyan Kureyşanlılar hemen tüm aşiretlerden asker toplarlar. Demenanlılar'ı, Yusufhanlılar'ı, Haydaranlılar'ı, Areyanlılar'ı, Alanlılar'ı, Xıranlılar'ı, Şıh Memedliler'i, Bahtiyaranlılar'ı ve daha çoklarını alıp Halvori Köyü'nün etrafını sararlar. Aşiret savaşçılarına hemen emir verilir: "Köyü yakın!" O sırada köyde

tam 80 hane vardır. Halvori köyündekilerin hepsi Abbasanlıdır. Rayverleri de Seyid Rıza'dır. Ağalık Seyid Rıza da değil, onlardadır. Seyid Rıza, Uşênê Seyid'e hemen bir elçi yollar ve "Askeri geri çek, cemaat ile meseleyi çözelim, yarın Hiniyê Dızdu Köyü'nde bir araya gelelim" der. Hiniyê Dızdu Köyü'nde cemaat yapılır.[104] Gasp edilen eşyalar ve bazı hediyeler alınır ve mesele barışçıl yollarla çözülür. Böylece Kureyşan-Abbasan çatışmasına ramak kala cemaat yapılarak sorun çözülür.[105] Bu olay üzerine Dodiyê Sılê Dıli tarafından söylenen bir hewa şöyledir:

"Onder Mercimego Mercimego,
Qewğa aşiruno
Sevetê ho çêze zu çeneko
Seyd Uşên yelçi rusno, vano:
'Qol şiyo vırendiya Uşênê Aliyê Qax
Şüaxunê mı peyser rusnena, bırusne
Nêrusna to bonu sanenu awa Kemax." [106]

Vali Cemal Bardakçı Çağrı Yapıyor

1938 ağır ağır yaklaşır. Vali Cemal Bardakçı Zeynel Çavuş'a birkaç defa çağrı yapar: "Adamlarını al gel, Elazığ şeker fabrikası civarında yer verelim!" Zeynel Çavuş ise valinin jestine iki kere Çamurek'teki evinde sofra hazırlayarak karşılık verir. Ama Dersim'i terk etmeyi kabul etmez; ne olursa olsun yurdundan ayrılmayacaktır.

---

[104] Bazı kaynaklara göre cemaat Xeçeliye köyünde yapılır.

[105] Bazı kaynaklar Abbasanlılar'a ait Halvoriye ve Zımeq köylerinin yakıldığını belirtiyor.

[106] "Meret Mercimektir Mercimektir/Aşiretlerin kavgasıdır/Sebebi bir kızın çeyizidir/Seyid Hüseyin elçi göndermiş, demiş:/'Asker göndermişsin Aliyê Qax'ın oğlu Hüseyin'in üstüne/Atlılarını geri gönderirsen gönder/Göndermezsen ta Kemah suyuna sürerim seni'".

Zeynel Çavuş hiç beklemediği bir gün Yeresk Karakolu komutanı tarafından gözaltına alınır. O dönem nahiye müdürleri karakolda görev yapmaktadırlar. Karakolda babası çalışan bir kız çocuğu gerçi daha önceden ona "Askerler konuşuyorlardı, seni öldürecekler!" demiştir ama o inanmamıştır. Kendince "Nahiye Müdürlüğü, İl Daimi Encümenliği yapan birini devlet niçin öldürsün?" diye düşünmüştür.

Bir Ailenin Felaket Günü: 0/0/1938

Elleri bağlanan Zeynel Çavuş'un saçları yolunur, dişleri çekilir ve gözaltına alınan diğer kafile ile beraber Yeresk'in Çır Deresi'ne götürülür. Burada toplam altmış kişi kurşuna dizilir. Aynı gün Zeynel Çavuş'un gelini Humar ve altı çocuğu Awlosan mezrasında kurşunlanır. Zeynel Çavuş'un kurşuna dizilen torunları Hadice on bir, Ahmedi altı, Suzan ve Ali Cemal beş, Hetip üç ve Emine ise sadece iki yaşındadır. 26 Mart 1933 tarihinde "aynı gün" doğan ikizler Suzan ve Ali Cemal –tıpkı dünyaya geldikleri gibi- "aynı gün" can verirler. Awlosan'da on iki kişi kurşuna dizilmiştir. Nüfustaki ölüm kutularının karşısında ise "0/0/ 1938" yazılıdır. Tıpkı öldürülenlerin yaşları gibi öldürüldükleri günün ve ayın hesabını tutan yoktur.

Olaydan tesadüfen kurtulan Ali (Akgün) ve Hüseyin (Altıntaş) silahlarını alıp ormana kaçarlar. Karakola gece dinamit koyan iki kardeş binaya büyük zarar verirler. Gece sessizce kurşuna dizilenlerin yanına giderler; cesetler vahşi hayvanlara yem olmasın diye toplayıp bir yere gömerler.

Dağdaki birkaç aylık kaçak hayatları çıkan af ile sona erer. Nazımiye'de görevli Mümin Yüzbaşı bir gün pusula yazar ve dağdakilere gönderir. Dağdaki kardeşler kararsızdır; ama "ma ra az bımano!" düşüncesiyle mecburen teslim olmaya karar verir-

ler. Önce Ali gelir ve teslim olur-olmaz gözaltına alınır; "Zeynel Çavuş'un oğludur" denilerek ihbar edilmiştir. Tutuklanır ve hapishaneye konur. Kaldığı cezaevinin nöbetçi askerine 5 mecidiye verir; Mümin Yüzbaşıya haber gönderir: "Senin sözün bu mu?" diye sorar. Notu alan Yüzbaşı bir manga askerle gelir; hapishanenin kapısını kırar; onu serbest bırakır. Olaylardan dağda haberdar olan Hüseyin de hemen gelir ve teslim olur.

Elazığ'a, oradan da trenle Kütahya'nın Tavşanlı ilçesine bağlı Altıntaş Köyü'ne sürgüne giderler. Hüseyin sürgünde Abbasanlı bir kızla, Ali ise Yeresk'ten bir akrabası ile evlenir. 1947'de sürgünden köylerine dönerler. 1938'de eşi Humar'ı ve 6 çocuğunu kaybeden Hüseyin'in bir daha çocuğu olmaz. Birkaç yıl sonra hastalanır ve 1952'de ölür.

Aradan geçen yıllardan sonra 27 Ağustos 1955 tarihinde toplanan Tunceli Vilayet Makamı Toprak ve İskân Müdürlüğü "Zeynel oğlu Hüseyin Altıntaş ve Ali Akgün dosyasını" tetkik eder. Kararın bir yerinde şöyle yazılır:

"Ailenin 1938 Harekâtında İmha Edildiği..."

"Hüseyin Altıntaş'ın nüfus hane kaydında adları yazılı Hüseyin karısı Humar, Hüseyin evlatları Humar'dan doğma Elif, Mehmet, Hadice, Ahmed, Suzan, Ali Cemal, Hatip, Emine'nin 1938 Harekâtında imha edildiği ve aile reisi Hüseyin Altıntaş'ın da 952 yılında öldüğü..."

Awlosan kurbanlarının "1938 Askeri Harekâtında devlet tarafından imha edildikleri" böylece on yedi yıl sonra "resmen" kabul edilir.

Ali Akgün'ün memur emeklisi oğlu Hüseyin katliamdan tam 72 yıl sonra mahkemeye dilekçe verir ve '38'de kurban giden akrabalarının hesabını sorar.

17
HOZAT AĞZUNİK'TE TOPLU İNFAZ

Hozat'a bağlı Ağzunik Köyü yakınında iki çocuk hayvanlarını otlatıyor. 1938 yılının sonbahar mevsimindeyiz. Köyde Karaballılar oturuyor. Ama bu iki çocuk Çê Memê Xıli ailesindendir. Bu aile Haydaranlıdır. Geçen yüzyılda Haydaran'da, yaşadıkları köyde bir aşiret içi kavgadan kaçıp Ağzunik'e gelmişlerdir. Aile, burada artık marabadır.

Köyün davar sırası Memê Xıli alesindedir. Davarı çevirmek işini Haydar (Çakmak) iyi yapamayınca, abisi sert bir tokat atıyor ve küfrederek kardeşini kovuyor. Çocuk hem ağlıyor; hem köye, Ağzunik'e doğru koşuyor. Akşamdır. Ağvesi ve Taşkirek köylerinin yanan evlerinden çıkan duman Ağzunik'ten gözle görülüyor. Köylüler, endişe, korku, merak ve çaresizlikle konuşuyor: "Na dü, düyê Ağveşiune!", "Na dü, düyê Taşkireko!"[107]

Nihayet asker Ağzunik'e ulaşıyor. Kert'e varınca köyün büyükleri ve yetişkin erkekler askeri karşılamaya gidiyor. Asker ise hiçbir şey söylemeden erkekleri ayrı, kadın ve çocukları ayrı şekilde toplamak için emirler yağdırıyor.

---

[107] "Bu duman, Ağveşi'nin dumanıdır!", "Bu duman, Taşkirek'in dumanıdır!"

Kadınlar ve çocuklar düz tarlaya toplanıyor. Buraya köylüler Hiniyê Phıt[108] diyorlar. 300 kişi civarında kadın-çocuk tarlanın ortasında küme oluşturuyor. Ağır makineli çoktan kurulmuştur. Tarlaya varır varmaz üstlerine kurşun yağmaya başlar. Annesi duman, bağırtı-çağırtı ve ölüm sağanağı altında Haydar'a tam 3 defa sorar: "Sana değdi mi?" Ne olduğunu bile anlayamayan Haydar "Bana bir şey değdi!" der. Haydar Çakmak -yıllar sonra o anı anlatırken "Ben nerden bileyim ağır makineliyi?" diyecektir.

Haydar annesinin cevap vermediğini görür. Annesi ölmüştür. Makineli tüfek 20 dakika sonra susar. Askerler sapları üst üste atarak yangın çıkarırlar. Ateş ağır ağır Haydar'a doğru ilerler. Haydar ısıyı hissedince kalkar ve kaçmaya başlar. Askerler kaçanları süngülemektedir. Haydar koşarken bir an arkasına bakar ve bir askerin küçük kardeşi Yusuf'u süngüsünün ucuna takarak ateşin içine fırlattığını görür. Ağlar ve daha hızlı koşmaya devam eder.

Güneş batar, asker gider. 300 kişiden yalnızca 4 kişi sağ kalmıştır. 4 çocuk köye doğru yürürler, yolda bir yorgan bulurlar ve yorganın içine girerek birbirlerini ısıtmaya çalışırlar. Yaralı ve ağrılı çocuklar tam bir hafta derenin kenarında, yorganın içinde üstlerinde sadece pırenler[109] olduğu halde yatarlar.

İki Asker, Bir Nar, Bir Şeker

Bir gün birden iki asker, iki sivil çıkar yanlarına gelir. Vücudunda çok sayıda kurşun ve süngü yarası hâlâ kanamakta olan küçük Haydar "Kurşuna dizildiğimizde bile hiç korkmadım, ama ilk de-

[108] Phıt'ın Çeşmesi.

[109] Beyaz erkek pijaması.

fa o gün, o anda çok korktum, dilim tutuldu" diyecektir. Ama gelenlerin niyeti kötü değildir. Hiçbir şey söylemeden yorganın kenarında bir nar, bir tane de şeker bırakır giderler.

Haydar yorganın kenarındaki şekeri alır ağzına atar; ama boğazından geçmez. Bu sırada köylüsü Hasan ve onun babası Gülabi gelir. Kan kaybı, açlık ve susuzluktan çoktan ölmüş diğer çocukları yorganın içinde bırakırlar ve Haydar'ı sırtlayıp Gomê Qırr'a götürürler. Burada Haydar'ın yarasına otlardan bir merhem sürerler. Haydar ilk defa o anda ağrılarının biraz azaldığını hisseder ve rahatlar.

Birkaç gün içinde Gomê Qırr'ı Uluqalelij[110] basar. Silahlı olan bu adamlar 4 köylüyü gözaltına alır. Bağlayarak Çemişgezek'e götürürler. Neyse ki yaralı çocuklara karışmazlar. Çemişgezek'e götürülenlerden birisi hemen kurşuna dizilecek, diğer 3 kişi ise sürgün edilecektir.

Haydar'ın vücudundaki yaralar bir süre sonra kurtlanır. Köylüler gaz döküp kurtları temizler. Yaraları sağalır. 2 yıl kadar Tavux'da kalırlar. Sonra askere gider. Askerlik dönüşü 15 kuruş maaş ve 1 yatak karşılığı çobanlığa başlar.

Haydar Çakmak'ın Ağzunik'teki o tarlada, Hiniyê Phıt'ta annesi ve 3 erkek kardeşi öldürülür. Ağzunik Duvar Önü'de ise dedesi kurşuna dizilir. Haydar'ın süngü ve kurşun yaralarıyla sağ kurtulduğu katliam gününde köyün tam ortasında, Duvar Önü'de ise tam 150 erkek öldürülür. Duvar Önü'de kurşuna dizilenleri "Şerif Müdür" toplu bir mezara gömer. Yıllar sonra

---

[110] Çemişgezek'e bağlı Ulukale köylüleri kastediliyor. Burada Sünni ve Türk kökenli aşiretler de yaşıyor. Bu aşiretlerden bazı kişiler, 1938 Dersim Harekâtı'nda hükümetin yanında elde silah görev yapmışlardır.

kendisine 2 kızkardeşinin sağ olduğu şeklinde bir haber gelse de onlardan bugüne kadar hiçbir ses çıkmaz.

1988 yılında Kayseri'de kendisine verilen İskân Evleri'ne yerleşir. Bel, sırt, kol ve omzunda kurşun ve süngülerin yarattığı derin izlerle hâlâ Kayseri'de yaşamaya devam ediyor.

Kırım Tapu Senedinde: "Bunlar Kısmen 938 Harekâtında İmha Edilmiş Olup..."

Dersim Katliamından 13 yıl sonra köyde tapulama işlemleri başlar. 28 Mayıs 1951 günlü Hasan oğlu Hüseyin ve Mahmut oğlu Süleyman'a verilen tapunun "İktisap Veçhi" başlıklı bölümünde şunlar yazılır:

> "İşbu üç parça gayrımenkul, Memet Ali oğulları Veysi, Yusuf ve Kazımın tapulu mülkü olup, bunlar kısmen eceliyle ve kısmen 938 Harekâtında imha edilmiş ve varisleri de garp illerine nakledilmiş olup bir sene zarfında mallarını tasfiye etmediklerinden 2510 sayılı kanunun 27.ci maddesince Hazinece tasfiye edilmiş ve müzayedede 60 liraya satılarak bedelinden tahsil edilerek Mal Müdürlüğünün 14.2.944 gün ve 95 sayılı tezkeresi gereğince tescil edilmiştir."

Böylece devletin Ağzunik'te köylüleri "938 Harekâtında imha ettiği" kayıt altına alınır. Devletin Hozat ilçesi tapu müdürünün imzasını taşıyan bu belge, katliamı ortaya koyan başka bir resmi delildir.

18
BİR AİLEDEN GERİDE KALAN

1938 başladığında Cündük Köyü'nde Haydaranlılar kendi halinde yaşamaktadırlar. Hüseyin, 11 yaşında bir çocuktur. Hüseyin, -hayal-meyal- devletin o zaman "Gelin teslim olun, medeniyet gelecek!" dediğini hatırlıyor.

Asker Zel Dağı'na gelince bir avuç insan askere cephe alır. Köyde yaşayan dokuz-on ev ise teslim olur. Askerler bu ailelerin Alanlıların oturduğu Qıl, Gove, Korta Sur, Gewrek köylerine dağılmalarına izin verir. Cündük'ten Harçik Suyu'nun karşısına güvenli şekilde geçmeleri için birer "pusula" yazar ve ellerine verirler. Hüseyin ve ailesi, -yanlarında hayvanları da olduğu halde- Gömemiş'e giderler. 6 erkek, 2 kız kardeş, ana-baba ve 2 de torun olmak üzere 12 kişidirler. Gömemiş'te yaptıkları ilk iş davarları için yayla yeri inşa etmektir.

Temmuz 1938 günleridir. Asker Haydaranlılar'ı toplar. Babası Ali, annesi Beser, büyük abisi Ahınet, onun eşi Xêyzan, onların dört-beş yaşlarında 2 kızı, Hıdır, Hüseyin, Khalmem, Musa, küçük Khalmem ve küçük Hüseyin olmak üzere 12 kişi -ellerinde kap-kacak olduğu halde- "ölüm yürüyüşü"ne başlarlar.

Gömemişli Ali (Yıldırım) akıllı biridir ve bu yürüyüşün "ölüme yürüyüş" olduğunu anlamakta gecikmez. Yürüyen "qalfe"-

nin[111] yanına gelir ve Hüseyin'i kolundan çekerek "Bu çocuğu evlat alıyorum!" der. Ali, Hüseyin'in ailesinin kivrasıdır.

Erkekler ayrılır ve Pax'a götürülür. Kadın, çoluk-çocuk ise hâlâ Gömemiş'tedir. Yaklaşık 300 kişidirler. Etraflarında silahlı askerler yürümeye devam ederler. Hüseyin ise Ali Kiwra'nın evinin önünde ağlamaktadır. Erkekler Pax'ta, kadınlar ise hemen oracıkta kırılırlar.

1938 öncesi Erzincan'da yaşayan ve Cündük'e yakınlarının yanına gelen amcaları Cemal da katledilir. 5 çocuk sahibi Cemal bağlanırken "Bizim günahımız ne?" diye sorar. Sonunda "Biz bugün 12 İmamların yolunda şehit oluyoruz" diyerek ölüme yürür. Eski ve yeni yazıyı bilen ve Hocalık da yapan Cemal'in "suçu", Haydaranlı olmaktır.

Hüseyin Mazgirt'te 2 yıl kalır. Vahap Bey'in yanında çobanlık yaparak geçimini sağlar. Bu sırada Türkçe'yi de yavaş yavaş öğrenir. Birgün Hese Yasin isimli muhtara dilekçe yazarak nüfus kâğıdı ister. "Mazgirt İslâm Mahallesi" kaydıyla nüfusu çıkar. Soyadı ise "Kılıç" olarak çıkmıştır; itiraz eder: "Kılıçlar çok, Tekkılıç olsun" der. İsteği kabul edilir.

1938 Harekâtı sona erdiğinde sadece Cündük Köyü'ne bağlı üç mahalleden 100 kişiden fazla insan kırılmıştır. Cündük'ten kurtulan Kamer, Ali Gülmez, Ali'nin kardeşi Mehmet Yeşilçimen ve Hüseyin Tekkılıç olacaktır.

Hüseyin Tekkılıç 12 kişilik aileden geride kalarak bugünlere taşıdığı ömrünü hâlâ Tunceli merkezde sürdürüyor.

---

[111] Grup, küme veya topluluk

19
DERSİM 1938/1942: DAĞDA BÜYÜYEN ÇOCUK

Dersim merkeze bağlı Xozmerek Demenanlılar'ın yaşadığı bir dağ köyüdür. Demenanlılar, Osmanlı ve Cumhuriyet vesikalarında "asi aşiret" olarak erkenden damgalıdır.

Çê Silê Hemi ailesinden Mahmut karakolda keman çalmaktadır. Yüzbaşı ona 1938 yılı yazının sıcak bir günü "Mahmut hepinizi yarın kıracaklar, bari siz kaçın kurtulun" der. Mahmut Hasan Ağa'nın yanına gider ve "Bunlar bizi kıracaklar, karakolda beş-altı jandarma var, onları vuralım, çocukları kurtaralım" der. Amcası "Niye bizi kırsınlar, siz daha önceden de başımızı belaya soktunuz, bizi öldürmezler" der.

Sabah çocukları ve herkesi toplayıp şeritlerle bağlayıp Marçik düzüne götürürler, kurşuna dizdikten sonra gaz döküp yakarlar. Böylece, bir defa da tam iki yüz elli kişi Marçik'te, "Pule Fate" de yok edilir. Bu kurşuna dizilen grup içerisinde Haydaran'dan getirilenler de vardır. Pulê Fate'deki katliam bir "Haydaran-Demenan Katliamı" olur. Öldürülenler içinde köylülerini terk etmeyen Mahmut da vardır.

Kırımdan kaçabilen Demenanlılar bir süre Kırnığe ve Gewreke köylerine sığınır. Kırnığe'nin üstünde genç savaşçılar silah atmakta, alt tarafta ise aileler saklanmaya çalışmaktadır. Savaşçılardan en ünlüsü Sılo Phıt'tir. Türkçe bilmektedir, elinde

hafif makineli silahı ve telsiz de vardır. Bu telsiz ve hafif makinalı, Tikmê Hemed'in bir hediyesidir. Haydaranlı Tikme Hemed, Pulê Çağile bölgesinde topçu ve yanındaki dört askeri öldürmüş, topu uçurumdan aşağı yuvarlamış, hafif makineli ve telsizi oradan almıştır. Hafif makineli tüfeği çalıştırmayı bilmeyen Tikmê Hemed, silahı Silo Phıt'a vermiş, o da bir çatışmada esir alıp hayatını bağışladığı komutan Ragıp Günüşpala'dan özgürlüğü karşısında hafif makineliyi kullanmayı öğretmesini istemiştir.

İşte Silo Phıt'in elindeki hafif makineli ve telsizin hikâyesi böyledir. Vurduğu askerlerin üzerinden çıkardığı üniformayı üstüne çekip, askerlerin içinde dolaşmakta ve attığını da vurmaktadır. Sılo Phıt ateş ettikçe, öte taraftan "Uy anam!" diye genç askerlerin sesleri yükselmektedir.

Dağdaki aileleler yorgun, aç ve uykusuz haftalardan sonra her aileden iki kişinin teslim olmasına karar verirler. Ancak teslim olanların hemen kurşuna dizildiğini görünce yeniden yüksek dağların yolunu tutarlar.

Dere Laç'ta Savaş

Demenanlılar'ın Kırnığe ve Gewreke'deki konuklukları uzun sürmez. Kış gelip bastırır. Her gün yerlerini değiştiren kafile sonunda Dere Laç'a gitmeye karar verir. Buraya askerin girmesi zordur. Öte taraftan savunmaya elverişli bir yerdir. Demenanlılar, mağaralarda toplanır. Herkes çok zor durumdadır. Açlık, soğuk ve çetin doğa şartları özellikle çocukları tüketmektedir. Çê Silê Hemi ailesinden Süleyman, annesi-babası ve kardeşleri de buradadır. Anneler, geceleri meşe ağaçlarını kesmekte, üzerine şal-giysi vb. sermekte ve çocukları altına yatırarak donmalarını engellemeye çalışmaktadırlar. Sabaha uyandıklarında üzerlerinde yarım metre kar birikmektedir.

Kafilemiz bir süre daha devam eden asker takibinin ardından Dere Laç'te üç yüz metre uzunluğunda ve yirmi metre yüksekliğindeki "Büyük Mağaraya"ya girer. Pulur tarafından özellikle Kalanlılar da gelip mağaralara sığınmıştır. "Asker bizi kıramaz, Demenanlılar ve özellikle Hesê Geve bizi mutlaka kurtarır" inancıyla çoluk-çocuk mağaralarda konaklamıştır.

Asker birkaç gün içinde büyük mağarayı da içindekileri de tespit eder. Demenanlı aşiret savaşçıları ile askerler arasında aralıksız olarak on gün çatışma olur. Asker cesetleri mağaranın kapısına yığıldığı halde gerideki komutanlar "İleri!", "İleri!" komutlarıyla emirler verir. Burada ve belki de tüm Dere Laç'te çatışan aşiret savaşçılarının sayısı iki elin parmakları kadar bile değildir. Karşılarında ise binlerce askeri ve topu da olan modern bir ordu vardır.

Dersimliler'e Karşı Zehirli Gazlar Kullanılıyor

Üstelik askerler bu mağaradakilere karşı –başka bazı yerlerde olduğu gibi- zehirli gazlar da kullanacaktır. Mağaralara zehirli gazlar atılacak ve yıllar sonra İhsan Sabri Çağlayangil "Bunlar mağaralara iltica etmişlerdi, ordu zehirli gaz kullandı, fare gibi zehirledi Dersimliler'i" diyecektir.[112]

Oysa devletler 1938 yılından çok önce zehir, zehirli gaz veya kimyasal maddelerin kullanımına önemli sınırlama ve yasaklamalar getirmişlerdir. 1675 Strasbourg Antlaşması, 1899 Lahey Konvansiyonu, 1907 Lahey Konvansiyonu ve 1925 Cenevre Protokolü ile devletler, "Boğucu, zehirli ve benzeri gazların, bak-

---

[112] İhsan Sabri Çağlayangil: *"Ordu Zehirli Gaz Kullandı"*, 1987 yılında kendisiyle yapılmış bir röportajın ses kaydı, bkz. dersimnews.com, desmalasure.de, jarudiyar.com, dersimsite.org siteleri. (Özellikle Ayşe Hür'ün "1937-1938'de Dersim'de neler oldu?" başlıklı yazısı, Taraf, 16.11.2008.)

teriyolojik araçların savaşlarda kullanımının yasaklanması" anlaşmasını benimsemişlerdir. Savaş sırasında kullanılması dahi yasak olduğu halde devlet 1938 yılında "kendi vatandaşı"na karşı zehirli gaz kullanabilmiştir.

Laç Deresi'nde günlerce dumandan, bombadan, kimse gökyüzünü göremez. Taraflar birkaç saatlik çatışma sonunda yorgun ve aç düştüklerinde askerlerin kılavuzu Dersimli milisler mağaradakilere "Çeku rone, nu borime!"[113] diye bağırırlar. Mağaradaki savaşçılar da çağrıya uyar ve savaşa "yemek molası" verilir. Bu durum çatışma devam ettiği günler boyunca karşılıklı riayet edilen bir "savaş kuralı" olur. Katliamı, bombaları, asker ve savaşçı ölümlerini, duman ve çığlıkları mağaranın içindeki çocuklar küçücük gözleriyle seyrederler.

Savaşçılar arasında bir tanesi vardır ki Dersim tarihi daha sonra onu direnişteki yiğitliğiyle yazacaktır. İvisê Sey Khali, genç bir Demenan savaşçısıdır. Attığını vuran İvis'in sesi de çok güzeldir. Hem savaşır, hem türküler söyler. Türküleri o kadar güzeldir ki başta Dersim savaşçıları daha sonra milisler, o türkü söylemeye başladığında silahlarını sustururlar. Tüfekler – karşılıklı-, İvisê Sey Khali'nin türkülerinin önünde susar.

Derler ki Laç Deresi'ndeki direniş İvisê Sey Khali vurulunca yenilgiye uğrar. "Kale" düşer, panik başlar ve herkes dağılır. Artık savaşın kazanılamayacağı açıktır. "Hewa Dere Laçi" kahramanlığı, yiğitliği, aşiretlerin ihanetini, İvis'i, söylediği türküleri, Ermeniler'e ilişkin Dersimliler'in bilincini bütün açıklığıyla ortaya koyar:

---

[113] Silahları bırakın, yemek yiyelim!

Hewa Dere Laç

"Ax halo halo halo!
Hale ma çı yamano
Ordi onto ma ser de
Cae de welaxe ma nedano
Haq adırê aşirunê Dersim wedaro
Kes ma rê 'Alla qutare' nêvano
Nıka esker teseliya ho ke ma ra gurete
Goçe sıma jê goçe Hermenino
Ivise Sey Kali ho sano pule Pilxatune
Hem dano pêro, hem tey qeydu vano
Na zalim ewro zor kerdo
Dina ma sero kerda sojia sure
Ree şêre diyare Dere Laçi
Roz ve asme ra vıneto
Haq zono ma do pêro
Hefe huye hot bedelu gureto
Kam ke na ko ra ma de bımıro
Raa Hezreti İmam Wuşen'de caê ho ceneto"[114]

Askerler karşılıklı çatışmayla direnişçileri dize getiremeyince sonunda mağaraya toplar atılır ve direniş kırılır. İlk top atışında mağaranın ağzında bulunan tam otuz beş kişi bir anda ölür. Herkes dağılır; kadın ve çocuklar ilk kurbanlar olur.

---

[114] "Ah halimiz halimiz halimiz/Halimiz ne yamandır/Orduyu göndermiş üzerimize/Bir yerde çıkış yolu vermiyor bize/Allah Dersim aşiretlerinin ocağını söndürsün/"Allah kurtarsın" demiyor kimse bize/"Şimdi askerin bizimle işi bitti mi/Ermenilerin sonudur sizinkisi"/İvise Sey Kali Pilhatın tepesinde/Hem döğüşüyor, hem türkü söylüyor/Bu zalim bugün göz açtırmıyor bize/Dünyayı ateşten sac yapmış başınıza/Hele bir varın Laç Deresi'ne/Güneş durmuş gökyüzünde/Allah bilir ki biz de iyi dövüştük/Yedi göbeğimizin öcünü aldık/Bizimle beraber bu dağlarda ölenin/Yeri İmam Hüseyin yolunda cennettir", *Dere Laç Ağıdı.*

Üç yüz, dört yüz kişi o gün o mağarada öldürülür. Son bir gayretle mağaradan kaçan küçük grup içerisinde Çê Silê Hemi ailesi de vardır. Süleyman henüz beş yaşında bir çocuktur. Yanında ablası, kardeşleri de vardır.

Dağdaki kafileler her gün yerlerini değiştirmekte ve asker takibinden kaçmaktadır. Açlık ve susuzluktan ağlayan bebeklerin sesleri duyulmasın diye analar-babalar kimi yerlerde "kendi çocuklarının katili" olur.

Bir süre yakılmış tarlalardan kalan buğdayları kızartarak yiyip açlıklarını bastırmaya çalışırlar. Herkese yalnızca 2 buğday tanesi düşmektedir. Dağda tam altı yıl geçer. Bir gün Fevzi Çakmak'ın "Vurma emri, sürgün kalkmıştır, herkes teslim olsun" çağrısını duyarlar. Babası -1942'de- dağda eceliyle ölür. Kız kardeşi ise hastalıktan ölür. Önce yaşlılar giderler ve haberin gerçek olduğu anlaşılır. Ardından herkes teslim olur.

Ancak Demenanlılar'a köylerine dönme izni çıkmaz. "Yasak Bölge" uygulamasından nasibini alan Demenanlılar'ın yıllarca Anbar, Teşnik, Pê Vili de aç, susuz, işsiz ve garip "mültecilik yılları" başlar. Köyleri Xozmerek'e ancak 1946'da, "Yasak Bölge" uygulamasına son verildiğinde giderler. Yakılan köylerini yeniden inşa ederek hayatlarına devam ederler.

Süleyman Kılıç, beş yaşında çıktığı dağlardan on bir yaşında iner. Acılar, zulümler ve yokluklarla geçen yaşamında "Dersim 1938-1942" onun unutulmaz yıllarıdır. Dağlarda yakalananların gözlerinin oyulduğunu, insanların canlı canlı yakıldığını gören çocuk gözleri iki bin on yılının bir bahar ayında artık daha fazla dayanamaz ve dünyanın tüm acılarına kapanır. Onun yaşamı Dersim 1938'in çocuk bir tanığının yaşamıdır. Ölümü, Dersim 38 ağacının sararmış bir yaprağının daha kopup yere düşmesidir.

20
ANNESİ BIRAKTI, BABASI ALDI

Demenanlılar'ın Borr Köyü'ne saldırı başlayınca dağların yolunu tutan aileler içinde Çê Bolê Gırti tayfası da vardır. Dersim'in ünlü silahşörü Sılê Suri de bu ailedendir. Kırım başlayınca tüm Demenanlılar gibi bu aile de çaresiz Derê Laç'in yolunu tutacaktır.

Mehmet (Kaptagel) yalnızca dört yaşında bir çocuktur. Asker takibi devam ederken kaldıkları büyük mağaranın girişine top atılınca ilk ölenlerden biri amcaları Kamer olur. Çığlık, korku, toz, duman, gürültü, kan içinde her yana kaçan aileler çevreye dağılırlar. Yoğun silah atışları altında herkes bir yere saklanmaya çalışır.

İşte tam bu sırada Mehmet anasının kucağında ağlamaya başlıyor. Tüm kafile büyük tehlikededir. Asker her an ağlama sesini duyup yerlerini öğrenebilir. Bir karar vermek zorundalar: Tüm kafile mi kırılacak, bebeği boğarak susturup herkesi kurtaracaklar mı? Bu korkunç kararı verecek olan da küçük Mehmet'in annesi Şehriban'dan başkası değil. Üstelik Şehriban'ın kucağında üç aylık bir bebek daha var.

Şehriban oğlunu boğmaya isteksiz ama kafile de daha fazla riske atılamaz. Birden açlık, soğuk, korkudan ağlamaktan zaten boğulmak üzere olan çocuğunu öteye fırlatıyor. Şehriban da çocuk da artık ağlıyor. Çocuk atıldığı yerde bir ağaç dalında takılı

kalıyor; orada ağlamalarına daha şiddetle ve boğulacak gibi devam ediyor.

Kafile uzaklaşıyor, çocuğun ağlamaları belirsizleşiyor. Herkes nefes alıyor: Kurtulduk! Ama az sonra bir karaltı ağaca doğru geliyor ve çocuğu takılı kaldığı daldan alıyor ve kucağında koşmaya başlıyor. Küçük Mehmet kurtuluyor, anasının attığı yerden onu alan babası Veli, ağlamalara dayanamıyor.

Bu sırada Şehriban kucağında bebeğiyle Munzur'a girer. Sudan ilerler. Bir süre sonra Pilvenk Köyü'ne varır. Babası o köydendir, Pilvenklidir. Köylüler can korkusundan onu –ve bebeğini- hemen yakalayıp askere teslim eder. Burada yakalanmış, teslim olmuş başka kadın ve çocuklarla önce Sütlüce Karakolu'na ardından da Yeniköy Muhtar odasına götürürler. Askerler bu kadınları pek sıkı kontrol etmedikleri bir anda Şehriban buradan kaçar ve kucağında ağlayan bebeğinin –sütü kesildiğinden- ağzına çamur sürerek susturmaya çalışır.

Şehriban'ın yürüyüşü iyiniyetli bir çiftçi ile karşılaşması ile sona erer. Çiftçi onu tanır, iki gün misafir eder, karnını doyurur, -öldürmesinler, sürgün etsinler diye- Elazığ Kesirik'teki askeri birliklere teslim eder.

Bu sırada Veli ve oğlu Mehmet'in yürüyüşü ve saklanmaları da birkaç hafta sonra teslim olmalarıyla son bulur. Çorum Serinbağ'a sürgün edilen Veli ve oğlu, burada tüm sürgün kayıtlarının Elazığ'da bulunması sebebiyle Elazığ'a dilekçe göndererek Şehriban ve bebeğin Bolu'ya sürgün edildiğini öğrenirler. Bir süre sonra ailenin bir araya gelmesine izin çıkar.

Mehmet Kaptagel'in tüm bacıları, amcaları, amca çocukları Derê Laç'taki büyük mağaranın önünde kurşuna dizilir. Sadece bu aileden öldürülenlerin sayısı kırktan fazladır. Mehmet Kaptagel, "Derê Laç'ta binlerce insan öldü, bizimkisi mucize" diyor.

21
TARLALARINI EKMEYE GİTTİLER, KIRIMDAN KURTULDULAR

Çê Usê Sew ailesi Borr Köyündendir. Asker kışlalar yapıp Mamekiye'ye[115] yerleşince bu ailenin amcaları, dayıları gidip teslim olurlar. Ailenin başlarına ne geleceğinden haberi henüz yoktur.

Ancak Demenanlılar'dan teslim olmayanlar da vardır: İvisê Sey Khali, Hese Geve ve bir iki kişi daha teslim olmaz; kararları bellidir: Savaşacaklardır.

Aile Kışla'ya gelir. Yayla zamanı köyde ekinler biçilmek üzere bekliyor. Gelip teslim olanlar askerlerin köyü yaktığını ve her şeyin tarumar edildiğini bilmiyor. Kışla'da birkaç hafta her şey rutin: Büyükler özellikle yeni inşa edilen yollarda çalıştırılıyor; çocuklar her gün okula gidiyor.

Bir gün babaları Hasan, alay kumandanından Borr'a gitmek için izin ister. Tarlalarını biçmeye gitmeleri gerekmektedir. Ancak kumandandan tek kelime bir cevap alırlar: "Yasak!" Bunun üzerine bir gece yarısı kaçmaya karar verirler. Gece zifiri karanlıkta, izinsiz köye giderler ki ne görsünler; köyde ne ev kalmıştır, ne de tarla: Her şey yakılmış ve her köşe simsiyah olmuştur. Bu sırada dağda saklanan otuz kırk kişilik Demenan grubuna rastlar-

[115] Bugünkü Tunceli merkezin eski bir adı.

lar. Köyün yakılması nedeniyle mi, dağdaki akrabaları bulmalarından mı bilinmez, geri dönmez, onlara katılırlar.

Birkaç hafta sonra yoğun silah sesleri duyarlar. Her gün belli saatlerde, düzenli olarak ağır makineli silahlar çalışmaktadır. Havadis çabuk ulaşır dağdakilere: Teslim olanların hepsi kurşuna dizilmiştir. Kırılanlar içinde Çê Usê Sew ailesinden amcaları ve dayılarından oluşan en az kırk kişi de vardır. Hatta kurşuna dizilenlerden birisi de Mehmet'tir ve sürüne sürüne dağa yanlarına kadar gelir. Tedavisini dağdakiler yapacak ve bir süre sonra sağlığına kavuşacaktır.

Bu sırada askerler Dolubaba'ya çadırlar kurmuştur. Aslında dağda bulunan herkes teslim olmayı düşünmektedir ama askerin teslim olanları kırdığını görmeleri durumu değiştirmektedir. Teslim olanların sonu duyulmuştur.

Dağlarda toplam iki yıl kalırlar. İki yılın sonunda, açlık, susuzluk ve çocukların dayanılmaz ağlamalarına artık dayanamayan anneleri, babalarına bir gün "Gidip teslim olalım, bak yoksa çocuklar açlıktan ölecek!" der. Babaları Hasan kabul etmez. Anne Gari, kızları sekiz yaşındaki Hatice ve beş yaşındaki Beser ve oğlu on iki yaşındaki Hıdır'ı yanına alarak Borr'a gelir. Borr'a gelirler ki asker mevzilerden onları görsün ve gelip teslim alsınlar. Köyde ilk işleri fig toplamak olur; savurup saçta kavurarak Qawut[116] pişirerek açlıklarını bastırmaya çalışırlar.

Kısa bir süre sonra uykusuzluğa yenik düşerler ve herkes bir köşeye çekilerek uykuya dalar. Gece bastırmak üzere anneleri uyanır ve çocukları dürterek uyandırır; asker köye doğru gelmektedir. Anneleri "Kaçın!" der, bacılarından biri o kadar yorgundur ki "Kaçmayalım, teslim olalım!" der. Anneleri kızar ve

[116] Buğdayın yağda kavrulmasıyla pişirilen bir yemek.

"Kaçalım ki kurşunla ölelim, süngü değmesin!" diye bağırır. Tam kaçmaya başladıkları anda üzerlerine yağmur gibi kurşun yağar; ama hiç kimseye isabet etmez. Hıdır derede bir çalının altına girer, beş yaşındaki Hatice kaçamaz ve orada donakalır. Köye giren askerler tüm köyü arar ve sonunda kızı bulur. Yanlarında milis de olan askerler kıza çağrı yaptırırlar: "Dae! Wae! Bıra! Biêrê teslim vê!"[117] Hemen önündeki meşenin altından Hıdır çıkar ve teslim olur. Kızkardeşinin yanına gelen Hıdır'a ekmek ve şeker verirler; bir yandan da gülerler: "Çocuk yanımızdaymış, görmemişiz!"

Bu defa bağırmaya başlayan Hıdır'dır: "Anne! Beser! Gelin teslim olun!" Onlar gelmez. Bir süre bekledikten sonra kimse gelmeyince çocukları alarak Dolubaba'ya çadırlara giderler. Hemen yemek verirler; milisi de yanlarına dikerler. Hıdır yerinden birazcık oynayınca milis tüfeğiyle sırtına vurarak "Doğru dur!" diyerek kızar. Subay hemen müdahale eder, milise küfreder, onu döver.

Birkaç gün sonra Mamekiye'ye getirirler ve küçükleri sorguya alırlar: "Dağdakiler kaç kişi?", "Nerde kalıyorlar?" Çocuklar hiçbir şey söylemezler. Birkaç defa sorgulansalar da aynı ifadeyi verirler.

Daha sonra açık kamyonla Elazığ'a götürülürler. O ünlü handa üç-dört gün kalırlar. Herkesin saçı sakalı kesilir. Sabun alırlar, hamama girerler. İlaçlanmış yorgan-döşek verirler ve herkes gibi iki küçük de aylar sonra bir yatakta uyku uyur. Elazığ'da iki küçük kardeşin günleri, zeytin, peynir, ekmek yiyerek ve babasız-anasız zor da olsa geçmeye başlar.

---

[117] Anne! Bacı! Kardeş! Gelin teslim olun!

Daha sonra kara vagonlu yük treniyle gece-gündüz demeden vilayet vilayet dolanırlar. Nihayet Çorum'da yolculukları son bulur. Burada yine bir hana atılırlar. Muhtarlara haber salarlar, her köye bir aile verilecektir. Anasız babasız iki kardeş gurbettedir; üstelik dilsizdirler de.

Bu arada dağdaki annesi ve öteki kızkardeşi de ceviz silkelemeye geldikleri bir gün yakalanmışlardır. Onlar da aynı yollardan geçerek Sinop Boyabat'a atılmışlardır.

Handa kaldıkları ilk günlerden birinde hana gelen bir kadın bacısını yanına alır ve götürür. Durumu anlayan Hıdır günlerce ağlar. Sonunda bir gün kadını tanıtırlar; Şefika Hanım adlı bu kadını bir gün gizlice takip ederek bacısının evlatlık alındığı eve gider. Bacısının kaldığı evde bir delikanlı vardır; meğerse o da evlatlık alınmıştır. Kadın onu da evlat edinip büyütmüştür. Ancak tüm ağlamalarına rağmen bacısını görmelerine izin vermezler. Ağlaya ağlaya hana döner.

Handa kaldıkları bir gün onu da evlatlık almak isteyen biri çıkar. Ama kısa zamanda ortaya çıkar ki adamın derdi Hıdır'ın Elazığ'da sürgünler içindeyken aldığı battaniyeyi ele geçirmektir! O kadar büyük yoksulluk vardır.

Dersimli Çocukların Evlatlık Statüsü: Kölelik

Hıdır bir süre daha geçtikten sonra evlatlık olarak Eşref Boyacı'ya verilir. Meğerse Eşref Boyacı, "azap" tutmamak ve para ödememek için kendisine Hıdır'ı "evlat" almıştır. Hıdır'ı nüfusuna geçiren Eşref Boyacı beş yıl boyunca Bayat Köyü'nde tarlada-bağda Hıdır'ı çalıştırır. Okula vermediği gibi ücretsiz olarak ağır şartlarda çalışmaya zorlar. Hıdır, Eşref Boyacı'ya "baba", karısına ise "anne" demeye başlar.

Hıdır'ın başına gelenler aslında tüm Dersim sürgünlerinin "ortak" yazgısıdır. Ücretsiz çalıştırma, okula vermeme, nüfusuna almama, angarya ve hukuk dışı, en ağır şartlarda çalışma ve yaşama, tüm sürgün edilmiş Dersim çocuklarının kaderidir. Onlara sorulursa, hayatta kalmaları bile "bir şans"tır. Nitekim Hıdır, "nüfusuna aldığı" için "babası" Eşref Boyacı'ya "duacı"dır.

Beş yıl sonra Boyabat'a gidip gelen Demenanlılar sayesinde annesi ve kızkardeşi ile ilişki kurarlar. Beser ve annesi bir süre sonra Çorum'a gelir; aile beş yıl sonra ilk kez buluşur. Ancak bir eksik vardır: Babaları Hasan Demenan dağlarında kalmış ve bir süre sonra -1942'de- hastalıktan ölmüştür.

Eşref Boyacı, Hıdır'ı bırakmak istemez. Ama Hıdır kölelikten kurtulmak ve Dersim'e geri dönmek hayali görmektedir. Nüfus memuru Hıdır'a üç kez sorar: "Gidip o dağda ne yapacaksın, bak seni nüfusuna da almış, anneni bacını yanına getir!" der. Ama Hıdır kabul etmez illa Dersim'e döneceklerdir.

Hıdır, Beser ve annesi buluşur ve Dersim'e geri döner. Hatice ise Çorum'da kalır ve orada evlenerek çoluk-çocuğa karışır. Dört kızı, üç oğlu olur; hâlâ Çorum'da yaşıyor.

Anne ve çocuklar olarak bu küçücük ailenin 1938 yılının o kara günlerinde başına gelenler aslında binlerce Dersimli ailenin "ortak yazgısı"dır. Dağda ölenler, kaçanlar, kaçamayanlar, ayrılık yaşayanlar, yıllarca sürgünde birbirinden habersiz kalanlar, açlık, yalnızlık ve kimsesizlik, bu ortak yazgının benzer fotoğraf kareleridir. Dersim 1938 felaketinin ortaya çıkardığı bu olaylar "bir oğul ve annenin konuşması" şeklinde "Dae Dae" de şöyle dile gelir:

"Dae Dae"

"Dersim ver ra sono
Welat Mamekiya

Dae qesey bıke
To çı diya, çı nêdiya
Ma ra herediya

Vana: '38i ra tepiya
Oncia vêsaniya
Lazê'm çı pers kena
Aê ke ma diya kêsi nêdiya'"[118]

[118] "Dersim'in önünden gidersin/Yurdun Mamekiye/Anne neler geçti başından anlat/Niye küstün bize/Diyor: '38'den sonra/Yine açlıktır/Oğlum ne sorar durursun/Bizim gördüğümüzü hiç kimse görmedi ki.." *Lawıke Dae Dae.*

22
KATLİAM VE İKİ KERE SÜRGÜN: BALIKESİR VE MUŞ

1938'e doğru Roşnek Köyü'nde Haydaranlılar korku, endişe, merak ve belirsizlik içerisindedir.

O kış sona erdikten sonra '37'de askerler gelip Zel Dağı'nın tepesini sararlar. Çê Qemerê Hemed Ağay ailesinden Kamer ve ve kardeşi "Biz teslim olmayacağız, Golê Destê gideceğiz" derler. Yanlarına eşyalarını, hayvanlarını da alarak Qısle'ye[119] bağlı Golê Dest'e gitme kararı vermişlerdir. Burada -daha sonra ailesiyle birlikte katledilecek- Kureyşanlılar'dan Zeynel Çavuş ile buluşurlar.

Bir gün dört jandarma çıkıp gelir; biri onbaşıdır; Kamer'in oğlu Ali henüz Türkçe bilmemektedir. Kamer, konuklara keçi keser ve sac kavurma yapar. Orada bulunan Lolanlı İbrahim'ê Qemer "Biz dört erkeğiz, kadınlar da bize yardım etsin, bu silahları bunlardan alıp, çocuklarımızı kurtaralım" der. Teklif kabul görmez.

Her şeylerini Zeynel Çavuş'un evine yerleştirirler. Zeynel Çavuş hükümete yakın, geçmişte nahiye müdürlüğü de yapmış birisidir. O aileye "Hükümet sizi sürgün edecek, başka memleke-

[119] Tunceli'nin Nazımiye ilçesi.

te gönderecek, size para verecek, ev verecek" der. Kamer ve çocukları rahatlarlar.

Nihayet birkaç gün sonra askerler aileyi alıp Nazımiye'ye götürür. Nazımiye'de keçinin tekini yirmi beş kuruşa, ineğin tekini ise kırk kuruşa satarlar. Yükle dolu atları ve altı davarı ile bir süre sonra başka ailelerle buluşarak birlikte yeniden yola çıkarlar. Kafilenin yanında sekiz süvari vardır. Aile, kafile ve askerler yayan yürüyorlar. Yürüyüşün sonunda Kemerê Bımbarek'in[120] yakınındaki Masumo Pak denilen muhitte ulu ağaçların altında dinlenmeye çekilirler. Yanlarında İstanbul'dan gelen Muhtar Cemal'in oğlu Ali de vardır ve üstelik Türkçe bilmektedir. Ağaçların altında dinlenirlerken babası "Alim onlar ne konuştular?" diye sorar. O, "Kamer ağa ben onların niyetini anlamışım, bizi katledecekler, siz kırk altı adamsınız, bunlar sekiz kişi, saldırın silahlarını elinden alın, öldürmeyin ama en azından çocuklarınızı alıp kaçın" der. Babası birden fırlar; "Bizi götürecekler, bize ev verecekler, yer verecekler, maaş verecekler, o nasıl bir laftır sen söylüyorsun, köpek oğlu köpek!" diyerek çocuğa küfreder.

Kafile, yürüyüşün sonunda Qıl'a varır. Qıl'da okul vardır. Çocuklar okula gitmektedir. Köyün aşağısında bir yerde 25'inci Seyyar Jandarma Alayı gelip konuşlanmıştır. Gün artık batmış ve akşam olmak üzeredir. Güneş dağların arkasına çekilmektedir. Askerler, erkekleri bir yana, kadınları bir yana, çocukları da başka bir yana ayırırlar. Kamer, Ali'ye "Ne oluyor?" diye sorar. Çocuk, "Kamer amca o makinedir, fotoğraf çekiyorlar" der. Kafile ile "makine" arasında beş-altı metre mesafe vardır. Karşılarında duran kişiler subaydır ve kendi aralarında sessizce ve Türkçe bir şeyler konuşmaktadırlar. Çocuk Kamer Ağa'ya, "Kamer amca o

[120] Kutsal Düzgün Baba Dağı.

subaylar bir araya gelmişler, uzaklar, tam duyamıyorum ama duyduğum şey 'Akşam yakındır' diyorlar, 'Akşam yakındır', hele ne olacak, sanırım getirin, öldürün, diyorlar" der. Bir süre sonra gün batar ve herkesi toplayıp açık bir tarlaya götürürler. Altı keçi ve ağır yüklü iki atı ile Kamer ağa ve çocukları da tarlanın tam ortasındadır. Nenesi, Ali'ye kap verir ve "Dereden su geliyor, git biraz su getir" der. Ali kalkar ve su getirmeye gider. Derenin kenarında Paga Vêsaiyeli bir kişi suyunu doldurmuş, beş-altı çocuğu yanında, düşünceli bir halde beklemektedir. Ali suyunu doldurur ve ona "Amca sen gelmiyor musun?" diye sorar. "Sen git, ben yavaş yavaş gelirim" der adam. Ali tarlaya geri gelir, herkes yiyecek bir şeyler indirip yemeye başlar. Nöbetçiler, etraflarını sarmıştır. Derenin kenarındaki adam o akşam oradan kaçar. Sabahın erken saatlerinde gün doğmadan askerler gelip erkekleri sayarlar. Bir kişi eksiktir. Muhtarlar Türkçe bildiğinden "Odur" derler. Yoklama sonunda erkekleri ayırıp götürürler.

Kadınlar ve çocuklar orada kalır. Bir süre sonra biraz ileriye götürülürler. Qıl Köyü'nde, şimdiki okulun olduğu yere götürürler. Ağaçlar devrilmiş, makinalı tüfekler dizilmiştir. Çocuklar ve kadınları orada bekletmeye başlarlar. Kadınlar, ağlamakta ve ağıtlar yakmaktadır. Orada bekleyiş uzun sürer. Akşama doğru Muhtar Hüseyin Çavuş çıkar gelir. Nenesi, Hüseyin Çavuş'a "Amcaoğlu bizi niye burada bekletiyorlar?" der. Muhtar, "Bu Alay Komutanı Ankara'ya telefon etmiş, bu kadar çocuk var, bunları yatılı okula alın demiş" diye cevap verir. Akşam nihayet herkesi evlere dağıtırlar.

Ali abisine "Abi gel kaçalım" der. Abisi kızar; "Annemizi, babamızı öldürmüşler, biz nereye gidelim?" Üç gün orada beklerler; Ali davara gider. Üç gün sonra herkesi çağırırlar. Herkesi toplarlar. Hüseyin Çavuş'un oğlu Qalê Emê Feli de aralarında-

dır. Biraz yürüyüşten sonra Hasan Hoca'nın oğlu bir yana, Ali'nin abisi başka bir yana doğru koşmaya başlar. Askerler koşar ve ikisini de yakalayıp geri getirirler. Herkesi sonunda okulun aşağısına toplarlar. Askerlerin arasında Zazaca bilen biri vardır; tercümanlık yapmaktadır. O durmadan sormaktadır: "Ne kadar paranız var?", "Ne kadar paranız varsa hepsini getirip bize verin, orada devlet size verecek." Nenesi "Paramız yok, olan paramız da çocuklarımızla gitti" der.

Gerçekten de paraları yoktur. Babası, amcası ve enişteşi Qemer kurşuna dizilmeye götürülmeden evvel tüm paralarını ve dedesinin saatini Qalê Hemê Fêl'e teslim etmiş ve ona vasiyet etmişlerdir: "İki oğlum var, kurtulurlarsa onlara verirsiniz."

Yan tarafından dere akan düz alanda herkes birbirine bağlı beklemektedir. Makineleri de sağ tarafa kurmuşlardır. Birazdan kıyamet kopacaktır. Birbirine bağlama anında Ali kendini yan çevirir ve yüzüstü annesinin dizlerinin üzerine düşer. Tam o sırada karşı taraftan bombalar yağar ve ardından makineliyle taramaya başlarlar. Ali o kadar korkar ve kendinden geçer ki yıllar sonra o anı anlattığında "Ben toprakta kaybolduğumu sandım" diyecektir. Atılan bombalardan bir parça sırtına gelir. Bir süre taradıktan sonra sesler kesilir. Yanlarına gelirler; Ali'nin yanındaki kızın yaşadığını görürler, tabanca ile kafasına bir tek el sıkarlar. Kızın kafasına sıktıkları an Ali korkudan sıçrar. Kız çocuğunu çevirip dereye atarlar. Ali, nefes almadan gözucuyla askerleri izlemektedir. Ölmüş bir annenin kucağındaki çocuğu alıp yamaçtan aşağı atarlar. Tam o esnada bir asker Ali'nin ayağından tutar ve onu çevirir. Ali, yaşadığı anlaşılmasın diye nefes bile almamaktadır. Bir süre çektikten sonra yamaçtan aşağı atar. Yuvarlanır ve sırtüstü düşer kalır. Orada duran bir ölünün kolu sırtındaki yaraya değer. Bir süre sonra uzandığı yerden kalkar ve orada oturur.

Öte tarafta ölülerin üzerine toprak atmaktadırlar. İki asker süngü takıp ona doğru yürümeye başlarlar. Ali, geldiklerini görünce yüzüstü uzanarak ölü gibi durmaya başlar. Askerler gelir, tam başında durup süngülemeye başlarlar. Onlar süngüledikçe Ali acıdan kımıldamaktadır. Hem süngülemekte hem de Türkçe bir şeyler söylemektedirler. "Allah, Allah" derler ve son bir süngü sokarlar beline. Ali'nin kımıldamadığını görünce artık öldüğüne ikna olup bırakıp giderler. Artık acı bile çekmemektedir. Akşam olur ay çıkar.

Bir süre daha geçtikten sonra yine oturur. Kan dereden sel gibi akmaktadır. Bir köpekleri vardır; köyden çıktıkları günden beri peşlerinden ayrılmamıştır. Acıkan köpek akan kanın içinde dolanmaktadır. Haydaranlı bir çocuk sağdır; ona "Yaralı mısın?" diye sorar. Ali, "Yok, beni sürüklediler, başımdan kan geliyor" der. Öte yandan bir kadın seslenir ve "Gelin bana yardım edin, beni çevirin" der. İki bacağı birden kırılan kadın kıpırdayamamaktadır. Ali ve Haydaranlı çocuk kadını çevirirler. Bu sırada amcasının kızı ölülerin altından acıyla "Wıy dae!"[121] diye çığlık atar. Sonra sesi kesilir.

Zaman geçtikçe üşümeye başlar. Ölüler tarlasında çokça bulunan büyük kırmızı başörtülerinden birini alır ve kendine sarar. Ölülerden oluşan tepenin başında iki çocuk yan yana otururlar. Kısa süre sonra diğer çocuk uykuya dalar. Sabah güneşi vurduktan sonra çocuk uyanır, Ali orada yokmuş ve hiçbir şey olmamış gibi kalkar gider. O elbette sağlamdır.

Ali birkaç saat sonra dereden su içmek için kalkıp aşağıya doğru iner. Dereye kavuştuğu anda iki süvari yukardan gelir. Yanında dururlar, bir süre düşündükten sonra çekip giderler. Sırtı-

[121] Ah annem!

na bomba parçası, koluna da süngü değdiğinden eğilip su içemez; yan yatar ve o şekilde su içmeye çalışır. Ama başaramaz. Bu sırada öteden ağlayarak, dua ederek, ağıt yakarak gelen Haydaranlı bir kadını görür. Kendisine su içirmesini ister. Kadın avuçlarıyla su içirir. Bu sırada davar ve çobanlar dereye su içmeye gelir. Çobanlar ölüler tarlasıyla karşılaşınca -ölüler arasındaki yarı-canlıların inlemelerinden- korkarak davarı çevirip hızla uzaklaşırlar.

Sonra birden öteden Qalê Hemê Fêl ve iki kişi daha çıkıp gelirler. Ali'ye "Buradan gitme! Asker bizim peşimizden gelmiş, bizi alaydan istiyorlar" derler. "Yaralı filan varsa bir yerlerde tutun ve bize getirin" diye tembih ederler.

Ali bu saatten sonra nereye, nasıl ve ne halde gittiğini hatırlamıyor. Dağların gölgesi üzerinde, akşamüstü ilerliyor. Bir ev çıkıyor karşısına. Bu Kureyşanlı Seydê Xêce'nin evidir. Dışarıda yaşlı bir kadın var. Ağlıyor ve Ali'ye doğru geliyor: "Ciğerim sen nerdensin, kimlerdensin?" "Ben Haydaranlıyım." "Haydaranlılar'dan kimlerdensin?" "Hemede Xan'ın torunuyum." Kadın daha bir içten ağlamaya başlamıştır. "Teyze bana biraz su ver." Kadın gidip süt getirir. "Al bu sütü iç, sana su da getireceğim" der. Sonra su ve biraz da yoğurt getirir ve Ali'ye yedirir. "Adamlar bir araya gelmiş, hele git oraya onlar seni ne yapacak?" Ali zorlukla yürür ve yanlarına gider. Elbiselerini üzerinden çıkarıp atarlar. Biri gömleğini, biri pantolonunu çıkarıp ona giydirir. Biri "Onun elbiselerini götürüp uzak bir yere atın, kan kokusuna yılan gelir" diye uyarır. Orada yaprak kırıp yere sererler; "Buraya uzan, biz sabah sana yine ekmek getireceğiz" derler. Sonra hepsi oradan çıkıp gider. Aradan bir hayli zaman geçer, Karsini tarafından silah sesleri duyulur. Daha sonra yanına tanımadığı çocuklar gelir

ve ona "hayiz"[122] ve başka yiyecekler verirler. Çocuklara, büyükler "Oradan gitsin, asker gelir burada bizi de tarar öldürür, çıkıp tepeye gitsin, oradan Haydaranlılar görünüyor, onlarla buluşsun" diye haber göndermişlerdir. Oradan kan içinde ve yaralı halde yavaş yavaş çıkar ve tepeye gider. Artık gün batmak üzeredir. Tepenin başından aşağıya doğru iner. Xeleku tarafına yürür. Oradan Karamusu tarafına gider. Orada bir çeşme vardır ve çeşmenin yanındaki koruda birisinin inleme seslerini duyar. "Ma 've xer apo!" der. Ötekisi "Xêr ve sılamet!" diye cevap verir. Bu adam, Demenanlı Xıdê Alê Hêş'in kurşunuyla vurulmuştur. Asker Zel Dağı'nın tepesine gelirken milislik yapan bu adam direnişçilerin kurşunuyla vurulmuştur. Adamı orada bırakıp yoluna devam eder.

Orada Alanlılar'ı bulur ve kendisini tanıtır. Bir kadın oturup ağlamaya başlar. Gündüz ormanın içinde, gecede yatak sererek evlerinde saklamaya başlarlar. Bir zaman orada kaldıktan sonra Alanlıların içinde meşhur bir kadın olan Xıma Usê Phıt'ın ilaçlarıyla tedavi etmeye başlarlar. Hazırlanan ilaç, ineğin boynuzundan bir sıvıdır; mavi bir bezin içine konulup yaraya basılmaktadır. "Öteki yaralar değil, ama sırtındaki yara önemli" der. Bir gün tedavi sırasında ünlü bir milis olan Wusê Hemê Ali çıkagelir. Kadın ayaklarına kapanır; yalvarır; "Sen bundan ne istiyorsun, sen daha yeni üç kadın götürdün!" diye çıkışır. Herkes milise yapışır ve çocuğu almalarına izin vermezler. Ali ise ağır ağır evden çıkar ve köyün altındaki mahallede oyun oynayan çocukların arasına karışır. Milis hemen çocukların yanına gelir ve yerini sorar. Çocuklar yerini söylemezler. Ali bu arada yerini değiştirir

[122] Dersim'de yumurta, yağ ve unla yapılan bir tür yemek.

ve daha emin bir yer olan kayalıkların arasına saklanır. Şafak vakti ise kalkıp gider.

Artık yürüyüşü bilinçsiz ve yarı baygın haldedir. Aç, takatsiz ve amaçsızdır. Önce Taxtê Hakis'e gider. Mağaranın yanından kendisine doğru askerin geldiğini görünce, suyun kıyısındaki bir ağacın dalını tutar ve suyun içine girip saklanır. Birden bir ses gelir. Bir katır mağaranın yanındaki kayalıklardan kayıp suya düşmüştür. Gelip suyun içinden katırın yükünü alıp tekrar yükleyip Nazımiye'ye doğru yollarına devam ederler. Onlar gittikten sonra sudan çıkar. Aşağıda Zülfükar denen yerde ıslak elbiseleriyle sal gibi bir taşın üstüne uzanır ve derin bir uykuya dalar. Uyandığında güneş tepesindedir; elbiseleri üzerinde kurumuştur. Kuvveti sanki yerine gelmiş; elleri kolları hareket edebilmektedir. Oradan doğruca Qalmem Ferikê Rayver'in evine gider.

Derê Kalmem'e gelir. Kamer Ağa'nın karısı, Şamali ve ailesinin katledildikleri yere gider. Bir ölü kadın, söğüt ağacının köküne yaslanmış kucağında ölü çocuğuyla öylece durmaktadır. Başında fesi yoktur. Yanında yoğurt tası vardır. Yoğurt yedikleri anda öldürülmüştür. Ölülerin hepsini toplayıp deredeki söğütlerin arasına atmışlardır. Yakmaya çalışmışlar ama başaramamışlardır. Rayverler'in evine varır; Rayverinin de götürülüp öldürüldüğünü öğrenir. Ölülerin başında durur; burası köyün aşağısında bir derenin içidir.

Bu sırada bir kadın gelir, yaşlı bir kadın, ekmeğin arasına biraz yağ koymuştur: "Ciğerim al." O gün gece iki taşın arasında yatıp uyur. Sabah erkenden yukarı çıkar. Kadının biri ağaçların altında oturuyor; bir adam ise tarla biçmektedir. Biri Haydaranlı Alo Şoşt'un annesidir, diğeri ise tanımadığı bir adamdır. Kısa bir tanışma faslından sonra, tarla biçmeye devam eden adam hanımına seslenir: "Ona yarım ekmek ver, sonra gitsin" der. Ali si-

nirlenir ve ekmeği almadan yoluna devam eder. Sonra başka bir kadın yanına gelir ve onu tanıyınca "Burada otur, ben sana ekmek vereyim" der. Öteden üzerinde askeri elbise ve elinde silah olan bir köy bekçisi küfrederek gelir ve bağırır: "Sen burada ne arıyorsun?" Kadın hızla döner ve adama "Leyri kutik! Tanımadın mı O Hemedê Xan'ın torunu" diye kızar. Sonra taze yağ ve çökelek sunar ve Ali'nin başını okşayarak "Ciğerim, dedenin düşmanları bu saçındaki kıl kadardır, nereye gidersen git, kimseye söyleme kimin torunu olduğunu" diye tembih eder.

Bundan sonra Ali dolaşa dolaşa Roşnek'e büyük amcası Kamer Ağa'nın bahçesine gider. Meyve ağaçlarına çıkıp biraz erik toplar; Zel Dağı'nın başında fenerle dolaşanlar vardır. Hemen inip oradan kaçar. Hemedê Mırzali'nin evlerinin arkasına saklanır. Burada beklerken gözü karanlığa alıştıktan sonra içerde bir cesedin olduğunu ve bir köpeğin de o cesedi yediğini görür. Biraz geri çıkar. Birden iki Haydaranlı çıkıp gelir. Orada o gece onların yanında kalır. Sabahın köründe oradan çıkıp Tevnasiye'ye gider. Tikme, Mehmet Güngör, Hıdır Ağa'nın kızı, kalabalıklar halinde insanlar buradadır. Nerden bulup getirmişlerse davar filan kesmişlerdir; et pişirmişlerdir. Hıdır Ağa'nın kızı, elini ve yüzünü yıkar. Elbiselerini değiştirir.

İnsan Yiyen Köpekler

Ertesi sabah erken kalkıp mağaralara giderler. Mehmet Güngör mağaradakilerin yanına süt alması için gitmesini söyler. Mağaraya gider ama süt kalmamıştır. Başka bir kadının yanına gönderirler; kadın ağlar; "Ben yalnızım, seni ne yapayım, kendimi ne yapayım" der. Kadın başka bir yere gitmesini salık verir ve ekler: "Ama dikkat et orada bir sürü köpek var, orada ölüleri yiyorlar, bırakmıyorlar kimse geçsin oradan, oraya yaklaşınca çağır gelip

seni geçirsinler." Söylediği yere gidince köpekler kovalar, korkudan ağaca çıkar. Xıde Qeme Sovaj gelir ve onu geçirir. Nihayet teyzesinin yanına gider, yemek yer, süt içer. Gece saptan hazırlanan yatakta uyur. Uykusunda karanlıkta birisi "Ali! Ali!" der, gözyaşları yüzüne düşer. Gözünü açtığında karşısında Hıdır ağa vardır. Birlikte Vartinik'e giderler ve çilelerle dolu o kış orada kalırlar.

Dersim'de 1938 yılında dere kıyılarında ve gelişigüzel yerlerde toplu biçimde kurşunlanmış insan cesetleri uzun süre açıkta kalır. Kurşuna dizilenleri gömmeyen devlet görevlileri geride kalan akrabalarına ölenleri "gömme hakkı"nı tanımaz. Böylece binlerce ceset vahşi hayvanlara yem olur. Vahşi hayvanlar, o yaz ve sonbahar ayları boyunca insan kanıyla beslenir. "Köylülerin en büyük dostu" köpekler, 1938'de "insan eti yemeye" alışır. Köpekler o kadar fazla ceset yer ki, bir süre sonra vahşileşirler. Sadece cesetlere değil, köylerde güpegündüz insanlara saldırır ve bazen çocukları parçalarlar.

"Bizi Katletmiyorlar, Artık Sürgün Vardır"

İlkbahar yine asker gelir. Amcasının tayfası askerin karşısında durur ve akşama kadar çatışırlar. Atılan toplar üstlerinden geçip arkalarındaki çukura düşmektedir. Hıdır Ağa'nın oğlu Hemed Ağa çatışmada ölür.

Çilelerle geçen aylardan sonra sonbaharın sonunda gidip teslim olurlar. Hıdır Ağa'nın oğlu Haydar hastalandığından onu götürüp teslim etmişlerdir. O geri dönüp gelince "Bizi katletmiyorlar artık, sürgün vardır" demiştir. Bundan sonra teslim olmuşlardır.

Askerler Ali'ye çamaşır getirip giydirirler; bir de asker şapkası takarlar kafasına. Ondan sonra Kışla'ya getirirler. Sonra Elazığ'a

gönderirler. Oradan da Balıkesir'e yollarlar. Balıkesir'de öyle bir yere düşmüşlerdir ki "Bunlar asker vurmuş" derler. Xıdır Ağa'nın oğlu Hasan'ı öldürmek isterler ama ellerinden zorla alırlar. Haydar, Ali'ye "Git, dayına söyle ki elbiselerini giysin, madalyasını da taksın" der. Ali gidip söyler. Giyinip kuşanan ve madalyasını takan dayısı oraya gelir. Hükümet Konağı'nın köşesindeki parka oturur. Ordan geçen bir rütbeli asker gelir ve hal hatır sorar. Orada toplananlar "Kızılbaşın biri öteden geliyor, paşa onu karşılamaya gidiyor" diyerek şaşırırlar.

1947'de memlekete gitme yasağı kalkınca dönüp gelirler. Ama bu defa da Haydaran tarafı yasaktır. Haydaranlılar'a yeniden sürgün yolları görünür. Bazıları Diyarbakır'a, bazılarını da Muş'a verirler. Ali ve grubu Muş'a gönderilir. Üç hane İksorlu, altı aile de Haydaranlı vardır. Muş'ta köylere dağıtırlar; o kış da orada kalırlar.

2010 yılının bir ağustos günü Ali Kaya'nın evine misafir olduk. Odasına girdiğimizde yatağında sırt üstü yatıyordu. Ne bizi tanıdı ne de içeri girdiğimizi fark etti. Bembeyaz saçları, incecik bir şilte altında artık ölüme hazır yorgun ve narin vücudu, şilte üstünde üst üste koyduğu ellerinin yemyeşil damarları bizi karşıladı. Zazaca bir şeyler fısıldadı ama anlaşılmıyordu.

Ali Kaya o ziyaretten birkaç gün sonra -18 Ağustos 2010 günü- öldü.

23
JİARA PARÇİKINE'DE KIRK GENÇ

1938 yılında Qıl Köyü'nde yaşayan Lazê Xıdê Mêer (Ali Kaymaz) evlidir. Sıcak ağustos günlerinden bir gün Kars Kağızman'dan çıkıp gelen bir jandarma alayı köye yerleşir. Bunların hepsi süvaridir. Bir kaç gün sonra elleri birbirine bağlı vaziyette 165 Haydaranlı köye getirilir. Haydaranlı misafirler köydeki evlere "sayılarak" dağıtılır. Komutan muhtara "Bunlar-dan bir tane eksik olursa sizinkilerden ilave ederiz!" diye gözdağı verir.

On gün boyunca misafir kalacakları evlerde hiç kimse henüz başlarına gelecekleri bilememektedir. Ali Kaymaz'ın evine de Haydaranlı bir kadın ve 5 çocuğu yerleştirilir. Haydaranlı kadın her gün ev işlerine yardımcı olur, 5 küçük çocuğu neşeyle köyde oyunlar oynamaya başlar. Misafir kadın her gün kendi kendine ve ev sahiplerine "Bizi öldürmezler, niye öldürsünler, kocalarımızın ardından sürgün ederler" diye söylenmektedir. Kadın "kocaların" Mazgirt'te öldürüldüğünden habersizdir.

Bir sabah erkenden muhtarın uyarısıyla uyandırılırlar. Çocuklar uykudan kalkmakta zorlanır. Askerler kadın ve çocuklara "Değerli eşyalarınızı bize verin, yolda kaybedersiniz" diye uyarıda bulunurlar. Bazı kadınlar bileziklerini çıkarıp komutana verirler. Bazıları "Bize karışmazlar" diyerek paralarını da verirler. Oysa "Kasap et derdinde, koyun can derdinde"dir.

Kadın ve çocuklardan oluşan 165 Haydaranlı yarı uykulu bir halde Derê Gundiş'e doğru yürütülürler. Burada Kağızman Süvari Alayı'na bağlı askerler tarafından kurulan ağır makineli ile hepsi kırılır. İlk taramada kurşun değmediği için çevikçe kaçmaya çalışan Lazê Hesê Pırç'ın oğluna askerler arkadan ateş açar. Henüz bir-iki adım atamayan küçük çocuk sessizce yere kapaklanır kalır. İşte orada, ölülerin altında kalarak kurtulanlardan biri de yukarıda öyküsü anlatılan Ali Kaya'dır.

Ölenlerin cesetleri 2 yıl boyunca Kıl Deresi'nde kalır. Köpeklerin insan cesetlerini yedikleri ve insan parçalarının ağır ağır çürüdükleri o günleri bizzat gören Ali Kaymaz "Devlet diyordu ki 'Bunlar hırsızlık yapıyor, eşkiyalık yapıyor', yalandı, Ankara emir yayınlamıştı, 'Malatya'dan bu yana Aleviler'i sağ bırakmayın' demişlerdi" diye anlatıyor.

Hüseyin Orhan'ın ve Hesê Kır'ın babası Derê Axor'da kurşuna dizilir. Bunlar Mıstız olarak adlandırılanlardandır. Memê Şamali, Korpıx Köyü'nden getirilir ve Jiara Parçikine köyünde kahvenin yanında tarlada öldürülüp yakılır. Jiara Parçikine de toplam kırk Kureyşanlı genç gözaltına alınır ve hemen kurşuna dizilir. Burada gözaltına alınanlara Alê Khalê Bilu da vardır. Komutan ona "Bu köyün ileri geleni kim?" der. O, "Sözde benim!" diye cevap verir. Bu cevap onun ve çocuklarının "ölüm fermanı"dır.

Masum 165 Haydaranlı kadın ve çocuğun, Jiara Parçikine de öldürülen "kırk Kureyşanlı gencin" ve daha pek çoklarının acısı, Hewa Xıdê Alê İsme'de şöyle dile gelir:

"De way way
Têde sanıti ho ver, berdi qırr kêrdi,
Memed Aliyê Qoli,
Mursaê Mengıji,

Welê Bolabanıji,
Hesenê Seydıji,
Dina sewtimale de,
Çê Alê Areiji,
Jiara Parçıkıne de,
Çevres xortê Khuresıji,
Çuxura sewtimale de,
Çê Hesen Ağay,
Aliye Gaxi,
Usvunê sewtimale de,
Çê Murtê Oji,
Bıra Xıdır vano: "Na zalım ma qırrkêrdime,
Cendegê ma têde kêrdi verê tıji"
Vano: "Na kêlepurê ma,
Wertê Kırmanciye de
Çıra hondê biyê ucuji?"[123]

[123] "Vah, vay, vah/Herkesi önlerine katıp götürüp öldürdüler/Aliye Qol'un Memed'ini/Menqıjli Musa'yı/ Balabanlı Veli'yi/Seydanlı Hasan'ı/Dina bölgesinde/Areyanlı Ali'nin ailesini/Jiara Parçikine'de/Kureyşanlı kırk genci/Çukur Köyü'nde/Hasan Ağa'nın ailesini/Aliye Qax'ı/Yusufhan bölgesinde/ Musa Oj'un ailesini/Hıdır kardeş diyor ki 'Bu zalimler bizi öldürdüler/cesetlerimizi güneşin önüne attılar'/Diyor 'Bu bizim kemiklerimiz Kırınanciye'nin ortasında/Nasıl böyle ucuz oldu?'", *Xıdê Alê İsme Ağıdı*'ndan, Bkz. Hüseyin Aygün, *Eve Tarıxê Ho Têri Amaene*, Tij Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s.108.

24
TANER'DE YANGIN VE KATLİAM

Hozat Lolan Taner Köyü'nün sakinleri –rivayete göre- Varto ve Pülümür'den gelmişlerdir. Efe Ganki ailesi bu köyde yaşamaktadır.

Rus Savaşı'nda Ölenler, Kurtuluş Savaşı'nda Madalya Alanlar

Aileden Rus Savaşı'nda savaşanlar ve gazilik madalyası ile ödüllendirilenler vardır. Ruslarla savaşmak için Ovacık'taki milis kuvvetlerine katılmak için gelenlerden iki kişi kabul edilirken Gako reddedilecektir. Dönemin Hozat Kaymakamı Halit Paşa çok net konuşur: "Üç kardeş aynı anda harbe giremez!". Böylece Hasan ve Güço cepheye giderken Gako geride kalır.

Gako'nun iki kardeşi Hasan ve Güço Rus Savaşında şehit düşerler. Gako ise Kurtuluş Savaşı'nda "madalya" alır ve Şeyh Sait Hadisesi'nde ise askerlerin yanında "Mekkare"[124] olarak görev yapar. Cumhuriyet'e karşı bir hareket olan Şeyh Sait Hareketinin karşısında yer alan silahlı Dersim aşiretleri saflarında Gako da vardır.

---

[124] O dönem askerlerin yanında görev yapan yardımcı sivil kuvvetlere verilen bir ad.

1938 yılının yazında askerler gelir ve köyün tam karşısında bulunan Koê Jênige'ye çadırlarını kurarlar. Gako nedense öldürüleceklerini bilir ve oğlu Efo'yu dedesinin yanına gönderir: "Çocukları alın ve kaçın!". Efo koşarak harmanı savuran amcasının yanına gider. O, Efo'ya çıkışır: "Oğlum bizim ne suçumuz var, niye bizi kırsınlar?"

Askerler bir süre köylülerle olağan ilişkiler kurarlar. Köylülerden yerler, içerler, ikram görürler. Ganki ailesinin küçük oğlu Efo -diğer çocuklarla birlikte- hemen her gün askerlere su, meyve ve sebze taşır. Bir gün Zazaca bilen bir asker Efo'ya "Sıma çaê voz nêdanê? Sıma benê kısenê!"[125] der. Küçük Efo askerin ne demek istediğini anlayamaz.

Bir öğlen vakti asker gelir, herkesi toplayarak gözaltına alır ve karşı mahalleye götürür. Askerin serbest bırakma koşulu nettir: "İleri gelenler gelip teslim olacak, biz de sizi bırakacağız!" Bağlı olan kırk kişi çaresizce "ileri gelenlerin" gelmelerini beklemektedir. Tam kırk kişidirler ve çocuklar da aralarınadır.

Türktaner Köyü'nde iki ay eğitim alan Efo Türkçe anlamaktadır. 1936'da açılan okulda eğitimi Ulukale Köyü'nden öğretmenler vermektedir. 2 aylık eğitimle alfabeyi yarım-yamalak öğrenebilmiştir.

Bir süre geçince "ileri gelenler"[126] gelip teslim olurlar; ama kadın ve çocuklar bırakılmayacaktır. Yeni gelenlerle daha evvelden alınan iki kafileyi ayrı yönlere doğru götürürler. Alay Kumandanı emirler verir ve ağır makineliler kurulur. Bir evin girişi-

---

[125] Niçin kaçmıyorsunuz? Sizi öldürecekler!

[126] "İleri gelenler" deyimi Türkçe'de pek anlamlı görünmüyor. Zazaca "Ağlêr" kavramına denk düşmektedir. Bir aşiret veya onun kolu "ezbet"te önde gelen, söz söylemeye yetkili olan az sayıda kişi için kullanılmaktadır.

ne toplanan kırk kadın ve çocuk evin iki kapısının ağır makineliyle kapatıldığını görürler.

Lolan Taner'de üç ayrı eve, üç ayrı kafile doldurulur. Efe Ganki ailesinden Kurtuluş Savaşı Madalyasına sahip ve Gazi ünvanı da bulunan Gako, eşi Qare, kız çocukları Heyve (11), Ejima (9), Yemina (8), Almost (7), Beşima (6), erkek çocukları Efo, Niyazi (2) ve Ali Ekber (6 aylık bebek) kurşunlanıp yakılacak üç evin birinde çaresizce beklemektedir.

Kapılardaki makineliler çalışmaya başlar: Kan, duman, çığlık, kırılan kemikler. Bu sırada Xatun adlı bir kadın kapılarda bulunan askere bir taş atar ve onun sendelemesinden yararlanan bazı kişiler dışarı çıkmayı başarır. Ama evdekilerin büyük bölümü kurşun yarasıyla veya dumandan boğularak ölecektir. Efo'nun annesi Qare, Heyve, Ejima, Yemina, Almost, Beşima, Niyazi ve henüz kucakta olan Ali Ekber evden çıkamaz. Sadece baba Gako ve Efo kurtulur. Kol, boğaz, sırt ve sol kalçasından kurşun yarası alan Efo mucize eseri ölmez.

Lolan Taner'de üç evde toplam 75 kişi bir günde ölür. Koca aşiretten üç-dört kişi kurtulur. Efo evden aşağıya tarlalar yönüne kaçarken arkasından sıkılan kurşunlarla yaralanır. Üç gün üç gece derede yaralı olarak yatar ve sadece su içerek hayata tutunur. Nihayet tesadüfen karşılaştıkları Ali Bavay'ın otlardan yaptığı doğal ilaçlarla yaraları bir ayda iyileşir.

Lolan Taner'de köylüler üç ayrı evde diri şekilde yakılır. Eve sokulan grup içerisine köy muhtarının iki çocuğunu da eklemek isterler. Bu çocuklar okuldan henüz gelmişlerdir. Onlar tam eve atılacak iken muhtar çocuklarını geri çekmeyi başarır. Yüzbaşı gelir ve "Bunlar kimin çocukları?" diye sorar. Muhtar Şemo "Benim çocuklarım" diye cevap verir. "Bunlar da içeri atılacak" der ve tabancasını çekip çocukları vurur. Muhtarı da içeri itekler.

Muhtar "Ben böyle yapacağınızı bilseydim..." diyerek hayıflanır ve ağlar.

Lolan Taner'de eve sokulan insanlar arasında Fatma, annesi, babası, ablası, kardeşleri ve nene ile dedesi vardır. İçeriye atılanlar sorguya çekilip bırakılacaklarını sanmaktadırlar. Ağır makineleri kurup taramaya başlayınca askerin üzerlerine değil, tavana ateş ettiklerini fark ederler. Otomatik silahı kullanan askerin gözünden aynı anda yaşlar akmaktadır. Yüzbaşı hışımla askerin başına gelir; askeri tekme-tokat döver ve "Hani kimse ölmemiş, hepsi yaşıyor" diye kızar. Sonra kapılar kapanır ve duvarda iki tane delik açarlar. Bir buğday balyasına gaz döküp içeriye atarlar ve içerdeki insanlar yanarak ölmeye başlar. Birkaç kişi ellerine taşlar alır ve "Ağır makinelere vurup kırın!" diye bağırırlar. Onlar taş atarken sağ kalanların bir kısmı dışarı kaçmayı başarır. Annesinin bacağına kurşun gelir, kucağında küçük kardeşiyle birlikte olduğu halde kaçıp kurtulmayı başarır.

1938'de Fatma Gündoğan ailesinden babası Kazım, ablası Fatma, kardeşi Bebek, dedesi Hüseyin, öteki dedesi Hasan, nenesi Ele'yi kaybeder. Sadece kendisi ve annesi kurtulmuştur. Annesi aldığı yaralardan fazla yaşayamaz ve ölür.

Halime (Gündoğan) 1938'de evlidir. O zaman, Boymon Köyü'nde yaşamaktadırlar. 1938'de evce taşınıp babasının evine Taner'e gelirler.

Taner Köyü'ne geldiklerinde askerler henüz köye ulaşmamıştır. Bir ay sonra Zeyn tarafından silah sesleri gelir. Halime ve ailesi, Emin kayasının önünde oturmaktadırlar. Qeroy, Purtoy, Qendoz'un kızı tarla biçmektedir. Yukardan kurşun yağınca kaçarlar. Taner Köyü tamamen boşalır. Qendoz'un kızı da kaçanlar arasındadır. Kaçanlar Hozat'a giderler. Zılfo'nun evlerinin tam önündedirler ve Taner Köyü Muhtarı Şemê Kol gelir ve "Geri

dönün, kaymakam 3 gün sonra askeri harekât başlayacak diyor" der. Muhtar kafileyi ikna eder ve herkes köye geri döner. Motuk'a varırlar; Tanerliler evlerine dağılır. Geri kalanlar Motuk'ta sabahlar. Sabah olunca köye dönerler.

Askerler, yukardan Taner mezarlığının arkasına gelip konuşlanır. Hiç kimse kaçmaz. Yengesi, yengesinin kızı, Halime, ablası, hep birlikte gidip Mormular'ın yanına samanlığa girerler. Samanlık büyüktür. Bir tarafında saman vardır, diğer tarafı boştur. Harman zamanıdır. Yüzbaşı, askerleriyle kapının önüne gelince hemen kapıyı kilitlerler. Kibriti yakıp otu tutuştururlar. "Onların elinden ölmektense, kendi kendimizi yakarız" diyen birkaç kişi kendilerini ateşin içine atarlar. Onlar yanmaya başlar, henüz bir yaşında olan kardeşi Mustafa kucağında olduğu halde Halime "Bakın, asker yoksa biz çıkıp kaçalım, yoksa burada yanacağız" diye bağırır. Dışarı çıkıp öteki samanlığa girerler. Grup buradan da kaçar kaçmaz dışarıda bekleyen yüzbaşı kayanın dibinden ateş eder. Bu ateşte kızkardeşi Ruke vurulur, anında ölür. Bir kadın da ayağından vurulur. Halime, Mustafa kucağında Paskor'a gider. Taner Köyü'ndeki dayısı Ali Baba'nın yanına geçer. Dayısının evinin önüne vardığında Seyd Keko'nun karısı ve iki kadın daha vardır. Orada saklanmışlardır. O gece orada kalır. Sabah olur, Qori'ye giderler. Asker gelip önlerinden geçer ama bir şey yapmaz. Orada bir hafta, on gün kaldıktan sonra, bekçi Baki "Gelin teslim olun, sizi sürgüne yollayacaklar" der. İnsanlar hâlâ korkmakta ve "Bizi götürüp öldürecekler" demektedirler.

Halime'nin elleri, kolları, saçları Taner'deki o evde yanar. Annesi Geyik, ablası Ruke, kardeşleri Hasan ve Keko Taner'de ölüme yürür. Hozat'ta ise Hıdır, Nuri, amcası İvik, gelinleri Ördek, Zore ve Xatun öldürülür.

Lolan Taner katliamının bir önemli yönü de köye izne gelen bir öğretmenin ve çocuklarının başına gelenlerdir.

"Veli öğretmen" diye bilinen Veli Bozkurt Diyarbakır Öğretmen Okulu mezunudur. Tekirdağ'da mesleğe başlar ve eşi Nare, kızı Suna ve oğlu Özer ile 1938 yazında köyüne tatile gelir. Eşi Nare Hozat Türktaner Köyü'nden İsmail'in (Adıgüzel) kızıdır. Öğretmen Veli, Efo'nun amca çocuğudur.

Köy muhtarı Şemo öğretmen Veli'yi uyarır: "Bunlar bizi kırarlar, sen köyde durma, git!" O ise cevap olarak "Gonia ma gonia sıma ra sur niya!"[127] der. Asker köylüleri gözaltına alınca bizimkiler de kafile içindedir. Veli, komutana resmi görevli olduğunu, öğretmenlik yaptığını, köye tatile geldiklerini söyler ama dinletemez. Veli'nin karısı Nare, çocuklarını kurtarmak için son bir umutla komutanın ayaklarına kapanır. İlk önce Nare kurşuna dizilir, ardından Veli, Suna ve Özer kurşunlanır ve ev yakılır.

Necip Fazıl'ın Kaleminden Lolan Taner'deki Cinayetler

Necip Fazıl Kısakürek Dersim 1938'in tanıklarından biridir. Öğretmen Veli'nin hikâyesini de yazmıştır:

"Hozat'ın Dolantanır (*Lolan Taner olacak, h.a*) köyünden Veli isminde bir genç, Elazığ Muallim Mektebinde (*Diyarbakır Muallim Mektebi olacak, h.a*) okuduktan sonra öğretmen olarak Trakya'ya gönderilmiş, orada evlenmiş, 3 çocuk sahibi olmuş ve tam da Dersim hareketi başlamak üzereyken, karısı ve çocuklarıyla, yaz tatilini geçirmek üzere köyüne gitmiştir. Genç muallimin köyü, erkekli ve kadınlı, çocuklu ve ihtiyarlı doğranırken,

[127] Bizim kanımız sizinkinden kırmızı değil!

kendisi, karısı ve çocukları da aynı âkibete mahkum edilmiş ve cesetleri yakılmıştır."[128]

Horozlu Ayna, Tarak ve Fistan Parçası

Lolan Taner'de kurşuna dizilenlerin cesetlerini gömen olmaz. Yakılan insanların kemikleri aylarca ortada kalınca köpekler başta olmak üzere vahşi hayvanlara yem olur. Ölüm kalım günleridir; kimsenin cesetlerle uğraşacak zamanı da, cesareti de yoktur.

1990'lı yıllar gelir çatar. Yakılan evlerin yerinde yeniden ev yapmak isteyenleri bir sürpriz beklemektedir: Bir evin arsası kazılınca toprağın altından bir horozlu ayna, tarak ve fistan parçaları çıkar. Bunlar 1938'de öldürülen bir genç kızın süs eşyalarıdır. '38'de ellerinde tarak ve horozlu aynayla ölüme gidenlerden kalanlar topraktan fışkırır. Lolan Taner'in kanlı toprağı, bağrındaki yükü daha fazla taşıyamaz.

---

[128] Necip Fazıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları*, Büyük Doğu Yayınları, 1990.

25
KATLİAMDAN SONRA KATLİAM: ÇUKUR AĞALARI'NIN FERMANI

1937 yılında, Mazgirt Xıran Deresi'nde toplanmış yaylacılar arasında Çukur Ağaları da vardır. Sülün mağaralarının altında hayvanlar için bol ve sık yapraklar vardır.

Çukur Ağaları'nın erkeklerinin boynunda özel fularlar, belinde kalın kayışlar, kıl ve yünden yapılma sapik ve işlemeli boncuklu ve upuzun ve pahalı qazekiler vardır. Hesen, Mehmet ve Sülü Ağalar, sadece aşiretleri Alanlılar içinde değil, Dersim genelinde de namlıdırlar. Zenginlikleri ile ünlü ağalar bölgede sözü dinlenenler arasındadır. Takvim yaprakları 1938 yılına doğru devrilirken ortalama köylülerin çocukları ekonomik sebeplerle ilkokula gitmekte dahi zorlanırken, Hesen ve Mehmet ağaların oğulları Elazığ'da lisede okumaktadırlar.

Çukur ağalarından Hesen ve Mehmet Ağalar son derece sert ve acımasızdırlar. Sözgelimi Qırê Mevali ailesine büyük baskı yapmışlardır. Hesen ve Mehmet ağalara nazaran Sülü Ağa'nın çok iyi biri olduğu söylenegelir.

Khalê Momıdê Soy'un Üniforması

Alanlılar içinden 1938'den evvel ticaret ve liman şehirlerine ve özellikle İstanbul'a çalışmaya gidenler vardır. Bu kişiler Türkçe öğrenme şansına sahip olduğu gibi gurbette biraz para kazanmışlardır.

1920'ler boyunca "gurbete" giden bu kişiler arasında Alanlı Khâle Momıdê Soy (Khalo Zırr) da vardır. Uzun bir çalışma döneminin ardından memlekete gelmek için Trabzon vapuruna bineceklerine yanlışlıkla Batum vapuruna binen bir grup Dersimli Rusya'ya giderler. Vardıkları yerde esir düşerler. Yıllar süren esaretten sonra birer asker elbisesi bularak kaçmayı başaran Dersimliler arasında işte bu Khal de vardır.

Khalê Momıdê Soy'un Rusya'dan yıllar sonra hem de şık bir elbise ile döndüğünü duyan herkes onu ziyaret eder. Bir gün kendisine Hesen Ağa'da uğrar ve elbisesini ister. Khali, Hesen Ağa'nın zorbalığını kabul etmez. Ben "Ruslar'la savaşta 7 yıl esir kaldım, elbisemi vermem" diye tutturur. Alanlılar kendisini zorlar, "Koskoca ağaya bir elbise verilmez mi?" Sonunda Khal mecbur kalır ve elbiseyi verir. Ama elbiseyi verirken Ağa'ya hakaret eder. Ağa duymazdan gelir.

"Fevzi Çakmak Gelmiş, Kırımı Durduracakmış!"

'37'de kırım başlayınca bölgede bulunan Pulê Dewresulular'a bir misafir gelir ve "Asker bir yandan kırıp geliyor, toplanın ve köyünüze dönün!" der. Konuğa ikramlarda bulunan Bava Ahmet tehlikeyi sezer ve hemen toplanma kararına varır. Pulê Dewresulular kendi yerine, Çukur Ağaları kendi köyüne dönerler. '37'de batı Dersim büyük darbe alır, Hozat ve Çemişgezek köyleri yakı-

lır, insanlar öldürülür. Ancak "suyun bu yanına", Doğu Dersim'e pek saldırı olmaz.

1938'in harman zamanıdır. Tozenek Yaylası'nda Çukur Ağaları ve başka bazı aileler var. Herkes korkmaktadır, askerin kırım yapacağı kulaktan kulağa yayılıyor. Çukur Ağaları ve diğer herkes köyüne erken dönecektir. Asker Demenanlılar'ı, Haydaranlılar'ı ve diğer aşiretlerden sayısız insanı keyfi kırmaktadır.

Keyfi ve toplu katliamlar tüm hızıyla sürerken bir gün Hesê Mıst ve ailesi kırılır. Kudanlı Hesê Mıst'ın varlıklı olduğu bilinir. Bu kişi ve ailesi, altınlarına el koymak amacıyla Yüzbaşı Koçoğlu'nun provokasyonuyla gözaltına alınır ve Sorpyan Köyü'ne götürülür. Orada bir derenin ağzında çocuklarıyla beraber öldürülür. Bu kişinin 4 teneke altınına el konulduğu da kulaktan kulağa yayılır. Kelle başına altın dağıtılmaktadır; "Kelle zengini memurlar"dan söz edilmektedir.

Ağustos 1938'in sonunda bir havadis yayılır: "Fevzi Çakmak gelmiş, kırımı durduracakmış!" Rivayetlere göre Fevzi Çakmak askeri birlikleri denetlerken "Bizim aramızda görev yapan askerlerin çokçası Dersimli'dir, bunları niye kırıyorsunuz?" demiştir. Ancak kırım pek çok yerde durmayacak, hızı azalsa da Eylül sonuna dek devam edecektir.

Dersimliler'in Mareşal Fevzi Çakmak'a dair algıları ilginçtir. Namluların önünden son anda kurtulan sayısız Dersimli, "Fevzi Çakmak affi geldi, Paşa'nın askeri yetişti, Fevzi Çakmak bizi ağır makinelinin önünden son dakikada kurtardı" şeklinde sözler etmişlerdir. Bu sözler gerçektir. Kitlesel katliamlar, 1938 yılı Eylül'ünde yayınlanan resmi bir emirle bitmiş ve çok sayıda insan bu emir sayesinde hayatta kalmıştır.

Dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın "1938'de Dersim'de katliamları durduran devlet adamı" olarak

saygı ve minnetle anılması çok düşündürücüdür. Eylül 1930 gibi erken bir tarihte "Dersim Raporu" hazırlayan Fevzi Çakmak "Dersimli okşamakla kazanılmaz, silahlı kuvvetin müdahalesi Dersimliye daha çok tesir yapar... Dersim evvela bir koloni gibi nazara alınmalı" vd. görüşleri ileri sürmüş bir yetkilidir. Özellikle "sertliğiyle" tanınan Fevzi Çakmak'ın "Dersim'i kurtaran adam" olarak hatırlanması üzerinde düşünmeye değerdir.[129]

Mareşal Fevzi Çakmak, 1938 Askeri Harekâtı amacına ulaştıktan sonra, temizlik ve ıslah harekâtının başarıya ulaşmasına müteakip, kitlesel katliamların durdurulması ve batıya göç safhasının başlatılması emrini, Dersim'in her tarafına yayılmış ve seri infazlar yapmakta olan askeri birliklere vermiş yetkilidir. Hakkındaki pozitif algı, bu emirle ilgili olmalıdır.

Yine Alan'a ve Çukur'a dönüyoruz. Alanlılar kırımdan çok büyük darbe almazlar; kimi yerlerde sınırlı öldürmeler olur. 38 yazı, Alan mıntıkasında büyük olaylar olmaksızın geçer. Ekim 1938 içerisinde katliamların artık durdurulduğu bir anda askere bir ihbar yapılır. Kendi aşiretinden yapılan bu ihbar sonucunda Çukur Ağaları ve aile efradları konaklarından alınır. Aynı köye bağlı Kilise mezrasından ise Hasan (Ateş) ve oğlu İsmail gözaltına alınır. Bu ikisi Kureyşanlıdır ve neden gözaltına alındıklarını bilen yoktur. Çukur Ağaları 32 nüfus, 2 kişi de Kilise'den olmak üzere toplam 34 kişiden oluşan grup, Sindam'dan Mazgirt'e doğru elleri bağlanarak götürülürler. Bu yolun ölüme varacağını veya "ölüm yolculuğu" olduğunu henüz hiç kimse bilmemektedir.

---

[129] Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, 4. Baskı, Dipnot Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 79.

Yol üzerinde Uwa Çeqteqe mevkindeki sık ormanlık yere geldiklerinde komutan kafile içindeki iki erkek çocuk olan İbrahim ve Hıdır'a acır ve kaçmalarına göz yumar. Bu ikisi, Elazığ lisesinde okuyan Hesen Ağa'nın çocuklarıdır. "Soyları tükenmesin" düşüncesiyle bu davranışa yöneldiği tahmin edilen komutan, 32 kişilik kafileyle yoluna devam eder.

Bu arada "Xıranlı Ali Rıza" da Mazgirt'te gözaltına alınır. Ali Rıza'nın kardeşi Hasan Ağa'nın kayınıdır. Xıranlı Ali Rıza yiğit bir adamdır, daha önce birkaç defa Demenan ve Haydaranlılar'la hareket etmiştir. Askeri yetkililer Çukur Ağaları'nın yok edilmesine engel çıkarabileceğini düşünmektedirler.

İşte bu Ali Rıza akıllı bir adamdır; Mazgirt'teki karakola vardıklarında ağalara "Ben bu karakolun damını deleceğim siz kaçın" der. Ama ağalar teklifi kabul etmez, "Senin çocukların geride bekliyor, onları kırarlar!" diye cevap verirler.

Mazgirt'te karakolda beklerlerken Tabur Komutanı Vekili Yüzbaşı Burhan Bey, ağaların kızı Esma'yı beğenir ve ağalardan ister. Bu kız istemede bir şantajın olup-olmadığını bilemiyoruz. Çukur Ağaları'nın cevabı sert olur: "Bizde satılık mal yok!"

Ertesi gün tüm kafileyi Mazgirt'in üstündeki düz alana getirir ve kırarlar. Bu mevkinin adı Gölbağı veya Mergê Kesisu'dur. 1938'in yaz aylarında Dersim'in her yerinde olduğu Mazgirt'te de Çukur ağaları ve ailelerinin de cesetleri kurda, kuşa ve köpeklere yem olacaktır. Cesetlere yaklaşan tek kişi olan Dursê Pepe'nin derdi ise defin değil, para ve altın bulmaktır.

1938 yılı Eylül ayı ortalarında Askeri Harekât resmen sona erdiği halde gözaltına alınan ve kurşuna dizilen Çukur Ağaları'nın acısını Dersimliler bir ağıda dökmekte gecikmezler:

"Vay miro miro mirê mıne welat
Mirê mı qanun vuriyo qanunê Cumuriyat

Heq u tala kile pano bivêsno çê memurunê hukmat
Ez dertliune dire kilamu ho ser vaji
De vay vay mirê mi vay
Ewru qirr kerde ağlerê çinevay
Sülü ağa berveno dano zonunê horo
Vano: "Derdê ondera dina çitur mide amey binê harde şiay"[130]

Çukur Ağaları "ölüm yolculuğu"na giderken Uwa Çeqteqe mevkindeki sık ormanlık yerde serbest bırakılan Hesen Ağa'nın çocukları İbrahim ve Hıdır ise -olanlardan habersiz- Beyazdağ'da saklanmaktadır. Daha önce Çukur Ağaları'nın evinde hizmetçilik ve çobanlık yapan Haydaranlı kadın bu gençlere ormanda rastlar ve onları sahiplenir. Evden aldığı yiyecekleri yemeyip davara götürmeye başlar. Kuzey Dersim'de davara yiyecek götürme geleneği yok, ev sahipleri kuşkulanırlar. Kendisini takip ederler ve Çukur Ağaları'nın çocuklarından ikisinin bir mağarada yaşadığını görürler. Çocukları alıp evlerine getirirler, ihtiyaçlarını giderirler. Haydaranlı kadın çocukların öldürüleceğini sezer. Kendi odasında yatırır, bir süre korumayı başarır. Ama ev sahipleri bir gece odayı basar, çocukların ağzını kapatır, "Asker köyde sizin yaşadığınızı öğrenmiş, sizi kurtaracağız; sessiz olun!" derler. Çocukların ağzını kapatarak sürükleye sürükleye Vankük Deresi'ne götürürler ve orada bu iki genci balta ve süngü ile öldürürler.

Gencecik İbrahim ve Hıdır'ın giydiği kıyafetler daha sonra Mazgirt'te sergilenir. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında –

---

[130] "Vay mirim, mirim, yurdumun miri/Mirim kanun değişmiş Cumhuriyet kanunu/Allah hükümet memurlarının ocağını söndürsün/Ben dertliyim biraz da kendi derdime söyleyeyim/Vay vay mirim vay/Bugün öldürdüler ağalar yok vay/Sülü ağa ağlıyor dizlerini dövüyor/Diyor: 'Kahrolası dünyanın dertleri, nasıl benimle kara toprağa girdi", "Hewa Ağlarunê Çuxur" ağıdından.

nedense- her yıl yetişkin 2 gence o kıyafetler giydirilerek yürütülür. Bu uzun bir dönem her yıl tekrar edilir. Böylece halka bir mesaj verilir.

Çukur Ağaları'nın öldürülmesinden 12 yıl sonra bir söylenti çıkar: "Sülü ağa yaşıyor!" Alanlıların bir kısmı araç tutar, para toplarlar, Sülü ağanın izini ararlar. Ama söylenti doğru çıkmaz, yaşayan kimse yoktur.

Çukur Ağaları'nın ihbarını yapan da geride kalan lise öğrencisi iki çocuğu doğrayan da bizzat ağaların akrabalarıdır. Bu, Dersim 1938'in, Dersimliler'in hanesine yazdığı kapkara bir sayfadır.

26
DERSİM 1938'İN TEMİZ BİR SAYFASI: DR. MUTEMİT YAZICI

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Ruslar Osmanlı topraklarında ilerlerken Pülümür bölgesinde çakılıp kalırlar. Pülümür bölgesinde Dersim aşiret savaşçıları ile Rus ordusu arasında "çete savaşı" olur. Ruslar, Dersimliler'i bir türlü geçemezler.

Rus Komutandan Dersim'e: "Kızılbaşlara Özerklik"

Rus komutanın "Kızılbaşlara Özerklik" teklifini kabul etmeyen Dersimliler özgürlüğüne düşkündür. Osmanlı ile Ruslar'a karşı verdikleri bu savaşta dahi Dersimliler özgürlüklerini garantiye almışlardır: Osmanlı'dan silah almış, asker vermiş, sadece kendi "Milis Birlikleri" altında savaşmışlardır. Osmanlı'ya boyun eğmeyen Dersimliler Ruslar'ın teklifine de yüz vermezler. Rusların Pülümür bölgesinden batıya ilerlemelerini durduran güç Dersimliler'dir. Özellikle Mutu Köprüsü ve etrafında şiddetli çatışmalar olur ve nihayet Ruslar Erzincan'a çekilmek zorunda kalır.

Osmanlı-Dersim ittifakının en önemli muharebe alanı "Şevdin Cephesi"dir. Burada ölen Dersimliler üzerine yakılmış Zazaca ağıtlar vardır. Direnişten sonra Osmanlı tarafından Dersim aşiret-milis savaşçılarına dürbün, saat, madalya, altın vb. çe-

şitli hediyeler verilir. Bu direniş, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de unutulmaz. Uzun yıllar boyunca "Rus İşgalinden Kurtuluş" olayı kutlanır. "Pülümür'ün Ruslardan Kurtuluşu" törenleri geleneksel olarak her yıl düzenlenir. Bu törenlerde 1915'te elde silah savaşan Dersimli savaşçılar temsili olarak Pülümür'ün düşmandan kurtuluşunu canlandırırlar.

Katliamı Durduran Doktor ve Karısı

1938 yılı gelip çattığında -Dersim'in her yanında olduğu gibi- Pülümür'de de geniş çapta katliamlar olur. Ne yazık ve ne tuhaftır ki, Pülümürlüler'in Ruslar'a karşı direnişi çabuk unutulmuştur. Keyfi bir biçimde toplanan kadın, çocuk, yaşlı, gençler, elleri bağlı halde, Harçik Suyu'nun kıyısındaki Dereyê Çê Ziya Derguli bölgesine götürülür ve kurşuna dizilir.

Bu rutin uygulama devam ederken Pülümür'de askerlik görevini teğmen olarak yürüten ve aynı zamanda hükümet tabipliği de yapan Doktor Mutemit Yazıcı'nın eşi daha fazla dayanamaz ve kocasına bir şeyler yapması için yalvarır. Doktor da karısı gibi temiz yürekli bir insandır. Ankara'ya peş peşe telgraflar çekmeye başlar ve katliamlar nihayet durur.

Doktor ve eşi vicdan sahibi insanlardır. Çekilen telgraflar ile Pülümür bölgesinde nice masumların kırılmasına mani olurlar.

Tabip Yazıcı görev yaptığı süre boyunca Dersimliler'e hayran kalır. Ömrünün ilerleyen bir döneminde, Elazığ'da yayınlayacağı anılar kitabında "Penisilin ilacından haberi dahi olmayan Dersim köylülerinin yüzyıllardır bu ilacı keşfedip kullandıklarını bizzat gözlerimle gördüm" diyecektir. 1936 yılında, Aşkirek Köyü'nden Sayzan adlı bir yaşlı adam, "Kocakarı ilaçları yaptığı" iddiasıyla Pülümür'e mahkemeye çağrılmıştır. Konuya ilgi gösteren Yazıcı, bu yaşlı adamla görüşür. İlaçları nasıl tedarik ettiğini,

hangi hastalıklarda kullandığını sorar. Sayzan, peynir ve sütü küflendirdiğini ve yaranın üzerine sürdüğünü belirtir. Pek çok yarayı bu şekilde sağalttıklarını söyleyen Sayzan Amca "Bu tedaviyi biz çocukluğumuzdan beri biliyor ve uyguluyoruz" der. Neticede yapılan yargılama sonunda kendisine bir daha koca karı ilaçları üretmemesi yönünde uyarı verilir.

Yazıcı anılarında "İlk olarak 1944 yılında İngiltere'de peynir ve sütün küflendirilmesi ile elde edilen ve kullanılan böyle bir ilacın varlığından haberdar oldum ve Aşkirek köyünden Sayzan amcayı minnetle andım" diyecektir.

Mutemit Yazıcı 1951'den sonra "Elazığ Emrazı Akliye ve Asabiye Hastanesi" de denilen Elazığ Akıl Hastanesinin Başhekimliği görevini 27 yıl aralıksız yürütür. Elazığ'da halkın sevgi ve minnetinden ötürü belediye başkanlığı da yapar.

Doktorun ve karısının katliamları durdurması Pülümür'de kulaktan kulağa yayılır. Herkes ona minnet duyar. Bir şekilde Pülümür olaylarını yaşamış herkesin dimağında Doktor Mutemit Yazıcı ve karısı kalır. O dönem Alevi-Kızılbaş yolunun Erzincan-Dersim hattında yaşayan en önemli düşünürü Başköylü Hasan Efendi Dersimliler'in ona duydukları minneti bir şiire döker:

Sahipsizler (Dersim)[131]

"Doktorun karısı dedi yoksa seni boşarım
Fevzi Paşa'ya telgraf çekmezsen kendimi asarım
Bu mazlum masumlar elden çıktı ben niye yaşarım
Sahipsizlere sahip çıkan oldu.

---

[131] Pülümür katliamında kurşuna dizilmelerin bir kısmını engelleyen hükümet tabibi Doktor Mutemet Yazıcı ve eşini de anlatan 1938'de yazılmış bir şiir. Başköylü Seyyid Hasan Efendi, *"Alevilik Talip Üzerine Kurulan Yol, Hakk'ın Emri Rızası"*, 1. Baskı, Yurt Kitapları, Ankara, 2007, s. 335.

Doktor Fevzi Paşa'ya telgrafı çekti
Sahipsizleri kıranlar, kırmaktan el çekti
Rahmet tohumunu sahipsizlere ekti
Sahipsizlere sahip çıkan oldu.

Fevzi Paşa geldi herkese güneş doğdu
Doktorun sözü çürük değil sağdı
Rahmet yağmuru sahipsizlere yağdı
Sahipsizlere sahip çıkan oldu.

Doktora ve karısına rahmetler olsun
Sahipsizleri kıran, kırdıran sebeplere lanet olsun
Fevzi Paşa'ya rahmet deryasında güneş doğsun
Sahipsizlere sahip çıkan oldu."

27
KATLİAM SONRASI KARDEŞLERE HASRET BİR ÖMÜR

Sultan (Kulualp) "Temmuz ayında oldu, 38'de" diyor; "hiç unutmuyorum." Devletin 'Askeri Harekât'ında babasını, annesini, ninesini, kız kardeşleri Beser ile Elif'i ve tüm çocukluğunun 'Dersimi'ni yitirir. Daha yedi yaşındadır.

Sultan Kulualp, unudunu koruyor: "Vurdular ya, bizim köyün üstünde. Çok yaralı çıktı ölülerin altından. Çok kurtulanlar oldu. Belki yaralı bulmuşlar, evlat olarak bakmışlar, evlendirmişlerdir. Sağdırlar belki. Ben de bilmiyorum."

Kulualp, 1938'de yapılan "Tunç Eli Askeri Harekâtı"ndan[132] yedi yıl önce 1931 yılında doğar. Mehmet Ali ve Emine Yeşil'in beş oğlu ve üç kızından biridir. Temmuz 1938'i hiç unutamaz. O ay bir gün davardadırlar. Annesi, babası dağa gitmiş ekin biçmektedirler.

---

[132] 1938 Katliamı kimi resmi belgelerde bu şekilde yer almıştır. Kimi sürgün yazışmalarında "Tunç Eli Harekâtı" yazar. "Devletin Tunç Eli"ni işaret eden bu adlandırma, Tunceli adının da bu askeri harekâttan geldiğini ima eder. Öte yandan Tunceli Valisi, Korkomutanı ve Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan Aralık 1936'da yapılan Umumi Müfettişler Konferansı'ndaki konuşmasında "Dersim'de çok fazla maden olması nedeniyle Tunçeli deyişini kullandıklarını" belirtir.

Öğle vakti uzaktan önce bir toz bulutu, sonra atlılar görünür. Süvariler hızla gelir. Sultan ve abisi taşların arasına girer; korkarlar. Ağabeyi az Türkçe bilmektedir. Asker sorar: "Anneniz babanız var mı? Evinizde silah var mı?" İnkâr ederler. "Burada ne arıyorsunuz?" "Hayvanlarımızı otlatıyoruz."

Birkaç gün evvel köylerinin yakınında Demenanlılar'ı ve Haydaranlılar'ı kurşuna dizmişlerdir. Köyün üstünde, az yukarıda bir akşamüstü ağır makineli ile tarayarak öldürmüşlerdir. Tüm aile içerde ölenlerin seslerini duymuş ve hepsi ağlamıştır. İşte o sesleri Sultan hiç unutamaz. Sabah olduğunda babası gider, kazmayla toprağı kazar ve toplu ölenleri yine toplu gömerler.

Askerin gelişi hayra alamet değildir; "sıra" Kulualp'ın ailesine gelmiştir. Takvim yaprakları 19 Ağustos 1938'i göstermektedir. Askerler evlerine gelir hemen babasını kelepçelerler, Sultan ve iki kardeşini göstererek "Bunlar kimin çocukları?" diye sorarlar. Babası "Komşumun" cevabını verir. Sultan ve ağabeyi inkâr ile kurtulmuştur. Askerler Sultan ve Hıdır hariç tüm aileyi bağlayarak götürürler. Götürülenler arasında iki küçük kız çocuğu, Beser ile Elif de vardır.

Götürülenler bir daha geri gelmez. Kalanlar merak içerisindedir. Amcaları "Gece gidip bakalım Mazgirt Dağı'na, öldürmüşler mi?" derler. Mazgirt Dağı'na vardıklarında cesetler üst üstedir. Babasını yeleğinden tanırlar, annesini görürler, ama Beser ve Elif'i gören olmaz.

Amcaları, kıyımdan sonra Sultan Kulualp'ı Elazığ Yatılı Bölge Okulu'na gönderir. Dersim köylerine "çocuk toplamaya" gelen ünlü öğretmen Sıdıka Avar'a Sultan da teslim edilir. Amcaları "Yetim okusun meslek sahibi olsun" diye düşünmüşlerdir. Sul-

tan böylece kardeşi Hıdır'dan da ayrılır. Üç yıl sürecek "Elazığ Yatılı Bölge Kız Okulu" günleri başlar.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya: "Dersimli Çocukları Toplayın!"

1938 Askeri Harekâtından sonra 7-12 bin kişi için zorunlu iskân kararı alınırken, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dersimli beş yaşını doldurmuş çocuklar için başka tür bir "zorunlu iskân" emri verir.

14 Haziran 1938'de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından Kültür Bakanlığı'na gönderilen yazı ile Dersimli kız ve erkek çocuklarının yatılı okullarda yetiştirilmeleri hakkında talimat verilir. Söz konusu talimatta "Dersim'de yapılan ıslahat çerçevesinde Türklerin yoğun olduğu ve Dersim'den oldukça uzak yerlerde kız ve erkek yatılı okullarının açılması ve bu okullarda Dersim'den getirilecek beş yaşını doldurmuş kız ve erkeklerin okutturulup büyütülmesi ve birbirileriyle evlendirilerek baba ve annelerinden miras kalan mal ve arazileri içinde birer Türk yuvası kurmaları" emredilir.[133]

Bakan Kaya'nın gönderdiği bu genelge sonrasında Elazığ Yatılı İlköğretim Bölge Okulu kurulmuş ve başına Sıdıka Avar getirilmiştir. Avar, Dersim'de köy köy dolaşarak topladığı yüzler-ce kız çocuğunu buraya getirerek kendi dil, kültür, inanç ve geleneğinden uzak yetiştirmeye başlamıştır.

Sultan Kulualp'ın getirildiği bu okulda Dersim'in her tarafından "zorla" getirilmiş hepsi beş yaşını doldurmuş 120 kız çocuğu eğitim görmektedir. İşte bu çocuklar İçişleri Bakanı Şükrü Ka-

---

[133] Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, 4. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009, s. 111.

ya'nın talimatıyla toplanan anne-babaları yok edilmiş çocuklardır. Türkçe, Matematik, Dikiş-Nakış, Biçki, Ev İdaresi, Resim vb. toplam 14 ders gören bu çocuklar daha sonra yine Dersim'e "eğitici" olarak gönderilir.

Okulca gezilere de giden Sultan Kulualp, Sıdıka Avar'ı "çok hoş, güzel ve değerli bir kadın" olarak hatırlıyor.

Bakan Şükrü Kaya "Alevi-Bektaşi Avında"

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Dersimli çocuklarla ilgili genelgesi dışında 1930'lu yıllarda Maraş, Sivas ve Antep gibi bölgelerdeki Alevilik-Bektaşilik faaliyetlerini yasaklayan resmi görüş ve talimatları da mevcuttur. "Bektaşilik hareketlerinin" soruşturulması ve faaliyet yürüten dedelerin tutuklanmasını emreden Şükrü Kaya'nın Dersim çocukları ile ilgili asimilasyona yönelik planlar yapması boşuna değildir. Dersimli çocukların Sünni gibi yetiştirilmelerini arzulamaktadır. Alevilik'i veya Bektaşilik'i, "gizli" ve "suçlu" gösteren resmi yazılar yazan Şükrü Kaya bellidir ki Sünni-Türk kimliği ve kültürü dışında hiçbir toplumsal varlığa yaşama hakkı tanımamaktadır. 1935 yılında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından Alevi-Bektaşi bazı kişilere ilişkin hazırlanan kimi belgeleri ekte sunuyoruz. Bu belgelerden, Şükrü Kaya ve o dönemin resmi devlet ideolojisinin Alevi-Bektaşi-Kızılbaşlar'a olumsuz bakışını görmek mümkündür.

İsmet İnönü Elazığ Yatılı Bölge Okulu'nda

Bir gün Kulualp'in okulunu Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ziyaret eder: Sultan'ı koltuğunun altına alır, sever, "Annen baban var mıdır?" der. "Yok, 38'de vurdular" der Sultan. İnönü hiçbir şey söylemez.

Kulualp, okuldan sonra evlenip iki çocuk annesi olur. Ağabeyi Hıdır, ABD'ye yerleşir. Kardeşlerinin öldüğünü düşünürlerken, bir gün bir akrabaları, "Beser ile Elif yaşıyor" der. İddiaya göre Isparta'da evlatlık verilmişlerdir. Hıdır Yeşil, gazetelere ilan verirse de sonuç çıkmaz. Kulualp, 23 Ekim 2009'da İçişleri ile Bayındırlık ve İskân bakanlıklarına yazı yazar. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü 10 Kasım 2009'da, zorunlu ikamete uğrayan ailelere dair verilerin illerdeki iskân kayıt defterlerine işlendiğini belirtip Tunceli'ye sorulmasını ve Başbakanlık'a bağlı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne de başvurulmasını önerir.

Ancak İçişleri Bakanlığı, 21 Kasım'da, Elif ile Beser'in 19 Ağustos 1938'de öldüğünü, evlat edinildiklerine dair bilgi olmadığını bildirir. Bakanlık ayrıca, Elif ile Beser'in "nüfus kayıtlarının kapalı olduğunu ve sistemde adres bilgisi bulunmadığını" belirtir.

Sultan Kuluap, 1938'de -bir ağabeyi hariç- tüm ailesini kaybettikten sonra aradan geçen 73 yıldan sonra umutlarını hâlâ koruyarak, yaşayıp yaşamadıklarını bilemediği Elif ile Beser'in izini sürüyor.

28
TAŞKİREK KIRIMI

Hozat Taşkirek Köyü'nde 1938 yazında herkes normal yaşamına devam etmektedir. Erkekler tarlada çalışıyor; çocuklar oyunlar oynuyor. Asker bir anda köyü sarar, herkesi gözaltına alır; gözaltına alınanlar arasında kırk günlük bebekler dahi vardır. Erkekler urganlarla bağlanır; ama urgan yetmez; birkaç kişi bağlanamaz. Elleri bağlı olmayan şanslı kişiler arasında 20 yaşında bir genç olan Tillo da var.

Temmuz ayının son günleri; Taşkirek'te insanlar birbirine bağlı; etrafları süvari ve elleri tüfekli piyade askerlerle çevrili; tarlanın tam ortasında, cehennem sıcağı altında, kimsenin su içmesine dahi izin verilmiyor. İnsanların kırılacakları bu bölge, Taşkirek Köyü'ndeki Pax Deresi'dir. Aralarında Koç Uşaklılar'ın eylemleri nedeniyle köyleri yakılan Zankirekli Derviş Cemalliler de var.

Koç Uşaklılar ile askerler arasında şiddetli çatışmalar gerçekleşmiştir. Asker tıpkı Gola Dersim'de Demenanlılar'ı, Ovacık'ta Kalanlılar'ı bahane ettiği gibi Hozat-Çemişgezek'te de kimi Koç Uşaklılar'ın talan ve yağmacılığını bahane etmiş ve tüm köyleri yakmaya başlamıştır. Koç Uşaklılar ise ciddi direniş göstermiştir. Bir ağıtta Koç Uşaklılar'ın hali şöyle anlatılır:

"Pê ma kemero, verê ma duvaro

Lılo panê panime
Zaw-zeçê ma esketê Karabij de maxsuro
Lıl domano, Seyitxan sefkano
Aêke taburo qırr keno
Usıvê Meme Balio
İvraim Ağa merdo nêmerdo
Kam cüavê aşiru dano"[134]

Tam burada bir süre duruyoruz ve 20 yıl önceye gidiyoruz. Ruslar'ın Erzincan'a kadar geldiği ve işgale karşı Dersimliler'in "vatan savunmasına" davet edildiği günleri hatırlıyoruz.

Kaymakam Halit Bey, Ane Xatun ve Ruslara Karşı Dersim Milisleri

Ruslar Erzincan'ı işgal etmiş; ilerledikleri yerlerde kan ve gözyaşı var. Rivayete göre, Kemah'tan bir kişi, korku, telaş ve dehşetle bir mektup yazıyor ve yardım istiyor. Mektubun sahibi Dersim Hozat'ta Kaymakamlık yapmaktadır. "Deli" lakaplı Kaymakam Halit Bey mektubu okuyor ve kara kara Dersim aşiretlerini Ruslar'a karşı nasıl harekete geçireceğini düşünüyor.[135]Ne yapsa, ne etse de bir çare bulamıyor ve nihayet Hozat ileri gelenlerini topluyor, yardım istiyor. Aşiret liderleri "Bir kadın aşiretlere giderse kırmazlar" cevabı verince o "Ben öyle kadını nerden bulayım?"

---

[134] "Arkamız kayalık, önümüz duvardır/Lillo vurun vuralım/Çoluk-çocuğumuz mağarada mahsurdur/Lillo toydur, Seyithan yiğittir/Taburu kıran Mehmet Bal'in Yusuf'udur/İbrahim Ağa öldükten sonra/Kim aşiretlere karşı konuşsun", *Koçan Ağıdı*'ndan.

[135] Kimi sözlü kaynaklar Dersim aşiretlerinin "Ruslar Dersim'e girerse şerefimiz ve daha sonra her şeyimiz elden gider" düşüncesiyle kendiliğinden direnme kararı aldıklarını, Kaymakam Halit Bey'e "Ruslar'a karşı birlikte direnme teklifi götürdüğünü" belirtir. Aşiretler Kaymakam'dan özellikle fişek ister. Bkz. Cemal Taş, *Roê Kırmanciye*, Tij Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.88.

diye soruyor. Aşiret liderleri "Diyap Ağa'nın kardeşi Ane Xatun uygundur" diyor.

Halit Bey, kadına hemen haber salar: "Derhal makamıma gelsin!" Kadın haberi alınca şaşırır ve korkar: "Bu deli beni öldürecek mi yoksa?" Kadın korkmakta haksız değildir: Hozat'ta o dönemde "Deli Halit birine kızdı mı, dayak atmaz, kafasına sıkar!" derler. Korka korka kaymakamlık makamına varır. Elpençe "Beni buyurmuşsunuz" der. Halit Bey, "Sana bir mektup vereceğim, Seyid Rıza'ya götür, Rus işgaline karşı aşiretleri savaşa katarsak ben senin oğlun olurum" der. Kadın "Haşa!" der, ardından mektubu alır ve kaymakamın verdiği iki koruma ve Hozatlı Gordo Uşên ve Aşçı Ali'yi de alarak Seyid Rıza'nın konağına gider. Seyid Rıza mektubu okur ve Ruslar'la savaşmayı kabul eder. Seyid Rıza'nın annesinin adı da Ane'dir.

"Garbi Dersim Milisleri", "Şarki Dersim Milisleri"

Kadın oradan Qırğan aşireti lideri Selman Ağa'ya varır. Selman ağa önce Seyid Rıza'nın cevabını sorar ve "Şu karşıdaki Sultan Baba Dağı'na yemin ederim ki ben ve aşiretim de savaşacağım" diye cevap verir. Kadın sonra sırasıyla Torut'taki Bahtiyar aşireti lideri Yusuf Ağa'ya gider. Sonra Taner'deki Karaballı Koç Ağa'ya, Koçanlı İdare Ağa'ya varır. İdare "Ulu Kırklar'a yemin ederim ki ben ve 3 aşiretim savaşacağım" diye söz verir. Ferhatanlı Cemşi Ağa da teklifi kabul edince Ovacık'tan 6 aşiret daha aralarına katıldıkları halde Dersim'in 12 aşiretinden oluşan iki müfreze oluşturulur.

"Şarki Dersim Milisleri Komutanlığı"nın başında Kaymakam Lütfi Bey vardır. Kaymakam Halit Bey komutasındaki birlik ise "Garbi Dersim Milisleri"dir. Yola çıkan birlikler kısa sürede Erzincan "Zini Gediği"ne varır. Halit Bey'in himayesinde 735 milis

ve bir Nizamiye Taburu vardır. "Garbi Dersim Milisleri Komutanlığı" adlı bu müfrezede Karabal aşiretinden -20 yıl sonra, 1938'de- Taşkirek'te sıcaktan kavrulan o tarlada süngülenecek Tillo'nun babası Temur da vardır.

Zini Gediği'nde bölgeye egemen bir tepeden Ruslar'ın yoğun top atışları karşısında ilerleyemezler. Kaymakam Halit "Dönelim!" der. Ama Dersim aşiretleri teklifi kabul etmez. Sabah bölgeyi iyi bilen dev cüsseli 5 aşiret savaşçısı çıkagelir. Kaymakam'dan bol cephane alarak akşamüstü tepeye doğru tırmanmaya başlarlar. Sabaha kadar bekleyen aşiret ve ordu birlikleri o beş Dersimli'nin tepeyi ele geçirdiklerini sevinçle görürler.

Ordu-aşiret ittifakı birkaç gün sonra Erzincan'a girer. Erzincan'da Ermeni çetelerince kadın ve erkekler kazığa vurulmuş ve tam bir vahşet gerçekleştirilmiştir. Ermeni çeteler kadın, çocuk, genç, bebek, yaşlı ayırmadan işkence ve katliam gerçekleştirmiştir. Buradan Ruslar'ın peşine düşen Dersimli-ordu birlikleri Erzincan, Erzurum ve Sarıkamış'ta uzun bir süre Rus kovalar.[136] 13 Şubat 1918 itibarıyla "Garbi Dersim Milisleri Komutanlığı"nın emrindeki milislerden 485'i "şehit" düşer. Nizamiye Taburu'ndan ise 30 asker sağ kalmıştır. Dersimli aşiret savaşçılarının yarısından fazlası "vatan savunması"nda yaşamını kaybetmiştir.[137]

Ruslar'ı kovalayanlar sonunda dönerler ve Elazığ'a davet edilirler. Burada aşiretlere zarf içinde altınlar hediye edilir. Savaşan

---

[136] Rus askerlerinin geri çekilmesinde ordu-aşiret direnişinin yanısıra Ekim Devrimi'nin ciddi bir rolü vardır. 1917'de iktidarı ele geçiren Bolşevikler acil olarak "Emperyalist Savaş'a son vermek" için tüm cephelerdeki savaşan Rus askerlerine "geri dönme" çağrısı yapar.

[137] Kazım Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi*", 1. Baskı, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Araştırma, Geliştirme ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Erzurum, 1990, s. 72.

askerlere madalyalar verilir. İdare Ağa ve aşiretine daha fazla altın verilir. Onlar daha fazla savaşmış ve cesur davranmışlardır. Madalya alanlar arasında Tillo'nun babası da vardır.

Kazım Karabekir'in Gözüyle "Dersim Sorunu"

Bu savaş esnasında, dönemin ordu komutanlarının Dersimliler'e yönelik yargıları son derece kuşkucu ve güvensizdir. Kazım Karabekir anılarında "Dersim milislerinin uzun zaman bizimle gelmeyerek kaçacaklarını tahmin ediyorum" diye yazar. Ordu Kumandanı Vehip Paşa'ya Dersim meselesi ile ilgili "mütalaasını" ise şöyle belirtir: "Yemen isyanlarının sebebi ne ise aşağı yukarı Dersim isyanlarının da aynı olsa gerekir. Ben bu sebepleri başlıca ikiye ayırıyorum: Biri siyasi, diğeri midevidir. Birincisi, memleketimizde asayiş olmadığını göstermek, menfaatleri icabı olan iç ve dış entrikacıların marifetidir. İkincisi de halkın yoksulluk dolayısıyla şekavetle geçinmenin kolayını bulmuş ve buna alışmış olmalarıdır." Karabekir Dersim sorununa çözüm olarak ise "Dersimlilere din birliği gibi milli birliği anlatma gereği ve yüksek münevverlerin iyi Kürtçe öğretilerek dini mahiyette isim ve kisve vererek ve namlarına Seyyid'i ekleyerek halk arasına karıştırma"yı gösterir. Karabekir ayrıca "Gece yatılı mekteplere çokça Dersimli çocuk alarak terbiye etmek" yolunu da önerir.[138]

Deli Halit Paşa'nın Portresi

1883 yılında İstanbul Beşiktaş'ta doğar. Ahmet Efendi'nin oğludur. 14 Ocak 1901'de Harp Okulu'na girip, 22 Ağustos 1903'te

---

[138] Kazım Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi*", 1. Baskı, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Araştırma, Geliştirme ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Erzurum, 1990, s.91.

Teğmen olarak mezun olur. 22 Temmuz 1908'de kıdemli üsteğmenliğe terfi eder. II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine 1.Ordu 1.Alay 4. Tabur'la birlikte Yemen'e gönderilir. 14 Nisan 1911'de Yemen kıdemiyle birlikte yüzbaşılığa yükselir. İtalyanlar'ın Trablusgarp'a saldırması üzerine 1910 Haziran'ında Trablusgarp'a gider. Üç ay bu görevde kaldıktan sonra Balkan Savaşı'na katılmak üzere Çatalca'da Şark Ordusu'na atanır. Bulgarlar'la sulh olunca, önce inzibat subaylığına, sonra Harbiye Nezareti emrine atanır.

14 Temmuz 1914'te I. Dünya Savaşı'nın ilanı üzerine Yakup Cemil Bey'in Kafkasya Mürettep Alayı'nın 2. Tabur Komutanlığı'na atanır. Ardahan Zaferi üzerine 23 Haziran 1915'te fevkaladeden binbaşılığa yükselir. Çorum Müfrezesi'yle yapmış olduğu hizmetlerin ödülü olarak 14 Haziran 1916'da yarbaylığa yükseltilir. 10 Mayıs 1917 tarihinde Garbi Dersim Komutanlığı'na atanır. 1918 başında Dersim, Erzincan, Nenehatun ve Erzurum'u geri alır. İslam Ordusu'nun 3. Fırka Komutanlığı'na atanarak, Batum Muharebesi'ne katılır. Fırkası ile Ahıska'yı muhasara ederek Ahikelek'in kuzeyini zapt eder. Mütarekenin ilanı üzerine, Tortum kazasına çekilir. Ali Rıza Paşa kabinesi zamanında 9. Kafkas Fırkası Komutanlığı'na atanır. 27 Eylül 1920'de Ermenistan üzerine yapılan harekâtta başarı kazanır. Başarısı nedeniyle 6 Aralık 1920'de albaylığa yükseltilir.

1921 yılı başında Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne, Kolordu Komutanı yetkisi ile Kocaeli Kumandanlığı'na atanır. II. İnönü Muharebesi'ne Sağ Cenah Grubu Kumandanı ünvanı ile katılır. 12. Grup Kumandanlığı ile Afyon'a nakledilerek Kütahya ve Eskişehir'in kurtarılma savaşlarına ve Sakarya Savaşı'na katılır. Tekrar Kocaeli Grup Kumandanlığı'na atanır.

Zaferin ardından Albay Halit, gösterdiği bu üstün başarılar nedeniyle Paşa rütbesine yükseltilir. Halit Paşa, 31 Ağustos 1922 tarihinde mirliva (tümgeneral) olduğunda henüz 39 yaşındadır.

Halit Paşa, muharebe meydanlarında ikisi ağır olmak üzere 9 kez yaralanır. Sakarya Muharebesi'nde beyninin yanına saplanan kurşunu hayatı boyunca taşıyacaktır.

I. Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı sırasında aldığı Gümüş Liyakat, Gümüş İmtiyaz, Altın Liyakat, Altın İmtiyaz, 3. Rütbeden Kılıçlı Osmanlı ve İstiklal Madalyası ile Avusturya ve Afganistan'ında birer madalyasına sahiptir. Düşmanlarını sağ tarafında taşıdığı "Namuslu" diye adlandırdığı tabancasıyla, cepheden kaçan askerleri ise sol tarafında taşıdığı "Namussuz" diye adlandırdığı tabancasıyla vuruyordu.

Kocaeli Grup Komutanı bulunduğu sırada TBMM'nin II. Dönem seçimlerine katılır. 5 Temmuz 1923'te yapılan seçimde Ardahan'dan milletvekili seçilir. 9 Şubat 1925'te Meclis koridorunda vurulup 14 Şubat'ta vefat eder. Söylentilere göre Mustafa Kemal ile anlaşmazlığa düşer. Hozat'ta derler ki "Dersim'in hakkı, Deli Halit Paşa ile gitti."

Dersimli aşiret savaşçılarının Deli Halit komutasında Ruslar'a tayin edici darbeyi vurdukları Erzincan Zini Gediği'nde 1938 yılı gelip çattığında vahşi katliamlar olur. Dersimliler kafileler halinde burada kurşuna dizilir.

Taşkirek'teki tarlaya dönüyoruz. Tarlada elleri bağlı ve serbest olanlar artık ölümü bekliyor. Başlarında Veysel Yüzbaşı var. Birden bir emir duyulur: "Süngü tak!" Askerler her taraftan hücum ediyor, hedefte elleri bağlı ve çaresiz zavallılar var. Elleri bağlı olmayanlar kaçmaya başlıyor. Kaçanlar arasında Tillo'nun dayısı da var. Kaçanlara arkadan sıkılıyor ama yüzbaşı rahat: "Merak etmeyin, kaçamazlar, kaçanı vururuz!" Tillo ise elleri bağlı ol-

madığından daha hızlı hareket eder ama yine de yüzünden ve sol bacağından süngü yarası alır.

Ama Tillo'nun kardeşleri, o kadar şanslı değildir. Çê Ağayê Ateş ailesinden Şahin ve Şemo, anneleri Hemsi, gelinleri Hani, kızları Altun olmak üzere 5 kişi tarlanın ortasında, kan gölünün içinde kalır.

32 erkeğin götürüldüğü tarladan sadece Hıdır Ateş, Hüseyin Yeter, Veli Yıldız, Ağa Tunç, Selman Tunç, İsmail Demir ve Veysel Demir kurtulur. Kaçanlar ormanlara dağılırlar. Tarlanın tam ortasında kalanların cesetlerini kana susamış köpekler yiyecektir.

Bu arada Külünk Deresi'nde de 3 Derviş Cemalli ev -toplam 15 nüfus- kırılır. Dere Seziku'da da kadın ve çocuklardan oluşan yaklaşık 50 kişi kırılır. Taşkirek'te 3 ayrı yerde 95 civarında insan öldürülmüştür.

Tillo, babası ve katliamdan şans eseri kurtulanlar dağlarda haftalar boyunca saklanacaklardır. Meşelerin gölgesinde yaralarını yaprak, çaput ve ormanda buldukları bitkilerle sararlar.

Bir ay sonra Tavux Köyü'ne geçerler. Orada bir bekçi vardır ve Hozat Kaymakamı ile arası iyidir. Eğnik'ten Çako, Ergen'den Miço Ağa'nın torunu Müslüm ve bekçi Hozat ilçe merkezine doğru yola çıkarlar. Yolda İhbarcı İsmail ile rastlaşırlar. İsmail üçlüye sigara verir ama alan olmaz; üstelik Efendi "Senin sigaran içilmez" diye cevap verir. İsmail ise "Sarısaltık üstüne yemin ederim ki seni ihbar etmeyeceğim" der.

İsmail önde Kaymakam'a giderler, odaya girdikten sonra askerler gelip Ergen'den Abbasanlı Müslüm'ü alıp götürürler. Sonra Karaballı Çako da alınır. İkisini hemen Kaymakamlık binasının yanında, oracıkta süngülerler. Meğerse ikisi "ağa" diye ihbar edilmiştir.

En son içeriye Efendi ve Tilloo'yu alırlar. Tillo artık sonlarının geldiğini düşünmektedir. Kaymakam ikiliye güleryüzle "Sizi Lolan Taner'e verelim" der. Efendi "Bizi Türktaner veya Tavux'a verin, oralar yakılmadı, yiyecek bulmak kolay olur" der. Kaymakam ikisine bir yazı yazarak verir ve ikili Türktaner'e gider. Buraya doğru dürüst yerleşmeden Hozat kışlasının yapımında çalıştırılmaya götürülürler. Günlüğü bir liraya kışla yapımında çalışırlar.

Tillo, 1942'de Çanakkale'de asker olur. II. Dünya Savaşı ortamında 3 yıl askerlik yapar. 1945'te köyüne döner. Elazığ İskân Evleri'nde yaşıyor.

29
1938'DE "TETİK DÜŞÜRMEYEN" BİR ASKER

Bu kitapta hikâyeleri anlatılan Dersimliler'in -küçük de olsa- bir kesimi özellikle makineli tüfek nişancılarının kendilerine ateş etmediklerini, bu nedenle ilk ateşin paniği biter-bitmez pek çok insanın kendisini toparlayarak kaçtığını ve toplu katliamdan çok sayıda insanın bu şekilde kurtulduğunu dile getirmişlerdir.[139]

Kimi mağdurlar, "Makineli tüfeği kullanan askerin hem ağladığını, hem yere ateş ettiğini", "Gözü yaşlı askerin evin tavanına ateş etmeye başladığını ve herkesin her yöne doğru kaçtığını", "Komutanın hızla gelerek ateş etmeyen genç askere tekme attığını ve makineli tüfeği bizzat kendisinin ateşlemeye başladığını" vb. söylemişlerdir. Mağdurların anlatımı besbelli ki samimidir. Elleri-kolları birbirine bağlı anne-genç kızlar, sessizce ölümü bekleyen ama içinden "İmam Uşên'e, Xızır'a dualar eden" soğukkanlı yaşlılar, annesinin eteği altında, sıcacık toprak üstünde oyun oynayan çocuklar, bazı genç askerlerin vicdanını sızlatmış görünmektedir. Neticede askerler ateş emrine bir şekilde uymamışlardır. 1938 yılının o sıcak yazında, Dersim, Türkiye'de

---

[139] "*Bunlar Dersim'den Gelmiş İnsan Yiyorlar!*", "*Babadan Oğula Kurşun Tesellisi*", "*Xêç'te Yangın, Hopıke'de Kurşun*" başlıklı bölümlere bakınız.

"Büyük bir mezarlık" haline gelirken, ordu içinde görev yapan böyle vicdanlı insanlar da vardır.

Dersim'de tetik düşürmeyen bu askerlere çeşitli cezalar verildiği ve askerliklerinin baskı ve korku içinde geçtiği tahmin edilmektedir. Nitekim kitapta anlatılan bazı olaylarda da görüleceği gibi üst rütbeliler ateş etmeyen bu askerlere hakaret etmiş ve dayak atmıştır. Bazı yerlerde "cezanın" dayakla sınırlı olmadığı da anlatılmaktadır. Örnek olsun, Demenanlılar'a dönük bir katliam emrini hemen uygulamayan bir askerin tabanca ile öldürüldüğü mağdurlarca dile getirilmektedir.

Dersim'de "Asker mezarlıkları" vardır. Mezar taşlarında "1938 Askeri Harekâtından kalan" şeklinde ibareler bulunmaktadır. Bu askerlerin, Derê Laç, Haydaran veya Ali Boğazı gibi kimi yerlerde aşiret savaşçılarıyla yer yer yaşanan çatışmalarda yaşamını kaybetmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Öte yandan başka bir ihtimal de "Ateş etmeyi reddeden askerlerin" öldürülmüş olmasıdır. Bunu kanıtlayan tanıklıklar da vardır. Elimizde resmi veriler olmadığından konuyu doyurucu olarak dile getirmek zor görünmektedir.

Dersim'de vatani vazifesini yaparken, "ateş etmeyen" bir asker, anılarını bizzat kendi el yazısıyla küçük bir not defterinde kaleme alan Mehmet Ali Davul'dur. Gazeteci torunu Erol Önderoğlu tarafından yakında bir kitap olarak yayınlanacak olan bu defter ve askerlik anıları sayesinde "Dersim 1938 gerçeğini" biraz daha net öğrenmemiz mümkün olacak.

Erzincan'ın Refahiye İlçesi'nden Mehmet Ali Davul, Haziran 1938'de asker olarak gönderildiği Dersim'de Aziz Abdal Dağı'nda kalır. 3. Ordu içerisinde 11. Alay'da onbaşı ve "tüfek nişancısı" olarak görevlendirilen Davul, aynı yılın Eylül ayının so-

nunda terhis edilir. Ateş etmediği için kendisine çok eza edilir. Askerliğini 18 ayda tamamlar.

Asker dönüşü, ardından girişilenleri ve yaşadıklarını, "Üst rütbeliler, 'Sen de onlardansın değil mi, o nedenle ateş etmiyorsun?' diye bağırıyorlardı. Ben de 'Hayır ben onlardan değilim, insan olarak yapamıyorum' diye cevap veriyordum. Çok baskı gördük. Çok çektik" şeklinde anlatacaktır.

30
DERE SEZIKU'DA TİTREYEN KADIN VE ÇOCUKLAR

Taşkirek Köyü'nden Naze adlı bir kadın Segedik'e babasının evine gidiyor. Ama Segedik'e yaklaşınca köylüleri göremez; dağ taş askerle doludur. Kadın korkarak geriye kaçıyor, hemen Taşkirek'e geliyor. Kocasına ve köylülere durumu anlatıyor.

Birkaç gün sonra askerler ve çok sayıda süvari Taşkirek'e giriyor. Köyün tam ortasındaki Çardak'ta duran komutan bağırıyor: "Dört kadın var orada, gördüm, onları bana getirin!" Askerler kadınların bulunduğu yere koşuyor; ama ortada kadın yok! Komutan kızıyor, hırsla eve dalıyor ama o da kimseyi bulamıyor. Tam bu sırada evin girişinde bulunan *ustinê*'ye[140] kafasını çarpıyor ve kanlar içinde kalıyor. Askerler geliyor, komutanlarını evden alıyorlar ve götürüyorlar. Bu ustine, geçen yıl Ağveşi'de pirlerinden aldıkları bir hediyedir.

Bu sırada bir adam ve oğlu tarlada çalışıyorlar. Ekin biçme zamanıdır. Tepede bir asker beliriyor ve Kırdaşki[141] olarak "Kaçın!" diye bağırıyor. Tepenin üstündeki gölün yanında askerler artıyor ve hızla kadınları ve çocukları ve erkekleri topluyorlar.

---

[140] Sütun, direk.

[141] Dersim bölgesinde Kürtçe'nin bir adı.

Kadınlar, erkekler ve çocuklar kaçmaz, herkes yerinde donup kalmıştır. Asker kadın ve çocukları ayırır ve bağırır: "Sizi Hozat'a götürüyoruz, oradan istiyorlar!" Kafile ağır ağır Hozat yoluna giriyor; etraflarında silahlı askerler var.

Yürüyen kafilenin içinde 5 yaşında bir çocuk olan Rıza (Tunç) da var. Abisi Hıdır'ın eşinin elini tutmuş yürürken Derê Seziku da ağaçların altında "Dur!" emriyle herkes duruyor. Etrafları çevrili; ağır makinelileri görüyorlar. Kadın ve çocuklar korkudan titriyorlar. Tam bu sırada "koyun sürüsü" gibi taranıyorlar. Kadınlar ve büyük yaşta olanlar çocukların üstüne düşüyor; "temizlik" pek kısa sürüyor. Rıza vurulan ve üzerine devrilen gelinin cesedinin altında, hareketsiz ama canlı yatıyor.

Biraz sonra dağda ekin biçmekte olan ağabeyi geliyor. Ölüleri usulca arıyor. Kardeşi Rıza'nın yaşadığını görüyor ve çocuğu çekip alıyor. Çocuğun hali kötü, kan içinde; süngü yaraları derman bırakmamıştır. Bacağı kırıktır; omzundan giren kurşun arkadan çıkmıştır ve vücudunda çok sayıda süngü yarası vardır. Aynı gün babası Süleyman ve gelinleri öldürülmüştür. Babası Taşkirek'te erkeklerin kırıldığı tarlada süngünün ucunda can vermiştir.

Bu sırada Segedik'i kıran askerlerin içinde Rıza'nın abisi Hıdır vardır. Askerliğinin acemilik kısmını bitirmiş ve ustalık kısmı için görev yeri olarak Dersim'e gönderilmiştir. Segedik yakılırken birlikte görevlidir. Komutanı Hıdır'ı tanıdığından ona "Köyün neresi?" diye sorar. O "Buraya yakın, az ileride" diye cevap verir. Bunun üzerine komutan Hıdır'ı hemen ayırır, ayrı bir yere, başka bir birliğe gönderir. Taşkirek'te başta eşi olmak üzere ailesi kurşunlanıp süngülenirken Hıdır, Dersim Hozat'ta askerlik yapmaktadır! Bu da Dersim 1938'in ayrı bir trajedisidir.

Rıza'yı ölülerin altından alan ağabeyine anası kızar: "Bu yaşamaz, ölür nasılsa, niye aldın, götür babanın yanına at!" Ama

ağabeyi kararlıdır, kardeşini yaşatacaktır. Böylece bir ay boyunca Rıza'yı sırtlar, yedirir, içirir ve gezdirir. Ormanda kalırlar, dağlara çekilirler. Kimi zaman kan kokusuna yılan gelir. Kendilerini korumayı ve Rıza'yı yaşatmayı başarır.

Rıza Tunç geride kalan tüm ömrünü, katliama götürüldüğü Hozat'a bağlı Taşkirek Köyü'nde sürdü ve 2010 yılının haziran ayında öldü.

31
"DAĞLARDA SAVAŞIYORDUK, KEYFİMİZE DOLAŞMIYORDUK"

1938'de evli ve yetişkin biri olan Mustafa Altun'un (Alê Hesê Kor) bir de çocuğu vardır. Demenanlılar'ın ünlü köyü Xozmerek'te doğar. 1938 Harekâtı başlayınca köyden çıkarlar. O günleri hatırlarken "Cahillikti, bir aşiret hiç devletin karşısında durabilir mi?" diye hayıflanıyor. Cıvrail Ağa tüm Demenanlılar'ın ağasıdır. O ne derse herkes uymaktadır.

Asker geldiğinde amcası "Biz devlete karşı çıkmayacağız, yapamayız boş yere zarar görürüz" der. Karakol, Vıroz denilen yere kurulur. Amcası Mustafa'yı aşiretlerin içine yollar; "Git aşiretleri dinle, hele bunlar ne konuşuyorlar" der. Mustafa "Aşiretler toplanıp filanca gün köprüyü kaldıracak" diye haberler verir.

Sonra Hegao Pil'de toplanan bir grup Demenanlı karakola ateş eder. Hasan Ağa karakolda vazife sahibidir. Hasan Ağa sürekli "Böyle bir şey aklınızdan geçirmeyin, devlete karşı gelmeyin" diye herkesi uyarır. Ama bir kısım Demenanlı direnmekten yanadır.

Aşiretlerin tamamına yakını devlete karşı çıkmakta isteksizdir. Direnme düşüncesinde olan Demenanlılar'dan biri de Mustafa'dır. Asker geldikten sonra Mustafa çocuğunu dağda kaybeder. O günleri hatırlarken "Dağlarda keyfimize dolaşmıyorduk,

askerle savaşıyorduk, askerler bizi öldürmek için takip ediyordu, biz de kendimizi korumak için onları öldürüyorduk" diyor.

Bir gün dağlarda iken Borr Giniye'de ektikleri korekleri toplamaya giderler. Meğerse asker tarlanın içine girmiş ve onları beklemektedir. Dağdakiler ise yaklaşık 650 kişi civarındadır. Etrafı saran askerlerle çok kanlı bir çatışma olur; çok sayıda asker ölür. Silahları, Ruslar geldiğinde alınan Alman silahlarıdır.

Giniye tarafındaki çatışmalar sırasında bir gün Sılo Phıt bir ses duyar. Sesin geldiği yöne doğru giderler. Subayın biri bacağından vurulmuş kayanın dibinde yaralı yatmaktadır. Yanına giderler. Türkçe bilen Sılo Phıt "Asker çok uzak mı?" diye sorar. Subay "Asker yukarı tepede" der. Sılo Phıt "Seni biraz yukarı bıraksak kimse gelip seni götürür mü?" diye sorar. Subay "Siz beni biraz yukarı bıraksanız, ben seslenirim gelip beni alırlar" der. Mustafa Altun ve Sılo Phıt yaralıyı sırtlayıp biraz yukarıya götürüp orada bırakırlar. İşte o gün Sılo Phıt'ın hayatını bağışladığı adam Ragıp Gümüşpala'dır.

Genelkurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala

4-5 yıl dağlarda kalırlar; af çıkınca gelip teslim olurlar. Teslim olduklarında kurtardıkları subayın da orada olduğunu fark ederler. Subay da onları fark eder, hemen gelip Sılo Phıt'e sarılır ve "Sen benim babamsın" der. Subay, Dersim Harekâtının ünlü komutanlarından Ragıp Gümüşpala'dır.

1897'de Edirne'de doğan Ragıp Gümüşpala Kuleli Askeri İdâdisi'nde okurken 1916'da Birinci Dünya Savaşı'na katılır. Galiçya ve Filistin cephelerinde çarpışır. 1918'de İngilizler'e esir düşer. İki sene sonra yurda döner. "İstiklâl Savaşı"na katılır. Cumhuriyetin ilânından sonra Şeyh Said ve Dersim Askeri harekâtlarında vazife alır.

Yarım kalan eğitimini tamamlayıp Harp Akademisi'ni bitirerek kurmay subay olan Ragıp Gümüşpala orgeneralliğe kadar yükselecek ve sonunda Genel Kurmay Başkanlığı'na tayin edilecektir. Daha sonra Adalet Partisi'nin de kurucusu olacaktır.

32
BİR KARDEŞİ ORMANDA AÇLIKTAN ÖLDÜ, BİRİ KAYBOLDU

1938 yılında askeri operasyonlar başlarken Hüseyin Çolak Ovacık Büyükköy'den ailesiyle beraber dağlara kaçacaktır. Ormanın içinde gizlenirler. Aile büyükleri, Vartinik-Mirik ormanında saklanırlar. 1938 yılının Eylül-Ekim aylarıdır. Bir iki gün ormanda kalırlar. Açlık ve susuzluk başlar. Ertesi gün askerler etraflarını sarar. Asker kuşatınca herkes bir yana dağılır. Analar, babalar "can korkusundan" çocuklarını ormanda terk eder. Terk edilen çocuklardan birisi de Hüseyin Çolak'tır.

Hüseyin, iki küçük kardeşi ve yanlarında toplanan 40 civarında çocuk çaresizdir. Asker çocukları kovalamakta ve durmadan ateş etmektedir. Çocuklar ağlayarak, bağırarak ormanda koşmaktadır. Sonra birden bir dereye inerler. Asker yetişir ve çocukları çembere alır. Askerler nihayet çocukları yakalar. Ama kimseyi öldürmezler. Çocukların arasında topal ve yaralı bir kız vardır. Askerler, o kıza pansuman bile yaparlar. Bir tane de ekmek verirler. Çocuklara "Gidin" diyerek el işareti ederler. Çocuklar bir süre ilerler, köylülerinden iki kişinin mevzide olduğunu görürler ve yanlarına giderler.

Mevzideki adamlar yaralıdır ve çocuklardan yardım istemektedirler. Biri çocuklara "Bu kolumu sarın" diye seslenir ama ço-

cuklar saramaz. Orada Hüseyin'in iki kardeşi kaçıp giderler. Akşam olur, güneş batar, Hüseyin yalnız başına kalır. Derenin kenarına yürür, iki kişinin yerde yattığını fark eder. Birisi annesidir; ağlayarak gider, sarılır, annesi biraz canlanır. Annesi etraftan ot kökü toplar ve ıslatır; kökleri yumuşattıktan sonra birlikte yerler.

Derede otururlarken birden 3-4 kişi çıkar gelir. Anne-oğul korkup bağırıp çağırırlar. Onlar "Korkmayın, korkmayın, biziz" derler. Gelenler Demenanlılar'dır ve onları alıp mağaraya götürürler. Orada tam bir ay "Demenanlı korumasında" yaşarlar.

Ondan sonra gidip babasına haber verirler. Babası gelir, anne, çocuk ve baba ağlayarak birbirlerine sarılırlar. Baba, gidip öteki kardeşleri arar; biri ormanda ölü de olsa bulunur: elinde mamux[142] açlıktan ölmüş vaziyette bir kayanın altında yatmaktadır. Öteki kardeşi ise hiçbir zaman bulamazlar.

Kış mevsimi gelip çatar. Asker geri çekilir. Kış geçer ve Ağustos-Eylül aylarında asker tekrar gelir. Asker gelince herkes yine korkudan kaçar. Hüseyin ve ailesi Birmu Köyü'ne giderler. Orada da çembere alınırlar. Büyükler yine kaçar. Büyükler kaçınca çocuklarla yaşlılar ortada kalırlar. Asker gelir, milleti toplar ve herkesi birbirine bağlar. Köyün hemen önünde bir çukura doldururlar. Ağır makineliler çoktan kurulmuştur. Herkes ölümü beklerken süvariler çıkagelir. Süvariler gelince çukurdakileri çıkarıp ellerini çözerler. Tepenin üzerine çıkarırlar ve herkese ekmek ve yemek verirler. Sonra alaya götürürler. Orada bir ay kaldıktan sonra alıp Pulur'a [143]götürürler ve bir eve doldururlar.

Dolduruldukları ev dardır; bir süre sonra hava alamazlar. Birileri gelir ve verilen emirle biraz serbest bırakılırlar. "Baş Gedik-

[142] Bir tür yaban meyvesi.

[143] Ovacık'ın eski adlarından biri.

li" gelir, aralarında dolanmaya başlar. Hüseyin'in elinden tutar ve "Bunun annesi kim?" diye sorar. Annesi "Benim" deyince "Bunu bana evlatlık ver!" der. Anne, hayattan ümidini kesmiştir ve "Ma ra az bımano!"[144] diyerek Hüseyin'i o adama verir. Hüseyin'i alan adam yemek getirtir ve karnını doyurur. Açık bir arabayla Hozat yoluna düşerler. Kaygı, korku ve belirsizlik içindeki Hüseyin bir ara arabadan atlamaya çalışır ama tutarlar.

Hozat'a, oradan Elazığ'a götürürler. Orada "Karsanlı Hıdır" diye birine emanet ederler. Bu sırada meğerse babası da dağda yakalanmıştır. Elazığ'da Dersimliler için toplama kampı kurulmuş ve herkes bir aradadır. Annesi kampa getirilenler arasındadır. Kampta her gün ağlayanlardan biri de annesidir. Bir yetkili onu bu halde görünce "Bu kadın niye ağlıyor?" diye sorar. Durumu araştırınca babanın da kampta olduğu ve Hüseyin'in de Elazığ'da evlatlık olduğu anlaşılır. İki-üç gün sonra babasını getirirler. Hüseyin'i de valiliğe götürürler. Orada Hüseyin ve babası birbirine sarılır. Bu durumu gören Vali "Ah bu evlat acısı!" der. Hüseyin'i babasına teslim ederler. Ondan sonraki günlerde evlatlık verildiği adam karısıyla ara sıra gelip Hüseyin'i ziyaret eder. Elbise ve yiyecek getirir.

14 Yıl Sonra Yurdunda

Hüseyin, annesi ve babası kısa bir süre sonra Balıkesir ili, Edremit ilçesi, Kadı Köyü'ne sürgün edilirler. Burayı iyi hislerle hatırlamıyor: "Herkes bize 'pis Kızılbaş' diyordu!" 1947'de Çemişgezek'e geri dönerler. Ovacık'taki köyleri yasaktır; Çemişgezek'te 3-4 ay başka bir "kampta" kalırlar. Köylerine dönüşlerine izin verilmediğinden Edremit'e dönmek zorunda kalırlar.

[144] Soyumuz kurumasın!

1952'ye kadar yine Kadı Köyü'nde kalırlar; bu tarihte yasak bölgeler uygulaması tamamen son bulur, 14 yılsonra Büyükköy açılır ve yurtlarına dönerler.

33
"BUNLAR DERSİM'DEN GELMİŞ, İNSAN YİYORLAR!"

Erzincan'dan gelen 25. Alay askerleri Ovacık'a ilerliyor. 1938 yılının "Harman zamanı"dır. Asker köyleri yaka yaka ilerlemektedir. Askerin hızla ilerlediğini duyan Kirmel köylüleri evlerini terk ederek Tornova'ya bağlı Rastê Çhım'a gelir. Bu sırada kendilerine yakın bir yer olan Derê Arey'de askeri birlikler çoktan konuşlanmıştır.

Hıdır (Çim) 6 yaşında bir çocuktur. Rastê Çhım'de kaderlerini bekleyen grubun içerisinde annesi, babası ve kardeşleriyle beklemektedir. Bu sırada iki süvari çıkagelir. Erzincan'dan hareket eden alayın haberini Tornova'daki komutana getirmişlerdir. Erzincan birliklerinin komutanı emir göndermiştir: "Ben oraya sürdüm, tümünü kırın!" Değirmendere komutanı ise merhametlidir, hemen cevap gönderir: "Ben kırmam, gel sen kır!" Komutan bekleşen kadın, çocuk, yaşlı, genç, yüzlerce kişilik grubun muhtarına seslenir: "Buradan yavaş gidin, sizi kıracaklar, belki bir-iki güne af çıkar, siz de kurtulursunuz!"

Beş yüz kişilik grup ne kadar ağır yürüse de bir gün sonra Ovacık Dedikuşağı'na varır. Askerler kafileyi alır. Karaoğlan Karakolu'nun önündeki dereye çoluk, çocuk, yaşlı, genç, davardoluk herkesi doldurur. Etrafları sarılır. Bir asker Zazaca biliyor.

Kendisinin bile duymadığı bir sesle konuşuyor: "Vozderê, des deqa mende ke sıma qırr kerê!"[145]

"Elazığ'da Kahve İçtim Yetişemedim, Kahve Değil Zehir İçseydim, Hozat'takileri Kırdılar"

Kimsenin kaçacak hali de isteği de yoktur. Çocuklar da bir yandan ağlamaktadır. Susuzluk önce onları vurur. Yaşlılar, keçilerin memelerinden süt içirse de ağlamalar bir türlü durmuyor. Tam bu sırada Sirtikan Köyü'nün üstünden iki askeri cip çıkagelir. Gelen askerler af çıktığını bildiriyor. Bu, "Fevzi Çakmak Affi"dır. Hatta bazı köylülere göre Çakmak, "Elazığ'da kahve içtim, yetişemedim, Hozat'takileri kırdılar, kahve değil zehir içseydim" demiştir.

Artık kalabalık sürgüne gidecektir. Her şey bir anda belli olur. Haçkirek, Dewa Bınên, Ağdad, Kırmela Qırğu, Kırmel ahalisi bu defa da Elazığ yollarına düşer. Açık kamyonla Elazığ'a giderler. Daha sonra kara vagonlarla yapılan yolculuk ile sürgün köylerine gidiş başlar. Bilecik ili, Gölpazar Karaağaç köyüne varan Hıdır'ın yanında anne, babası, 3 kız, 2 erkek kardeşi vardır.

Vardıkları yerde iyi karşılanmazlar. Köylüler, gelen Dersimliler için "Bunlar adam yiyor" demektedir. Köylüler korkudan tek başlarına da gezemezler. Bir gün Dersimli bir ailenin çocuğu hastalanır ve ölür. Köylüler, "Dersimliler yemiştir" dedikodusu yapar. Köylüler öylesine önyargılıdır ki, Dersimlilerin "ölüleri yediğine" inanmaktadırlar.

---

[145] Kaçın, on dakika içinde sizi kıracaklar!

34
"DERSİMLİLER GELİYOR, GÖZLERİ, KULAKLARI BAŞKA"

1938 yılının o sıcak yaz ayında askerler Aliboğazı'nda Amutka'yı yıldırım gibi basar. Erkekler bir şekilde kaçmayı başarır. Kadınlar ve çocuklar kaçamaz. Kadınlar hemen kurşuna dizilir. Çocuklar öldürülür. Hamile kadınlar ise hemen öldürülmez. Önce karınlarındaki bebeler süngüyle çıkarılır, sonra zavallı kadınlar işkence ile öldürülür. On yıllar sonra, kaçan erkeklerin geride kurşuna dizilen ve süngülenen kadınlara dönüp bakmadığı anlatılacaktır.

Kaçan erkekler arasında 3 Kureyşanlı vardır. Seydali, Şükrü ve Kazım (Akbayır), Ali Boğazı'nda herkesin saklandığı büyük mağaraya girmezler. Ali Boğazı çevresindeki ormanlarda kaçan 3 kardeşi fark eden askerler Kazım'ı oracıkta vurur. Mağaradaki en az üç yüz kişi ise önce dışarı çıkarılır, sonra hemen mağaranın önünde kurşunlanır. Cesetleri kurda kuşa yem olur.

Dağlarda geçen birkaç haftadan sonra "Fevzi Çakmak gelmiş, bildiri dağıtmış, af çıkmış" şeklinde bir havadis yayılır. Türktaner Muhtarı Zeynel bir gün ormana gelir. Herkesi teslim olmaya çağırır. Aç, sefil ve yorgun insanların teslim olmaktan başka çaresi de yoktur. Hozat'a kaymakam huzuruna çıkarılırlar. Kaymakam durumu öğrenmek için köylüleri sorguya çeker. Köylüler "Biz korktuk, ormana kaçtık" der. Kaymakam "Siz Koç Uşaklılar'a

yardım etmişsiniz" diye sıkıştırsa da köylüler kabul etmez. Kaymakam Şükrü Akbayır'a milislik yapması için baskı yapar, Şükrü boyun eğmez. Sonunda Kaymakam köylüleri Türktaner'e yerleştirir. Birkaç yer içinde en çok orası güvenlidir.

Türktaner'deki konaklama kısa sürer. Bir iki hafta içinde tebligat gelir. Herkes batıya sürgün edilecektir. Önce Elazığ'a Kesirik bölgesine götürülürler. Erkek, kadın ve kız herkesin saçları usturaya vurulur. Sonra kara trenle İzmir Bayındır'a sürgün giderler. Bayındır'a bir gece yarısı vardıklarında Hükümet konağı etrafındaki balkon ve çatılarda tüm halkın toplandığını görürler. Sürgünler, kendilerini endişe ve merak ile gözleyen halkı korkuyla fark ederler. Uzun bir süre ve sessizlik içinde yerli halk onları, onlar "ev sahiplerini" süzer. Muhtarlar da toplanmıştır. Herkes köylere dağıtılacaktır. Birisi Seydali'ye yaklaşır: "Siz Türkçe biliyor musunuz?". "Evet, biliyoruz". Adam şaşırır: "Onların evi yansın, sizi çatıdan niye seyrediyorlar biliyor musun? İki aydır telgraf çekiliyor, Dersim'den gelenlerin gözleri başka, kulakları başka diyorlar, bu millet de sizi çok merak etmiş, buraya toplanmış" der.

Aç, çıplak, sefil bir halde tam 9 yılı doldururlar. Misafirliklerinin ilk yıllarında tanıştıkları bir Yüzbaşı Nazımiye'yi sorar. Seydali bildiğini söyler. Yüzbaşı "Çamurek'ten Zeynel Çavuş'u tanıyor musun?" der. Seydali korkar. Yüzbaşı "Korkma, onun çocukları Ali ve Hüseyin ne oldu? Yaşıyorlar mı?" diye ekler. Seydali "Biz onları tanımıyoruz" der. Oysa tanımakta, ama çok kormaktadır. Yüzbaşı ise "Ben Zeynel Çavuş'un evinde epeyce misafir kaldım,

ne oldu onlara çok merak ettim" der. Yüzbaşı, Zeynel Çavuş'u yaptığı iyiliklerden ötürü unutamamıştır.[146]

Af çıkınca hemen Dersim'e dönerler. Amutka "yasak bölge" olduğundan Samoşi'ye bırakılırlar. Yurtlarına, Amutka'ya dönmeleri iki yıl daha alır.

[146] Zeynel Çavuş ve ailesinin başına gelenler için bkz. *Resmen İmha: Zeynel Çavuş ve Ailesinin Sonu* başlıklı bölüm.

35
KIRMIZI ZARF İÇİNDE ÖLÜM EMRİ

Çê Bolê Alê Dewres ailesinden Mehmet'in annesi daha çocukken ölür. Birkaç gün sonra, babası annesinin medağını[147] verir. Ocakta et pişirirken Mehmet ateşe düşer ve dizleri yanar. Babası Mehmet'i alır kucağına Qeme Bulis'in evine götürür. Orada tedavi eder.

Mehmet ve kardeşi yetimdir, analarını kaybetmişlerdir. Babası Munzur Suyu'ndan karşıdan karşıya insanları geçirmekte ve karşılığında ufak tefek eşyalar almaktadır.

"Moa ki Biye Analığe, Pi ki Beno Babalığ"

Babası Haydaranlı bir kadınla evlenir. Haydaranlı kadın Mehmet'e çok kötü davranmaktadır. Her gün Mehmet'i döver. Ömrü boyunca alnında taşıyacağı yara izi işte bu üvey anneden kalmadır. Evlilikten kısa bir süre sonra Miskişah'a taşınırlar. Üvey annesi bir gün kardeşiyle Mehmet'e stili vererek "Gidin Munzur'dan su getirin" der. İki çocuk suyun kıyısına varır. Kıyıda kadınlar buğday yıkamış ve birazcık da etrafa dökülmüştür. Mehmet, kadınlara çaktırmadan yere dökülen buğdaylardan birkaç tanesini ağzına atar ve hızla çiğneyerek yutar. Eve dönerler. Kar-

[147] Ölü hayrına verilen üç günlük yemek.

deşi, Mehmet'i annelerine şikâyet eder: "Munzur kıyısında buğday attı ağzına." O bunu söyler söylemez üvey annesi maşayı Mehmet'e fırlatır. Maşa Mehmet'in tam alnına isabet eder. Mehmet yere düşer. Anne yerinden fırlar, onu alıp ocağın kenarına götürerek yarasına albom[148] basar ve yatağa yatırır. Gece oldu olacak babası çıkar gelir. Mehmet'in yatakta alnı yaralı halde yattığını görünce durumu sorar. Üvey annesi "İnek tekme attı!" der. Bunun üzerine babası sessiz kalır. Bu durum Mehmet'i çok üzer, ama bir şey söyleyemez. Dersimliler boşuna "Moa ki biye analığe, pi ki beno babalığ"[149] dememiştir.

1938 yılıdır, dağları asker sarmış ve her tepeye top kurulmuştur. Mazgirt'in stratejik tepelerinden Harçik'e ve Şeğank düzüne top atmaktadırlar. Mehmet ve diğerleri top atışlarını Kemer'den seyretmektedirler.

Abisi Hüseyin Tunceli'ye giden yola taş çekmektedir. Askerlerin gözetiminde ve zorla çalıştırılmaktadırlar. Hüseyin, yolda çalışırken askerin kara kara ilerlediğini duyunca büyük korkuya kapılır. Ailesinin durumunu merak eder. Yolda kendilerine eşlik eden askerlerin komutanından izin almaya gider. Varır "Zalım Paşa"nın huzuruna çıkar ve derdini anlatır. Paşa, kâğıda bir şeyler yazıp, kırmızı bir zarfın içine koyar ve "Bunu götürüp Şeğank'ın muhtarına ver" diye tembihler. Şeğank'ın muhtarını bulamayınca, akrabalarını bulma ümidiyle Galvosan'a gider. Bu sırada Şıxanlılar toplanıp Koê Sıpe'ye götürülmüştür. Hüseyin "Bu kâğıdı götürüp vereyim, belki hayırlı bir emir vardır içinde, milleti de kırmazlar, bırakırlar" diye düşünür. Türkçe bilmeyen

---

[148] Bez parçasının ateşte yakılarak üretilmesiyle elde edilen ve kanamayı durdurmak için kullanılan külden sağaltıcı.

[149] "Anne üvey olunca, öz baba da üvey olur."

Hüseyin zarfı götürüp kafilenin başında bulunan komutana verir. Zarfı alıp okuyan komutan "Bunu götürün" der ve orada toplu halde ölümü bekleyen grubun içine atarlar. Hüseyin "Kardeşim beni bırakın, ben size kâğıt getirmişim" derse de kimse dinlemez. Ertesi sabah kalkıp ağır makinelileri kurarlar ve tüm kafileyi kırarlar. Katliam yerleri Hozat'ın yakınındaki Vank bölgesidir.

Abisinin feci sonunu duyan Mehmet bu sırada Gazik'ten az ileride bir kireç kuyusunda çalışmaktadır. Çaresiz abisinin cesedini bulma düşüncesi içindeyken aşağıdan bir başçavuş ile 4 kişinin geldiğini görürler. Süngüleri takılıdır; Mehmet ve yaklaşık 30 adam yan yanadır. Askerler gelir gelmez "Siz nerelisiniz?" diye sorar. Biri "Tunceli", biri "Pax" der. "Oğlum" der başçavuş, "Korkmayın, biz Demenanlılar'ı, Avasanlılar'ı, Qalanlılar'ı arıyoruz, sizi değil" der. Böylece derin bir nefes alırlar.

Mehmet bir süre kardeşinin cesedini arasa da bulamaz. Vank'te kırılanlar –hep olduğu gibi- vahşi hayvanların yemi olmuştur.

Mehmet Söylemez, kırmızı zarf elinde iken ölüme giden abisinin yasını 2008 yılına dek tutar. Ve o yıl birdenbire ölür.

36
VURDUĞU ASKERLE SÜRGÜNDE DOST OLDU

Haydaranlı Kamer Ağa, köylerden yağ toplayıp Harput'a götürüp satmaktadır. Gece Elazığ'a varmakta; gündüz yağları erimesin diye suda bekletmektedir. Rızkını bu şekilde çıkarmaktadır.

Haydaranlı Kamer Ağa, Samsun'da, Mustafa Kemal ile Şapka Dağıtıyor

Kamer Ağa, İstanbul'a yürüyerek 31 günde gidiyor. Orada Topkapı Sarayı'nda çiçekçilik yapar. Mustafa Kemal orada gezmektedir, Kamer'e "Çiçekçi sen nerelisin?" diye sorar. O, "Elazığ, Kalanlı'yım" der. Mustafa Kemal, "Gel seni yanımıza alalım" der. Kamer, "Benim çocuklarım var, açlar, benim çalışmam lazım!" der. "Gel" der Mustafa Kemal, "Biz sana para veririz." Kamer'i yanına alıp Samsun'a götürür. Şapkaları ilk orada dağıtmaya başlar. Fes takmış hocanın biri 5-6 sığırıyla önlerinden geçer. "Hocayı çağırın" der Mustafa Kemal. Hocayı çağırırlar. Bir şapka alıp kafasına takar ve "Sen şimdi gâvur mu oldun?" diye sorar. Hoca, "Haşa, niye gâvur olayım, zaman geldi fes taktık, zaman geldi şapka takacağız paşam, niye gâvur olayım ki" cevabını verir. Başka bir hoca üzerinde de aynı denemeyi yapınca, hoca sinirlenir ve kafasında ki şapkayı çıkarıp fırlatır. Mustafa

Kemal'in yanında "Nevşehirli Şaban" diye biri vardır. Adamı vurur.

Her köyden, her kazadan birini yanlarına alırlar. Kamer Ağa da alınanlar arasındadır. Kamer Ağa, "Biz millete şapka dağıtıyorduk, akıl veriyorlardı, 'Türkiye'yi böyle kurtaracağız' filan diyorlardı" diye bu dönemi anlatıyor.

Mustafa Kemal, Kamer Ağa Ailesine Soyadı Veriyor

Mustafa Kemal yıllar sonra Elazığ'a gelir. "Atatürk geliyor" derler. Ali ve babası Kamer'de Elazığ'dadırlar. Mustafa Kemal'in yanına giderler. O hemen tanır ve "Kamer Ağa nasılsın?" diye sorar. Hal hatır sorma faslından sonra Mustafa Kemal, "Kim var yanında?" der. O, "En küçük oğlum var" der. Mustafa Kemal, "Senin kaç oğlun vardı?" diye sorar. O "4 oğlum var" der. Mustafa Kemal, "Senin soyadını Derdiyok koyacağım" der ve kâğıda bir şeyler yazıp Kamer'e verir. "Bunu Nazımiye nüfus müdürüne ver" diye de ekler. İşte böylece Kamer Ağa ve çocuklarının soyadı bizzat Mustafa Kemal tarafından verilen "Derdiyok" olur.

Haydaran'lı Kamer aynı zamanda sanatkârdır. Sapik yapmaktadır. Herkes yününü alıp getirmekte ve Kamer Ağa bir mecidiye karşılığında renkli, desenli, farklı sapiklar yapmaktadır. '37 yılında asker çıkagelir: "Herkes silahını getirip teslim etsin!" O yıllar Ali, 3 abisi ve babaları Mutu Köprüsü'ndeki "Devlet Demiryolu"nda çalışmaktadırlar. Hükümet para ile Dersimliler'i çalıştırmaktadır. Askerin Haydaran'da birkaç kişiyi kurşuna dizdiği haberi alınınca bizimkiler işi paydos edip, yevmiyelerini alarak köyün yolunu tutar.

Köye varırlar. Herkes per-perişandır. Komutan babası Kamer'i isteyince baba ve 4 çocuğu çaresiz Zel Dağı'na giderler. Komutanın huzuruna çıkarlar. Komutan "Kamer, şikâyet var, senin 4 tane silahın varmış" der. Babası da "Yok" der, "Benim sadece 2 tane silahım var." Komutan, "Valla Kamer Ağa sen yalan söylemiyorsun, ama söyleyen söylemiş" diyerek onları uğurlar. Kamer ve çocukları 2 tüfeği götürüp Zel Dağı'nda teslim ederler. Ancak 2 silahı vermezler. Babası "İki onlara, iki bize" demiştir.

Binbaşı Mustafa Bey silahları teslim alırken "Ben okumuş insanım, ama yine de sana kıyamıyorum, senin 4 tane çocuğun var, o iki tane de sende kalsın, bakalım sonu ne olacak" der. Ertesi yıl asker sel gibi gelir, köylere girer, evleri yakar. Kamer'in iki katlı evi de içindeki eşyalarla ateşe verilir. İnsanlar kaçar ve dağlara veya ormanlık alanlara saklanır.

Kış gelir, asker geri çekilir. Dağlardakiler, köylerine döner, yakılan evlerini onarır ve kışı orada geçirirler. 1938'in Mayısı'nda asker geri gelir. Kırıma gelmişlerdir. Kamer, oğulları ve köyde bulunan Haydaranlılar'ın bir kısmı askerle çatışır. Kırmızı Kamer'in konağını yakmaya gelen askerlere pusu atarlar. Burada birkaç asker vurulur. Ali ateş ettiği bir askerin tepeden aşağı yuvarlandığını görür ama adamın vurulup vurulmadığından emin olamaz. Çatışma sonunda konak yakılır. Birkaç gün sonra çok büyük kuvvetle gelen asker, Haydaranlılar'ı dağıtır, kimi ölür, çoğu ise kaçar.

120 kişi Hengırvan'ın arkasındaki büyük bir mağaraya girer. Sabah kalkarlar. Ali'nin abisi dışarıya çıkar ve hemen geri gelir. "Baba! Baba! Asker bizim etrafımızı sarmış, önlerinde de milisler var, birkaç tane de köylülerimiz var, teslim olmuşlar" diye bağırır. "Silah sıkmayın" diye bağırır askerler, "Emir gelmiş, öl-

dürmek yok!" derler. Çaresiz teslim olurlar. 120 kişi silahları teslim eder. Ali'nin kasaturası belindedir; Yüzbaşı "Onu da indir!" der. Babası'nda Rus silahı vardır. Ruslar Pülümür'e geldiğinde Rus'un birini öldürmüş ve ondan almıştır. Tüfeği indirince komutan babasını çağırır, "Gel buraya senin adın ne?" diye sorar. "Kamer" der babası. "Sen bu tüfeği nerden buldun, bu Rus tüfeği?" Babası Kamer "Filanca tarihte Ruslar Erzincan'ı geçip Pülümür'e geldi, o zaman burada Rus'un birini öldürdüm, ondan aldım" deyince babasının gözünden öperek, cebinden 3 lira çıkarıp verir. "Aferin!" der, "Türkiye'de böyle fedakâr insanlarımız varmış, o devletin gözü kör olsun ki biz sizin canınızı yakıyoruz!" Gözlerinden yaşlar gelmiştir. Üç gün orada bekletirler, fotoğraf makinesi getirirler. Ondan sonra her adam başına bir at getirirler. Atlara bindirirler ve her adam başına bir asker verirler. Kutudere'ye inerler. Oradan da şehre gelirler. Ormaniye civarında arabalara doldurulurlar ve Elazığ'a götürülürler. Elazığ'da hanlara yerleştirilirler. 5 gün kaldıktan sonra evrakları hazırlanır. O zamanın "66 vilayetine" dağıtılırlar. Evli iki abisini Kayseri'ye, bekâr iki kardeşi de anne-babayla birlikte Nevşehir'in Kaymaklı Köyü'ne verirler. Birbirlerinden habersiz, Türkçe bilmez halde kalakalırlar. Ali yine bir sürgün ailesinin kızıyla sürgünde evlenir. İlk çocukları Cemal Nevşehir'de doğar. Elif adında ikinci çocukları yine orada dünyaya gelir.

Ali sürgün giderken yanında bir çantası vardır. Bu, Kırmızı Kamer'in konağının önünde yaşanan çatışmada vurulan askerin çantasıdır. Nevşehir'de çalışmaktadır. Bir gün biri gelir ve sırtındaki çantaya yapışır. "Ali Ağa bu çantayı nereden aldın, bunu kimden aldın?" diye sorar. O, "Ben, bu çantayı biz memleketteyken, askerin birine ateş ettim, öldü mü, ölmedi mi, kaçıp gitti mi, bilmiyorum, onun çantasıydı" cevabını verir. Çantanın üs-

tünde "Özcan" yazmaktadır. Adam "Özcan benim, bu çanta benim çantam!" der. Özcan ile komşu olurlar. Özcan çevresine "Arkadaşlar, bu adam felek, kimse buna karşı çıkmasın, sizin canınızı alır, filan tarihte Kamer ağanın evine gittik ki Kamer'i yakalayalım, beni kurşuna tuttu, çantamı bırakıp kaçtım!" diyerek uyarır. Özcan sürgünlük boyunca Ali'ye çok iyi davranır, iyi dost olurlar.

Dönemin Erzincan milletvekili Hüseyin Aksu, İsmet İnönü'nün yanına giderek "Paşam biz ne zaman geri döneceğiz?" diye sorar. İsmet İnönü "Hüseyin Bey, iki sene daha bekleyin" der. Gerçekten de aradan iki sene geçtikten sonra emir gelir. Kamer ağa, "Gitmeyeceğim, orada Dersim dağında ne var, devlet burada bize yer vermiş, bağ bahçe vermiş, 160 dekar arazi vermiş" diye düşünür. Ama çocuklar "Baba herkes gidiyor, biz de gidelim" deyince memlekete dönme kararı alırlar.

Dersim'e dönünce yasak bölge uygulaması nedeniyle Haydaran bölgesine ve köylerine dönemezler. Yaz mevsimidir; bu defa Diyarbakır'a bağlı Matralı Köyü'ne sürgüne yollarlar. "Yasak Bölge" uygulamasına son veren afla bir kez daha memlekete dönerler. Ama Haydaran yine yasaktır. Bir sene de Sogaige Köyü'nde kalırlar. Burada Ali'nin bir oğlu daha doğar. Nihayet köylerine dönerler. Kesme taşlarla evlerini yaparlar. Parası olmayan Ali, Hakis köyünden Kel Bekir'in amcası Mehmet Şenli'den 2 bin lira borç alır. Çölqer mezrasında 8 göz ve altüst dam yaptırır. Böylece 13 yıl sonra yurtlarına geri gelirler.

Ali Derdiyok hâlâ hayatta ve Dersim dışında yaşıyor

37
BABADAN OĞULA "KURŞUN" TESELLİSİ

1938 yılı boyunca Kaymakam Dursun Koçoğlu hem mülki amirdir, hem de Tunceli merkezdeki jandarma birliklerininin yüzbaşısıdır. Koçoğlu, sert ve acımasız bir adamdır. Dersimliler, zalimlikleriyle ünlü bu adama "felek" demektedir. Bu zatın Erzurumlu olduğu rivayet edilmektedir.

Dersimliler, "Subay Evleri" İnşaatında Çalıştırılıyor

Sonbahar aylarında katliam bitmiştir. Dağlardan gelip teslim olanlar merkezdeki mahallelere dağıtılmıştır. Dağdan gelip teslim olan Demenanlılar'dan Gazik'e ve Derviş Köyü'ne verilenler kendi hallerinde yeni yerlerine alışmaya çalışmaktadır. Ali henüz 11 yaşlarında bir çocuktur. Gazik mahallesinde, Munzur ağzında subay evlerinin inşasında çalışan Ali, duvar ustalarına harç yetiştirmektedir.

Ancak Demenanlılar teslim olsalar da hedeftirler. Ali, bir sabah inşaata çalışırken yukarıdan 2 jandarma ile babasının geldiğini görür. Jandarmalar babasına "Senin oğlun hangisi?" diye sorar. O, eliyle Ali'yi gösterir. Jandarma ikisinin de ellerini biribirine kelepçeler. Orman Dairesi'nin yanındaki tahta köprüden karşıya geçerek yürümeye başlarlar. Kanoğlu Mahallesi'nde sona eren yürüyüşten sonra jandarmalar biraz geriye çekilir. Orada

kardeşi Süleyman ve birkaç Demenanlı daha vardır. Jandarmalar, silahlarına fişek doldurmaya başlarlar. Bir yandan da "Yolun altındaki söğüt ağacının yanına doğru yürüyün!" diye emir verirler. Baba, oğulları ve diğerleri bir-iki adım atmışlardır ki mekanizma sesini duyan Ali, gayrı ihtiyari boynunu çevirir ve arkasına doğru bakar. O an babası "Korkma oğlum, kurşun insana değdiğinde, insan birden ölüyor" der.

Baba ve oğulları artık patlayacak ölümü bekliyor. Birden iki asker köşeden çıkıyor ve "İtoğlu itler, kim size bunları öldürün dedi?" diyerek jandarmalara bağırıyor. Baba ve oğulları ayırıp Çerisk'e, eski adliyenin oradaki Kaymakamlık binasına götürüyorlar. Her şey o kadar hızla oluyor ki baba ve oğulları ne olduğunu anlamıyor. Kaymakamlık binasının yanındaki çadırda kalan birkaç Demenanlı daha var. Baba ve oğulları, elleri kelepçeli halde oradaki çadıra atılıyor. Daha sonra annesi, ablası, abisi, kardeşini getirip bir araya topluyorlar. Sonunda toplananlar çok fazlalaştığından çadıra sığmıyorlar. Bu insanları kenarda ahır olarak kullanılan yere doldurmak için burasını temizlesinler diye süpürge ve kürek veriyorlar. Temizlikten sonra oraya dolduruluyorlar. Şimdi aynı ahırda bizimkiler, birkaç Demenanlı ve "Yasak mıntıka"ya girdikleri için gözaltına alınmış iki Alanlı var.

Gece karardığında ahırın kapısı açılıyor. Kapıdan bir ışık tutuluyor. Herkesin gözünü alan ışığın yakınından bir ses "Ayağa kalkın yüzbaşı geldi" diyor. Elleri biribirine kelepçeli insanlar zorla da olsa kalkıyor. İçeriye Dursun Koçoğlu giriyor. Bu sırada Ali dengesini kaybediyor ve yere düşüyor. O düşünce, Koçoğlu "Otur oğlum otur!" diyor. İfadelerini alıyor ve sonunda "İnşallah sabahtan sizi bırakırım" diyor. Elleri kelepçeliler "Sağol!" diye bağırıyor. İfade sonrası dışarı çıkıyor. O gider gitmez içeriye Kemal Başçavuş geliyor ve babasına "Musa, sen de Demenan-

lı'sın, karın da, ama bak, millet kurt-köpek olmuş, biribirini yiyor" diyerek ihbarcılıktan şikâyet ediyor. Jandarmayı çağırıyor ve "Bunları götür, evlerine teslim et!" diyor. Musa ve çocuklarının ellerindeki kelepçe çözülüyor ve yanlarında askerler olduğu halde Gorne Dewreş'teki evlerine geliyorlar. Evin kapısı çivili ve üzerinde askeri mühür var. Askerler mührü söküyor ve evi sahiplerine teslim ediyor.

38
RAYVER'E LANET, OĞLU ALİ HAYDAR'A AĞIT

"Dersim 1938" denilince akla gelen ilk isimlerden birisi de hiç kuşkusuz ki Rayverê Qop'tur. Seyid Rıza'nın yeğeni olan Rayver, 1938 öncesinde devlet yetkilileriyle kurduğu ilişkiler, Seyid Rıza ve ailesiyle yaşadığı anlaşmazlıklar, işlediği cinayet, yağma ve tecavüz suçları ve sadece kendisinin değil, "uzun boylu söğüde" benzetilen oğlu Ali Haydar'ın da yaşamına mal olan derslerle dolu akibetiyle en tartışmalı kişiliklerden birisidir.

Rayver, 1938 öncesinde erken bir tarihte resmi yetkililerle temas kurar. Hükümetin "paralı elemanı" olarak çalışmaya başlaması ile görevi genişler; aşiretleri birbirine kışkırtır, aldığı maaş karşılığında "insan avı"na çıkar. Koçgirili Alişer Efendi ve eşi Zarife'yi öldürüp "kesik başlarını" General Abdullah Alpdoğan'a bizzat teslim etmesi sonrasında devlet katındaki itibarı artar. Daha önce anlattıklarımızdan anlaşılacağı üzere Kureyşan ve Abbasan aşiretlerini birbirine düşürmek için Aliyê Qax'ın oğluna ait atları gasp ederek Mercimek hadisesini gerçekleştirir. Seyid Rıza'nın oğlu Bava'nın Sin Köyü'nde pusuya düşürülmesinde de Rayver'in rolü olduğu belirtilir.

Rayver'in devlet yanlısı olup halkına düşman olmasında Seyid Rıza'nın oğlu Bava ile arasında gerçekleşen kadın meselesinin etkili olduğu egemen yorumdur. Ancak kimi kaynaklar ise,

Rayver ve Seyid Rıza arasındaki asıl husumetin mülkiyet meselesinden doğduğunu ileri sürerler.

Rayverê Qop, 1938 Harekâtı'nda "görevi" bitince yine resmi bir emirle öldürülür. Yanında oğlu Ali Haydar olduğu halde Deşt Nahiye Müdürü'nün çağrısıyla dönemin yetkilileriyle görüşmeye gider. Bunun bir tuzak olduğunu bilemeyen Rayver hemen gözaltına alınır ve süngülenerek öldürülür. Ali Haydar atına atlayıp kaçmaya çalışırsa da –nafile- "yağlı kurşun" genç vücuduna isabet eder. Rayver'in neden yok edildiği konusunda elimizde yeterli bilgi yoktur. Dönemin yetkililerinin "Kendi halkına ihanet eden biri bize pekâlâ ihanet eder" görüşüyle Rayver'in tasfiye edilmesine karar verdikleri öteden beri ileri sürülen iddialardan biridir.

Bir rivayete göre Dersimliler, Rayverê Qop olayından sonra çocuklarına bir daha "Rayver" ismini vermezler. Rayver'in adını tarihinden silmek isteyen Dersimliler Deşt'de öldürülen oğlu Ali Haydar'ı ise özenle babasından ayırırlar. Olaydan hemen sonra yakılan ve on yıllardır söylenegelen bir "ağıt" şöyledir:

"Hewa Xeçeliye"

"Bıra Xêçeliye perskena, Ali Heyderê mı viyala reze
Qersune gıne Ali Heyderi, verê jiara sure de beli biye
Wıy leminê wayi wayi, lemın beli biye
Wax lemınê wayi wayi, çerxê na dina gêwre wayi
Çerxê na dina gêwre perskena, niya amo niya ki sono

Bıra Xêçeliye perskena, Ali Heyderê mı ebe kemeri
Vanê esmer gıno cı kışiyo, Ali Heyderê wayirê mavzeri
Wıy leminê wayi wayi, lemın beli biye

Wax leminê wayi wayi, çerxê na dina gêwre wayi
Çerxê na dina gêwre perskena, niya amo niya ki sono"[150]

Dersimliler yukandaki ağıt ile Ali Haydar'ın gençliğine içten biçimde ağlar ve dövünürler. Bu ağıt, Dersimliler'in suç, ceza, sorumluluk ve en önemlisi "toplumun ortak malı" olan çocuklar meselesine bakışını ortaya koymaktadır. Suçlu olan babaya rağmen, "uzun boylu söğüde" benzettikleri masum Ali Haydar'ın hakkını unutmazlar.

[150] "Kardeş Xeçeliye'yi sorarsan,-Ali Haydar'ım -uzun boylu söğüttür/Kurşun değdi Ali Haydar'ına, kızıl ziyaret şahittir/Hey vay hey, Ziyaretler şahittir/Bu boz dünyanın çarkını sorarsanız/Böyle gelmiş böyle gidiyor/Xeçeliye'yi sorarsan, -Ali Haydar'ın- bir kayanın dibi/Derler ki bu sene vurulmuş, Ali Haydar'ım elinde mavzer /Hey vay hey, mavzerin sahibi/Bu boz dünyanın çarkını sorarsanız/Böyle gelmiş böyle gidiyor", *Heçeliye Ağıdı*'ndan.

39
KEMERÊ AREY'DE UÇURUMDAN ATILANLAR

1938 yılı gelip çattığında, Abbasanlılar'ın merkezi köylerinden olan Deşt'te yaşayanlar arasında Ermeni aileleri de vardır. Zaten Sin ve Vank köyleri ve civarındaki mezraları, Ermeniler'in yoğunlukta olduğu bölgelerdir. Vank Köyü'nde bulunan "Vank Kilisesi", Dersim'in önemli inanç ve ibadet merkezlerinden biridir. Boliyê Avaş ailesi de burada yaşamaktadır.

1938 yılında askeri operasyonlar başladığında, hükümet operasyon başlattığını muhtarlara tebliğ eder. "Mezrada oturanlar gidip büyük köylerde otursunlar" emri verilir. Bu sırada, asker dağları sarmakta ve yakaladığı tüm insanları kurşuna dizmektedir.

Boliyê Avaş ailesinden Hıdır (Ağlar), iki erkek kardeşinin birinden 1937 yılı sonbaharında ayrılacaktır. Seyid Rıza tutuklandığı zaman Abbasanlılar'dan çok sayıda akrabası da alınmış ve cezaevine atılmıştır. Gözaltına alınanlardan birisi de Hıdır'ın abisidir. Biri kız, 4 kardeş ve anneleri ile geride kalan aile çok tedirgindir. Elazığ'daki mahkemede yargılananlar arasında yer alan Hıdır'ın kardeşi daha sonra serbest bırakılır.

Askerin geleceği duyulunca herkes tedirgin olur. Yollar kötüdür ve Boliyê Avaş ailesinin ne atı, ne de köyde bir taşıma vasıtası vardır. Köyden çıkarak köyün tam karşısında bulunan tepeye

giderler. Bu sırada asker gelip köyün etrafına çadırlarını kurar ve yerleşir.

Asker gelir gelmez Deşt'te yaşayan 8 Ermeni ailesi hemen gözaltına alınır. Köyün üst tarafına götürülen bu aileler oracıkta kurşuna dizilir. 1915'ten Dersimlilerin koruması sayesinde kurtulmayı başaran bu aileler, 1938'den sağ çıkamaz. Onların katıldığı ve üzerine toprak atıldığı yere bugün "Mezelê Hermeniu"[151] denmektedir.

Yaz sıcağı altında harman zamanıdır; herkes çalışmaktadır. Gözleri görmeyen amcaoğlu, Avaş ailesinin erkeklerinden hapiste olanlar olduğundan aileye yardım amacıyla köye gelmiştir. Anne oğlu için devamlı ağlıyor. Birden kayınbiraderinin oğluna "Hıdır'ım, sanki burnuma duman kokusu geliyor" der. "Teyze Demenanlılar 1-2 yıldır savaşıyor, duman oradan geliyor." "Yok, öyle bir şey değil, duman kokusu geliyor burnuma, sanki bir şeyler yanıyor." Sonunda birini tepenin başına yollarlar. Giden hemen döner. Köylüler "Haydar hayırdır?" diye sorarlar. Haydar "Siz neyin hayını soruyorsunuz, köyde kimse görünmüyor, maldavar bostanların, tarlaların içinde geziyor, her taraf asker kaynıyor, bir tek sivil yok" der. Köylüler Avgasor'a haber yollarlar ve yaşlılardan bir haber beklerler. Bu sırada yakındaki mağaralara girip birkaç gün orada saklanmaya başlarlar.

"Teyze, Ben Kendi Çocuklarımı Nasıl Boğayım?"

Mağarada bir komşuları, yanında da iki çocuğu vardır. Çocuklarının ikisi de küçüktür. Çocuklar ağlamaya başlayınca köylüler, kadından çocuklarını boğmasını isterler. Kadın Hıdır'ın annesinin yanına gelir ve "Teyze ben kendi çocuklarımı, kendi elimle

[151] Ermeni Mezarlığı.

nasıl boğayım, sen götürüp öldür" der. Annesi kadına kızar ve "Sen neden çocuklarını öldürüyorsun, kalsınlar, ne olacaksa olsun, yazıktır, günahtır, sen annesin" diye cesaret verir. Kadın çocuklarını alıp mağaranın en kuytu yerine çekilir. Çocuklarını boğmaz, emzirerek susturmaya çalışır. Mağaralarda birkaç gün devam eden açlık ve korku dolu bir bekleyiş sonunda askerler çekilince çıkıp mezradaki evlerine giderler. Bundan sonra da asker her geldiğinde mağaralara kaçacaklardır. Bu şekilde bir, iki kere mağaralara sığınırlar.

14 Ağustos 1938: Kemerê Arey'de Kırım

Birkaç gün sonra mezraya yakın bir yerde ağaçların altında saklanan birisini fark ederler. Gizli gizli korkarak bakan bu kişiyi gidip yakalarlar. Bu saklanan kişi meğerse amcasının oğlunun karısıdır. Kadın bir çırpıda Kemerê Arey'de yaşanan katliamı anlatır. 14 Ağustos 1938 günü, sabah erkenden gelen askerler, önce herkesi dışarı çıkarmış ve "Yanınıza hiçbir şey almayın" demiştir. Daha sonra kısa süren bir yürüyüşten sonra köyün aşağısında bulunan değirmenin yanındaki düzlüğe getirmişlerdir. Makineli tüfekle tarananlar uçurumun başındaki kayadan aşağıya atılmıştır. Hatta kadının birine ne kurşun, ne de süngü değmemiştir. Kadını o şekilde kayadan aşağı atarlarken kadın ağaca tutunup altta bulunan mağaraya girmiştir. Hikâyeyi anlatan amca-oğlunun karısı da aşağı atılanlardan birisidir. O da, alttaki mağaraya düşüp kurtulmayı başarmıştır. Katliamdan kurtulan ve daha sonra köye gelmeyi başaran kadının birinin vücudunda tam 11 süngü izi vardır. 1938 yılının o sıcak ağustos gününde Kemerê Arey'de kimine göre 350, kimine göre ise 484 Abbasanlı katledilir. Öldürülenlerin hepsi Kemerê Arey'deki uçurumdan aşağıya Mun-

zur'un serin sularına atılır. Meneş ve Bese ismindeki bu iki kadın dışında kimse sağ kalmamıştır.

Bu sırada, ormanda oldukları için tesadüfen kurtulan ve insanların evlerden toplanışını uzaktan izleyenler de vardır. Köylüler sürgüne gönderileceklerini düşünmektedir. Eşyalarını, elbiselerini yanına alan köylüler askerler eşliğinde bir süre yürüdükten sonra Arey'de durdurulurlar. Makineli tüfekler çalışmaya başlar. Ormanda ağaçların altından o sahneyi gören Sare (Demir), "Bağırıyorlardı, atılan mermilerden kadınların elbisesi bile havaya uçuyordu" diyor.

"Ya Yol Vergisi Ya da Yol İşçiliği"

Kurtulan Abbasanlılar genellikle Esketê Memrendi de saklanırlar. Bu mağarada toplananlar korku ve tedirginlikle saklanmaya çalışırlar. Birkaç gün sonra, Deşt Yolu'nun yapımında zorla çalıştırılan birkaç kişi daha gelir kendilerine katılır.

1938 öncesinde Dersim'in her tarafında yol yapım çalışmaları başlamıştır. Yol yapımında Dersimliler kazma kürekle ve zorla çalıştırılır. Devlet, "Yol vergisi ödenmesi" veya "Vergi ödeme gücü olmayanların çalışması" şartını ileri sürmüştür. Bu nedenle Dersim'in tüm yolları, vergi ödeyemedikleri için yine Dersimliler'e yaptırılmaktadır. Bir kaynağa göre o dönem Başbakan İnönü sorulan bir soruya "Türkiye'de o dönem hızlı bir ilerleme oldu, gelişme oldu, çünkü biz yollarımızı kazma kürekle yapıyorduk, başka devletlerden borç almıyorduk, kendi kuvvetimizle kendimizi idare ediyorduk" şeklinde cevap vermiştir.

Memrendi'deki mağaraya 2-3 ay sonra Müşkürek Muhtarı ve Xaçeliye'den bir köylü gelir. Gelen misafirler, "Müdür diyor ki en yakın köye yerleşsinler, kendi köylerine sakın dönmesinler, orası artık yasak mıntıkadır" derler. Mağaradaki kafile en yakın

köy olan Müşkürek'e gider. Köylüler, gelenleri, her eve birkaç kişi şeklinde yerleştirir. Hıdır ve ailesi ise Hozat tarafındaki Kırnik Köyü'ne gider. Oradan da Elazığ'a geçerler. Hıdır çobanlık, ablaları da çapa yapar; bu şekilde geçinmeye çalışırlar. Elazığ'dan 1947'de Dersim'e dönerler. Ancak Deşt, "yasak bölge" ilân edilmiştir. Bir süre daha başka köylerde kalırlar ve nihayet 1950'de köylerine dönerler.

40
PULÊ FATE'DE SÜNGÜLER ALTINDA ANNE VE ÇOCUK

Fatma (GÜL) 1938'de evli ve iki çocuk sahibidir. Borr Köyü'ndendir. Bir yaz sabahı asker Demenan'a gelir; Borrlular tedirgindirler. Herkes bir yana dağılır ve saklanır. Fatma Pilvenk'e annesinin evine gider. Dağda saklanırlerken bir çocuğu hastalanır ve ölür; ötekisi anasının yanındadır. Sonra kadınlar, çocuklar ve erkekler teslim olmaya karar verirler. Askerler "Sizi götürüp köylere yerleştireceğiz" derler ve toplayıp götürürler.

Gahmut Köprüsü'nün (Pırdê Saar) önüne gelirler. Tam köprünün yanındaki düzlükte erkekleri ayırırlar. Askerler, "Köprü yanmış, onlara kan süreceğiz" diye bir cümle sarfederler. Orada onların hepsinin kurşuna dizerler. Bazı erkekler kendini suya atmayı başarsa da yüzlerce insan makineli tüfeklerin karşısında can verir.

Sıra kadınlara gelmiştir. Kadınları biraraya toplarlar ve ağır makineleri sağa-sola kurarlar. Kadının biri "Gelin bir birimize girelim, yarısı bizden giderse yarısı da onlardan gider" der. Kimse onu dinlemez. Ağır makineyle taramaya başlarlar. Sonra süngüler çalışır. Fatma yanındaki tek çocuğunu altına sokar ve üzerine kapanır. Bir asker yerinden fırlar ve süngüyü ayağına sokar. Sonra ayağından tutup sürükler. Çocuğu biraz geride kalır ve bağırıp

ağlamaya başlar. Fatma inatla çocuğa sarılıp bırakmayınca askerler çocuğa sağdan soldan süngü sokmaya başlarlar. Fatma ise tam on iki yerinden süngülenmiştir. Bayılır ve bedeni –tüm ölü bedenler gibi- askerlerce sürüklenip "ölüler dağının" içine atılır.

O ölülerin arasında bir yaralı daha vardır, o da Demenanlı'dır. O Fatma'ya el uzatır ve "Gel, Mezra Sandalu'ya gidelim" der. Yaralı ve kanlar içinde iki kadın sürüne-yürüye nihayet köye varırlar. Orada bekçi ile muhtara rast gelirler. Onlar yaralılara bakmaları için kadınlara haber verirler. Kadınlar, "Burada bekleyin, size ekmek getirmeye çalışırız" derler. Kısa zaman sonra ekmek, yağ ve çökelek getirirler. Yemeklerini yerler ve köyün yakınındaki ormanın derin bir yerine girerek saklanırlar. Sabah erkenden kalkıp Keysu'nun önüne gelirler. Orada bir çocuğa denk gelirler ve çocuk kadınlara "Gelin gidelim" der. Kadınlar "Biz gitmiyoruz, bizi götürüp teslim ederler" der. Sonra mecburen çocuğun yanına ve ardından Keysu'ya girerler. Köyde birisi Fatma'nın belindeki şalı ve kolundaki boncukları alır. Fatma "Kardeşim, ben yaralıyım, benim şalımı yine bağla, yolda yürüyemiyorum" deyince şalı yine beline bağlarlar. Sadece boncukları ve parasını almıştır.

Gece yürüyerek Pilvenk'e varırlar. Yolda tarla biçmekte olan Sılemane Dewreş'e denk gelirler. Kadınları görünce "Kivra Melek'in kızı, sen nerden geliyorsun?" der. O "Ben ölülerin altında kurtuldum" diye cevap verir. Adam, "Burada otur, karım şimdi bana yemek getirecek, ye öyle git" der. "Yapabiliyorsan bu dereden git Siliç'e, oradan dan Laç Deresi'nden git" diye uyarır.

Siliç'e geçerler; teyzesinin kızı oradadır. "Biraz ilaç verin, benim teyzemin kızı gelmiş yaralıdır" der ama kimse ilaç vermez. Daha sonra Siliç'ten Laç Deresi'ne, Laç Deresi'nden de Borr'a giderler. Borr'a gittiklerinde bazı kişilerin kaçtıklarını ve orada

beklediklerini fark ederler. İki kardeşi de oradadır; yanlarına giderler. "Sabahtan" derler "Seni götürüp mağarada saklayacağız, biz gidip sana ilaç getireceğiz." Sılıç'e gidip gelirler ama hiç kimse ilaç vermez.

Fatma'nın gelecek günleri, ayları ve yılları Dersim dağlarında geçer. Kardeşi Süleyman ise Borr Giniye'de öldürülür. Kimi zaman Laç Deresi'nde mağaralarda saklanır. Çile Köprüsü'nün önünde katledilen oğlunun cesedini bir daha göremez.

Fatma, katliamdan tam yetmiş yıl sonra kederle anlattığı anılarını, "On iki yerimden süngülediler beni, oğlumun cesedini ise yıllardır bulamadım" diyerek bitirir.

41
KANOĞLU'DA SAÇLARI BİRBİRİNE BAĞLI ANNE-KIZ

Zamanın birinde Erzincan'dan üç kardeş Dersim'e gelir. Hesen oğulları Ali, İsmail ve Mehmet yeni bir başlangıç aramaktadır. Kanız aşiretinden olan bu üç kardeş gelip yerleştikleri köye de Kanu[152] adını vereceklerdir.

1938 yılıdır. Asker, köyleri kırarak ilerliyor. Rostan'da kırılanların cesetlerini Munzur taşımakta ve Fırat'a yetiştirmektedir. Munzur'un acelesi vardır. Kadın, çocuk ve az sayıda olsa da asker cesetleri suyla birlikte ilerlemektedir.

Sıcak bir yaz gününde askerler Kanu'ya gelir ve Sorxum bölgesine çadır kurarlar. O dönem Sorpyan, Sorxum ve Şıxso köylerinde belirgin bir Sünni ağırlığı vardır. Bu köylülerin hepsi Türkçe'yi iyi bilmektedir. Kanu köylüleri toplanır ve asker önde Pulê Çayır'da "ifadeleri alınmak üzere" götürülür. Köyden kaçabilen gençler Kune Herş'e gider ve kendilerini gizlerler. Köyde sadece kadın ve çocuklar kalmıştır. Herkes korkuyla ölüm haberi beklemektedir. Saatler geçmek bilmez. Nihayet akşam olur. Köyün ucundan görünenler gidenlerdir. Tüm köylüler geri dönmüştür. Gidenler ilk defa geri gelmiştir. Tüm köy bayram eder. Köylüler

[152] Bugünkü Tunceli merkeze bağlı Kanoğlu Köyü.

o sıcak yaz gününde serbest bırakılmalarını Türkçe bilmelerine bağlarlar.

Fevzi Çakmak ve Bir Bardak Su

Bir başka gün asker köye haber salar: "Fevzi Çakmak gelecek!" Herkes hazırlanıyor, askere yiyecek taşınıyor. Köylüler bir yandan da korku içerisindedir: "Bizi kıracaklar mı?" Fevzi Çakmak atı üstünde çıkagelir. Köylüler ona yiyecekler sunar. Fevzi Çakmak henüz bir çocuk olan Süleyman'dan (Özer) su ister. Süleyman koşar ve çeşmeden bir tas su getirir. Suyu içen Genelkurmay Başkanı çocuğu sever ve kendisine bir madeni para verir. Çakmak "Hemen Hozat'a hareket ediyoruz" der. Birlikler Hozat'a doğru yol alırlar. Süleyman o günleri hatırlarken "Gitti ve Hozat'ta milleti kıyımdan kurtardı" diyor.

Köyün tam ortasında köyün köpeği dolaşıyor. Ağzında bir şey var. Köylüler dikkat edince köpeğin ağzında bir bebeğin olduğunu fark ederler. Boynunda mavi nazarlık, boncuklu ip asılı olan bu bebeği Munzur sürüklemiştir. Köpek de sudan kapıp köye getirmiştir. Köylüler hemen köpeği yakalayıp bebeği ağzından alırlar. Geldiği yere Munzur'a götürürler ve suya atarlar. Ölüm korkusu yüzünden hiç kimse bebeğe mezar yapmayı akıl etmez.

Köylüler için bu yeni değildir. Köyün kıyılarına hergün cesetler vurmaktadır. Köylüler ise korku, acıma ve ceset kokusu yüzünden ellerindeki sırıklarla cesetleri Munzur'un ortasına itmektedir. Munzur cesetler ırmağıdır. İnsan kanı, suyun rengini bile değiştirmiştir. Su kıpkırmızıdır. Su kandan içilmez olmuştur.

Köylüler "Ya Xızır, na sene gonia, yena sona?"[153] diye dualar etmektedir.

Köylüler bir gün suyla gelmiş anne ve kızını görürler. Kıyıda söğüdün arkasında anne-çocuk saçlarından birbirine bağlı halde kıyıya vurmuştur. Elbiseleri soyulmuştur. Saçları iple birbirine bağlıdır. Ayakları soyulmuş, çocuğun elleri şişmiş, gözleri açıktır. Sanki köylülere bakmaktadır. Boynundaki ip yeşildir. Anne ve kızı, Munzur'un hafif dalgalarında nazlı nazlı sallanmaktadırlar. Kanulular hiçbir şey yapamaz. Cesetleri geldiği yere, suya iterler.

Munzur'un ceset taşıması aradan geçen yıllar boyunca kulaktan kulağa, kuşaktan kuşağa aktarılır. Munzur'un kan akması hiç unutulamaz. Mezarsız kalan ölüler, suda sürüklenen masumlar, bir kâbus gibi her kuşağın hafızasını kemirir durur. Genç bir ozan, Erdoğan Emir, tam 73 yıl sonra Dersim'de 1938'de suda sürüklenenleri unutmaz. Munzur'un sürüklediği Dersimliler'i bir ağıda döker. "İnsanê Kâmil" adlı ağıtta insanlığa şöyle seslenir:

"Na dina laşeri de şero
Fıqariye na lew tey şero
Ciniu, cüamerd, domani pêro seke estê verê tiji
Sayidiya theyr u thur de

Zelaliyê awa ke Munzuri biyo gonia sure
Hazar meyit bêmezel mendo
Zırçaisê zav-zeç mendo gosanê hardê dewreşi de
İnsanê Kamil ho viri ra meke!"[154]

---

[153] Ya Hızır, bu ne kandır, geliyor gidiyor?

[154] "Sel bu dünyayı götürsün/Yoksullukla birlikte/Kadın, erkek, çocuk herkes öldürülüp güneşin önüne atıldı/Sanki börtü-böceğin, kuşların şahitliğinde/Munzur'un berraklığı kızıldan kana döndü/Bin ölü mezarsız kaldı/Çoluk-çocuğun bağırışları kutsal toprakların kulağında kaldı/İnsan-ı Kamil unutma!", *"İnsanê Kâmil"*, Erdoğan Emir, *Sad (Tanık)* albümünden, 2010.

42
HESÊ GEWE'NİN ÇOCUKLARI

1936'da ilk kez askerler Demenan'a gelir. Borr, Demenan'ın en büyük köyüdür. Tüm ağalar hükümete güvenirler ve teslim olurlar. Teslim olanlar arasında Demenanlılar'ın ünlü ağası Cıvrail Ağa da vardır. Ancak teslim olmayanlar da vardır.

Cıvrail Ağa'nın oğlu Ali Ağa Elazığ hapishanesine giderek babasıyla görüşür. Civrail Ağa "Dağdakiler gelsin teslim olsunlar" haberini gönderir. Bu arada bir-iki aydan beri yargılanan Dersim ileri gelenleri alelacele idam edilirler. Bunu duyan aşiretin ünlü silahşörü Hesê Gewe "Ben teslim olmam" der. Bunun üzerine dağda kalan Demenanlılar teslim olmazlar.

Başta ünlü silahşör Hesê Gewe olmak üzere Hemedê Mirzali ve oğulları ve yeğeni, Sey Khali ve oğlu, Hüseyin oğlu Kamer, Civrail Ağa'nın oğlu Hüseyin, Civê Khej'in üç oğlu dağda kalmışlardır. Borr dağları ve Derê Roj bölgesi üsleridir.

1938 gelir çatar. Borr'da saklananların yanına iki asker gelir. "Asker kaçağıyız" diyen ikili Aşağı Borr'un üstündeki bir yerde Hesê Gewe ile görüşür ve birkaç gün sonra giderler. Muhtemelen hafiyedirler; ama onlara kimse karışmaz.

Kısa bir süre sonra askeri harekât başlar. Derê Roj'da ve Borr'da saklananlar Derê Laç'a çekilirler. Bu arada Pulur tarafından kırım başlayınca Axpanos Deresi'nden kaçarak gelen Kalan-

lılar Demenanlılar'a sığınırlar. Asker takibatı altında büyük çatışmalar olur. Yöreyi iyi bilen Demenanlı silahşörler askerlere büyük kayıp verdirirler. Ama kuşatma gittikçe daralır; sonunda binlerce insan Esketê Derê Laç'e sığınırlar. Mağara içinde kadın, çocuk, yaşlı sayısız insan saklanmıştır.

Askerler kısa süre içinde mağaranın içinin insan dolu olduğunu anlarlar. Mağaranın hemen girişinde patlayan bir top birkaç kişiyi öldürür, yaralananlar da olur. İçeridekilerin en çok güvendiği kişilerden biri Hesê Gewe'dir. Kalanlılar yöreyi iyi bilen Hesê Gewe'ye "Bizi bırakma" diyerek yalvarırlar. O "Bırakmam" der. Aynı gün İvisê Sey Khali'nin Peter'de vurulduğu haberi kulaktan kulağa yayılmıştır. Moraller iyice bozulur; bazı aşiret silahşörleri can telaşına kapılır, çoluğu çocuğu bırakıp kaçanlar görülür.

Asker mağaraya iyice yaklaşır, mağaradakiler gece sessizce başka bir mağaraya geçmek için çıkarlar. Karanlıkta yürüyen kafile, işaret fişeği atılınca gecenin adeta gündüz olduğunu görür ve şaşırır. Bunun üzerine dere ağzında yeni bir mağaraya girerler. Ancak yeni yerleri de kısa sürede tespit edilir. "Teslim olun" çağrılarına Hesê Gewe tüfeğini kırıp mağara ağzına çıkarak yanıt verir. Mağara ağzında kucağında en küçük bebeği Zekina ile çıktığı anda ateş edilir ve kucağındaki bebek vurulur. Bu durumu Hesê Gewe'nin oğlu Haydar yıllar sonra "Babamın gözünden bir damla yaş yuvarlandı" diye anlatacaktır.

Askerler erkekleri bağlarlar, kadın ve çocuklara ilişmezler. Sabah Hesê Gewe'yi ayırıp başka bir bölgeye götürürler. Haydar, annesi, kardeşleri, amcaları yan yanadırlar. Derê Laç'ta asker gözetiminde bir süre yürürler, bir süre sonra Hesê Gewe üstü-başı kan içinde geri gelir; parmakları kırılmıştır. Adeta son ke-

re eşine ve çocuklarına bakar; henüz yedi yaşında bir çocuk olan Haydar bu son bakışın bir veda olduğunu anında anlamıştır.

Hesê Gewe kafileden alınır; önce Pis Xatun Dağı'na, oradan da Aziz Abdal'a götürülür. Buradan sonraki son durakları Koê Sur Dağı'dır. Götürülenler arasında oğlu Veli de vardır. Burada tüm komutanlar toplanmıştır ve hepsi Hesê Gewe'yi görmeye gelmiştir. Hesê Gewe'nin oğlu Veli işte burada öldürülür, suçu yalnızca "Hesê Geve'nin oğlu" olmaktır.

Koê Sur'da sorgulandığı çadırda her nasıl olursa fırsatını bulur ve elleri bağlı olarak dağdan aşağı kaçmaya başlar. Aşağı doğru inerken bir kurşun bacağına saplanır ve düşer. O anı gören Diyarbakırlı bir mekkâre "O mermi değmeseydi kurtulurdu" diyecektir.

Hesê Gewe'nin eşi ve dört çocuğu Hasan, Hüseyin, Ali ve Veli Golê Çeto bölgesindeki büyük kafile içinde kırılırlar. Amcaları her nasıl olmuşsa hükümete güvenip onları teslim etmiştir. Amca çocukları ise Pulur'da milisler tarafından vurulur.

Haydar 1938 kışında Pilvenk'teki evinde kalır. Bir gün asker Pilvenk'e gelir. Pilvenk, bütün aşiretlerden beş yüz altı yüz kişinin sığınağıdır. Silahlı askerlerin içinde yüzlerce insan yürüyerek Kemerê Çile'nin üst tarafında Harçik Suyu'nun ağzındaki düzlüğe getirilirler. Bu sırada komutan "Aranızda Hesê Gewe'nin yakını var mı?" diye sorar. İki kardeşinin olduğunu duyunca onlara iki kamçı vurur. Az sonra ağır makineliler çalışır ve insanların üzerine kurşun yağar. Bir asker küçük Haydar'ı bacağından tutup suya fırlatır; suda bata çıka ilerleyen Haydar Orman Dairesi'nin önünde kıyıya vurur. Bu sırada kaçıp kurtulan da çok olmuştur.

Haydar burada uzaktan gelen silah seslerini duyar ve iki gün ağlayarak yakınlarının gelip kendisini almasını bekler. İki gün aç

susuz çayın ağzında bulunan bir "Dirik ağacı"nın yemişleriyle karnını doyurur. Daha sonra kurtulan başka bir Demenanlı genç ile Borr'a gider. Bir süre Ovacık ve Elazığ'da kalır. 1952 yılında "Yasak bölge" uygulaması kalkınca yine Borr'a döner. Altmış kişilik Hesê Gewe ailesinden bir tek Haydar Kaya hayatta kalmıştır.

Bir yaz gününde, bu satırların yazarına ağlayarak anlattığı hikâyesini bitirdiğinde bir kaç kere "Hazreti Hüseyin sülalesinden bir tek Zeynel Abidin, bizim aileden de bir tek ben kurtuldum" diyecektir.

43
KARINCALARIN YEDİĞİ ÇOCUK

Dersim merkeze bağlı Halvori ve Galvosan'ın hemen yanında Hiniyê Dızdu Köyü bulunur. Yağma ve talan seferlerinden dönen kimi silahlı aşiret adamları köyün büyük çeşmesinin başına gelirler ve ganimetleri burada pay ederler. İşte bu yüzden bu köyün adı "Hırsızlar Çeşmesi" olarak kalır.

1938 yılı gelip çattığında askerler önce Halvori'ye gelir. Değirmenin ucuna insanları toplarlar ve burada kırmaya başlarlar. Kırılanların çoğu buradan aşağı Munzur'a atılır. Munzurun toprağa ve doğaya bereket taşıyan suyu, günlerce ceset taşır. Türkülerde geçen ünlü "Halvori Katliamı" işte burada olur. Daha sonra her tarafı askerler tutar; Galvosan'dan Hiniyê Dızdu'ya her yere yayılırlar.

Hiniyê Dızdu köylüleri ise Halvori'de olanlara rağmen normal yaşamlarına devam ederler. Herhangi bir suçları olmadığı için kendilerine kimsenin karışmayacağını düşünürler. Deşt Köyü'ndeki askeriye ile hukukları iyi olduğu için de rahattırlar.

'38 öncesi günlerden bir gün köye yakın bir yerde askerlerle çalışan bir Kürt mekkâre vurulur. Cinayetin failleri bulunamasa da, kulaktan kulağa fısıltı halinde onu Hiniyê Dızdu Köyü'nden birinin vurduğu söylentisi yayılır. Bu söylenti başlarına gelecek-

lerin habercisidir; ama köylülerin hala hiçbir şeyden haberi yoktur.

Dersim '38 başladığında köyde Çê Sılê Heme Boli, Çê Xıdê Xate, Çê Qemer ve başka bir-iki mülteci aile vardır. Köy, bölge çapında çok ünlü "Derê Çile" diye bir kil yatağına sahiptir. Sadece bu köyün değil, Halvori'nin, Galvosan'ın, Xavikpax'ın ve daha uzak köylerin insanları çamaşır ve saç temizlemede kullanılan kili almak için buraya sıkça gelirler, torbalarca alırlar. Bu kil, yoksul köylüler için aynı zamanda sabun, parfüm, şampuan demektir. Sağlıklı ve güzeldir; ticaretini yapan bile vardır.

Köye bir sabah çıkagelen asker alelacele herkesi toplar; davarda olanlar ve durumu anlayanlar dağlara kaçarlar. Feryatlar içindeki insanları bağlarlar, hemen köyün altındaki dereye getirir ve ağır makineli ile kırarlar. Burada köyde yaşayan tüm ailelerin fertleri ve Halvori katliamından kurtulmuş bazı kişiler kırılır. Halvori'den ölülerin altından sağ kurtulup gelen insanlar sığındıkları bu köyde felaketin ikincisinden kaçamazlar. Bu gelenlerden bir tanesi de Xalvorili Rıza ve ailesidir. Tüm ailesi Hiniye Dızdu'da ölen Rıza her nasıl olmuşsa buradan da kurtulmayı başarır. Bu nedenle olsa gerek Soyadı Kanunu çıktıktan sonra işte bu Rıza'ya devlet tarafından "Kaçar" soyadı verilecektir.

Hiniye Dızdu'daki bu derede toplam elli-altmış kişi kırılır; derenin adı ise bundan sonra bu felaketle anılacaktır. Köyün yüzyıllardır sakin akan ve insanlara serinlik taşıyan deresinin adı artık "Derê Meyitu" olur. İnsanların kırıldığı yer ise "Hegaê Meyitu" olarak anılacaktır. Aynı köyden Xıdırê Silê Hemê Boli bu acıyı bir ağıda döker:

"Hegaê Meyitu marê ame ra zu
Ma rê qesey kerd zulmê Hiniye Dızdu
Cêra nêkerd, aşiri kerdi zu

Zumin ra giredayme, makiney nay ve ro
Ma sero amê ra hewre çiku"[155]

Köydeki felaketten sağ kurtulan birkaç kişiden biri olan Gülüzar, kucağında henüz memede olan bebeği ile Xavikpax'a doğru kaçar. Oranın da sarıldığını ve kırımın başladığını görünce yönünü Galvason'a çevirir. Köye girer girmez askerlerin içine düşer ve gözaltına alınır. Yalvarır, bir suçu olmadığını söyler, bebeğine acımalarını ister. Askerler, üstü-başı kirli ve kucağında bebeği olan bu kadını komutanın huzuruna çıkarırlar. Komutanın huzuruna çıkmadan az önce, Zazaca konuşan bir asker kendisine komutana yalvarması halinde bağışlanacağını söyler. Gülüzar komutanın ayaklarına kapanır, kendisinin bir suçu olmadığını ve bebeğine acımalarını ister. Komutan bu kadına acır, yazıcısına bir pusula yazdırır, Gülüzar'a verir, serbest bırakır. Köyden çıkarken Galvosanlılar'ın süngülendiğini gözleriyle görür, yaralıların inlemelerini duyar.

Gülüzar, Galvasun'dan henüz çıkmadan bir ağaç kökünden gelen bebek ağlamalarını duyar, kucağında bebesi olduğu halde o bebeğin yanına gider. Bu, her tarafını karıncaların yediği henüz birkaç aylık bir bebektir. Onu kucağına alır, karıncaları elleriyle temizler, her iki kolunda iki bebek az ilerideki "Pulê Çeqer" adlı çeşmenin yanına gider. Burada çeşmenin sularıyla bebeği yıkamaya ve ağlamalarını durdurmaya çalışır. Kendisini ve bebeğini kurtarmaya çalışan Gülüzar bebeği istemeye istemeye çeşmenin yanına bırakır ve kendi köyüne doğru kaçmaya devam eder. Her

---

[155] "Ölüler Tarlası dile geldi/Anlattı Hiniye Dızdu'daki zulmü/Bir saydılar tüm aşiretleri, ayırmadılar/Bağladılar birbirimize, kurdular makineleri/Ateş bulutları oluştu üstümüzde", *Ölüler Tarlası Ağıdı*'ndan.
Hıdır Aytaç, Danoğê 38i, Birinci Baskı, Tij Yayıncılık, İstanbul, 2009.

adımda uzaklaştığı bebeğin çığlıkları artık ömrü boyunca kulağından gitmeyecektir.

Hiniyê Dızdu Anıtı

1938 Hiniyê Dızdu da bu şekilde cereyan eder. Af çıktıktan sonra hayatta kalanlar köylerine dönerler ve eski yaşamlarını yeniden kurarlar. Her ilkbaharda Derê Meyitu taşar ve toprağının altındakilerin kemikleri ortaya çıkar. Bunun üzerine 1966-67'lerde köylüler toplanır, kemikleri bezlere sararlar, köyün üstünde bulunan mezarlığa gömerler. Buraya yaşananlar unutulmasın diye bir anıt yaparlar. İşte bu anıt bugün Hiniyê Dızdu da öldürülen günahsız insanların yattığı yerdedir.

44
BİR EMANETİN ÖYKÜSÜ

1937'nin yaz aylarıdır. Yüzbaşı Koçoğlu, bir gün iki Kureyşanlı bekçi görevlendirir; Barge'den Silê Dil ailesinden Hüseyin ve Davut'u alıp geleceklerdir. Bekçiler, Barge'ye akşama doğru varırlar. Silê Dil ailesinin yaşlısı Xane nine onları karşılar. Kendilerine Şirê Soj pişirir, en iyi şekilde ağırlar. Xane, bekçilere "Biz akrabayız, siz gider kaymakama 'Biz gittik ama görmedik' dersiniz" der. Yaşlı Xane, Dersim'de yaşamanın acı tecrübelerinden "gidenin gelmediğini" öğrenmiştir.

Bekçiler gider gitmez tüm köylüler toplanır ve köyleri Barge'nin yukarısındaki ormana kaçarlar. Ormanın üstlerinde bir yere yerleşip uzaktan köylerini gözlemeye başlarlar. Tunceli merkezden bir iki saat içinde süvariler gelip evleri sararlar. Peşlerinden ise o dönem askerlere lojistik destek taşıyan ve harekât sonrası ganimet toplayan ve genellikle Palu ve Diyarbakırlı "mekkâreler" vardır. Bunlar evlerin içinden alabildiklerini alır ve evleri ateşe verirler. Köydeki hayvanlar da ganimetler arasındadır.

Orman içindekiler yaşlı gözlerle, yanan evleri, gökyüzünü saran siyah dumanları seyrederler. Köylülerimiz ormandan çıkamazlar. Pirgiç tarafına geçerler. Her taraf asker doludur. Munzur Suyu cesetler taşımaktadır; uzaktan bakınca köylüler suyla gelen

insanları odun sanırlar. Bu manzara umutlarını tüketir; ölüme yakındırlar.

Silê Dil ailesinden Ali Doğan, Davut'a "Sen yol çıkarırsın bizim çocukları da al yanına, sen onları kurtarırsın" der. "Bavokê tuyo, mara az bımano"[156] diyerek oğlu İsmail'i ona emanet eder. Yanlarına sadece sazlarını alarak dağlarda saklanmaya başlarlar. Aliyê Silê Dil, Memliyê Uşenê Dil, Hesenê Dil ve eşleri Ejma Xanıme, Jüle Xanıme, Perixane ve Xıme de olmak üzere bir grup ayrılır. Davut, İsmail, 4 çocuk ve henüz kundakta olan Kekil bebek de ayrı bir grup olarak ayrılırlar.

Bu arada Silê Dil ailesinin Barge'nin doğusunda Gomê Heseni bölgesinde yaşayan Çê Sey Uşênê Nazıke adını taşıyan fertleri ihbar edilir. Evlerinde ünlü silahşör Silê Sur'un üç-dört yaşlarındaki oğlunu barındırdıkları gerekçesiyle gözaltına alınmışlardır. Silê Sur haber göndermiştir; "Bavokê sımao, ma ra az bımano!" demiş ve oğlunu saklamalarını istemiştir. Bu tek çocuk ölümlerine fermandır; toplam yirmi dört kişi bağlanarak Dinar ile Munzur Suyu'nun birleştiği yere getirilirler, eski bir değirmenin önünde (Areyê Ali Begu) kurşuna dizilirler. Emanet Demenanlı çocuk da aralarındadır.

Aradan birkaç ay geçtikten sonra asker aniden çekilir. Hükümet af ilan etmiştir. Tekrar bekçiler gelirler. Affa güvenen Davut, Kaymakam Koçoğlu'nun yanına gelir. Haber doğrudur, "Vur emri" kaldırılmıştır. Dağlarda saklanan kafile de birkaç gün sonra gelir ve hepsi serbest bırakılırlar.

Dağlardaki kaç-kovala sona erdiğinde kurtulanlar arasında kundaktaki Kekil bebek de vardır. "Ormanın emaneti" olan Kekil, birkaç yıl sonra ayağında çarık, üzerinde yırtık beyaz don

[156] Senin emanetindir, neslimiz tükenmesin.

ile okula gitmeye başlar. Zazaca'dan Türkçe'ye geçiş bu zeki çocuk için çok kolaydır. Asıl adı Kekil olan bu çocuk okumayı beceremeyen abisinden ismini devralır, artık adı Kahraman Aytaç olmuştur.

Tunceli'de ortaokul ve lise olmadığından Elazığ'da okur. Ankara Hukuk Fakültesi'ne girer. Yazları Dersim'e gelir gider, tarlada çalışmayı çok sevmektedir. O günün sol hareketine girer ve çalışır. Öğrenci olaylarından birkaç kere kısa süreli gözaltılar yaşar.

Öğrenciyken "Kemerê Bel" Köyü'nden akrabası ile evlenir. O dönem "okumuşlar" içinde Dersim dışından biriyle evlenmek ve batıya yerleşmek kuraldır. Ancak onun Dersim, Alevilik-Kızılbaşlık ve Kırmanciye sevgisi öylesine büyüktür ki memleketi terk edemez. Hatta Koçgirili Alişer-Zarife'ye olan sevgisi onu büyük erkek çocuğuna Alişer ismini koymaya götürür.

Tunceli'de avukatlığa başlar. Tunceli'nin ilk avukatlarındandır. Aynı zamanda Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurucu üyesi olur. TİP çalışmalarında aktif olarak yer alır. Yaşamının sonraki yıllarında Hacıbektaş Veli Derneği kuruculuğu da olacaktır. Avukatlık hayatını Tunceli, Çemişgezek ve son olarak Ankara'da sürdürür. Tunceli'den ayrılırken bürosunu içindeki malzemelerle birlikte henüz çiçeği burnunda bir avukat olan Kemal Burkay'a bırakır.

'38 felaketinden şans eseri kurtulan "ormanın emaneti çocuk", acı ve zulümlerle dolu hayatı sona erdiğinde 2007'nin bir kış gününde köyü Barge'de belki de 1938'de kendisini saklamış olan yaşlı bir meşe ağacının altına gömülür.

Hayatının son yıllarında içini ağır ağır kemiren kanser hastalığına inat Dersim ile ilgili bildiklerini ve gördüklerini yazmaya başlar. Aleviliği, '38 katliamını, Elazığ Mahkemesi'nde Seyit Rıza

ile asılan Uşenê Seyit'i anlatmak istediği çok kapsamlı bir kitap düşünür ama hastalığı buna izin vermez. "Halk Anlatımlarına Göre Dersim" adlı kitabını bitirdiğinde 1996'nın yazıdır ve yatakta ağır hastadır.[157]

Kitabında Dersim'deki secereleri, aşiretleri, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşında Dersim'i, Kureyşanlı Uşenê Seyit'i, Seyid Rıza'yı, Koç Uşağı aşiretinin liderlerinden Qopo Hüseyin'i yazar. Resmi ideolojinin "Dersim vergi vermiyor" iddialarına karşı şunları söyler: "Resmi iddialara ters olarak gerek Baba Mansur Seceresi gerekse Bahtiyar aşiretine ait berat vesikasında 1600 yıllarında bile Dersim'in vergi verdiği ve askere gittiği yazılıdır". Yazarımız Atatürk'ün Tercan'da kurtulmasında Dersim ileri gelenlerinin rolünü de anlatır: "Padişah Mustafa Kemal'i hain ilan etmiş. Kemaliye üzerinden Sivas'a geçmek isteyen Mustafa Kemal'i 200 adamıyla karşılayan Diyap Ağa 'Sizi Sivas'a kadar salimen götürmeye geldik' der. Diyap Ağa daha sonra Meclis'te Dersim mebusu olacaktır".

Kitap, '38 Dersim askeri Harekâtı'nda resmi ölü sayısı (on altı bin kişi), katliam gören yerler ve aileler ve aşiretlerin sürgünü ile ilgili önemli bölümlerle sona erer.

Kahraman Aytaç -her yazar gibi- kitabını bazı dostlarına imzalar ve hediye eder. Bunlardan birisi de Dersim'deki genç bir meslektaşıdır. Ancak kitabı hastalık illetinden bir türlü ulaştıramaz ona. Yaşamını kaybettiğinde bedenini köyüne getiren arabanın içinde bu hediye kitap da vardır. Genç meslektaşı kitabını köydeki meşe ağacının altında hüzünle alır ellerine. O imzalanmış ama ulaştırılamamış kitabın sahibi işte bu satırların yazarıdır.

---

[157] Kahraman Aytaç, *Halk Anlatımlarına Göre Dersim*, 1. Baskı, Kalan Yayınları, Ankara, 2002.

Dersim'de değerleri bilinen emanetler vardır. '38'de insanlar çocuklarını tıpkı hikâyemizdeki Demenanlı Silê Sur gibi komşularına verir ve "Bavokê Heq kerdo, dey ra dıma ki bavokê to kerdo"[158] derlermiş. Böyle söylendikten sonra emanet edilen bir avuç altın veya herhangi bir eşya değil masum çocuklardır.

Kahraman Aytaç '38 trajedisinden kurtulmuş emanet bir çocuktu. Yaşamı boyunca Dersim ve Kızılbaşlık'ı tutkuyla sahiplendi ve savundu. Şimdi dünyaya gözlerini açtığı köyün mezarlığında serin bir köşede yatıyor. Emanet yerini buldu.

[158] Önce Allah'a, sonra sana emanet etmişim.

45
1938'DEN 1994'E KADAR SÜREN FELÂKET

1938 yılının "orak zamanı" günlerinden biridir. Askeri Harekât, Dersim Hozat'ta tüm sertliğiyle kendini hissettirir. Derviş Cemalli Seyit Cemal, eşi, altı kızı ve iki erkek çocuğunu korumak için köyleri Samoşi'den çıkıp Lolan Taner'e gelir. Ailesini toplayan Seyit Cemal "Lolan Taner Hozat'a yakındır; bizi burada kıramazlar" diye düşünür.

Bir sabah vakti henüz çocuklar uykuda iken asker Lolan Taner'i sarar. Yanlarında çevre köylerinde gözaltına alınmış kafileler halinde kadın, çoluk, çocuk, yaşlı onlarca insan vardır. İnsanlar günlerdir aç, susuz ve perişandır; çocuklar hariç hepsinin elleri, kolları bağlı durumdadır. Seyit Cemal'in ailesi, köyde kalan diğer aileler ve askerlerin getirdiği insanlar iki ayrı eve doldurulur; dışarıda ağır makineliler kurulmuştur. Yüzlerce insan iki evin içinde başlarına gelecekleri beklemeye başlar.

Bekleyiş fazla uzun sürmez; dışarıdan evlere doğru ağır makinelilerin atışı başlar. Evleri saran askerler bir yandan ateş etmekte, bir yandan da "gırzê waşi"[159] yakarak içeriye atmaktadırlar. Yüzlerce insan kurşun yağmuru altında, çığlık, yalvarma, dua, haykırış, beddua içerisinde dumandan boğulmak tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

---

[159] Bir tür urgan.

Seyit Cemal, çocuklarını korumak için eline bir "Kuçika Adır"[160] alır ve evin kapısına çıkarak ağır makineliye doğru fırlatır. Taş isabet etmez; üzerine yağan kurşunlardan Seyit Cemal evin kapısının hemen önünde düşer. Dumandan boğulmakta olan insanlar birbirini ezerek dışarıya çıkmaya başlar. Kapıdan çıkan vurulur; evin kapısının önünde cesetlerden bir tümsek oluşur.

Bir süre sonra silahlar susar, ortalığı kurşuni bir sessizlik kaplar. Ölülerin altından iki kişi sürünerek çıkar. Seyit Cemal'in evli kızı Kumru ve en küçük çocuğu olan henüz 5 yaşındaki Hasan. On kişilik aileden iki kişi sağdır; diğer bütün fertler öldürülmüştür.

Kumru'nun yarası ağırdır; kan kaybetmektedir. Hasan'ın ise bacakları ve karnı yanmıştır. İki kardeş çeşmeden zorla su içer; Kumru'nun önerisiyle tekrar evin kapısına dönüp cesetlerin altına girerler. Nitekim bir süre sonra askerler gelip kapıda yatanları kontrol edip giderler. Gece iki kardeş ölülerin altında uyuyakalırlar.

Ertesi gün dayıları Seyit Munzur, Pulur'daki köyünden gelir. Ölülerin altından Hasan'ı çıkarır; ancak Kumru için yapacak hiçbir şey kalmamıştır, kan kaybından ölmüştür. Böylece Seyit Cemal'in ailesinden küçük Hasan dışındaki 9 kişi hayatını kaybeder.

Seyit Munzur iki gün Samoşi'de küçük Hasan'a bakar. Yaralarını tedavi eder; yanmış bacaklarına ve karnına merhem bulmaya çalışır. Daha sonra Pulur'un Sawko Köyü'ne gelirler. Buraya gelen Derviş Cemalli Efendi küçük Hasan'ı alır ve tedavi eder. Karnı yanan küçük Hasan'ın iki bacağındaki yaralara da kurtlar

[160] Ocakta kullanılan bir tür taş.

düşmüştür. Efendi amca tam bir ay boyunca Hasan'ı tedavi eder, yarasına otlar bağlar, başından ayrılmaz.

Sorşfenk Köyü'nden gelen Hasan'ın amcası Şah İsmail onu yanına alır. Küçük Hasan askerlik çağına kadar Ovacık'taki bu köyde, amcasının yanında, celebilik ve çobanlık yaparak büyür. Zaten köyünün bulunduğu yerler uzun yıllar "Yasak Mıntıka" ilan edilmiştir.

Hasan Çiçek askerlik dönüşü Zankirek Köyü'nden akrabası olan Zeynep ile evlenir ve çoluk çocuğa karışır. Başına gelenleri ömür boyu unutamayacak olan Hasan Çiçek'in ailesinin yok edilmesinde sorumluluğu olanlar hiçbir zaman hesap vermez.

Hasan Çiçek çocuklarını büyütürken '38'in izlerini vücudunda taşır. Karnı ve bacaklarındaki yaraların izleri hiç silinmez; onları ömür boyu taşıyacak ve olanları unutamayacaktır. Biraz fazla çalıştığında karısı Zeynep'e "Çok çabuk yoruluyorum, bacaklarım ağrıyor" diyecektir.

1994 yılının bir eylül günüdür. Yapraklar bakır rengindedir. Dereköy'e asker gelir. Köyde Hasan, Zeynep ve en küçük çocukları Hayri vardır. Hasan Çiçek'in öteki tüm çocukları gurbettedirler. Komutan Hasan'a "Köyden neden çıkmadığını, militanların gelip gelmediğini" sorar. Zeynep hemen "Gelip gidiyorlar, ne yapalım mecburen ekmek veriyoruz" der. Ramazan adlı komutan Adanalıdır. Şefkatli bir sesle "Üç gün içinde çıkın gidin, durmayın burada" diyerek onları uyarır ve daha sonra askerler köyden ayrılırlar.

Hasan Çiçek Hozat'a gelir, evini taşımak için araba arar. Araba bulamadan akşam eve döner. Üç gün sonra asker çıkagelir; dağ taş asker dolar. Komutan hemen Hasan'ın yanına gelir; "Bize kılavuzluk yapacaksın" der. Çaresiz Hasan önde, gözü yaşlı Zeynep ve çocukları Hayri arkada yürürler. Bir süre sonra asker-

ler Zeynep'e dönmesini söylerler. Zeynep ısrar edince Hasan "Beni bırakırlar sonra, sen artık dön" der. Zeynep ve Hayri mecburen dönerler; birkaç dakika sonra onların girdiği ormandan üç el silah sesi gelir. Zeynep bayılır, ayıldığında akşamüstüdür, Hayri'yi başında bulur; çocuk korkudan ağlamaktan bitkin düşmüştür.

Sabah olur. Akrabaları Aziz Yıldız köye gelir, Zeynep ona "Bavoyu öldürdüler" der. Askerler hala köydedir. Köyün köpeği devamlı havlamaktadır. Evin yanında bir asker Zeynep'e bakarak ağlamaktadır. Asker o gün çekilir gider. Yanlarında yine kılavuz olarak Aziz Yıldız'ı da alırlar. Zeynep ve Hayri davarları ve ev eşyalarını toplarlar; köyü terk ederler ve Hozat'a gelirler.

Hasan'ın askerler tarafından götürülmesinin ardından otuz gün geçer; hala bir haber çıkmamıştır. Zeynep'in büyük oğlu Cemal İstanbul'dan çıkar Hozat'a gelir. İlçe Jandarmaya dilekçe verir ve babasını aramak istediklerini bildirir, izin ister. Bu sırada Aziz Yıldız serbest bırakılmış ve Hozat'a gelmiştir. Aziz'in söylediğine göre bir asker kendisine Dereköy'de bir yaşlı adamı derede öldürdüklerini ve cesedinin yakıldığını, kendisinin olayın ortaya çıkması için orada bir ağaca yağmurluk astığını söyler. Bu arada askeriyeden izin çıkar ve kalabalık bir grup olarak Samoşi'ye ormana giderler. Gerçekten de bir yağmurluğun asılı olduğu bir ağacın altında yanmış bir ceset bulurlar. Ağacın etrafında 9 boş kovan vardır. Zeynep Çiçek gömleğinin düğmesinden bu kişinin Hasan Çiçek olduğunu anlar. Ama hukuken bunu kanıtlayamazlar. Hasan Çiçek daha sonra mahkeme kararıyla "gaip" olur.

1938 felaketinde yok olan bir ailenin şans eseri kurtulan tek ferdi olan Hasan Çiçek 1994 yılının eylül ayından itibaren kayıp olur. Ölüsüne veya dirisine rastlayan olmaz hiçbir zaman.

46
DERSİM'İN CERRAHI MISTÊ SILİÇ

19. yüzyılın sonlarında Erzincan'dan iki kardeş yaşadıkları köyde komşularıyla anlaşamazlar ve Dersim'in Bolisger bölgesine gelerek bir ağanın yanında "marabacılığa" başlarlar. Ancak burada da işleri yolunda gitmeyecektir. Bir aşiret çatışmasında burada da perişan olurlar. Kardeşlerin yolları bu nedenle ayrılır ve kardeşlerden birisi bir rüya görür ve 1890 yılında bugünkü Sılıç Köyü'ne yerleşirler. O zaman burada henüz köy yoktur, sadece bir küçük ormanlık vardır.

İşte sonradan "Dersim'in Cerrahı" olarak ünlenecek Mıstê Sılıç bu adamın oğludur. Siliç'e gelip yerleşen bu adam da bazı ilaçlar yaparak kendi çevresinde ünlenmiştir. Çevre köylerde topladığı otlardan ilaç yaparak yaralara sürerek epeyce insanı şifaya kavuşturmuştur. Ancak ileride doğacak olan Mıstê Sılıç babasını kısa zamanda unutturacaktır.

Bir sonbahar günü; 20. yüzyılın başındayız. Rus, kimilerine göre Amerikan doktorları Dersim topraklarına gelirler. Kendilerine, numunelik ot toplamak için dolaşacakları dağlarda "rehber" seçmektedirler. Mıstê Sılıç henüz 15-16 yaşında bir çocuktur ve rehberliğe pek heveslidir. Doktorlarla 5-6 ay dağlarda dolaşacağı yolculuğu sabırsızlıkla beklemektedir. Mıstê Sılıç'in yanı sıra, birer rehber de Pulur ve Mamekiye'den bulurlar ve birlikte yollara düşerler. Mıstê Sılıç biraz okul okumuş-

tur, "eski Türkçe"yi iyi bilmektedir. Mıstê Sılıç hangi otun hangi hastalığa iyi geldiğini bir parça zaten bilmektedir. Babasından devraldıklarını bu gezide ustaca kullanacaktır. Öte yandan bu gezide, doktorların hangi bitkileri topladığını ve onlardan hangi hastalığa karşı nasıl yararlandıklarını dikkatle dinleyip öğrenecektir.

Halvori Toplantısı

1938 gelir çatar. Silahlarını teslim eden aşiretlerin liderleri, askerlerin bazı yerlerde haksız taciz ve tecavüzlerine karşı Halvori'deki gözede toplanırlar. Toplantıda "askeri operasyona karşı birlikte davranma" sözü verilir. Gözenin çıktığı yer "Xızır'ın Mekânı'dır" ve liderler "Xızır aşkına" yemin eder. Toplantıda Seyit Rıza, Uşenê Seyd gibi ünlü liderler de vardır. Aslında aşiretlerin bazı öngörülü liderleri "karşı çıkma" fikrinin boşunalığının farkındadır. Ama karar bir kere çıkar; Dersim direnecektir.

Ama devlet yöneticileri toplantıdan da, alınan karardan da haberdardır. Liderlerin önemli bir kısmı hemen gözaltına alınır; Seyit Rıza'nın konağı bombalanır ve ailesinden ölenler olur. Asker büyük bir hızla Dersim toprağına yayılır. Yeni ama öncekilere pek benzemeyen bir "sel seferi" kanlı şekilde başlar.

Hükümet, her taraftan insanları suçlu-suçsuz demeden kırmaya başlar. Kadın, çoluk, çocuk hiç kimseye acıma yoktur. Mıstê Sılıç ve ailesi korkudan Pulur'a bağlı Axpanos vadisinde bir köye kaçarlar. Burada Mıstê Sılıç'in geçmişte tedavi ettiği bir adam vardır ve bu adam "milislik" yapmaktadır. Böylece bir-iki ay güvenli kalabilecekleri bir "sığınak" bulurlar.

1938'in sonbahar günlerinde bizimkiler artık köylerine dönmek istemektedirler. Mıstê Siliç'in oğlu Celal henüz 8-9

yaşlarındadır. Bir kardeşi annesinin kucağında; bir kardeşi de elinden tutup gezdirilecek çağdadır.

Yaralı askere şifa

Bir başlarına ve yanlarında onları karşılayan akrabaları Hüseyin ile Peter civarına ulaşırlar. Burada biraz dinlenirler. Mistê Sılıç Hüseyin'e "Git burada bir yaralı asker varmış, yaşıyor mu bak hele!" der. Yaralıyı alır getirirler ki artık adam ölümün eşiğindedir; yaralarına kurt girmiştir. Bu genç asker silahlı aşiret savaşçılarından 6 kurşun yemiştir; kemikleri sağlam olsa da bacaklarının kaba etleri neredeyse erimiştir.

Adam karşısında aniden Dersimliler'i görünce hemen ağlayarak "Beni öldürün!" diye yalvarmaya başlar. Zaten "yarı canlı" konumda olan bu adam kapıldığı korkudan hemen öldürülmeyi istemektedir. Ama Mistê Sılıç hemen bir keçiden süt sağıp getirir ve adama içirir. Daha sonra hızla bir ilaç yapar ve adamın yaralarına sürer; kurtlar anında yaralardan dökülür. Adama ağır ağır süt ile az bir parça ekmeği saatlerce süren bir zaman içerisinde yedirir. Ona kendi giysilerini giydirirler ve temizliğini de yaparlar. Daha sonra "Bunu alın dereye götürün, köylüler gelip alsınlar, birliğine teslim etsinler" der. Adamı iki kişi sırtlar ve vadide zorlu bir yolculuk başlar. Anafatma'ya gelirler; her taraf yakılmıştır. Burada biraz dinlenirler. Yaralı asker, "Açım, açım!" diyerek belli belirsiz inlemektedir. Yiyecekleri tükenmiştir. Burada son unlarını da pişirip ekmek yaparlar ve yaralı askere de verirler.

Birkaç gün içinde köye gelirler. Hüseyin "Ben gidip durumu alay komutanına söyleyeceğim" der. Mistê Sılıç "Hele dur, tam iyileşsin" der. Aradan 3-4 gün geçer; adam artık ayağa kalkar ve

gezmeye başlar. Bunun üzerine alay komutanına haber verirler ve bir sedye ile askerler gelip onu alırlar.

Bu arada General Abdullah Alpdoğan emir verir; "Bana askeri iyileştiren kişiyi getirin!" der. Mıstê Sılıç gider; kendisine hediyeler verirler. Yeni giysilerin yanı sıra omzuna bir silah ve gıcır bir fişeklik asarlar. Bu arada yaralı askere de haber vermişlerdir, "Şükrü! Seni vuran adamı yakaladık!" demişlerdir. Asker gelir; Mıstê Siliç'i görür ve "Bu adam benim babam, beni dağların arasından buraya bunlar taşıdılar, iyileştirdiler!" der, eğilir, Mıstê Sılıç'in ellerine sarılır. Mıstê Sılıç'e bu olaydan ötürü hükümetçe 1938 yılının parasıyla iki yüz elli lira mükâfat verirler. Mıstê Sılıç bu parayı daha sonra o zorlu yolculukta kendisine yardım eden Hüseyin ve Cafer'e paylaştırır.

Mıstê Siliç aşiretlerin birbirini vurduğu bir ortamda vurulan herkesin doktorudur. Birbirine can düşmanı aşiretlerin "ortak" şifasıdır. Ünü öylesine yayılır ki bir keresinde Palu'ya yaralıları tedaviye gider. Doktorluğunun karşılığı ya bir "çıralıx"tır[161], ya da bir post "thoraq"[162], her iki durumda da "fakirin gönlünden ne koparsa" ilkesi geçerlidir. Para istemez, para vermezler; "para" Dersim'de henüz yoktur.

1941'de öldüğünde şifa dağıttığı Dersim milleti cenazeye akın eder. İnsanlara şifa için topladığı ağaçların, bitkilerin ve yaprakların köklerini besleyen Dersim toprağı ile buluşur. İlaçların mucidi, ilaçların kaynağına döner.

---

[161] Dini bir tür bağış.

[162] Çökelek.

47
ÖLÜMDEN SAYISIZ KERE KURTULMAK

Hikâyemizin kahramanlarından Mistê Sılıç'i anlattığımız bölümde Rus (veya Amerikalı) bilim adamlarının yanlarına aldıkları bir rehberin de Mamekiye'den olduğunu belirtmiştik. Bu genç rehber, Paga Ali Köyü'nden Kureyşanlı bir gençtir. Ancak bu genç tıpkı Pulurlu diğer genç gibi kafileden erken ayrılır ve köyüne döner.

Gencin dünyaya geldiği Paga Ali, Demenanlılar'la komşu bir köydür. Buranın hemen üstünde Demenanlılar'ın Hegao Pil Köyü vardır. Paga Ali de Kureyşanlılar Hegao Pil de ise Demenanlılar yerleşiktir. 1938 başlayınca Kureyşanlı aileler korkudan Mazgirt'e kaçarlar. Burada bir süre kalırlarsa da mecburen tarlalarını sürmeye köye geri gelirler.

'38'in bir eylül günüdür. Ilık bir sabah vakti köylüler uyandıklarında her tarafın kuşatıldığını korkuyla görürler; dağ-taş asker doludur. Askerler yukarıda Hegao Pil'deki tüm evleri ve tarlaları ateşe vermiş ve kadın-çoluk-çocuk kim varsa gözaltına almış, iplerle bağlayarak beraberlerinde Paga Ali'ye getirmişlerdir. Çê Hesen Aliyê Kureyş ailesinden Musa henüz 12 yaşında bir çocuktur. Musa çok akıllı bir kadın olan ninesi Emina'nın ısrarıyla

Pax'taki "mekteve"[163] yazılmış ve kısa zamanda Türkçe'yi öğrenmiştir.

Dersimliler ve Okul

Öteden beri resmi söylem, "Dersimliler medeniyete, okula, askerliğe karşıydı" propagandasını yapmıştır. Oysa bu söylem gerçek dışıdır. Zira Pax'taki ilkokul 1935'te açılmış ve Musa da içinde olmak üzere tam 178 öğrenci bu okula kaydolmuştur. Bu okul "Pax Nahiyesi Okulu" olarak kurulur.

1930'dan itibaren yoğun şekilde Dersim'in hemen her bölgesinde okullar kurulur ve öğrenciler eğitime başlar. Dersim'de okulun kuruluşu iki şekilde gerçekleşir. Doğrudan hükümet tarafından okullar açıldığı gibi köylüler kendi olanaklarıyla öğretmen tutar ve köy odasında eğitimi başlatır. Örnek olsun, Haydaran gibi sarp bir bölgede -Roşnek ve Cündük'te- bile köylüler "kendi imkânlarıyla" Köy Odası'nda "okul" kurar. Nazımiye'den kendi paralarıyla "maylım"[164] getirirler ve çocuklarına ders aldırırlar. Uşê Hemê Dağ'ın (Hüseyin Çavuş) oğlu Ali Rıza Özdağ Roşnek'te, kardeşi Celal Özdağ ise Cündük'te ders verir. Dersim'in diğer bölgelerinde durum farklı değildir. Alanlılar, Qıl köyünden bir öğretmen getirerek Köy Odası'nda çocuklarına eğitim verdirirler. Ovacık'ın eski idare merkezi olan Zeranige'de ise okul 1932'de devletçe kurulur. Öğretmeni ise Zeranige Kaymakamı'nın eşidir. Hozat Türktaner'deki okul 1936'da açılır, çocuklar sınıflara hücum eder. Bu okulun öğretmenleri ise Ulukale'den gelen Sünni kökenli eğitmenlerdir.

---

[163] Okul.

[164] Öğretmen.

Pax İlkokulu'na Putik, Körtan, Çuxur, Qıl, Sogayige'den gelen yüzlerce çocuk özellikle "Türkçe'yi öğrenmek için" hevesle okumaya başlarlar. Musa "Ben okulda torpilliydim, bizim köyden bir tek ben gidiyordum okula" diyor.

Musa, okul yıllarını "bana 'Demenanlı' diyorlardı, kavga ediyorduk, öğrenciler genellikle Alanlı'ydı, iki aşiret arasında geçimsizlik vardı" diye anlatıyor. Bu okula gelen öğrenciler, matematik, Türkçe ve "eski yazı" öğrenmektedirler. Musa, okuduğu için Demenanlı Silê Kırt kendisine "Bavaê mı, Hukmat sekeno? Mılet qırr keno?"[165] diye sorup durmaktadır. Silê Kırt, Dersimliler'in başına gelecekleri sezmiştir.

Paga Ali'ye, o güne dönelim. Yüzbaşı, "Toplanın!" diye emreder. Küçük bir çocuk olan Musa'nın okul sevgisi öylesine büyüktür ki köyde "çantası boynunda" gezmektedir. Hepsini bağlarlar ve Demenanlılar'la yan-yana dizerler. Toplanan kafilenin içinde boynunda okul çantası ile küçük Musa hemen dikkati çekmektedir. Yüzbaşı ona "Okula gidiyor musun?" diye sorar: "He, Pax'taki okulda okuyorum." "Seviyor musun okumayı?" "Çok seviyorum, yüzbaşım biz Kureyşanlı'yız, bizim suçumuz yok, zaten biz Mazgirt'te hükümete teslim olduk. Burada ekinlerimiz var, ekinimizi kaldırmaya geldik." "Peki sizi tanıyan var mı?" Yüzbaşı Demenanlı birine durumu sorar, o "Onlar Kureyşanlıdır" der. Güvenmeyen yüzbaşı yanlarındaki milis Hüseyin'i (Kılınç) çağırır ve ona da aynı soruyu sorar. O da aynı şeyi söyler. Böylece 19 kişilik Kureyşanlı grup Demenanlılar'dan ayrılır. Demenanlılar'ı ayırıp Marçik'e doğru götürmeye hazırlanırlar.

---

[165] Pirim, Hükümet ne yapacak? Bizim milleti kıracak mı?

Küçücük bir çocuk olan Musa, Demenanlılar'ın başına gelecek "felaketi" anlamakta gecikmeyecektir. Demenanlılar'ın içinde, onlarla evli olan iki ablası da vardır. Yüzbaşının önüne atlar ve "Yüzbaşım bunlar benim bacılarımdır; bunları bize ver" diye yalvarır. Henüz yüzbaşı cevap bile vermeden Demenanlı Mustafa (Güyildar) atılır ve "Bunlar bizim gelinlerimizdir, biz gelinlerimizi vermeyiz" der. Yüzbaşı, "Oğlum vermiyor işte, korkma bir şey olmayacak, ifade alıp bırakacağız" der.

Demenanlı kafile iki tarafta silahlı askerler Marçik'e doğru yol alırlar. Birazdan ağır makinelilerin sesi vadide yankılanır. Musa "Ablalarımı kırdılar" der. Herkes ağlamaya başlar. Ancak askerler o tarafa gitmelerine izin vermez.

Gerçekten de kafile ağır makineli ile kırılır. Marçik Düzünde yaşanan kırımda sadece 13 yaşındaki Emine kurtulur. Kırım emrini veren Yüzbaşı Şükrü Başaran bu nişanlı kıza gönlünü kaptırmıştır. Aileye "Kızınızı bana verin, size karışmam" demişse de aile kabul etmemiştir. Hem aileyi kırdırmış, hem de Emine'yi almıştır.

Gove'ye gelirler. Burada da kendilerine iftira atılır; "Demenanlılar'ın içinden gelmişler, bunlar da suçludur" dedikodusu yayılır. Kafilemiz korkudan Teşnik'e gelir. Burada askerler tekrar gelir ve onları toplayarak Mazgirt'e götürür. Burada da "Haydutturlar, onlar gerçekte Demenanlı'dır" dedikodusu yayılır. Gözaltına alınırlar ve artık öldürülecekleri saati beklemeye başlarlar. Sonunda onları çok iyi tanıyan Tahsildar Lütfü çıkagelir ve "Bunlar Hak'ın hesabını veren insanlardır, bunlar misafir alan insanlardır, ne Demenanlısı?" der ve derhal Kaymakamın yanına gider. Kaymakam'la görüşme sonrası bir kez daha ölümden kurtulurlar.

Dersim'de Vergi

Resmi söyleme göre Dersimliler'in "büyük suçlarından birisi" de "vergi vermemek"tir. Oysa bu tez de yanlıştır. Zira Dersim 1938 öncesi vergisini tam vermiş bir bölgedir. Hikâyemizdeki Tahsildar Lütfü, Mazgirt Kazası'na bağlı çalışan bir tahsildardır. Dersimliler'den toplanan vergi genellikle hayvandır. Sürü sahipliğine göre vergi oranları belirlenmektedir. Musa Kaya "Tahsildar köye geldiğinde insanlar hayvanlarını dağa veya ormana götürürlerdi, az sayılsın, vergi de az alınsın diye" diyor. O dönem toplanan vergiler son derece de ağırdır.

Dersim'de her yerde, 1935-1938 arası muntazaman vergi toplanmıştır. Bazı bölgelerde verginin türü hayvan değil, gümüş mecidiyedir. Vergi toplanan önemli bir bölge Kalan ve çevresidir. Bu bölgenin yetkilisi ise "Tahsildar Halis" isimli bir Çemişgezekli'dir. Bu kişinin kardeşi Yunus ise Ovacık Hükümet konağında çalışmaktadır. Tahsildar Halis, sonradan "isyan ettiği" söylenecek olan Mercan-Kalan bölgesinde 1937'de büyük miktarda vergi toplar. 19 gün süren vergi toplama işinin sonunda atının iki eyeri gümüş mecidiye ile dolar. Köy namına köyün ağasından para alır; karşılığında makbuz keser.

Yine Musa'nın hikâyesine dönüyoruz. Bir süre sonra köylerine dönmelerine izin verilir. "Sürgünlük yoktur" haberleri umut ve sevinçlerini çoğaltır. Ama bu arada hayvanlarına askerler el koymuşlardır. Askerlerin peşine Kutudere'ye giderler. Sait Çavuş adlı komutandan kendi davarlarını "parayla" geri alırlar. Dönüş yolunda başka bir askeri grup aniden yollarını keser. Namlular bir kere daha üzerlerine çevrilir. Ancak bu defa yanlarındaki "kâğıtları" askerlere uzatırlar ve ölüm tehlikesini bir kere daha atlatırlar.

Daha sonra ormanda yürüdükleri bir anda uzaktan ağır ağır yaklaşan bir uçak birden bomba atar. Musa can havliyle kendini dereye atar. İlk defa uçak ve bomba görmektedir. Bombanın bir parçası Rızaê Mıstıjin oğlu Zülfü'ye değer ve onu anında öldürür. Yetişkin ve çocuk sahibi olan Zülfü'yü hemen orada defnederler. Kafilemiz ilerlerken Saxşek'te bir kere daha uçaklar tarafından bombalanırlar. Şiddetle patlayan bombalar, burada Lazê İso Bolê Soy isimli Demenanlı'yı öldürür. Herkes şaşkınlık ve dehşet içinde ağlamaktadır. Cenazeye çevreden insanlar da gelir. Musa, bombaları atan "tara"yı[166], bir kadının, Sabiha Gökçen'in kullandığını henüz bilmemektedir.

Yüzbaşı Şükrü Başaran ve Emine ile Karşılaşma

Musa, ablası Elife'nin kızı Emine'nin kırımdan kurtulduğunu yıllar boyunca bilemez. Marçik Düzü'nde Emine'nin 2 kız, 3 erkek kardeşi ve ana-babası kurşunlanır. Bir erkek kardeşi '38'den evvel Pertek'e gittiğinden tesadüfen hayatta kalmıştır. Onu kurtaran Yüzbaşı Şükrü Başaran Vartinik'te Xıdo Pêez'in öldürülmesinde, Çukur ağalarının kurşuna dizilmesinde de görev yapar. Haydaran, Demenan, Nazımiye ve Pax'ta bulunur. Marçik Düzü'nde çaresizce ölümü bekleyen kafile içinde gördüğü Emine'yi çok beğenir, onunla evlenmeyi kafasına koyar. 1938 Harekâtı bitince yanına Emine'yi de alarak Urfa'ya döner ve ona nikâh kıyar.

Urfa'da evlendikten sonra, 1950'li yıllarda, karısı Emine'nin ricasıyla tabura gider, Dersimli arar ve Emine'nin yakınlarından haber almaya çalışır. Emine'nin "memleket özlemi" bir türlü bitmemiştir. Şükrü Başaran, bu hasreti biraz da olsa dindirmeye

[166] Uçak.

mecbur kalmıştır. Taburda "Tuncelili var mı?" diye soruştururken Mehmet Atan adlı Paga Ali'li bir askere rastlar, Emine ile akraba çıkan bu askeri bölüğüne alır. Mehmet Atan, Şükrü Başaran'ın verdiği izinle köye dönünce akrabalarına durumu bildirir. Sevinçli haberi alan Musa hemen Urfa'ya gider. Bir şubat günü, kardan kapanmış yolu açan askerlerin yardımı ile Urfa Postanesi'ne varır. Kendisine tarif edilen postaneye yakın evi bulur ve kapıyı çalar. İçeriden bir ses "Kim o?" diye sorar. Musa "Ezu!"[167] diye ses verince, Emine anında içeride ağlamaya başlar. Birbirine sarılıp saatlerce ağlaşırlar. On gün kalır, Harran'a gezmeye giderler. Uzun sohbetler ederler, '38'i ve katliamları bir de Şükrü Yüzbaşı'dan dinler. 30 yaşında harekâtta görevlendirilen Şükrü Yüzbaşı "Oğlum bize emir verildi, ne yapalım, biz de öldürdük" der. Musa, Şükrü Başaran ile sabahlara kadar tartışır. Emine, sık sık Musa'ya "Bunlarla tartışma, bunlar kendi kardeşlerini bile öldürürler" diye uyarmayı ihmal etmez.

Musa Kaya aradan geçen 70 küsur yıldan sonra, "ol felaket zamanlarını" anlattığı söyleşinin sonunda gözlerinde iki damla yaş olduğu halde "Biz sayısız kere ölümden kılpayı kurtulduk, ama suçsuz ablalarım sadece Demenanlılar'la evli diye öldürüldüler, onları kurtaramadık" diyor.

---

[167] Benim!

48
"YA HAQ! BU KURBAN SENİN MEDAĞINDIR!"

"1938 yılıydı. Üstümüzden uçaklar geçiyordu. Sanki bulunduğumuz yerde bizi görmüşlerdi. Köyün doğusundaki Gir tepesine bir miktar kâğıt attılar. O tarafa gidip kâğıtlardan birini aldım. Üzerinde hançer saplanmış bir yılan resmi vardı. Herhalde o günlerdeki olayları anlatıyordu. Yılan bizler, saplanan hançer ise devletti. Çok zor günlerdi. İnsanlar, yargısız ve sorgusuz öldürülüyorlardı. Asker görüldüğünde kurt sesleri ile herkes kaçıp saklanıyordu. Bazen geceleri ormana ve mağaralara gidiliyordu. Bir gün sabah oldu, askerler köye geldi. Bizleri urgan, ip, tel gibi malzemelerle biribirimize bağladılar. Hese Mevali'nin evinin arkasındaki çukurda topladılar. Pax Sırtı'nın kuzeyindeki tüm Alan aşiretini buraya toplamışlardı. Çukura hâkim olan tarlanın yanındaki tepeye makineli tüfekler kurulmuştu. Son kafile olarak Alo Kaymakam gile sıra gelmişti. Onlar harman savuruyorlardı. Askerler almaya gidince bağırıp çağırmaya başladı. Kafilenin başındaki komutan yukarı tarafta duruyordu. Düdük çaldı ve niye bağırdığını sordu. Askerlerden "Adak kurbanım var, bırakın keseyim, ondan sonra götürün" cevabını alınca kurbanı kesmesine izin verdi. Koçu harmana getirip kesti. Koçu keserken 'Ya Haq!

Nu medağê tuyo; ni ma qırrkenê; qırvanunê to kutıki wenê'[168] diyordu. O sırada Orhan Tepesi'nden bir boru sesi yükseldi. Böylece Ali Aşkınlar'ı da getirip kafileye dâhil ettiler. Komutan bu ailenin yanına gitti ve niçin bağırıp çağırdığını sordu. Ali Aşkın (Alo Kaymakam) 'Komutan, ben ve muhtarımız Ali Aydın 14 sene beraber askerlik yaptık. Paşalar at sırtında bizi Yemen'e gönderdiler. Gidip geldik, birçok arkadaşımız da yolda öldü. Buna karşılık siz bizi sorgulamadan öldürüyorsunuz. Bizim günahımız nedir? Onun için feryat ediyorum' dedi. Bu sırada iki süvari asker geldi. Atları tere boğulmuştu. Biri atından inip elindeki kâğıdı komutana verdi. Komutan genç ve düzgün biriydi. Kâğıdı okuyunca yüzüne renk geldi. Kafileye döndü 'Gözünüz aydın, vur emri durdurulmuştur' dedi. O sırada kafilede bir uğultu başladı. Herkes ağlıyordu. Böylece, kurşunlanarak öldürülmekten kurtulduk."

1938'li yıllarda en azından çocuk olan her Dersimli "38 katliamına" dair acı anılar taşır. Yukarıdaki anı ise Tunceli'de iki dönem belediye başkanlığı da yapan Süleyman Kırmızıtaş tarafından anlatılıyor. Ona ait "İnadına Dersim'de Yaşamak" kitabında naklediliyor. Henüz bir çocuk iken "feleğin çemberinden geçen" Süleyman Kırmızıtaş, '38'de bir oyun gibi yaşadığı olayları yıllar sonra işte böyle anlatır.

'38'in Çarpıtılması

Bugüne kadar özellikle '38 kırımında "resmen" görev almış bazı kişiler, bu tarihi mesele hakkında "anılarını" yazdılar. 12 Mart'ın Komutanı Muhsin Batur'un "utancından "yazamadığı anıları", İ.

---

[168] "Ya Allah! Bu kestiğim kurban senin medağındır; sana kurban kesiyorum, ama senin kurbanını köpekler yiyecek, bizi kıracaklar!"

Sabri Çağlayangil'in Seyit Rıza'nın idamı öncesi ve sonrası ile ilgili yazdıkları, Necip Fazıl Kısakürek'in "Son Din Mazlumları"nda yazdıkları biliniyor. Bu yazılanların tümü Dersim 1938'in yanlış veya eksik bir resmini sundular. S. Kırmızıtaş'ın kitabı ise derli toplu ve doğru bilgiler sunuyor.[169]

Bir edebiyat türü olarak uzun bir zamandır "anı yazarlığı" gündemde. Son yıllarda bu türe edebiyat dünyasında gittikçe daha fazla yer ayrılıyor. Günümüzde okullarda sözlü tarihten daha fazla yararlanılmakta ve konu milli müfredatlara bile girmiş durumda. Günümüzde, medya (ve reklâm) dünyasının desteği eşliğinde genellikle devlet, siyaset, askeriye, sosyete veya sanat dünyasından "önemli" insanlar anılarını yazıyor. Ancak bu kitaplarda toplumun geniş yığınlarını ve onların sorunlarını görmek mümkün olmuyor. S. Kırmızıtaş'ın kitabı, bu türdeki anı edebiyatına benzemiyor. Çocukluk yılları, hiçbir zaman unutamadığı sıtma hastalığı, İkinci Dünya Savaşı'nın kıtlık koşulları, Mareşal Fevzi Çakmak'ın söyledikleri, Pir Sultan Olayları[170] ve ayrıntılı olarak anlatılan diğer olaylar aslında "anı kitabı"ndan öte bir tarih kitabıyla karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor.

Yazar, bizi Dersim Alevilik'inin geleneksel kurumları olan Dedelik, Kıvralık, Pir-Rayverlik ile de tanıştırıyor. Yazarımız, kendi deneyimleri ışığında devlet görevlilerinin bölgeye yönelik izledikleri politikaları, düşmanlıkları ve mücadeleleri anlatıyor. Kitapta yerel bir tarih var: Dersim bölgesinin tarihi. Yazılı belgelerde asla göremeyeceğiniz ayrıntılar, arşivlere girmeyen konu-

---

[169] Süleyman Kırmızıtaş, *İnadına Dersim'de Yaşamak*, 1. Baskı, Öztepe Matbacılık, Ankara, 2006.

[170] 1969 yılında Tunceli merkezinde Pir Sultan Oyunu sergilenir. Oyun yasaklanarak kentte provokasyon yapılır. Polis halka ateş açar bir kişi ölür, yaralananlar olur, gözaltılar gerçekleşir. Bu hadise kastediliyor.

lar, kısacası duygularıyla birlikte ele alınan insanlar var. Bir tür "alternatif tarih" veya "gayri resmi tarih" kitabı var karşınızda.

Yazarın kitabında anlatılan hemen her olay, Dersim'e yönelik devlet politikalarının haksızlığını ve yanlışlığını ortaya koyuyor. Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Erdal İnönü, Kemal Burkay, Sinan Yerlikaya, Orhan Veli Yıldırım ve diğer siyasiler de Dersim ve yazarımız ile ilişkileri ölçüsünde kitaba konu olmuş. Kitapta 12 Mart döneminde işkence ve baskılarıyla ün salan ve İbrahim Kaypakkaya ve Ali Haydar Yıldız'a Vartinik'te operasyon yapan Fehmi Altınbilek'e de yer ayrılmış. Onun "Yasak kitap var!" diyerek insanları gözaltına aldırması; köylüleri bezdiren operasyonları kitaba konu olmuş. Fehmi Altınbilek'in karakola çektiği 4 yaşındaki çocuğun külotlarını aşağıya indirerek "Vay gavurun dölü, bu da sünnet olmuş!" demesi, o anı kendi gözleriyle gören yazarın unutamadığı olaylar arasında.

Yazarın kitabı sadece Dersim'i ve özellikle 1938 katliamını berrak şekilde ortaya koymakla yetinmiyor; resmi tarihin iddialarına da itiraz ediyor. Dersim'i bir "asayişsizlik bölgesi", "suç yatağı" veya "isyan coğrafyası" olarak gören ve gösteren resmi tarihin iddialarına "içeriden" itiraz ediyor.

49
ŞORDA'DA AKTOPRAK'TA YATANLAR

1938 yılının yaz ayı; Dersim'in en eski yerleşim yerlerinden birinde, Mazgirt'e bağlı Dırvan Köyü'nde her zamanki günlerden biri başlıyor. Ancak kimse başlayan günün hayırlı olmayacağını henüz bilmiyor. Köyümüzün önemli bir özelliği "okumuşlar"ın çokluğudur.

"Sen Devletsin, Bir Sigaran Yok, Bizde Silah Ne Arar?"

Uzaktan tozu dumana katarak gelenler süvarilerdir. Şadili aşiret reisi Hesê Mike henüz 12 yaşında bir çocuk olan İmam'ın (Gürgöz) dedesidir. Süvariler otururlar, Hesê Mike onları ağırlar, komutan kısa keser: "Elinizdeki silahları teslim edeceksiniz!" Hesê Mike askeri komutandan bir "cigara" ister. Komutan "Yok, ben senden isteyecektim" der. Hesê Mike ona "Sen devletsin, bir sigaran yok, bizde silah ne arar?" diye çıkışır. Bunun üzerine, silah istemeyi bırakırlar; o gün orada hiç kimse gözaltına alınmaz; serbest kalırlar. İmam bu konuşmaları, aradan geçen uzun yıllara rağmen unutamaz.

Ama süvarilerin yanındaki Kirzililer o kadar şanslı değildir. Silah vermedikleri için gözaltına alınmışlardır. Yeni bir emir gelir Mazgirt'ten: 4 Ağustos 1938 günü, süvarilerin aldığı Kirzililer, Dırvan'dan Zülfü (Gürgöz), Mevali (Aslan), Zülfü (Yeşiltepe),

Mestan'dan Zülfü (Doğan), Süleyman (Gedik), Akkilise'den Abdullah (Kelekçi), Canik'ten Düzgün (Karagöz), Şilt'ten Süleyman (Aslan) Zülfü (Yanmaz), Şükrü (Vural), Efendi (Zaim), Hıdır (Boza), Muhundu'dan Kali (İlaslan), Hüseyin (Çakmak), Salih (Turan) ve adı bilinmeyen 12 kişi daha alınarak Mazgirt'in Şorda Köyü'nün karşısındaki "Aktoprak Deresi"nde öldürülür. Kurşuna dizilmelerinin sebebini bilen hiç kimse yoktur. Köyün ileri gelenleri arasında dahi yer almayan ve çoğu yoksul insanlardan oluşan bu kişiler hakkında hiçbir suçlama da yoktur.

Ölüleri Defnetmek Yasak

Aktoprak'ta kurşuna dizilenlerin yakınları gidip cenazelerini alamaz. Dereye gitmek yasaklanır. Deredeki cesetler bir süre sonra kokar ve vahşi hayvanlara yem olur. Daha sonra, yıllar geçtikten sonra emir gelir: "Herkes gidip cenazesini alabilir!" 1940 yılıdır ve ölülerden "arta kalanları" almak üzere yola çıkanlar arasında İmam da vardır. Amcası Zülfü ve dayısı Mevali için Şorda'ya gidecektir. Dırvanlılar, Şiltliler, Mestanlılar, Muhundululer hep birlikte Şorda'nın yolunu tutarlar. Herkes cenazesini alır, kefenler ve bulunduğu yere gömer. Cenazelerin köylerine getirilmesine izin yoktur. Şorda'da kurşunlananlar yine Şorda'da kalır.

Şorda'da öldürülen mazlumların bugün bir mezarı bile yoktur. Birisi hariç: Mevali'nin küçük oğlu Ali Dursun, Mazgirt kaymakamına 66 yıl sonra başvurur. Babasının kemiklerini çıkarır, köyü Kızılcık'a götürür, ilk kez yıkar ve defneder. Mevali, Şorda'da değil, kendi köyünde, tanıdıklarının yanında yatıyor.

50
XOZMEREK'TE DEMENANLILAR'A FERMAN

1938, Demenanlılar için ferman yılıdır. Yazın gelen askerin Batı Dersim'de belki de ilk hedefi Demenanlılar'ın "kökünü kazmak" olur. Xozmerek, Demenanlılar'ın önemli bir yerleşim yeridir.

Çê Hesenê Ağaê Demenu ailesi, aşiretin önde gelenlerindendir. Uşên Ağa aşiretin belli başlı adamlarındandır. Onun kızı Xacere (Altuntaş) henüz kundakta bir bebektir. Demenanlılar, başlarına geleceklerden habersiz köylerinde yaşamaktadırlar.

Dedesinin gelen askere misafirperver davrandığı, "kemane" bile çaldığı anlatılır. Geceleri Hayme'de yatan dedesi, Harçik'te çadır kuran askerlere yemek verir. Bir yaz gecesi, Hayme'de yatarken ansızın askerler Hayme'yi onunla birlikte yakar. İlk şoku ve dehşeti böyle yaşarlar.

Xozmerek'te silahsız, savunmasız ve olaylarla hiçbir ilgisi olmayan yüzlerce erkek sıcak bir Temmuz günü gelen bir emirle gözaltına alınır. Herkesin elleri bağlanır. Xozmerek'in önündeki Saar Düzü'ne getirilirler. Elleri bağlı erkekler sıralı olarak getirildikleri bu düzlükte verilen emirle otururlar. Tam karşılarında ağır makineli kuruludur. Artık herkes kırılacaklarını anlar. Xacere'nin babası Uşên Ağa önünde oturan kişiye "Ellerimi gevşet, ben kendimi suya atayım" der. O "Kurtulamazsın" diye cevap verir. Tam o sırada ağır makineli çalışmaya başlar. Öndekinin beyni yüzüne yüzüne yapışır. Koşar ve hemen kendini Har-

çik Suyu'na atar. Asker hemen gelir ve suda üstüne sıkar. Bacağına kurşunu yer, ama dişini sıkar ve üzümlerin altına saklanır. Bir süre sonra suyun altından yüzer ve askerlerden uzak bir yerde kıyıya çıkar. Belindeki kuşakla bacağını sarar.

Uşên Ağa Birmu'ya gider. Dönem kötüdür; Demenanlılar için "vur emri" verilmiştir. Orada kendisini ihbar etmeyecek biri vardır. Murtê Dewreş'in evine giden Uşên Ağa'yı hemen bir mağaraya götürürler ve tedavisini bu mağarada yaparlar.

Xozmerek'te kalan kadın ve çocuklar ise Mazgirt'te toplanır. Mazgirt'te başka bir düzlükte, bu kez kadın ve çocuklar başka bir ağır makinalının karşısındadır. Hepsi Demenanlıdır ve artık sonları gelmiş gibidir. Xacere, annesi Fidan, kardeşleri Kibar ve Haydar kırılacak kafile içindedir. Tüm aile, babaları Uşên Ağa'nın Saar Düzü'nde öldüğünü duymuştur.

Komutan sinirli bir şekilde askerlerin, kadınların ve çocukların önünde bir o yana, bir bu yana gidip gelir. Ağzında içmeyip sanki çiğnediği bir sigara asılıdır. Birden elleriyle Fidan'ı gösterir ve "Bu kadına sorun ağır makineliden hiç korkmuyor mu?" der. Çevirilen soruya, kucağında Xacere varken Fidan, "Bizi zaten öldürecekler, niye korkayım" diye cevap verir. Fidan'ın cesareti mi, öldürme emrinin vahşeti mi, kadın ve çocukları infaz etme lanet görevi mi bilinmez; komutan çok gergindir. Herkes ölümü beklerken birden bir süvari çıkar gelir. Asker attan iner ve bir yazı verir. Komutan yazıyı okuduktan sonra, "Ferman kaldırılmıştır, serbestsiniz" deyince tüm kafile ağlaşarak ayaklarına kapanır. Ağlayanlar, bayılanlar, dua edenler ve gökyüzüne ellerini açanlar birbirine karışır.

Fidan küçük kızı Xacere'yi bir kilime sarar. Demenanlılar köylerine dönemez; resmi izin verilmemiştir. Ölümden kurtulurlar ama sürgüne gideceklerdir. Atlarla Elazığ'a götürülürler.

Bir meydanda bulunan hamamda herkesin saçları sıfıra vurulur. Annesi çocuklarına "Bizi erkek gibi yaptılar" der ve güler. Bu sırada babaları Uşên Ağa'da teslim olmuş ve Elazığ'a getirilmiştir. Aile burada birleşir. Babalarının yaralı kurtulması "ikinci bayram"larıdır.

Bu arada aileden ayrı düşen Mustafa (Altun) dağlarda kalmıştır. Katliama karşı direnenlerle birlikte dağlarda saklanır. Derê Laç'ta tüfek çatar. Üç yıl sonra af çıkınca teslim olur. O da güvenebileceği tek yer olarak gördüğü Birmu'ya gider, dayılarının yanına.

Uzun ve korkularla dolu bir tren yolculuğu sonunda Alaşehir'in Toygar Köyü'ne atılırlar. Bir yıl köyde kaldıktan sonra Alaşehir'e gelirler. Burada babaları "ara işler" yapar ve yarı aç, yarı tok yaşamaya başlarlar. Pamukta, üzüm işlerinde çalışırlar. Sürgünde Türkçe'yi öğrenirler, ev içinde bile Türkçe konuşurlar.

15 günlük bir bebekken katliamdan kurtulan ve sürgüne giden Xacere, 13 yıl sonra çıkan af ile ailesiyle beraber Xozmerek'e döner. Köyleri yakılıp yıkılmıştır. Bir yıl içinde evlerini yapıp yerleşirler. 14 yaşında evlenir ve ilk çocuğunu doğurur. Çocuğun adı, 1938'in o "cesur ninesi"nin adıdır: Fidan.

51
SEYİD RIZA VE DERSİM LİDERLERİ'NE AĞIT

1862 yılında Dersim'de dünyaya gelen Seyid Rıza hiç kuşkusuz ki Dersim tarihinin en ilginç ve önemli kişiliklerinden biridir.

Ermeniler'i Koruyan Lider

Seyid Rıza, Abbasanlılar'ın "Qeri Sıleman Ocağı"na bağlı bir ailedendir. Bu ocak Abbasanlılar'ın ana ocağı olup, Tujik Dağı'na bakar. İlk eğitimini Qeri Sıleman Ocağı'nda gören Seyid Rıza, akıllılığı sayesinde önce ailesinin, daha sonra aşiretinin lideri olacaktır.

Sözü geçen bir aşiret önde geleni olduğunda "Ermeni Katliamı" başlar. Genelde Dersimliler özelde ise Seyid Rıza Ermeniler'e kol kanat gerer. Hiç kimsenin gönlü bu kardeş halkın kırılmasından yana değildir. Seyid Rıza ve Dersimliler katliama suç ortağı olmaz. Veteriner Nuri Dersimi'nin anılarında yazdığına göre Seyit Rıza "binlerce mazlum Ermeni ailesini" kurtarır.

Ruslar'ın işgali dönemi gelip çattığında Seyid Rıza'yı "Batı Dersim Milis Kuvvetleri Komutanı" olarak görürüz. Dersimliler, Rus işgaline karşı Osmanlı hükümeti ile anlaşırlar. En az beş yüz yıldır topraklarını ve özerkliklerini tutkuyla koruyan Dersimliler "savunma savaşı"na girerler.

Osmanlı idaresinden aldıkları silah ve mühimmatla Ruslar'a karşı durma karşılığında Dersimliler'e "bağımsız çatışma hakkı" tanınır. Böylece Rus işgal güçlerine karşı savaşta Osmanlı ordusunun emrine girmezler. Ruslar çekildikten sonra, tüm aşiretlere Osmanlı idaresinden madalya ve hediyeler verilir.

Seyit Rıza ise ayrıca ödüllendirilerek Erzincan'da "İl İdaresi Üyeliği"ne atanır. Bir süre maaşa bağlanır. Nitekim dönemin Erzincan valilerinden Sabit Bey yazdığı bir mektupta -Seyit Rıza ile ilgili olarak- "Şimdiye kadar bize din ve namusuyla hizmet etti" der.[171]

Kanlı Koçgiri Katliamı başlayınca Ankara'ya tavır alan Seyit Rıza, Koçgiri'den Dersim'e sığınan Alişer, Alişan beyleri ve taraftarlarını himayesine alır. Bu, Ankara ile ilişkilerini gerer.

Cumhuriyet'in ilânı ise özelde Seyid Rıza'yı genelde Dersim Kızılbaşlar'ını rahatlatır. Osmanlı'nın yüzyıllardır devam eden Kızılbaşlar'a yönelik katliamlarının biteceği beklentisi ve umudu halkın geneline egemen duygudur.

Seyit Rıza bu dönemde yavaş yavaş Dersim'deki olayların ve asayişsizliğin sorumlusu gösterilerek hedef haline getirilir. Raporlarda, hükümete çekilen ihbar dilekçelerinde ismi en başta sayılan kişidir. Bu durumun meydana gelmesinde Ermeni ve Koçgiri Katliamı'nın etkisi elbette vardır.

Seyit Rıza Sin'i Yakıyor

Seyit Rıza'nın oğlu Bava 1930 başlarında Hozat'a önemli bir devlet yetkilisi ile görüşmeye gider. Dönüşte bir Hızır Orucu günü kurulan pusuda Sin Köyü'nde Rayvero Qop'un teşvikiyle

---

[171] İbrahim Bahadır, *Cumhuriyet'in Kuruluş Sürecinde Atatürk ve Aleviler*, Kalan Yayınları, Ankara, 2002.

Satoğlu ailesinin bir ferdi tarafından öldürülür. Bu olay, Weliyê Uşênê Yimam tarafından okunan ünlü bir ağıtta şöyle anlatılır:

"De vaji vaji Bavayê ho ser vaji
Bavayê mı şiyo Xozato vêsaiye
Mı va 'Bava sono Xozat dire roji ceno Pilênia Kırmanciye'
Bavaê mı Xozat ra amo Şina vêsaiye
Bêbextê Dersim ve dewleta Tırku ra hora kerde raji"[172]

Cinayetten sonra Seyid Rıza Sin Köyü'ne saldırır. Mezar taşlarını bile kıran Seyid Rıza ve aşiret üyeleri tüm Sin'i yakar ve yıkar. Bava'nın öcünü tüm aşiretten alır ve olgun bir tavır göstermez. Seyid Rıza, Daimi Cengiz'in aktardığına göre Dersim'in ünlü şairi Sey Qaji'den "oğlu Bava için ağıt yakmasını" ister. Ancak Sey Qaji kabul etmez: "Sen Sin'i yaktın, ben senin acına rağmen oğluna ağıt yakamam" der. Sin'i yaktığı için ona tepki gösterenlerden birisi de Kureyşanlı Uşênê Seyid'dir.[173]

Aşiretlerarası çelişki ve çatışmalarda umumiyetle sert davranan Seyid Rıza bu yönüyle iyi bir tutum göstermez. Hatta derler ki "Seyid Rıza-Satoğlu çatışması, Dersim'de insanın ikrarıyla çatışmasının tek örneğidir."

Resmi tarihin sunduğu gibi "asker kanı dökmede acımasız" değildir. 1936 yazında davet edildiği Zeranik Kaymakamlığı'nda tuzağa düşürülür. Yanındaki 200 kişilik koruma gücü, tek asker vurmadan çemberi yarıp kurtulurlar; ama oğlu Şıh Hasan esir alınır. Munzur Dağı eteklerine çekilen

---

[172] "Söyleyeyim söyleyeyim Bava'm üzerine söyleyeyim/Ben diyorum 'Bava gidip bir iki günlüğüne de olsa Hozat'ta Kırmanciye'nin liderliğini alır'/Bava yanasıca Şin'e dönmüş/Dersimli hainlerle Türk Hükümetini razı etmiş", *Bavaya Ağıt*'tan.

[173] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Daimi Cengiz, *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji (1860-1936)*, 1. Baskı, Horasan Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.43-44.

silahşörler çatışarak Şıh Hasan'ı kurtarmak ister. "Hayır, askerin ölmesini istemiyorum" deyip reddeder. Şıh Hasan bir süre sonra Elazığ'dan serbest bırakılır.

Dersim Askeri Komutanı, Tunceli Valisi ve Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan'ın tüm telkinlerine rağmen Dersim'den çıkmayı reddeden Seyid Rıza hedef olur.

1936 sonbaharında Sin Köyü'ne yakın Viyale'deki evi bombalanan Seyid Rıza'nın oğlu Resik Hüseyin bacağından yaralanır. (Bacağındaki yara iyileşen Resik Hüseyin daha sonra Elazığ'da babası ile asılacaktır) Kış bastırınca Munzur'un karşısına geçen Seyid Rıza ve ailesi o kış Tujik Baba'da kalırlar.

Halvoriye'de Direniş Yemini

İlkbaharda, askeri hareketlilik ve operasyonlar nedeniyle tüm aşiretler adeta kaynamaktadır. Halvori Gözeleri'nde Mart ayı içinde yapılan toplantıya katılan Seyid Rıza, Seyit Hüseyin, Cebrail, Kamer, Fındık ağalar "Eğer hükümet kötü niyetli yaklaşımda olursa nefsi müdafaa hakkımız vardır" görüşüne varırlar ve Munzur'a taş atarlar. Herkesin eline aldığı taş elden ele alınır ve sonunda Kutsal Munzur Suyu'na atılarak yemin verilir. Dersim Kızılbaşları bu eylemi "Kemere erzenê jü gole"[174] diye anlatırlar.

Ancak Hükümet toplantıdan haberdardır. Katılanlar tek tek tutuklanır ve Elazığ'a getirilir. Seyid Rıza ise süren bombardıman nedeniyle "Halkın daha fazla zarar görmemesi" için talibi Asuranlı Cansalê Bavu aracılığıyla Erzincan valisinden

[174] Kutsal Munzur Suyu'na taş atılarak yemin edilmesi. Halvoriye'deki toplantıda bu şekilde yemin edilmiştir.

gelen mektuba inanır ve görüşmelerde bulunmak üzere Erzincan'a gider.

10 Eylül 1937'de Erzincan Valisi Fahri Özen'in bahsettiği heyet ile buluşmaya giderken Munzur Dağları'nın kuzey yakasını Erzincan'a bağlayan Ali Çavuş Köprüsü'nde tutuklanır. Vali ve heyet olayının bir tuzak olduğu gerçeğiyle yüzyüze gelir.

Elazığ'da 2884 sayılı Tunceli Kanunu ile kurulan Özel Mahkeme'de yargılanarak iki aylık süren formalite bir kovuşturmanın ardından Uşene Seyid, Aliye Mırze Sili, Cıvrail Ağa, Hesen Ağa, Fındık Ağa, Resik Hüseyin ve Hesene İvraime Qıji ile birlikte idam cezasına çarptırılır.

Yargılandıkları mahkemede tercümanları da avukatları da yoktur. Türkçe bilmeyenler çoğunlukta için suçlamaları anlayamazlar. 2884 sayılı yasayla kurulan özel mahkemede iddianamenin tebliği yasak olduğundan haklarındaki suçlamaları dahi öğrenemezler. Kendilerine savunma için sadece 2 gün süre verilir. İdam cezası General Abdullah Alpdoğan'ın onayı ile kararın okunduğu günün gecesinde şafağa karşı infaz edilir. İdam cezasına itiraz hakları 1924 Anayasası'nda var olduğu halde Tunceli Kanunu bu hakkın kullanılmasına da imkân tanımaz.

Yargılama sürecine ağır siyasi müdahaleler olur. Ankara'dan "İnfazların hızlandırılması" için resmen görevlendirilen İhsan Sabri Çağlayangil, bu mahkemenin niteliğini, yargılamayı, siyasi nitelikteki müdahalelerini, mevcut hukuk kırıntılarının dahi askıya alınması sürecini -dürüst şekilde- kendi "anıları"nda ortaya koyar.[175]

---

[175] İsmet Bozdağ, *Kürt İsyanları*, 1. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 99-104.

Rivayetlere göre Fındıq ağa asılırken ip iki defa kopar, ancak yine de infaz edilir. O zamanki geleneğe göre idam sırasında ipin iki defa kopması infaza son verilmesi için yeterlidir. Ancak bu gelenek de uygulanmaz. Dersimliler burada idam edilenleri hiçbir zaman unutmaz. Onlara yakılan bir ağıt şöyledir:

"Hewa Rejiunê Dêrsim"
"Rejiyê Dersim dê are, berdê mazra Elajij
Ma ra tek u duwara gurete dê
Qurmıs kerdê dar u darağaci
Meyitunê ma, ma nêdanê
Vanê vesnê kerdê ğezalê serê sojê
Xêfê mı biêro Pilenia Seyd Rızay
Baqılenia Uşênê Seyd
Xêfê mı biêro Resiko Laji
Sairenia Hesenê İvraime Qıji
Xêfê mı biêro sefkanênia Fındıq Ağay
Cengo tepero Cevrailê Qeji
Xêfê mı biêro nundaene Qemer Ağaê Bileji.[176]"

Dersim'in öteki liderleri de mahkeme sonunda ağır hapis cezaları alırlar. Tam olarak kaç kişinin ne cezalar aldığını bilemiyoruz. Ancak bir kısmı bilinmektedir. Örnek olsun, Haydaranlı Qamer Ağa, Demenanlı Chıvê Khêj (Cıvrail Ağa), Yusufhanlı Qamer Ağa ve Haydaranlı Hemedê Wusen ve Haydaranlı Hemedê Alixan'a müebbet hapis cezası verilmiştir. Bazı kaynak-

[176] "Dersim'in has adamlarını toplayıp götürdüler Elazığ'a/İftirayla tuzak kurdular bize/Kuruldu darağaçları/Cenazelerimizi vermezler/Yaktılar kızgın sac üstünde, kömürleşmiş hamur gibi/Yanarım Seyit Rıza'nın büyüklüğüne/Seyit Hüseyin'in zekâsına/Yanarım oğlu Resik'e/Küçük İbrahim'in Hasan'ının şairliğine/Yanarım Fındık Ağa'nın atıcılığına/ Cebrailê Qej'in savaşçılığına/Yanarım Bilejli Kamer Ağa'nın cömertliğine", *Dersim Liderlerine Ağıt*'tan.

lar verilen cezanın 30 yıl hapis olduğunu belirtir. Birincisi İzmir hapishanesi, ikincisi Bergama hapishanesi, üçüncüsü Bolu hapishanesinde yatmakta iken ölür.[177] Mezar yerleri hâlâ bilinmiyor. Oysa üçü de devlete teslim olmuş kişilerdir. Dördüncüsü Savaştepe'de ve nihayet sonuncusu da cezası bittikten sonra döndüğü ve ancak birkaç ay yaşayabildiği Turuşmek'e bağlı Pulê Çayıre de ölür.[178]

"Beni Oğlumdan Önce Asın!"

Seyid Rıza yaşı 80'lere yakın olduğu halde kendisinden çok küçük olan Muxundu'lu Seyit Hüseyin'in şahitliğiyle yaşı küçültülerek idam edilir.

Muxundu'lu Seyit Hüseyin, General Abdullah Alpdoğan'ın Dersim bölgesinde çok önemli bir işbirlikçisidir. 1937 yılında Gahınut Köprüsü aşiretler tarafından yakıldığı tarihte Alpdoğan adına aşiretlerle görüşme yapan kişidir. Seyit Rıza aleyhine Elazığ Mahkemesi'nde şahitlik yaptıktan sonra "Şahitlik yapmasaydım, beni de öldürürlerdi" diye konuşacaktır.[179]

Tıpkı İzmir ve Bergama'da ölenler gibi, Elazığ'da 15 Kasım 1937 şafağında idam edilenlerin mezar yerleri de bilinmiyor. Aradan geçen zamana karşın resmi makamlar cenazelerin ailelere teslim edilmesi taleplerini kabul etmiyor.

Oğluyla birlikte idamına dönemin askeri komutanı ve daha sonrasının Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'dan aldıkları "Tedip

---

[177] Hüseyin Çağlayan, *38 ra Jü Pelge*, 1. Baskı, Tij Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.296.

[178] Mehmet Gülmez, *Dersim'den Darağacına Seyid Rıza*, 1. Baskı, Tij Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 215.

[179] Süleyman Kırımızıtaş, *İnadına Dersim'de Yaşamak*, 1. Baskı, Öztepe Matbacılık, Ankara, 2006, s. 99.

ve Tenkil Harekâtından Muaf Tutulduklarına Dair Berat" dahi engel olmaz. İdamında son arzusu "Beni oğlum Resik Hüseyin'den önce asın" olur. Ama kabul edilmez; büyük oğlu Baba'dan sonra daha büyük bir acıyı küçük oğlu Resik Hüseyin'in asılışını seyrederek yaşar. Ama yine de idam sehpasına yürürken çok cesurdur. "Meydan doluymuşçasına" bağırır:

"Evladê Kervelayme, ayvo, zılmo, cinayeto!"[180]

[180] Kerbela'nın çocuklarıyız, ayıptır, zulümdür, cinayettir!

52
XÊÇ'TE YANGIN, HOPIKE'DE KURŞUN

1938 yılının yazının başı, ekin zamanı, Xozat bölgesinde Zımeq Köyü'nde gün başlıyor. Asker her tarafı sarmış ve köy uyanıyor. Erkekler bir yana, kadınlar ve çocuklar bir yana seçiliyor. Kadın ve çocuklar, etraflarında askerler Pırkani'den Nişange'ye doğru yürüyorlar, erkekler ise Koê Sıpe'ye tırmanıyorlar.

Vardıkları yerde kadın ve masum çocuklar dehşet ve korku dolu gözlerle tam karşılarına kurulmuş ağır makineliyi ve makine başındaki gencecik askeri gözlemeye başlarlar. Herkes birbirine daha fazla sarılır, ağlamalar, dualar ve feryatlar başlar. Abbasanlılar'ın kadın ve çocukları burada kırılacaktır. Daha sonra Şıx Memedliler'in başına gelecek olan da budur.

Kafile içinde bekleyen çocuklar –sıcak altında- ağlamakta ve su istemektedir. Askerlerden bir ikisi matarasını atıyor. Çocuklar mataraları kapıyor ve kafaya dikiyor. Komutan koşuyor ve matara atan askerleri dayaktan geçiriyor.

Askeri birliğin başındaki Yüzbaşı "Muhbir Süleyman"a "Süleyman, ağalar kimlerdir?" diye sertçe sorar. O "Hepsi bir taxımdır, ağadır" der. Komutan "Günahı sana!" der. Oysa yüzbaşının elinde liste vardır, herkes hakkında zaten bilgileri vardır. Bizzat kendisi ilk kurşunu "Muhbir Süleyman"a sıkar ve ilk onu öldürür. Sonra aniden ağır makineli çalışmaya başlar; insanlar kendi-

lerini yerlere atarlar, ancak üzerlerine pek kurşun gelmediğini anlarlar. Bir genç askerin, elleri, kolları bağlı kadın, çoluk çocuğun kınlmasına vicdanı razı değildir, parmakları tetiğe gitmemiştir. Bu ilk atışta vurulan pek az olur. İnsanlar elleri bağlı olduğu halde her yöne doğru kaçmaya çalışırlar. Komutan koşarak gelir ve makinelinin başındaki askere bir tekme atar, "Vay anam!" diye bağıran asker yere devrilir. Makineli tüfeğin başına geçen komutan bizzat ateş açmaya başlar. Henüz on yaşında bir çocuk olan Hıdır'ın üvey annesi bir eliyle kardeşini altına alır, öteki elini ise Hıdır'a atarak çekmek ister, ama başaramaz. Hıdır buna rağmen kendisini üvey annesinin arkasına atar.

Ağır makineliler çalışınca herkes bir tarafa kendisini atıyor. Süngüleme başlıyor. Bir çocuk, Tornê Xıdê Poli çok süngüleniyor. Çocuktan fışkıran kan, Aslı'nın (Güneş) üstüne sıçrıyor. Aslı'nın bir halası "iki canlı"dır, süngü karnındaki bebeğe batar. Ne halası, ne de karnındaki bebek ölür. Anne karnındaki bebek henüz dünyaya gelmeden süngü yarası alır. '38'in katliamla dolu o yazından birkaç ay sonra doğacak olan bu bebeğe "Eze" adı verilecek, Eze büyüyecek, evlenecek, çoluk çocuğa karışacak ve 2000'li yıllara kadar yaşayacaktır. Ölülerin altında kalarak sağ kalabilen Aslı Güneş ise hâlâ yaşıyor.

Sare (Güler) ise aynı kafilenin içinde oyun oynayan bir çocuktur. Çê İsmailê Unci ailesindendir. Makineli tüfek henüz çalışmadan birkaç saniye evvel annesi ablasına "Al bunu altına at" der. Bu sırada muhtar "Muhbir Süleyman" kurşunlanır. 5 yaşında bir kız çocuğu olan Sare yıllar sonra o anı hatırlarken "Nedense ben güldüm, 'Niye vuruyorlar' dedim muhtarı kendi kendime" diyor. Ağır makineli "ğırr", "ğırr" diye öter. Kurşun ablasının omzundan girip sırtından çıkar. Ablası, annesine "Dae çiye

gına mı"[181] diyerek sessizce inlemeye başlar. Anne, kurşun yağmuru altında inleyen kızına kapanır ve hareketsiz kalır. Sare bir an sonra kendine gelir gelmez herkesin ağlayarak kaçtığını görür. O da kaçmaya başlar, abisi Keko hemen önünde koşmaktadır. Abisine yetişemez. O gözden kaybolur. Sare çaresiz geri döner. Cesetler tarlasına geldiğinde annesinin hâlâ yerde yattığını, ablasının ise üstünde kan bulunduğunu görür. Annesinin "uyuduğunu" düşünür. Ablasına "Annemi kaldır!" der, o "Anne uyuyor, sen git burdan" diye cevap verir. Sonra nasıl olduysa köylüsü Zeyna Bese adlı kadın kendisine yardım eder. Zımeğ'in üstüne gelirler. Xêçliler'in yakıldığını, Hopıke'de kırılanların ise -gaz kalmadığı için- kurşunla öldürüldüklerini sonradan öğreneceklerdir. Burada bir kadın yüksek seslerle ağlayıp bağırıyor: "Cüamerdi qırr kerde!", "Cüamerdi qırr kerde!".[182]

Bebeğini Dereye Atan Kadın ve Kocası

Bir süre yürüyüşten sonra Dalıke'ye gelirler. Ağabeyi de sonra oraya gelir. Bir mağaraya girerler ve bir hafta burada kalırlar. Sare, hep ağlamakta ve "Annemi istiyorum" diye bağırmaktadır. Babası da mağaraya gelir ve kızını kucağına alarak öper, dereye götürür ve elini yüzünü yıkar. Burada biraz soluk alıp dinlenirler. Dere kenarında baba kız öylece dururken aniden bir kadın geliyor ve kucağındaki bebeği dereye atıyor. Baba ve kız dehşetle bu sahneyi izlerken, kadının eşi koşarak yetişiyor ve dereye girip bebeği sudan çıkarmaya çalışıyor. Çok geç, derenin serin dalgaları bebeği çoktan yutmuştur. Adam, "Benim çocuğumu boğ-

[181] Anne bana bir şey değdi.

[182] Erkekleri kırdılar! Erkekleri kırdılar!

dun, defol, seni görmeyeyim" diye kızıyor, kadın "Ağlaması durmuyordu, ben artık dayanamadım" diyor.

Henüz kucakta ağlaşan bu masum yavrunun -bizzat annesi tarafından- dereye atılarak öldürülmesi korkunçtur. Sare ve babası da –tıpkı bebeğin annesi ve babası gibi- dehşete kapılıyor. Kadın, tüm köyü ve çevresini sarmış olan askerlerin sonunda bebeğin çığlıklarını duyacaklarını ve "yerlerini tespit edeceklerini" düşünüyor, korkuyor, bebeği bu nedenle atıyor. Tıpkı bebeklerini kendi elleriyle boğan diğer pek çok kadının yaptığına benzer bir davranış sergiliyor. Kendi bebeğini öldürmesinde esasen "topluluğu korumaya" dönük bir kaygı var. Kaldı ki pek çok yerde erkekler, anneye "Domonê ho bıkıse!"[183] diyerek baskı yapmışlardır. Adam ise eşini suçluyor. Askerlerin etrafı kuşattığı o "ölüm günü"nde dahi kadını ayıplıyor, onu kovuyor, görmek istemediğini söylüyor. Oysa Dersimliler, eline silah alıp dağlarda "milislik yapan", "para karşılığı askeriyeye kelle taşıyan" aşiret üyesi erkekleri bile –umumiyetle- dışlamıyor. "Devlet baskısı ile milislik yaptıklarına" inanıyorlar ve en azından insani ilişkilerini kesmiyorlar. Zımeq Köyü'nde, 1938'in o kıyım gününde, Dalıke'de, o serin derenin kıyısında yaşanan bu olayda, adam, üstelik "toplu öldürülme" baskısı altında kendi bebeğini kendi elleriyle suya atmanın derin acısını yaşayan kadına -eşine- nedense hiç acımıyor ve onu kolaylıkla dışlıyor.

Sare'ye babası bakar, abisi Keko ceset dağları içinde "uyuyan" annesini -yakılan evlerinden çıkardığı bir yorgana- sarar ve toprağa gömer. Bu sırada bir kadının cesetlerin içinden para ve altın topladığını görürler. Ablasının eşi ise gelip karısını almaz. Babası, ablasına da bakar, onu bir süre sonra iyileştirir. Birkaç

[183] Çocuğunu öldür!

hafta sonra eniştesi gelir, ablasını alır ve birlikte götürür. Babası ölülerin üstündeki bezleri toplar, içine ot doldurur, çocuklarını yatırır. Daha sonra yakın bir köyden iki yorgan satın alır, çocuklar yorganda daha rahat uyumaya başlar. Bu sırada köpekler, "ceset dağları" içine dalar, tüm cesetleri parçalar, yer.

O gün makineli tüfekten hızla kaçan Küçük Hıdır ise bundan sonra sekiz erkek dördü kız olmak üzere on iki kişinin içinde köye doğru koştuklarını hayal meyal hatırlıyor. Arkalarından yoğun ateş açılıyor, korka ağlaya kaçıyorlar. Önce üç kişi kaldıklarını anlarlar; daha sonra ise "Gilor" adlı bir Ermeni çocuk ile birlikte koştuklarını fark eder, iki kişi kalmışlardır. Kan ter içinde girdikleri derenin içi asker ile doludur; askerler onları fark eder etmez namluları üzerlerine çevirir. Ancak komutanları gelenlerin çocuk olduğunu görünce emir verir; karışmazlar. Bu sırada komutanın mendiliyle gözlerinden akan yaşı sildiğini görürler. Derede köye doğru ilerlemeye başlarlar; bir kere daha asker ile karşılaşırlar; at üzerinde arkalarından gelen aynı komutan bir kere daha emir verir; bir kere daha ölümden kılpayı kurtulurlar. Böylece birgün içinde ölümle üç kere burun buruna gelmiş, ancak üçünde de kurtulmuşlardır.

Koê Sıpe'den kurtulanların hepsi Zımeq'in içine gelmiştir. Köy yakılmıştır. Köy içindekiler, kadın ve çocukların kırıldığına hala inanamamaktadırlar. Hıdır'ın ayakları çıplaktır; yalnızca analığı, amcaoğlu ve birkaç akrabası kurtulmuştur.

Süslene Püslene Ölüme Gittiler

Birkaç gün sonra ölülerin altından kurtulan, süngüden sağ kalan ve kaçmayı başaran tüm yaralı çocuk, kadın ve erkeklerin toplanmış olduğu Barıx çeşmesine gelirler. Burada yaralıları Bakê İsmail tedavi etmiştir. Pilvenk, Ergenli, Şıx Memedli ve

Abbasanlılar'ın sağ kalanları da buradadır. Birbirlerine bir solukta anlatırlar felaketi; öğrenirler ki Xotera Çê Abaşi denen yerde Abasanlı erkekler; Xopıke mevkiinde ise Şıx Memedli kadın ve çocuklar katlmıştır. Kadınları ve erkekleri toplarken "Fotoğrafınızı çekeceğiz!" demişlerdir. Başlarına gelecek felaketten habersiz kadınlar süslene püslene ölüme gitmişlerdir. Zımeq ve çevresinde çeşitli ailelerden ve aşiretlerden bin kişi katlmıştır.

Hıdır ve ailesi bir ay dağlarda kaldıktan sonra af çıkması üzerine kapkara bir hayvan vagonunda İzmir ili, Ödemiş ilçesi, Adıgiden Nahiyesi, Bozçaka Köyü'ne sürgüne gönderilir. Hayvanlarla aynı vagonda yapılan yolculuk sonunda vardıkları İzmir'in köyünde on bir yıl kalırlar. Halkı çok iyi olan bu köyü hep minnetle hatırlayacaktır.

1947 yılında çıkan Bakanlar Kurulu affıyla tekrar memlekete dönen Hıdır Güneş hala acı anılarını taşıdığı Zıneq'te doğduğu evde yaşıyor. Sare Güler ve Aslı Güneş de Hozat'ta yaşamlarına devam ediyorlar.

53
MAZRA SUR KATLİAMI: 15 AĞUSTOS 1938

Hozat Mazra Sur'a sabah erkenden Alay gelir. Köylüler 126 kişidir. Herkesi toplayıp bağlarlar; yürüyüş başlar. Bir saatlik mesafede gidecekleri yer Sirtikan olacaktır. Kafiledeki yaşlı babası hiç durmadan ağlamaktadır: "Bari oğlum kurtulsa!" 126 kişilik kafilenin içindeki oğlu Rıza (Ağgül) henüz 17 yaşında bir gençtir. Güçlü, kuvvetli, zindedir.

Sirtikan'da "Baxtiyara Pasa" denen yerde durdurulurlar. Akşam olur, gece biter, sabaha doğrudur. Ay hâlâ görünmektedir. Kafile içindeki Rıza'nın amcası daha önce İstanbul'a gitmiş, Unkapanı'da evlenmiştir. Türkçe bilmektedir. "Komutanınızla görüşmek istiyorum, bu ne biçim kanun?" diye bağırır. İlk onu öldürürler. Aynı anda ağır makineli insanları delik deşik etmeye başlar. Kaynı Kamil hemen arkasında ölür. Ağır makinelinin takırtısı bittiğinde geride kanlar içindeki insanlar ve taş gibi ağır bir sessizlik kalır.

Rıza vücuduna değen kurşunla yaralanır ve bayılır. Babası Hasan, anası Heyzan, Ahmet, Hüseyin, Dilife ve tüm ailesi ölür. Ailesinden 8 kişi ölmüş, bir tek Rıza sağ kalmıştır. Onun dışında Uşênê Çever, Mursaê Memlıkê Mıli ve onun kardeşi kurtulur.

Deşt'e giderler, Nahiye Müdürü'nden yardım isterler. Ölenlerin cesetleri çukurlara atılır, üzerleri toprakla kapatılır. Açlık,

yokluk, hastalık acısı çekerler. Yaraları iyileşir. Vur emri kalkınca köylerine dönerler.

Mazra Sur katliamından kurtulanların hepsi öldü. Geride bir tek Rıza kaldı. Elazığ'da "Dersimliler Mahallesi"nde, vücudunda yaralar ve hafızasında 15 Ağustos 1938 sabahı olanlarla birlikte yaşıyor.

54
1938 VE BİR DERVİŞ

Erzincan'a bağlı Çayırlı'nın kuzeyine düşen eski bir yerleşim yeri vardır. Bu köyün adı Başköy'dür. Bir dönem Nahiye de olan bu köyün girişinde bir türbe bulunur. Başköylü Hasan Efendi'nin türbesi, insanların kurbanlar kestiği ve adaklar adadığı önemli bir merkezdir. Başköy, Hasan Efendi'nin adıyla tanınır.

1894-95 yıllarında doğan Hasan Efendi 1973'te hakka yürür. Uzun saçları, sakalları, başına taktığı fesi ile ve kendi deyimi ile "halkı aydınlatmak" ve "ikranını hatırlatmak" için bölgedeki tüm kasaba ve köyleri dolaşır. Kendisine verilen hediye, çıralık ve diğer şeyleri yoksul insanlara dağıtır. Alçakgönüllü ve engindir, elini öpenin elini öper.

Yaşamı boyunca gösterdiği davranışları ve eylemleriyle sadece Erzincan'da değil, Tunceli'den Sivas'a, Erzurum'dan Tokat'a birçok yerde üstelik sadece Kızılbaşların değil Sünniler'in de derin sevgisini kazanır. 1950'lerde Kerbela'yı ziyarete gittiği, Türkiye'deki Aleviler'in hali ahvalini Hz. Hüseyin'e arz ettiği ve şikâyette bulunduğu söylenir. Bu ziyarete dair anlatılan efsanelerden birine göre, aniden bastıran sel karşısında bastonunu yere vurarak çevresindeki insanları kurtarır.

Kerametleri de olan Hasan Efendi'nin Musai Kazım soyundan geldiği rivayet olunuyor. Seyid Mevali evlatlarından Seyid

Mustafa Dede'nin torunu ve İbrahim Dede'nin oğludur. Kureyşanlı'dır.

1930'lu yıllardan itibaren kendini tamamen bölgedeki ziyaretlere veren Hasan Efendi aylarca dağlarda, ziyaretlerde, göl kıyılarında yaşar. Ziyaret ve türbelerde insanlardan uzak yaşadığı bilinir.

1938 Katliamı Hasan Efendi'nin yaşamında bir dönüm olur. On binlerce masum insanın canına mal olan Askeri Harekâtı dehşetle görür. O güne kadar ziyaretlerle içli dışlı yaşayan Hasan Efendi, katliamdan sonra tüm ziyaretlere tavır alır. Artık gittiği her yerde tüm ziyaretlerin taşını kırmakta, tükürmekte ve hatta çok ağır küfürler etmektedir. Zalime karşı "topunu ateşlemeyen" veya "taburlarını yürütmeyen" Sultan'ı, Düzgün'ü şiddetle kınar. Hasan Efendi'ye göre başta Düzgün ve Sultan Baba olmak üzere kutsal mekânlar kendisini dinlememiş ve "Aşiretler birbirini vuruyor, yolunu şaşırmışlar, bu yüzden Dersim ıslah edilmeli" kararı vermişlerdir. O, çevresinde toplananlara "Sizi Dersim katliamından koruyamayan bu ziyaretlerden artık daha ne bekliyorsunuz?" diyerek kızar.

Hasan Efendi Dersim'in en önemli ibadet mekânı olan kutsal Düzgün Baba'ya bile hakaretler etmekten geri kalmaz. Kırımdan sonra, eline aldığı taşları Düzgün'e doğru sallayan Hasan Efendi "Duzo! Duzo! Honde mılet verê çımunê tode qırrkerd, ça vengê to nêvejiya?"[184] diye bağırır. Bu esnada kendisine engel olmak isteyenlere çok kızar. O kadar öfkelenir ki, "Düzgı" bile demez, küçümsemek için "Duzo" diye hitap eder.

O, ziyaretlerin Dersim katliamındaki sessizliğini söylediği beyitlerde sert bir şekilde eleştirir: "Kanunsuz Allahın kulları azgın

[184] Duzo! Duzo! Nice insan gözlerinin önünde kırıldı, niye sesini çıkarmadın?

olur/ İsmi âleme Sultan Düzgün olur/ Sultan Düzgün düşman ile dosttur/ İt derisinde yapılan posttur/ Sultan Düzgün Kureyşin evladı/ İt gibi Alevilere havladı/ Evladı Düzgün'ün Ömer'e oldu karı/ Teslim etti ona küllü varı/ Üç kere asker doldurdu Alevilerin içine/ Alevilere sormadı kusurun ne, suçun ne?".

Dersim'in başına geleni Aleviler'in yüzyıllardır yaşadığı baskı ve katliam politikalarından ayrı görmeyen Hasan Efendi söylediği beyitlerde sorunu Yavuz'a ve hatta Hz. Muhammed dönemine, Emeviler'e kadar götürür:

"Emevilerin yolu geliyor Yavuz'a/ Yavuz'un ıspatı her dem Tauz'a/ Milletlerin içine soktu ayrı bir din, mezhep/ Milletler birbirine oldular kasap/ ... Yavuz İslamları birbirine kattı/ Alevilerin namusunu bir pula sattı/ Yavuz'un elinden kaçanlar çıktı dağlara/ Evleri yok, dağlarda sığındılar mağaralara/ Aç kaldılar, çıplak kaldılar/ Hırsız eşkıya oldular."

"1938: Kerbela'dan da Büyük Bir Facia"

Hasan Efendi'ye göre ziyaretler Dersim 1938'in "suç ortağı" olmuştur. O, dönemin siyasal liderlerini de yerden yere vurur. Katliamın asıl sorumluluğunu "Zulmü, hakareti Celal Bayar'dır ettiren/ Dünyayı fesada verip birbirine kattıran" dizeleriyle Celal Bayar'a yüklese de Mustafa Kemal'i de eleştirmekten geri kalmaz:

"Sorulsa Dersim'in sebebi Mansur/ Daima işlediği günahı kusur/ Kırılan Alevileri Mansur kırdı/ Kureyşilerin candan Piriydi/ Sey Hasanlıların sebebi Derviş Cemal/ Alevileri Kırdıran Mustafa Kemal..."[185]

---

[185] Kazım Balaban, *Hakikate Erenlerin Bahçesi*, www.jarudiyar.com.

Hasan Efendi, 1938'in "Kerbela'dan da büyük bir facia" olduğunu ve "Bu hadisenin hesabının Ulu Divan'da görüleceğini" söyler.

55
1938 SÜRGÜNLERİ: HAFIZADA KALAN İZLER

Dersim ile ilgili herhangi bir tartışmada Kimlik, Özgünlük ve özellikle Alevilik kavramları gündeme gelir. Yine bu tartışmada 1938 katliamı ve onunla bağlantılı Jenosit, Kırım, Kaçış, Saklanma, İsyan, Direniş, Aşiret, Teslimiyet, İhanet, Milislik, Kahramanlık, Yalnızlık, Yetimlik, Evlatlık vb. temalar hatırlanır. Tüm bu alanlar herhangi bir Dersim 1938 çalışmasının ana başlıkları ve anahtarlarıdır. 1938 tartışması bir kez başladığında konuşmaların sonunda Sürgünlük olgusu çeşitli veçheleriyle karşımıza çıkar ve kaçınılmaz şekilde tartışmanın merkezine oturur.

Bu bölüm, 1938 sürgünlerinin hikâyesi ekseninde ortaya çıkan problemleri -tarihsel arka planı da gözeterek- "ev sahipleri" ve "misafirlerin" reflekslerinden hareketle ortaya koymayı ve hafızada kalanları inceleyerek bazı sonuçlara ulaşmayı hedeflemektedir.

Kal u Bela'dan Bu Yana Değişmeyen: Dersimliler'e Sürgün Yolları

Zannedildiği gibi Dersimliler'in[186] sürgünü 1938 dönemine özgü değildir. Dersimliler "1938'de isyan ettiği için" sürgün kararı

[186] Bu bölümde ve kitabın genelinde "Dersimliler" kavramı kullanılmıştır. Gerek 1938 katliamı gerekse sonrasında uygulanan zorunlu iskân uygulaması Dersim'de tüm aşiretleri, aileleri veya bireyleri etkiler. Etnik kimlik, dil, ekonomik statü,

alınmış değildir. Sürgün, Dersimliler için yüzyıllar öncesine uzanan ve yabancı olmadıkları bir "ıslahat yöntemi", "tedbir" ve "cezalandırma"dır.[187]

Öncesi bir tarafa, Dersimliler Osmanlı'da "merkezi otorite ile başları dertte bir topluluk" olarak damgalanır ve katliam ve sürgün politikalarına maruz kalır. Daha 1726'da Padişah III. Ahmet döneminde Dersim'deki Sünni Çarsancak Ağaları tarafından Saray'a çekilen bir telgrafta "Daha önce yaptığınız gibi ileri gelenlerini ortadan kaldırma, çoluk çocuğunu da sürgün etme" teklifi yapılır.

1733'te ise bizzat Padişah, Diyarbekir Valisi'ne "Dersimliler ve Şıx Hasanlı taifesi inanç bakımından İran'daki şia mezhebindekilere benzer, bunlar yağmacıdır, Şeyhülislam bunların idam edilmelerine ilişkin daha önce fetva vermişti" sözleriyle katliam emri verir.

1780'de ise Dersimli Şıx Hasanlı, Güvenli, Haranlu, Kuvanlı, Zinganlı[188] ve Düçekli aşiretler başka bölgelere sürgün edilmek

---

"isyancı" ve "muti" vb. ayrımlar yapılmaz. Erzincan'da kendi halinde yaşayan ve hiçbir şeyden haberi olmayan Kızılbaş köylerin ahalisi de sürgüne gönderilir. Görece varlıklı insanlar, ileri gelenler, ağa, reis, seyit vb. kesimler daha fazla hedef olur. 1938'de devletle işbirliği yapan ve yöre halkı tarafından "milis" olarak adlandırılan kişiler de sürülür. Çarsancak ve Paşavenk gibi Sünni bölgelerin halkı ise içsürgünlere "ev sahipliği" yapar. Bu nedenlerle ayrımsız Dersimliler kavramı kullanılmıştır.

[187] Dersimliler'in tarihlerindeki son ve ne yazık ki en büyük sürgün ise "terörle mücadele" söylemi ile 1994 yılında başlar. Gerçi 12 Eylül'den sonra da Sıkıyönetim Kanunu uyarınca en az 16 aile resmen zorunlu ikâmete gönderilir. 1994'te ise yasal veya idari bir karara dayanmadan, köylerin yakılması nedeniyle köylülerin kitlesel ve fiili gönderilmeleri söz konusudur. '94 sürgünlerinin sayıları 25-40 bin gibi yüksek rakamlar olarak tahmin edildiği halde söz konusu sürgünlerin doğru dürüst bir envanteri bile tutulmaz.

istenir. 1798'de ise aynı aşiretlerin cezalandırılması Muş Sancağı Mutasarrıfı Murad'a emredilir.

1883'te Padişah Abdulhamit'e Van Der Goltz tarafından sunulan bir rapor-makalede ise "Bilhassa Dersim bölgesine milyonlarca Müslüman yerleştirilebilir" görüşüne yer verilir. Bu rapor-makaleye göre Dersim boşaltılmalı ve oraya Müslümanlar yerleştirilmelidir.

1892 yılında Meclis-i Vükela'da müzakere edilen kararlar arasında Dersim'de vardır. Mecliste alınan bir kısım karara göre "Reis ve ağalar uzak şehirlere sürülecek, Kafkas ve Rumeli muhacirlerinden 10 bin nüfus buraya yerleştirilecek ve cami ve mektepler inşa edilecektir". Bu karardan anlaşılan Dersim'in insanının yanı sıra toprağının da ıslah edilmek istenmesi arzusudur.

19. yüzyılın ortalarından başlayarak hazırlanan "Osmanlı Dönemi Dersim Raporları" da diğer tedbirlerin yanı sıra sürgün politikasını şart koşar. Bilinen 4 adet resmi rapor, "ağalar" ve "direniş göstereceklerin" Dersim dışına sürülmesini önerir. Trablusgarp, Yemen, Fizan, Vidin ve İşkodra Dersimliler'in gönderilecekleri yerler olarak raporlarda yer alır. Buralar uzak ve Dersim'e dönüşü zor bölgelerdir. Raporlarda Dersimliler'in gönderildiği en yakın yer Sinop olarak görünmektedir.

Özetle en erken Osmanlı'da başlayan Dersimliler'e sürgün politikaları, daha çok "asi", "otorite tanımaz" şeklinde damgalanmalarına yol açan tarihsel kimlikleri nedeniyle vuku bulur. Bu dönemin sürgün politikasının hedefinde daha çok "ileri gelen" ve "direniş gösterenler" ve bu kişilerin aileleri ve yakınları vardır.

---

[188] Söz konusu aşiretler resmi belgelerde bu adlarla yer alıyor. Şıx Hasanlı ve Düçek dışındakilerin hangi aşiretler olduğu açık değildir. Bu adlar ortadan kalkmış veya resmi belgelerde böyle yer almış olabilir.

1937-38 tarihlerinde Dersim bölgesinde uygulanan askeri operasyonlarda on binlerce insan öldürülür. Bölgenin boşaltılması ve toprağın ıslah edilmesi zaten daha önceden planlanmıştır. Zira dönemin mantığına göre "Dağlar ve sarp kayalar Dersimliler'de devlete karşı gelme cesareti uyandırmaktadır."

İlk Dersim raporunu 1926'da yazan Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey "Halka önderlik eden ve sözü geçen aşiret liderleri sürgün edilsin" der. Cumhuriyet'in 10'u aşkın Dersim raporunun tümü "sürgün ve zorunlu iskân" önerir. Halis Paşa 1930'da hazırladığı raporunda "Dersimliler bir daha geri gelmemek üzere Kazak Adası'na gönderilsin" önerisinde bulunur. Birinci Umumi Müfettişlik ise 1930'daki bir raporunda daha "kolay" bir çözüm önerir: "Etraflarını saralım, hariçle münasebetlerine engel olalım, ambargo uygulayalım, halk mecburen bölgeden iltica eder." Dersim ile ilgili görece doğru ve objektif tek raporun sahibi Cemal Bardakçı bile "Dersimli Elaziz ve Malatya'da terk edilmiş topraklara yerleştirilmeli" sözleriyle zorunlu iskân önermekten geri kalmaz.

22/23 Mart 1937'de yaşanan Gahmut Köprüsü'nün yakılması eylemi bahane edilerek ilk harekât başlar. 4 Mayıs günü alınan Bakanlar Kurulu kararı ile "Hükümet'in 2000 kişinin nakli için tertibat aldığı" ortaya çıkar.

1938 Harekâtı'nda ise Bakanlar Kurulu aldığı yeni bir kararla Dersim topraklarının geniş bir alanını "boşaltılması gerekli bölgeler" olarak ilân eder. Bakanlar Kurulu bir kısım bölgenin yerleşime kapatılması için "Yasak Bölgeler" kararı alır. 1. Yasak Bölge Karacakale, Darboğaz batısı, Seyithan, Kırmızı dağ tepeler hattı, Haçeli Deresi, Bali Mezrası, Seyid Rıza'nın evi, Munzur Suyu Ana Komu, Hacri dağı hududu ile çevrilen bölgedir. 2. Yasak

Bölge ise Masumpak Kalesi'nden başlayıp Zeynel Tepe, Ekerek Köyü'nün kuzeyindeki Boz Tepe, Yılan dağı ve çevresidir. Önce 5 bin kişinin iskânı düşünülür, ancak bu sayı 6 Ağustos 1938'de 7 bine çıkarılır. Bu karar ile aynı zamanda 1. ve 2. yasak bölgeler, 3 numaralı yasak bölge olarak ilân edilir. Öte yandan batıya nakil ve iskân edilecekler yasak bölgeyle sınırlı da olmaz. 6 Ağustos 1938 tarihli Bakanlar Kurulu kararına göre "yasak bölge dışında" oturan "ancak yerlerinde bırakılması caiz olmayan" aşiret reisleri, kolbaşılar, seyitler ve "şerirler" ve bunların yakınları ve ailelerinin de nakil ve iskânının gerektiği vurgulanır.[189] Neticede "sürgüne gidenlerin" sayısı 1938 Askeri Harekâtı'ndan sonra Aralık 1938 itibarıyla 12 bine kadar çıkar.

1938 Harekâtı'ndan kalanlar 1938 Ağustosundan itibaren, bu kez daha ağır ve değişik bir politikanın laboratuvarına sokulurlar. Anne-baba, kardeş, akraba, aşiret önde geleni, pir, seyit, rehber vd. yakınlarını kaybedenler, henüz bir yas bile tutamadan batının kentlerine atılırlar.[190]

2510 sayılı yasaya dayanarak kararlaştırılan Dersimliler'in zorunlu iskânı pratiği, doğrudan Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılan ve yürütülen ve çekirdek ailelerin dahi parçalanması uygulaması ve özellikle 12 yıla sarkan

---

[189] Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Birinci Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s. 451.

[190] 1938 Askeri Harekâtı'nda köyleri yakıldığı halde batıya sürgün edilmeyen köylüler de vardır. Hozat, Ovacık, Mameki, Çemişgezek'e bağlı pek çok köy yakıldığı için bu köylerin batıya gönderilmeyen bir kısım ahalisi bir anlamda "kendi yurdunda sürgün" durumuna düşürülür. Bu kesimlere "İç-Sürgünler" denebilir. Kendi köylerine en yakın ve yakılmanış-boşaltılmış köylere gönderilen bu insanların bir kısmı Peri, Çarsancak gibi Sünni nüfus yoğunluklu yerlere yerleştirilir. Komşu şehir Elazığ'a gidenler de olur. Bu kesimler ancak 1947 ve sonrasında yerlerine dönebilir. Bunların yaşadığı sorun bilhassa açlık ve ekonomik çöküntüdür.

uzunluğuyla modern Türkiye tarihindeki en ağır zorunlu iskân politikasıdır.[191]

12 bin kişinin Türkiye'nin batısına –Kayseri'den öteye- "serpiştirilmesi" politikası geniş çapta toplumsal bir olaydır. Hükümetin 1938 Ağustosunda uygulamaya koyduğu "Dersim 1938 Zorunlu İskân Kararı" çok çeşitli yönlerden incelenmeye değer bir konudur. Bakanlar Kurulu'nun sadece 6 Ağustos 1938 tarihli kararı ile 15 şehrin 50 kazasına bağlı 922 köye 5 bin kişi gönderilmiştir. Daha sonra verilen diğer kararlar ile sürgüne gönderilenlerin sayısı 12 bini bulmuştur.

Gerçi hükümet, 1938'e gelmeden evvel 1931'de 3470 kişinin –isimlerini de belirtmek suretiyle- sürgününü kararlaştırır. İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan bir raporda 91 aşiretten 347 ailenin Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, Manisa ve İzmir vilayetlerine nakledilmesi düşünülür. Bu nakil işinin masrafları hakkında kalemler halinde bütçe oluşturulması da önerilir.[192]

Ancak bu sayı katliam ve "ıslahat"ın ardından artar ve neticede 12 bine ulaşır. Bu gönderiş, Dersim'de geniş bir alanın "insansızlaştırılması" olduğu gibi "gidilen yerlerde" de ağır, karmaşık ve değişik sorunlar üretir. Ev sahipleri "yeni gelenler"e hazırlıklı değildir, tepki, merhamet, ilgisizlik iç içedir. Dersimliler safında ise dilsizlik, korku, gelecekten umutsuzluk, travma ve yoksulluk halleri egemendir.

---

[191] 2510 sayılı İskân Kanunu 1934 yılında çıkarılır. Yasa, "Ulus inşası", "Modernleşme", "Aşiret yaşamının tasfiyesi" vb. Dersim'i yakından ilgilendiren hedef ve amaçlar izler. Ülkeyi 1, 2, 3 ve 4 numaralı bölgelere ayıran yasa, 4 numaralı bölgelerde yerleşimi yasaklar. Dersim askeri, siyasi, güvenlik sebebiyle "iskânı, oturulması yasaklanan ve boşaltılması zorunlu olan 4. bölge" olarak tanımlanır.

[192] Dersim, *Jandarma Umum Komutanlığı Raporu (1932)*, Kaynak Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2010, s. 265- 286.

1938 sürgün kararı sadece "direniş gösteren aşiret üyeleri"ne uygulanmaz. Bazı resmi belgelerde iddia edildiği gibi "aşiret ağaları", "seyitler", "pirler", "ileri gelenler"le sınırlı da değildir. Karar başta Demenan, Haydaran, Koçan, Kalan gibi aşiretlerin bölgelerinde yaşayan insanlara uygulanmakla beraber, hiçbir ölçü tanınmadan çocuklara, yaşlı ve hastalara, sakatlara, emzikteki bebeklere, askerlik hizmetinde bulunan Dersimli gençlere, sürgüne gidecek ailenin çobanına, "mekkare"lere,[193] hatta anne karnındaki cenine dahi uygulanır. Zorunlu iskân kararı geneldir. Muti aşiretlere de uygulanır. Amaç Müslümanlaştırma (Sünnileştirme), "uslandırma", Türkleştirme, "Medenileştirme"dir. Bu amaçlar Osmanlı'dan beri değişmemiştir. Projenin hayata geçmesi için ise "bir köye bir hane" uygulaması ve ailelerin parçalanması ve birbirinden tecrit edilmesi denenir. Bir araya gelişlere izin verilmez, annenin ayrı bir yere giden çocuklarına kavuşması bile Bakanlar Kurulu izniyle –ve yılar sonra- olur. İskân muhitinde katı kurallar konur, muhtarlar köylüleri izler ve raporlar hazırlar. Biri kaçmışsa mutlaka takip edilir, yakalanır ve yerinde geri gönderilir.

Sürgünlerin Sınıflandırılması

Sürgünler çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir: "İç Sürgünler, Dış Sürgünler", "Dersim Sürgünleri, Erzincan Sürgünleri", "Batıya Gidenler, Doğuya Gidenler", "Sürgünden Dönenler, Sürgünden Sonra Sürgün Edilenler", "Sürgünden Dönenler, Sürgün Yerinde Kalanlar" vb.

---

[193] 1938 Harekâtı'nda askerlerin yanında görev yapan sivil kuvvetlere yöre halkının verdiği ad.

İç Sürgünler, Dersim'in bir yerinden başka bir yerine gönderilenlerdir. Bu sürgünlere dair yine Hükümet planlama yapar. Hatta bazı "muti" aşiret üyelerinin Türk-Sünni bölgelere naklini Bakanlar Kurulu kararlaştırır. Gidenler büyük sıkıntılar yaşarlar, 9 yıl sonra –eğer köyleri yasak bölge değilse yerlerine dönerler. Öte yandan bu kesime ev, tarla, iş, pulluk, iaşe verilmesi de söz konusu olmaz. İç-sürgünler 1938'in en mağdur kesimlerindendir.

Dış sürgünler ise Dersim dışına gidenlerdir. Erzincan'daki Kızılbaşların batıya sürgünü de ilginçtir. Kendi halinde ve olaylardan habersiz pek çok aile Erzincan'dan çıkarılmıştır.[194] Bunlara "Dersim-dışı Dersim sürgünleri" de denilebilir. Bu ailelerin sürgününün sebebi İsmet İnönü'nün ünlü raporu olabilir.[195]

Batıya gidenler tipik olanlardır. Ancak "yasak bölge" ahalisinden olan ailelerin pek çoğunun yolu 1947'den sonra Doğu'ya düşer. Batı'dan dönenlerin bir kısmı "yasak bölge"ye de gidemez, batıya veya doğuya da gönderilmez. Dersim içinde ama başka yerlere gönderilirler.

Sürgünlüğü bitince yurduna dönen ancak "yasak bölge" uygulamasından ötürü yine sürgün yerine dönenler de vardır.

Sürgünden dönenler ve kalanların tam olarak sayısı bilinmiyor. Dönenler 1947'de çıkarılan 5098 sayılı yasa ile hemen köylerine yerleşirler. Kalanlar ise hâlâ yerlerindedirler. Tahminen 3-

---

[194] Erzincan'daki trajik deneyimler için bkz. İlhami Algör, *Ma Sekerdo Kardaş*, 1. Baskı, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2010.

[195] İsmet İnönü 1935'te Doğu Gezisi sonunda bir rapor hazırlar. Rapor "Erzincan yakınındaki boş köyler Dersim'in semiz ve mütehakkim halkı ile dolmaktadır, Erzincan beyleri arazilerinde işlemek için Dersimliler'i maraba adı altında kullanmaktadırlar, bu, beylerin bir nevi Dersimli himayesine sığınmasıdır" görüşünü öne sürer. Bkz. Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, 4. Baskı, Dipnot Yayıncılık, Ankara, 2010, s.89.

4 bin civarında kişinin kaldığı belirtilebilir. Sürgünden dönmeyenlerin oranının görece yüksekliği ev, tarla, bağ-bahçe vb. mülkiyet verilmesi ve "korku" ile açıklanabilir. Zira kalan sürgünlerin büyük bölümü "Geri dönersek aynı olayları yine yaşarız" diye düşünmüştür.

Bazı kişiler devletin gözünde "güçlü" görüldükleri ve özellikle davranışlarını değiştirmeleri beklentisi sebebiyle "istediği yere" sürgün edilmişlerdir. Koçanlı Qopo Hüseyin kendi isteği üzerine Kayseri'ye yerleştirilmiştir. Ancak bu tür örnekler çok azdır.

Öldürülme Korkusu

"Bilinemeze doğru yolculuklarının" her aşamasında 1938 sürgünlerine "öldürülme korkusu" eşlik eder. Öldürülme korkusu insan kişiliği açısından çok travmatik sonuçları olan bir olgudur. Sürgün yolculuğu boyunca en basit gelişme dahi "öldürülme korkusu" yaratır ve bu travmatik durum kısa bir süre sonra süreklileşir.

Bu korkuyu besleyen en önemli sebep(ler), daha önceden erkeklerin evlerinden "Sizi sürgün edeceğiz" diyerek gözaltına alınması ve teslim olduktan sonra herhangi bir dere kıyısında kurşuna dizilmesidir. "Sürgüne gönderilme" söylemi, 1937-38 yaz ayları boyunca yetişkin erkekleri teslim alıp fiziki imhaya götürmede yoğun biçimde kullanılır.[196]

Devletin ilân ettiği ve yöre halkınca "Fevzi Çakmak Affı" olarak bilinen af kararından sonra "Kırım durdurulmuştur, teslim olan sürgüne gönderilecek" duyurusu Dersimliler'i ikna edeme-

[196] Gözaltı veya teslim olmaya ikna etme söylemleri çeşitlidir. Önemli bazı resmi söylemler şunlardır: "Kimlik vereceğiz", "Batıda toprak vereceğiz", "Fotoğrafınızı çekeceğiz", "İfadenizi alıp geri göndereceğiz". Bu söylemler -şaşırtıcı şekilde- 1915'teki Ermeni Kırımı'nda da söz konusudur.

mıştir. İnsanlar "sürgün" sözünün "ölüm" anlamına geldiğine inanır ve yoğun bir şekilde "öldürülme korkusu" duyar.

Sürgün yolculuğu boyunca özellikle kadınların yoğun bir korku içerisinde bulunduğu ve travma halinin süreklileştiği kesindir. Öte taraftan korkuyu besleyen diğer etkenlerden belki de en önemlisi kendilerine hiçbir açıklama yapılmaması ve Türkçe bilenlerin pek az olduğu kafilelerin aydınlatılmamasıdır.

Yakınlarını kaybeden ve sürgün yollarına çıkarılan Dersimliler, Elazığ veya Erzincan'a gelişleri, açık kamyonla yolculukları, kara trene binmeleri, günler ve geceler süren yolculukları, köylere dağıtılmaları ve hatta –azalsa da- sürgünlük boyunca "öldürülme korkusu" taşır. Her aşaması ölüm korkusu altında geçen bu yolculuğun sona erdiği sürgün köyünde bile durum değişmez.

Zorluklar, Engeller, Değişik Olgular

Sürgünlerin en önemli sorunu "dil" sorunudur. O dönemde ağırlıkla Kırmancki ve Kırdaşki[197] konuşan Dersimliler Türkçe'yi genellikle bilememektedir. Sürgün yolculuğu ve sürgün hayatı diğer şeylerin yanı sıra "Türkçe ile tanışma" anlamına gelir. Sürgün kafileleri içerisinde tek tek Türkçe bilenler olsa da "dil sorunu" büyük engeller ve zorluklara yol açar.

Sürgünlere yönelik davranışı etkileyen belli koşullar vardır. Öncelikle hükümetin tutumu, ev sahibi halkın kültürü veya etnik bileşimi, ev sahibi halkın daha önce sürgünlük deneyimi olup olmaması vb. özellikler sürgünlerin yaşama şartlarını belirler veya etkiler.

---

[197] Zazaca ve Kürtçe'nin yerel adları. Bazı dilciler bu adların kendine özgün diller olduğunu ileri sürer.

Hükümetin tutumu açısından şunlar söylenebilir: Sürgünler dağınık ve çekirdek aileyi de parçalayacak şekilde iskân edilir. Bir araya gelişler yasaktır. Bir köye bir hane verilerek dil, kültür, inanç asimilasyonu sağlanmaya çalışılır. Köylere dağıtımda yetki muhtarlara verilir. Ancak her şey Bakanlar Kurulu'nun sıkı denetiminde olur. Sürgünlerin yerleştiği yerde rahat etmesi veya sıkıntı yaşamasında muhtarların yapısı da etkili olur.

Köylere dağıtmada yerel halkın inanç yapısı bakımından herhangi bir ölçü izlendiğini gösteren veriler yoktur. Sürgünler çoğunlukla Sünni köylerine verilir. Ancak az da olsa bazı Dersimliler, Kızılbaş kimliklerine bakılmadan Alevi-Bektaşi köylerine de verilmiştir. Dersim sürgünleri içerisinde bu aileler en rahat olanlardır. Bu köylere evlatlık verilen çocuklar da fazla sıkıntı yaşamaz. Bu köylere verilen evlatlıklar ev sahibi ailelerce nüfusa geçirilir, okula gönderilir, kayıp ailesi bulunmaya çalışılır, yetiştirilen çocuğun evlenmesine yardımcı olunur vb.

Sürgünlerin rahat ettiği yerlerden biri de muhacirlerin ağırlıklı olduğu köylerdir. 1860-1927 yılları arası, Anadolu iskân politikalarının deneme alanıdır. Sürgün deneyimlerine "alışık olan" yerel halk görece daha hoşgörülüdür. Bu deneyim, Dersimliler'e genellikle iyi davranmalarını koşullar. Muhacirler ise "Dersimliler'i anlama" konusunda daha fazla istekli ve yatkındır.

Öte yandan Dersim '38'de görev yapmış ve terhis olmuş askerlerin yaşadığı köylerde de Dersimliler görece daha iyi muamele görmüştür. "1938 anıları" sebebiyle bu askerler genellikle Dersimliler'e acıma, saygı ve duyarlılık karışımı hislerle ölçülü, özenli ve dikkatli davranmışlardır.

56
1938 İLE YÜZLEŞMEK

Modern Türkiye tarihindeki en kara sayfa 1937 ve 1938 yıllarında Dersim bölgesinde yaşanan insanlık dışı resmi eylemlerdir. Bu yıllarda modernizm adına "tek millet" yaratmak isteyen İttihat Terakkici anlayış on binlerce savunmasız kadın, çocuk, yaşlı insanı -hiçbir suçları olmadığı halde- yok etti. Ölenlerin sayısının 40 binden az olmadığı araştırmacıların ortak görüşü. 12 bin civarında bir insan grubunun ise İttihat Terakki'nin "etnisite mühendisliği" tezi temelinde "batıya" muhacirliğe gönderildiği tahmin ediliyor. Kesin rakamlar verilemez; resmi istatistikler yok ve arşivler kapalı.

Bu tarihteki olaylar Dersimlilerin hafızasında "milat"tır. "1938'den önce" ve "1938'de sonra" diye tarih ikiye bölünmüştür.

Dersimliler'in önemli bir kısmı öteden beri bu kara yıla "tertele" (jenosit) diyor. Bu tarihi son yıllarda gündemleştiren gelişme ise 2009 Kasımında TBMM'de CHP'li Onur Öymen tarafından yapılan bir konuşma oldu. Hükümetteki AKP ise 1938'e "katliam" diyerek bir eşiğin aşılmasını kolaylaştırdı.

Dört Aşamalı Plan

Dersim'de yaşanan trajedi 4 bölümde ele alınabilir:

i) Şark Islahat Planı, hukuki hazırlıklar ve ilk adımlar. (2510 sayılı İskan Kanunu ve 2881 sayılı Tunceli Kanunu'na bakınız) Silahların toplanması, "dede" ve "seyitler"in kurşuna dizilmesi, liderlerin tutuklanması –toplumun başsız bırakılması-, ve nihayet idamlar (15 Kasım 1937 Elazığ Buğday meydanında 8 liderin asılması).

ii) Halkın önemli bir kısmının yok edilmesi (toplu cinayetler ve sakat bırakmalar).

iii) Sürgün, "toprağın ıslahı" ve bölgenin insansızlaştırılması (Belli bölgelerin yerleşime kapatılması –Aliboğazı, Demenan, Haydaran ve Mırzan bölgelerinin 1950 yılına kadar "yasak bölgeler" olarak ilânı,- 12 binden az olmayan sayıda insanın Türkiye'nin Kayseri'den öteye kentlerine, ilçelerine ve köylerine dağıtılması, "bir köye bir aile" uygulaması, yakın akrabaların bile – bazen kardeşler- 9 yıl boyunca birbirlerini görmelerine izin verilmemesi)

iv) Kırmancki ve Kırdaşki konuşmanın yasaklanması ve asimilasyon. Yatılı Bölge İlköğretim Okulları'nın (YİBO) 1939'da açılması, yatılı okullar ve Sıdıka Avar'ın "çocuk toplaması" – (*"Dağ Çiçeklerim"* Sıdıka Avar'ın anılarına bakınız.)

Bu dört aşamalı plan elbette başka şekillerde de tasnif edilebilir. Ancak yukarıdaki sınıflandırma gerçeğe yakın görünüyor.

Dersim aslında "Yavuz'dan beri" irili-ufaklı sayısız katliamların mağdurudur (Osmanlının "sel seferleri" deyişi hatırlansın). Ancak 1938 hacmi, etkisi ve kalıcı sonuçlarıyla birlikte düşünüldüğünde açık bir "insanlığa karşı suç" eylemi. Bu nedenle devletin ve hükümetin yapacağı çok şey var.

Hapishaneden Çıkmak İçin

Öncelikle bir "tartışma ortamı" yaratılmalı. Kimsenin başkasını suçlamadığı "kollektif" bir platform yaratmalı. Bu platform politikadan –veya ideolojiden- arındırılmalı. Tartışma ortamını tesis etmek için bir "Bilgi Bankası" veya "Dersim Arşivi" kurulmalı. Ne mutlu ki "Dersim Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi" adlı bir merkezin kurulması için bizzat Dersim merkezde çalışmalar başlamış durumda. Bölük-pörçük belgeler birleştirilmeli. Fotoğraflar ve ilgili nesneler toplanmalı.

Daha sonra "Anma Yerleri", "Anma Günleri" belirlenmeli. Katliamların yapıldığı yerler tespit edilmeli ve oralar birer anma yeri kabul edilmeli. (Genellikle dere ağızları ve Munzur, Harçik kıyıları) Anma tarihi için ise 4 Mayıs (Bakanlar Kurulu'nun 4 Mayıs 1937 kararı nedeniyle) uygun olur.

Her yıl geleneksel törenlerle bir "yas çalışması" başlatılmalı. Dersimliler'in veya başkalarının bir daha bu tür bir felaketle karşılaşmaması için başta kendlerini, sonra konuya uzak kesimleri hedefleyecek "aydınlatma çalışmaları" yürütülmeli. Bu konuda merkez Türkiye olmalı. "Dışarıdaki" çalışmalar ancak ikincil olabilir.

Katliam görmüş bütün topluluklar hasta. Hafızaları o tarihle başlar ve biter; o tarihte her şey donakalmıştır. O tarih, adeta "kendi hapishaneleri" olmuştur. Sorun, tarihle yüzleşmek. İlk adım "özür" ve "gönül alma"dır. Devletin, demokratikleşmesi ve tüm azınlık kimliklerine ve dillere saygı ve hukuki eşitlik şart.

Unutulmamalı ki, 1938 Dersim trajedisi bu ülkede ve Türk halkıyla çözülecek. Eğer uygar ulusların yaptığı gibi başarılırsa hasta iyileşmeye başlar. Başarılamazsa devlet inkârda, Dersimli ise "1938 Hapishanesi"nde -ölülerin hayaletleriyle yan yana- yaşamaya devam eder.

BELGELER

Bay V

Değe

Kore
göste
edile
eğiliy

Yapm
muha
sadak
barış
yardı
Başar

1975
progr
edile
kıldı
görü

Bir
buyu
eder
edec

Sayg

Lee
Kor

1.Belge: K

The President of the Republic of Korea

1 Haziran 2010

Bay VELİ GÜNDÜZ

Değerli Veli Gündüz,

Kore Savaşının çıkmasının 60.ncı yılını andığımız bu sene, zulüm ve saldırılara karşı göstermiş olduğunuz özverili fedakarlıkları anmaktan onur duyuyoruz. Savaşın tahmin edilemez dehşeti karşısında göstermiş olduğunuz dayanıklılık ve cesaret karşısında saygı ile eğiliyor, bağımsızlık ve özgürlüğe olan bağlılığınıza saygı duyuyoruz.

Yapmış olduğunuz fedakarlıkların heba olmaması adına, biz Koreliler, barışı ve özgürlüğü muhafaza etmeye, güçlü ve müreffeh bir ülke kurmaya söz verdik. Ve bu sözümüzü sadakatle tuttuk. Bu gün Kore, sağlam bir ekonomi ve güçlü bir demokrasi ile bütün dünyayı barış ve istikrarın korunması için faal olarak teşvik etmektedir. Son günlerde, Kore, kendini yardım alan bir ülke konumundan başkalarına yardım eden bir ülke konumuna getirmiştir. Başarımızdan dolayı gurur duyuyor ve bu başarıyı sizlere ithaf ediyoruz.

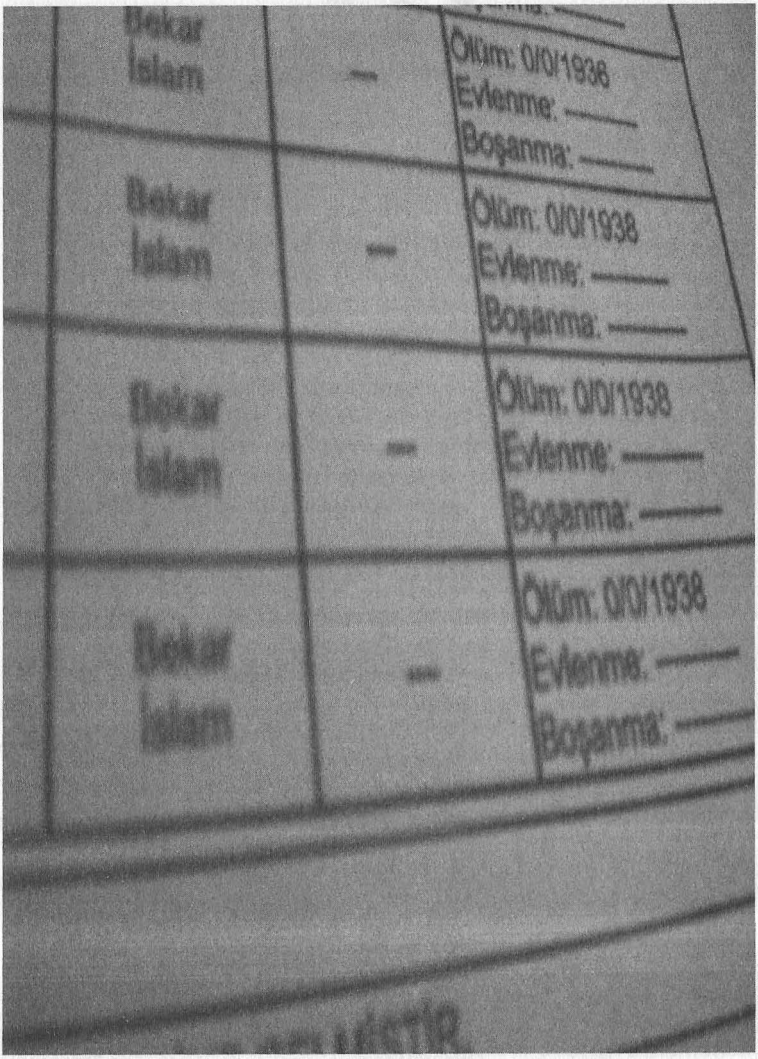
1975 yılından bu yana Kore Hükümeti, Kore Savaşı Gazilerini her yıl, Kore'yi tekrar ziyaret programı çerçevesinde davet etmektedir. Bu yıl Kore Gazisi ve ailelerinden 2.400 kişi davet edilecektir. Kore halkı sizleri ağırlamayı sabırsızlıkla beklemektedir. Umuyoruz ki mümkün kıldıklarımızı göreceksiniz ve umuyoruz ki yıllar önce bizim için yaptıklarınızı aileleriniz de görüp sizlerle bir kez daha gurur duyacaklar.

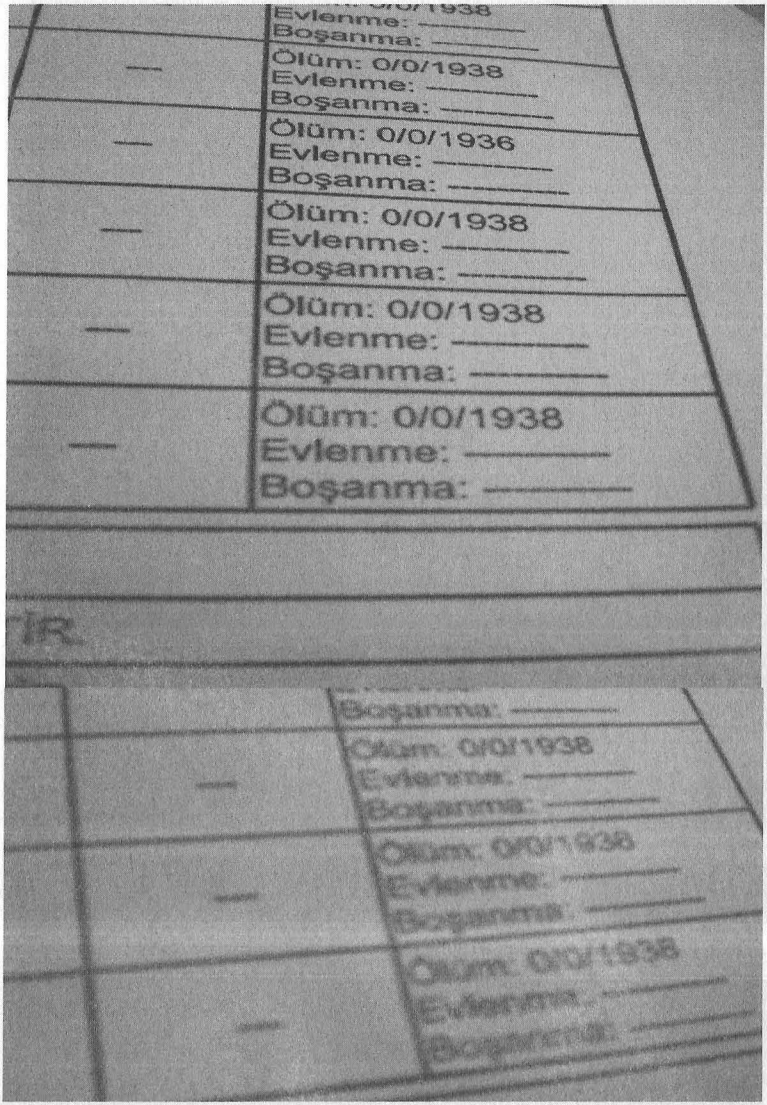
Bir kez daha, en içten minnettarlık duygularımızı ve en derin saygılarımızı lütfen kabul buyurunuz. Sizler, daima, bizim gerçek kahramanlarımız olarak kalacaksınız ve sizi temin ederiz ki bizimle gurur duymaya devam etmeniz için var gücümüzle çalışmaya devam edeceğiz. Kore halkı adına sizlere teşekkür ediyorum.

Saygılarımla

Lee Myung-bak
Kore Cumhurbaşkanı

1.Belge: Kore Cumhurbaşkanı, Veli Gündüz'ü Kore Savaşı'nın 60. yılını anma törenleri kapsamında ülkesine davet ediyor. Veli'nin babası 1938'de Qurçu'da kurşuna dizildi. Veli ise Türkiye'nin de içinde bulunduğu güçler adına Kore'de savaştı ve gazi oldu.

Bekar
İslam
—
Ölüm: 0/0/1938
Evlenme: ———
Boşanma: ———
Bekar
İslam
—
Ölüm: 0/0/1938
Evlenme: ———
Boşanma: ———
Bekar
İslam
—
Ölüm: 0/0/1938
Evlenme: ———
Boşanma: ———
Bekar
İslam
—
Ölüm: 0/0/1938
Evlenme: ———
Boşanma: ———

2-3-4 Belgeler: Dersim'de 1938'de on binlerce insan öldürüldü, öldürülenlerin pek çoğunun nüfus kayıtlarında ölüm tarihleri olarak "0/0/1938" yazıyor. 0/0/1938, Dersim'de "zamanı durduran tarih"tir.

NÜFUS KAYIT TÖRNEĞİ

İLİ: TUNCELİ | İLÇESİ: NAZIMİYE (MERKEZ) | MAHALLESİ-KÖYÜ: MERKEZ KÖYÜ | CİLT NO: 51 | HANE NO: 196

SIRA NO	BİREY NO	T.C. KİMLİK NO	ADI	SOYADI	BABA ADI	ANA ADI	DOĞUM YERİ VE TARİHİ	MEDENİ HALİ	TESCİL TARİHİ	OLAYLARA AİT TARİHLER
1	23	46982088888	AHMET	ASLAN	HAŞO	FERİYA	PULUMUR 01.01.1907	Evli Sayı	—	Adres: KÖRALI KÖYÜ/ — Evlenme: —— Boşanma: ——
2	24	45943283263	GÜLİZAR	ASLAN	SSGT.FERİYA	AYLİYA	PULUMUR 01.01.1910	Evli Sayı	—	Adres: ESKİKÖY/ — Evlenme: —— Boşanma: ——
3	25	45943288888	HİKMİ	ASLAN	AHMET	FERİYA	PULUMUR 01.01.1934	Evli Sayı	—	Adres: ESKİKÖY/ — Evlenme: 01.09.1956 Boşanma: ——
4	26	45952288888	FERİDE	ASLAN	AHMET	FERİYA	PULUMUR 01.01.1934	Evli Sayı	—	Adres: ESKİKÖY/ — Evlenme: —— Boşanma: ——
5	27	45943283272	ALİ	ASLAN	AHMET	GÜLİZAR	PULUMUR 01.01.1957	Bekar Sayı	—	Adres: TUNCELİ/ — Evlenme: 01.01.1985 Boşanma: 25.05.1989
6	28	45951888888	MUSA	ASLAN	AHMET	GÜLİZAR	PULUMUR 01.01.1960	Bekar Sayı	—	Adres: ESKİKÖY/ — Evlenme: 01.01.1984 Boşanma: ——
7	29	45951888888	HÜSEYİN	ASLAN	AHMET	GÜLİZAR	PULUMUR 01.01.1960	Bekar Sayı	—	Adres: GÖL/ — Evlenme: 01.01.1985 Boşanma: 25.05.1989
8	30	45952288888	MUSA	ASLAN	AHMET	GÜLİZAR	PULUMUR 01.01.1960	Bekar Sayı	—	Adres: ANTALYA/KEMER/ — Evlenme: 01.01.1984 Boşanma: ——

BİRİM	ADI
1	AHMET
2	GÜLİZAR
3	HİKMİ
4	FERİDE
5	ALİ
6	HÜSEYİN
7	MUSA
8	GÜLİZAR

DÜŞÜNCELER

SIRA NO	ADI	SOYADI	DOĞUM YERİ VE TARİHİ
1	AHMET	ASLAN	PULUMUR 01.01.1907
2	GÜLİZAR	ASLAN	PULUMUR 01.01.1910
3	HİKMİ	ASLAN	PULUMUR 01.01.1934
4	FERİDE	ASLAN	PULUMUR 01.01.1934
5	ALİ	ASLAN	PULUMUR 01.01.1957
6	HÜSEYİN	ASLAN	PULUMUR 01.01.1960
7	MUSA	ASLAN	PULUMUR 01.01.1960
8	GÜLİZAR	ASLAN	PULUMUR 01.01.1960

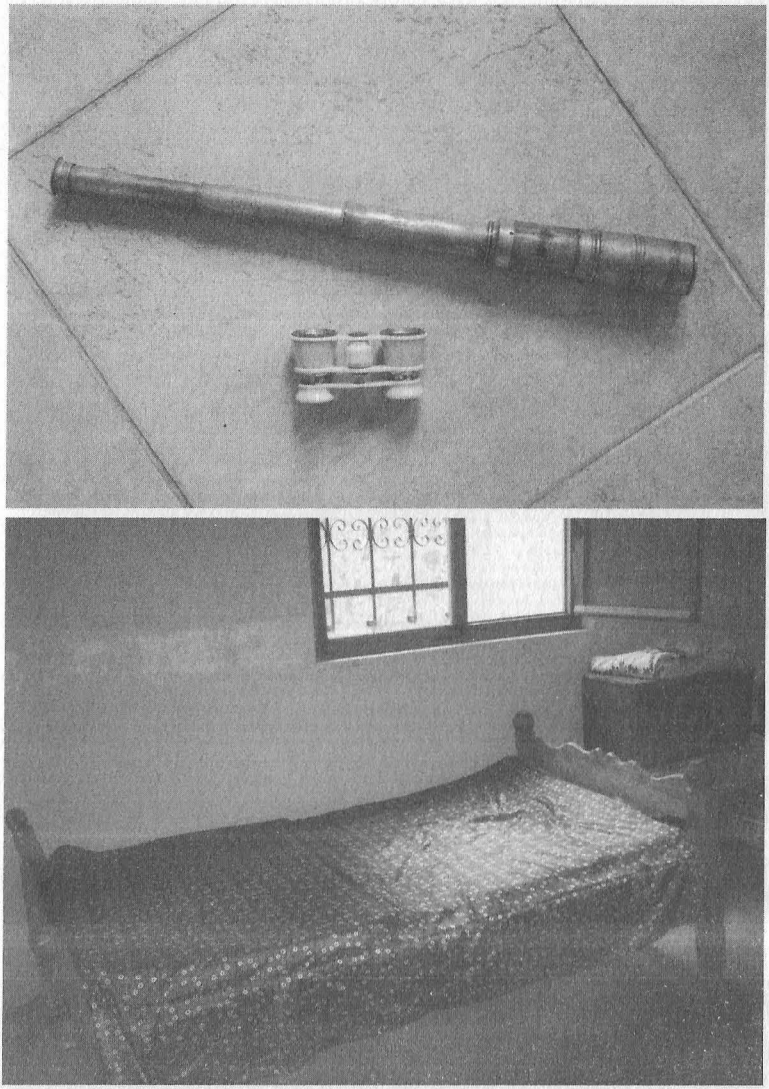
AÇIKLAMALAR

BÜDİRİMLER

ONAYLAYAN MÜHÜRLÜME

5. Belge: Ahmet Aslan 1938'de sürgüne gönderildiği Gümüşhacıköy'de öldü, ancak nüfus kayıtlarında hâlâ "sağ" görünüyor.

6. Belge: TBMM, Nazımiye Hakis köyünden Süleyman Gül'e Kars ve Erzurum cephelerindeki savaştaki kahramanlığı ve elini kaybetmesi nedeniyle 1926 yılında "Gazilik Beratı" verdi.

7.8.-Belge (Nesneler): Aliyê Qax Ruslara karşı savaşta Osmanlı tarafından ödüllendirildi. Dürbün ve gözlük Rus savaşının nişanesi. Yatak ise hâlâ Dewa Kuresu da bulunuyor. Aliyê Qax ve 21 kişilik ailesi 1938'de MergêKesisu'da kurşuna dizildi.

Karar No: 1843
Dosya No: 24971

30
Ei.

KARAR :

Vilâyet Makamından, Komisyonumuza havale buyurulan Toprak ve İ
Müdürlüğünün 16/8/1955 gün ve (24971) sayılı yazısına bağla Nazimiy
zasının Çamurek köyü menkul eşhasından Zeynal oğlu Hüseyin Altıntaş ve
deşi Ali Akgün'e ait dosya tetkik edildi:

Toprak ve İskân Müdürlüğünde nakil olunan eşhasın kaydına mah
defterin 6.Cilt 95.sahife ve 11.sıra numarasında kayıtlı Zeynal oğlu 4
şında Hüseyin ve kardeşi Ali'den ibaret iki nüfuslu olarak icra Vekil
hey'etinin 6/9/938 tarih ve 2/9522 sayılı kararı ile Kütahya Vilâyetin
kez kazasına bağlı Altıntaş Nahiyesinin Altıntaş köyüne nakilen iskân
leri anlaşılmıştır.

Müretteb yerinde adı geçenlere ait gayri menkul durumu soruln
veben alınan Kütahya Valiliğinin 13/5/955 gün ve Toprak-İskân Müdürlüğ
dosya arasında mevcut 390-5344 sayılı yazısı mündericatı ile mükkür y
ekli bulunan gayri menkulu gösterir cetvelde, gayri menkul verilmediği
gıldığından, bu ailenin ihtiyaç derece cetvaline göre yardıma ihtiyaçl
ğuna da Nazimiye kazası ihtiyaç komisyonunca karar verilmiş bulunduğu
ya meşeminde bulunan Hüseyin Altıntaş'ın nüfus hane kaydında adları ye
Hüseyin karısı Humar ve Hüseyin evlâtları Humar'dan doğma Elif, Mehmet,
dice, Ahmedi, Suzan, Alicemal, Hatip, Emine'nin 1938 hareketinde ihma
ğini ve aile reisi Hüseyin Altıntaş'ın da 952 yılında olduğu, bu hanedn
niz Ali Akgün'ün sağ kaldığı anlaşılmak gereği düşünüldü:

Kardeşi Hüseyin Altıntaş ile birlikte Kütahya Vilâyetinin Alt
köyüne nakil edilmiş iken 5098 sayılı kanunla serbest durum iktisap ed
serbest bölgeye dahil eski yeri olan Nazimiye kazasının Çamurek köyüne
ve halen merkûr köyde ikâmet eden Zeynal oğlu Humar'dan doğma 1333 doğ
Ali Akgün'ün 5826, 6093 sayılı kanunlar hükümleri gereğince iskân hakk
tanınmasına (ittifakla) (ekseriyetle) karar verildi: 24/8/1955

Komisyon Bşk.	Üye	Üye	Üye	Üye
Vali V.	Defterdar V.	Ziraat Md.	Tapu Sc.Müfe.	Toprak ve İskâ

H.Y.

10. Belge: Tunceli Valiliği 27 Ağustos 1955 günü hazırladığı bu "Karar" ile Hüseyin Altıntaş'ın eş ve çocuklarının "devlet tarafından imha edildiğini" kabul ve itiraf ediyor.

TUNCELİ CUMHURİYET BAŞSAVCILIĞI
KANALIYLA
NAZİMİYE CUMHURİYET BAŞSAVCILIĞINA

Şikâyetçi : Hüseyin AKGÜN

Vekili : Av. Hüseyin AYGÜN
Aşkın İş Hanı Kat:2 TUNCELİ.
Tel : 0(428)212 30 38.

Şüpheliler : Yaz 1938 aylarında Tunceli ili, Nazımiye İlçesi, Çamurek (Ilısu) Köyü ve civarında operasyonlar icra eden görevli Jandarma birliklerinin sorumlu ve yetkilileri ve tüm mensupları.

Suç : Bir plan dahilinde siyasi, felsefi veya dini saiklerle bir toplumsal grubun tamamen veya kısmen yok edilmesi amacıyla 10 kadın ve çocuğun öldürülmesi.

Suçun Hukuki Tanımı : İnsanlığa Karşı Suç Oluşturan Eylemlerde Bulunmak.

Suç Yeri : Tunceli İli, Nazımiye İlçesi, Ilısu (Çamurek) Köyü, Yeresk ve Awlosan mevkiileri.

Suç Tarihi : 1938 yılı yaz ayları.

Olaylar :

1) Müvekkilim Maliye'den emekli bir devlet memurudur. Tunceli il merkezinde yaşamını sürdürmektedir.

2) Müvekkilimin dedesi Zeynel ÇAVUŞ (AKGÜN), amcası Hüseyin ALTINTAŞ ve eşi Humar, çocukları Elif, Mehmet, Hadice, Ahmed, Suzan, Ali Cemal, Hatip ve Emine 1938 Askeri Harekâtında öldürülmüşlerdir.

3) Zeynel ÇAVUŞ (AKGÜN) öldürülmeden evvel Tunceli ili, Nazımiye İlçesinde "Nahiye Müdürlüğü" de yapmış; devlet tarafından yetkilendirilmiş, tanınan ve sevilen bir ağa olan kişidir. Öldürülmesinin hiçbir kanuni sebebi yoktur. Suç işlemesi veya herhangi bir suçtan dolayı mahkum edilmesi veya Jandarma tarafından aranması da söz konusu değildir. 1938 yaz ayında öldürülmelerinin sebebi kişisel olmayıp; Dersimlilere dönük dini, ırki veya toplumsal sebeplerle imha edilmelerine yönelik bir planın icra edilmesidir.

4) Müvekkilimin amcası Hüseyin ALTINTAŞ'ın eş ve çocukları da aynı tarihteki Askeri Harekat sırasında Nazımiye bölgesinde (Çamurek Köyü Awlosan Deresi) kurşuna dizilmişlerdir. Cesetleri hala oradadır. Mezarsız ve taşsız orada derede yatmaktadırlar.

5) Hüseyin ALTINTAŞ'ın eşi Humar (1318 doğumlu), çocukları Elif (1334 doğumlu), Mehmet (1346 doğumlu), Hadice (23.3.1927 doğumlu), Ahmed (12.3.1932 doğumlu), Suzan (26.3.1933 doğumlu), Ali Cemal (26.3.1993 doğumlu), Hatip (1935 doğumlu) ve Emine (5.6.1936 doğumlu) hakkında bugüne kadar neden öldürüldüklerine dair hiçbir açıklama yapılmamıştır. 9 kişinin, aralarında ikizler ve 2 ve 3 yaşlarında bebekler de var olduğu halde kurşuna dizilmesinin hiçbir kanuni dayanağı yoktur. Suç işlemeleri veya herhangi bir suçtan dolayı mahkum edilmeleri veya Jandarma tarafından aranmaları da söz konusu değildir. 2 YAŞINDAKİ ÇOCUK ZATEN SUÇ İŞLEYEMEZ. KURŞUNA DİZİLEN 6 KİŞİNİN MEDENİ HAKLARINI KULLANMA EHLİYETİ VEYA CEZA SORUMLULUĞU DAHİ YOKTUR. *(Bkz. Ek-1 Ailenin Nüfus Kaydı)*

6) 1938 yaz ayında öldürülmelerinin sebebi kişisel olmayıp; Dersimlilere dönük dini, ırki veya toplumsal sebeplerle imha edilmelerine yönelik bir planın icra edilmesidir. Öldürülenlerden geriye kalanlar, Kuttahya ili, merkez Altunna Nahiyesi, Altuntaş Köyüne zorunlu iskân edilmişlerdir. Müvekkilimin babası Ali AKGÜN ve amcası Hüseyin ALTINTAŞ 1947 yılına kadar burada kalmışlar ve Bakanlar Kurulunun dönüş izni vermesiyle memleketlerine geri dönmüşlerdir.

7) Nitekim 27 Ağustos 1955 günü Tunceli Vilayet Mukammlik toplanan Vali Yardımcısı Başkanlığındaki resmi heyet, 2497 nolu dosyada 1843 karar numarası ile öldürülen ailenin nakil ve iskân işini değerlendirmiştir. Tarih ve sayısı verilen kararda yukarıda isimlerini zikrettiğimiz aile fertlerinin tümünün **"bizzat devlet tarafından imha edildiği"** dile getirmiştir. Ekte sunduğumuz bu resmi belge bir ailenin fertlerinin kişisel veya cezai bir sebep veya herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın yok edildiklerinin açık kanıtıdır. *(Bkz. Ek-2 Tunceli Valiliğine ait 27.8.1955 tarih ve 1843 K. ve 2497 Dosya Nolu Karar)*

1937 ve 1938 Dersim Olayları

8) Tarihimizde "1938 Dersim Hadisesi", "1938 İsyanı", "1938 Katliamı" olarak geçen olaylarda on binlerce insanın öldürüldüğü ve on binlerce insanın ise sürgün edildiği artık bilinmektedir. Bu olayların nasıl meydana geldiği, hakli-haksız olma meselesi, devletin aldığı tedbirler, çıkarılan kanunlar, harekat emirleri ve diğer tüm gelişmeler yazılı kaynaklarda açıkça ortadadır. Dersim hakkında çoğu askeri paşalar tarafından yazılmış 10'un üstünde rapor vardır. Bu raporlarda, katliamı, toplu ortadan kaldırma, sürgün etme, belirli yerleri inkamızlaştırma ve halkı batıya zorunlu iskana göndermeye tedbirleri istenmiştir. Sözgelimi ilk rapordaki "Dersim bir çıbandır, kökünden söküp atmak ve bu halk üzerinde kesin bir ameliyat yapmak gerekir" görüşü hakimdir. (Bkz. Mülkiye Müfettişi Hamdi Beyin 1926 tarihli raporu)

9) Dersim'e karşı çıkarılmış "özel yasaların" var olduğu da bir gerçektir. Şark İslahat Planı (1925), İskân Kanunu (1934) ve Tunceli Kanunu (1935) Tunceli ve çevresi için hazırlanan planların, imha, yok etme ve sürgün etme amaçlı pek çok hükümle dolu olduğunu göstermektedir. 2884 sayılı Tunceli'nin İskânı Hakkında Kanun, "makabline şamil" olmakla tarihte eşine az rastlanır bir kanundur. Tunceli ve çevresindeki 7 ilde işlenen suçlarin tümünü Tunceli Kanununa göre ve Tunceli Mahkemesinde göz alınması olağandışı bir yasanın çıkarıldığını göstermektedir. Tunceli Kanunu'na göre 4. Umumi Müfettiş de olan bir Komutan, Vali ve Belediye Başkanı olarak atanmış, bu zat, ilin sınırlarını düzenleme, ailelerin yerleşim yerlerini değiştirme ve hatta idam cezalarını onaylama yetkilerine sahip kılınmıştır. Tunceli Kanunu, dünyanın başka ülkelerinde yaşanmış sömürge (koloni) yönetimlerinin ihdas ettiği kanunlardan daha daha acımasızdır.

10) Meselenin tartışılması bir tarafa 1937- 1938 yıllarında Dersim bölgesinde (bugünkü Tunceli ve civarı) büyük bir insanlık suçunun işlendiği sabittir. Cumhuriyet tarihi boyunca meydana gelen Ağrı, Şeyh Said gibi isyan hareketlerinde dahi on binlerce ölüden söz edilmemektedir. Yine hiçbir askeri harekâtta on binlerce insanın zorunlu sürgününden bahsetmek mümkün değildir.

11) Yukarıda kısaca izah edilen gelişmeler dikkate alındığında müvekkilimin ailesine karşı bir insanlık suçunun işlendiği sabittir. Aradan geçen 72 yıl sonra da olsa failleri araştırmak, haklarında kamu davası açmak ve geç de olsa adaleti tesis etmek gerekmektedir. 1938'de Nazimiye'de kefensiz gidenlerin görmüş olduğu yerleri açmak ve delilleri toplamak da Sayın Savcılığınız açısından bir görev durumundadır.

Zamanaşımı Sorunu ve Kamu Davası Açmanın Zorunluluğu

12) Roma hukukundan miras *"nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege praevia,"* (Kanun olmadan suç olmaz, daha önce kabul edilmiş yasa olmadan ceza verilemez) ilkesi uyarınca, bir yasanın geriye doğru işleyeceği genel prensip hukuk ilkesidir. Ancak uygulamada bu kuralın pek çok istisnası var. En bilinen *ex post facto* (sonradan olduğunda sonra) suç, 8 Ağustos 1945 tarihli Londra Anlaşması ile tanımlanan 'barışa karşı suçlar' (crimes against peace) tanımıdır ki, Nazi suçluları için özel olarak kurulan Nürnberg ve Tokyo mahkemelerindeki yargılarda ve cezalandırmalar buna dayanarak yapılmıştır. (Nazi Kasapları Klaus Barbie veya Adolf Eichmann davaları gibi örnekler de vardır.

13) Öte yandan, 2002 yılında, 6 Türk, 4 Ermeni üyeden oluşan ve ne yazık ki kısa süre faaliyet gösterebilen Türk-Ermeni Barışma Komitesi'nin (TEBK), Türk üyeleri, tezlerinde hukuki olduklarına fazlasıyla güvenerek, International Center for Transitional Justice (ICTJ) adlı saygın hukuk kuruluşundan, 1948 Soykırım Sözleşmesi'nin 20. yüzyılın başında yaşanan olaylara uygulanıp uygulanmayacağı konusunda görüş istemişlerdi. ICTJ, 4 Şubat 2003 tarihli raporunda, Sözleşmenin, yürürlüğe girdiği 12 Ocak 1951 tarihinden önceki olaylara uygulanmayacağını ancak 1915-1916'da yaşanan Ermeni Tehciri'nin, üç unsur açısından 1948 Soykırım Sözleşmesi'ne göre soykırım olarak adlandırılabileceğini belirtmişti.

14) Buna karşılık, hangi durumlarda savaş suçları ve insanlığa karşı suçlarda yaşanların geriye işlemeyeceği ilkesinin uygulanmayacağının kuralı bağlayan 1968 Konvansiyonu'nun 1. maddesinin (b) fıkrasına göre 1948 Soykırım Sözleşmesi'nde tanımlandığı şekliyle soykırım suçlarında zamanı aşımı (statutory limitation) uygulanmayacak demektedir.

15) Uluslararası hukukçu Altıyed de Zayas'a göre ise 1948 Soykırım Sözleşmesi, yeni bir suç tanımı yapmayan, ekisine sadece tarihin önceki dönemlerinde işlenmiş çeşitli soykırımları tanımlayan bir hukuk metni (declatory law) olduğu için, hem geçmişe (retrospective) hem de geleceğe (future oriented) uygulanabilir nitelikteydi. (Sözleşmenin giriş bölümünde "'Birleşmiş Milletler ... Tarihin her döneminde soykırımın insanlık için büyük kayıplar meydana getirdiğini kabul eder" demektedir.) Zayas'a göre, sözleşmenin dili de bu konuda lehte ya da aleyhte bir unsur içermemektedir. "Sözleşmeyi hazırlayanlar eğer isteseler di sözleşmenin başına buna dair bir ibare koyarlardı" diyen Zayas, buna örnek olarak 1980'de yürürlüğe giren 1969 tarihli Anlaşmalarla ilgili Viyana Konvansiyonu'nun, 4. maddesini ve 1998 Roma Ceza Mahkemeleri Sözleşmesi'nin 11. maddesindeki açık ifadeleri göstermiştir.

16) Yukarıdaki açıklamalardan 1938 yılında Tunceli'ye bağlı Nazimiye ilçesinin köyünde meydana gelen olayın soruşturulabileceği ve soykırım veya insanlığa karşı suç olarak nitelenebileceği ortaya çıkmaktadır.

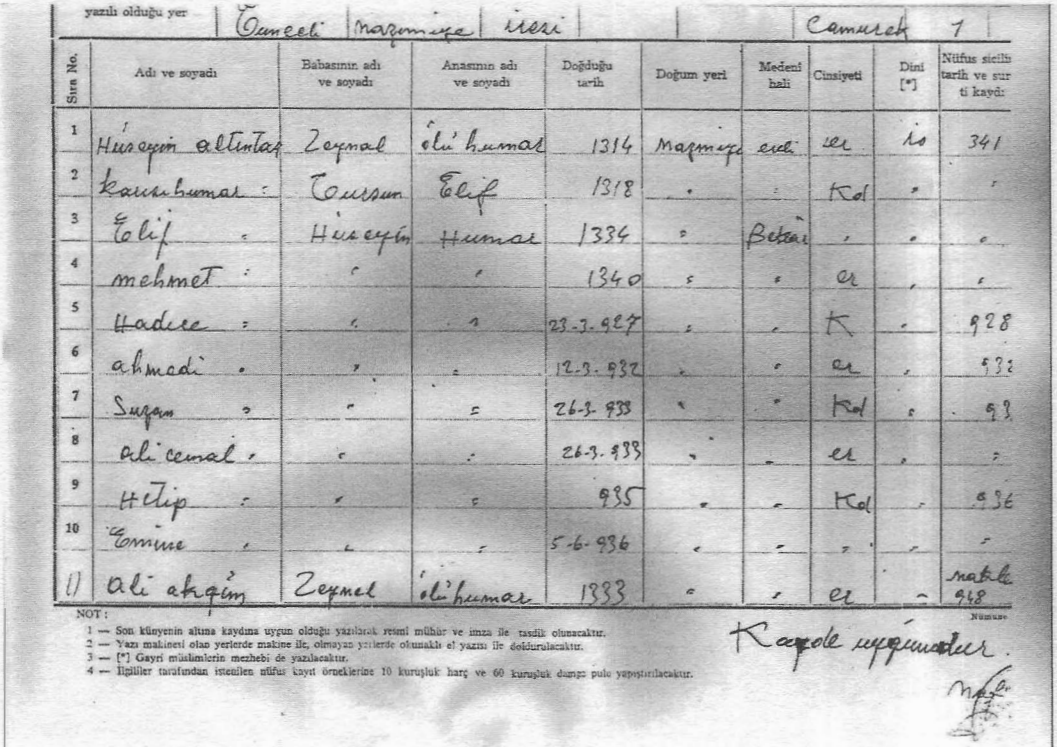
Netice ve Taleplerimiz:

17) Yukarıdaki kısa özetten sonra talep ve dileklerimizi şöyle sıralayabiliriz:

a- Zeynel ÇAVUŞ (Akgün) ve Hüseyin ALTINTAŞ'ın eşi Hamar (1318 doğumlu), çocukları Elif (1339 doğumlu), Mehmet (1340 doğumlu), Hacıce (23.3.1927 doğumlu), Ahmed (12.3.1932 doğumlu), Süzeyh (26.5.1933 doğumlu), Ali Cengal (26.3.1993 doğumlu), Hatip (1935 doğumlu) ve Emine'nin (5.6.1936 doğumlu) toplu olarak öldürüldüğü yerlerde delillerin toplanması için inceleme ve keşif yapılmalıdır;

b- Cinayetin failleri olan ilgili jandarma personeli hakkında gereken bilgilerin Jandarma Genel Komutanlığına sorularak öğrenilmesi; faillerin kimliklerinin tespiti ile ifadelerinin alınması; ardından tutuklanmalarını;

11-12. Belge: Zeynel Çavuş'un torunu Hüseyin Akgün Nisan 2010 tarihinde Dersim 1938 olaylarında dedesi ve 10 akrabasının Nazimiye Awlosan muhitinde kurşuna dizilmesi ile ilgili suç duyurusunda bulundu. Bu dava, aynı zamanda Dersim 1938 katliamı ile ilgili "ilk hukuki girişim" anlamına geliyor.

yazılı olduğu yer: Tunceli | Nazımiye | ilçesi | Cemaret 7

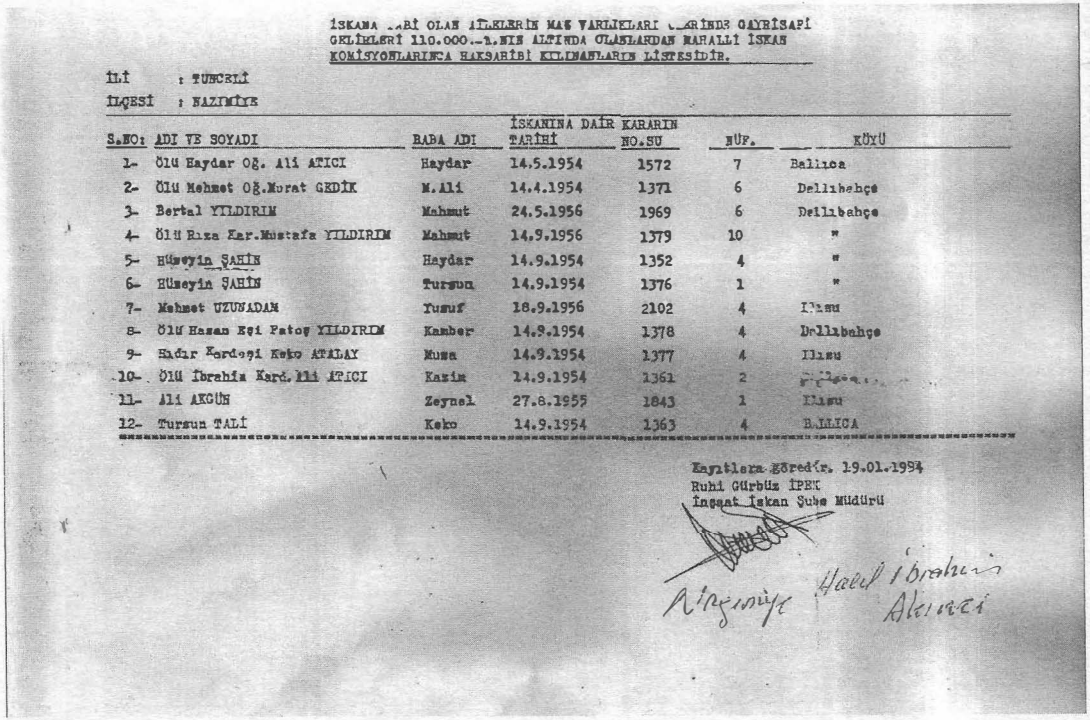
Sıra No.	Adı ve soyadı	Babasının adı ve soyadı	Anasının adı ve soyadı	Doğduğu tarih	Doğum yeri	Medeni hali	Cinsiyeti	Dini [*]	Nüfus sicili tarih ve sıra ti kaydı
1	Hüseyin altıntaş	Zeynal	Ölü humar	1314	Nazımiye	evli	er	İs	341
2	kasım humar	Tursun	Elif	1318	"	"	Kol	"	"
3	Elif "	Hüseyin	Humar	1334	"	Bekar	"	"	"
4	mehmet "	"	"	1340	"	"	er	"	"
5	Hadice "	"	"	23-3-927	"	"	K	"	928
6	ahmadi "	"	"	12-3-932	"	"	er	"	933
7	Surşan "	"	"	26-3-933	"	"	Kol	"	93
8	ali cemal "	"	"	26-3-933	"	"	er	"	"
9	Hatip "	"	"	935	"	"	Kol	"	936
10	Emine "	"	"	5-6-936	"	"	"	"	"
11	ali akgün	Zeynel	Ölü humar	1333	"	"	er	"	nakle 948

Numune

Kayıtlı mevcuttur.

NOT:
1 — Son künyenin altına kaydına uygun olduğu yazılarak resmi mühür ve imza ile tasdik olunacaktır.
2 — Yazı makinesi olan yerlerde makine ile, olmayan yerlerde okunaklı el yazısı ile doldurulacaktır.
3 — [*] Gayri müslimlerin mezhebi de yazılacaktır.
4 — İlgililer tarafından istenilen nüfus kayıt örneklerine 10 kuruşluk harç ve 60 kuruşluk damga pulu yapıştırılacaktır.

13. Belge: Awlosan'da kurşuna dizilen masumların nüfus kaydı. Kurbanların yaşları 2 ile 11 arasında değişiyor.

İSKANA ..ABİ OLAN AİLELERİN MAL VARLIKLARI ..ERİNDE GAYRİSAFİ GELİRLERİ 110.000.-L.NIN ALTINDA OLANLARDAN MAHALLİ İSKAN KOMİSYONLARINCA HAKSARİBİ KILINANLARIN LİSTESİDİR.

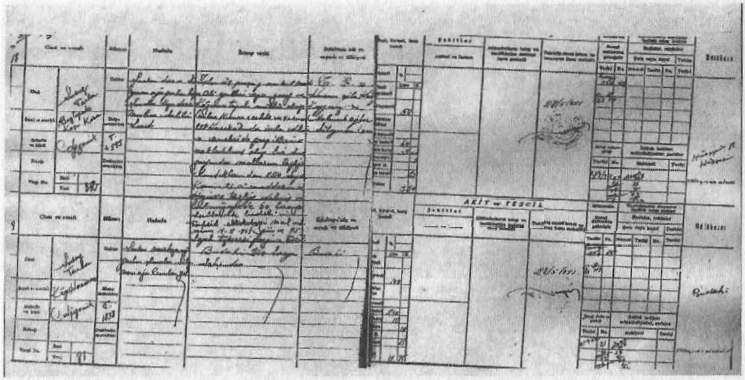
İLİ : TUNCELİ
İLÇESİ : NAZIMİYE

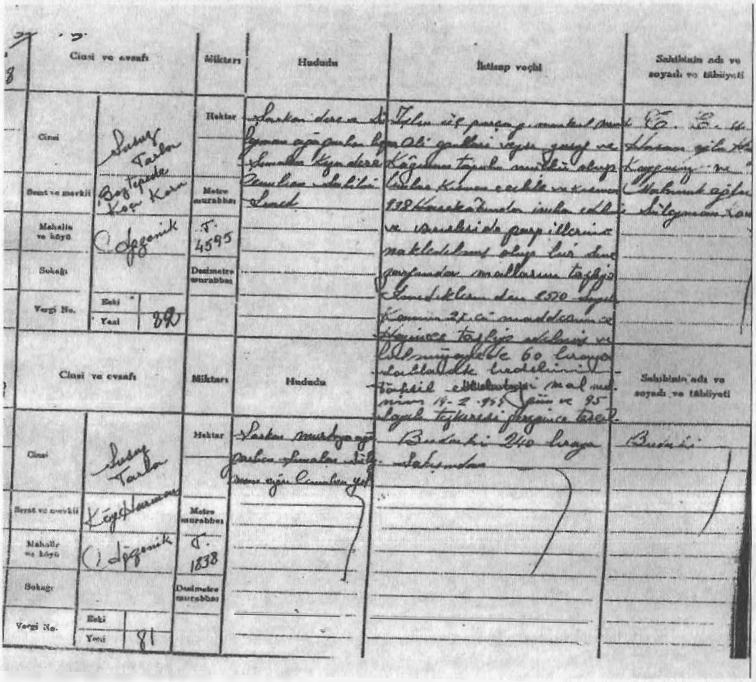
S.NO:	ADI VE SOYADI	BABA ADI	İSKANINA DAİR KARARIN TARİHİ	NO.SU	NÜF.	KÖYÜ
1-	Ölü Haydar Oğ. Ali ATICI	Haydar	14.5.1954	1572	7	Balıca
2-	Ölü Mehmet Oğ.Murat GEDİK	M.Ali	14.4.1954	1371	6	Dellıbahçe
3-	Bertal YILDIRIM	Mahmut	24.5.1956	1969	6	Dellıbahçe
4-	Ölü Rıza Kar.Mustafa YILDIRIM	Mahmut	14.9.1956	1379	10	"
5-	Hüseyin ŞAHİN	Haydar	14.9.1954	1352	4	"
6-	Hüseyin ŞAHİN	Tursun	14.9.1954	1376	1	"
7-	Mehmet UZUNADAM	Yusuf	18.9.1956	2102	4	Ilıcu
8-	Ölü Hasan Eşi Fatoş YILDIRIM	Kamber	14.9.1954	1378	4	Dellıbahçe
9-	Hadır Kardeşi Keko ATALAY	Musa	14.9.1954	1377	4	Ilıcu
10-	Ölü İbrahim Kard.Ali ATICI	Kazım	14.9.1954	1361	2	[illegible]
11-	Ali AKGÜN	Zeynel	27.8.1955	1843	1	Ilıcu
12-	Tursun TALİ	Keko	14.9.1954	1363	4	BALLICA

Kayıtlara Göredir. 19.01.1954
Ruhi Gürbüz İPEK
İnşaat İskan Şube Müdürü

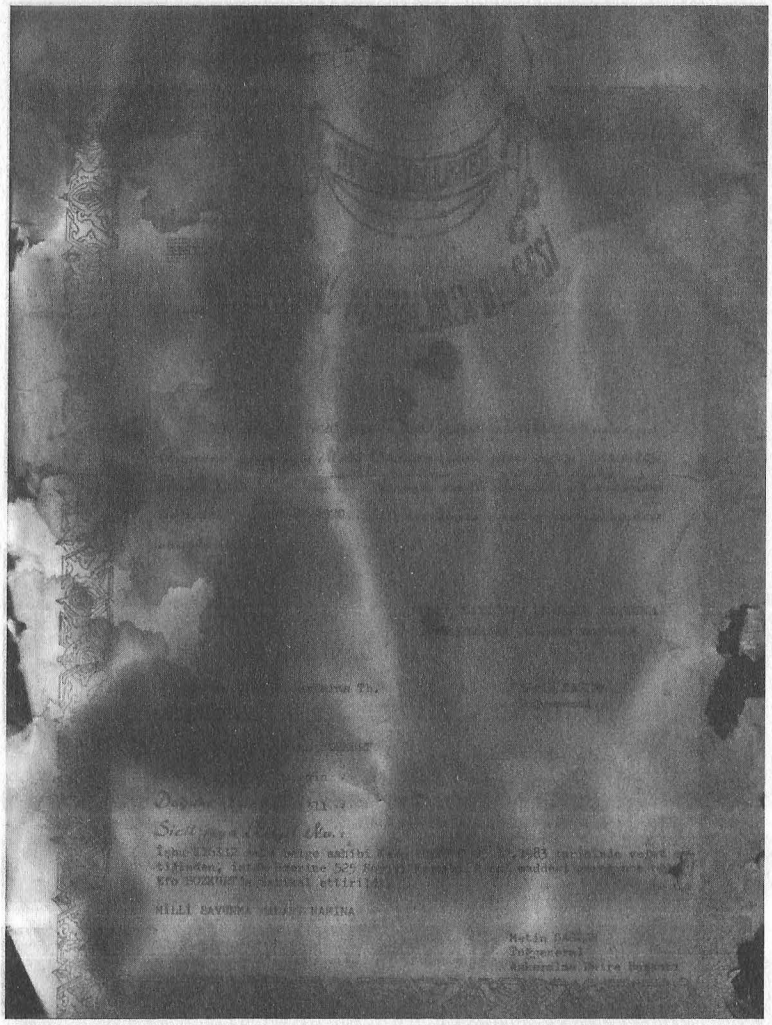
Nazımiye Kaymakamı
Halil İbrahim Akıncı

14. Belge: Nazımiye Yeresk ve civarından sürgün edilenlerin listesi.

15. Belge: Hozat Ağzunik köyünde işlenen cinayetler tapu senedinde. "1938 Harekâtında imha edilenler" resmi tapu senedine yazılmış.

16. Belge: Gako Bozkurt'a, kurtuluş Savaşı ve Şeyh Sait'e karşı mücadele sonunda İstiklâl Madalyası verildi. Yukarıdaki "TC İstiklâl Madalyası Belgesi"dir. 1938'de eşi ve çocukları Hozat Taner'de kurşuna dizildi ve yakıldı.

C. H. FIRKASI
MARAŞ
Vilâyet İdare Heyeti Reisliği

Sayı: 25

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

-- 15 - 4 - 935

C.H.F.Genel Kâtibliği Yüksek katına

18 Nisan 1935
10036

Gizlidir

7/3/935 tarihli ve 3/13403 sayılı yüksek yazıları karşılığıdır./

I - Bektaşilik hareketleri hakkında İçeri işler Bakanlığından verilip örnegi gönderilen bilgiyi ,Maraşa avdetimde okudum .

Bakanlığın bildiriminde sözü geçen ve kökü Sivas Vilâyetinde olan işin Maraş Vilâyetini alakalandıran yönü A. - Bundan bir kaç ay önce ,Maraş Vilâyetinde,İçeri İşler Bakanlığına da bildirildigi gibi,Sivasın Şarkışlasında Elde edilen bu hareket ip uçlarının açılması için yapılan sorgularda dedelik ettikleri anlaşılan üç kişinin (Şarkışlanın büyük köyünden Memed Ali,Ali ve Veli) Pazarcık kazasının bazı köylerine giderek Dedeliği yörütmeleri .B.- Maraşın müslim mahallesi eski muhtarları mührü ile bazı imzaları ve bu arada bu mahallenin eski muhtarlardan Halil kâhyanın imzasını taşıyup Sivastan bize gönderilen iki mektupdur .

2.- Vilâyetimiz, Maraşın müslim kıptı mahallesi eski muhtarları kıptı Memed ve Halil kâhyaların evlerini araştırmış ve her ikisini de sorğuya çekerek kendilerini ,bunlardan Halil kâhyanın evinde bulunan ve dedelikle alakadar beş

16-

Kayıt No: 490 01 587 24 3

C. H. FIRKASI
MARAŞ
Vilâyet İdare Heyeti Reisliği

Sayı: .....

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

parça kâtla beraber Adliyeye vermiş ve Sivas ile, Pazarcığın bağlı olduğu, Antep Vilâyetine de yazmıştır.

3- Birinci madde de adları geçen üç kişiden Veli Pazarcık kazasında yakalanmış ve Antep Vilâyetinden bura Adliyesine gönderilmiş ve burada yakalananlarla birleştirilmiştir.

4- Adliye, bu adamlardan yalnız Veliyi alı koyarak diğerlerini bırakmıştır. Tevkif edilen Veliyi de Sivas Vilâyetince duruşma için oraya gönderecektir.

5- Maraşın Müslim mahallesi şehrin kenarında kıptı mahallesidir. Bu kıptiler alevidirler fakat ne bu mahallede ve nede Maraşın diğer mahalle ve köylerinde dedelik için hiç bir harekete geçmemişlerdir. Maraş şehrinin diğer mahallelerinde ve Maraş kazası köylerinden -- Son zamanlarda Pazarcıkdan bize geçen bir kaç köyden başka -- hiç birinde alevilikle alakadar ve alevi meslekinden kimse yoktur.

6- Şimdi, eskisine nisbetle çok kırılmış ve azalmış olan Maraşın tanınmış tasavvufu sevkile bazı mahallelerde, geçen Ramazan, hususi evlerin birer odasında Arap harflerile küçük çocukları okutmağa yeltenen bazı cahil ve aciz kadınlar Vilâyetce yakalanmış ve mahalle aralarında bazı evlerde kapatılarak burada oku-

C. H. FIRKASI
MARAŞ
Vilâyet İdare Heyeti Reisliği

3

Sayı: .....

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

tanlar Adliyeye verilmiş ve cezalandırılmıştır.

7- Gerek Vilâyet ve gerekse teşkilatımız bu çeşit hareketler üzerinde ve hassaten Elbistan ve göksün kazaları köylerinde biraz fazlaca bulunan kürtler ve çerkesler hakkında daima uyanık bulunmaktadırlar.

Derin Saygılarımı Sunarım.

C. H. F. V. İ. H. Başkanı
Burdur Saylavı
H. Amara

III

21.VII.935

Tarikat dosyasına

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

İç işleri bakanı :

Bektaşilik tarikati gizli çabalayışları hakkında G. Antep ve Maraş valiliklerinden gelen yazıların hülasasını sunuyor;bunda:

(Maraşta yakalanan iki kişiden birini evinde tarikata ait mühür ve beş mektup bulunduğunu ve muhteviyatına göre Hulusi ve Hüsameddin adındaki iki kişinin işte medhaldar olduklarını teyit etmekte olduğunu ve Hüsameddinin 2000 liraya Mustafa abdal tekkesini satın aldığını göstermekte ve G. Antebin bekir uşağı köyünde yakalanan Velinin üzerinde bir şey bulunamadığını ve Hüsameddin hakkında tahkikata devam edil - mekte olduğunu)

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususî Kalem Müdürlüğü

3/88

5/3/35

C. H. F.
Kâtibi Umumiliği
10. Mart 1935
No: 13415 1

C.H.F.Umumî Kâtibi Recep Peker'e

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ

14/2/935 ve 3/76 yazıya ektir .

Bektaşilik terikatı gizli çabalayışları hakkında yapılmakta olan tahkikat safhasına dair bu kez Maraş ve G. Antep Valiliklerinden alınan bilgi kısaltılarını ilişik olarak saygılarımla sunuyorum.

Bu bilgi Yüksek Başvekâlete de arz olunmuştur.

R.O.

Dahiliye Vekili

S. Kaya

Kültür Bakanlığı

17-18-19-20. Belgeler: İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Alevi-Kızılbaşlara dönük sert tedbirler alınması için talimatlar veriyor. Aynı Bakan, Ermeni Kırımı ve Dersim katliamı sırasında da çok önemli görevler yaptı, raporlar hazırladı, ağır kararlar verdi, Elazığ'daki Kız Yatılı Okulu'nun kurulmasını da emreden yetkilidir

BAYINDIRLIK VE İSKÂN BAKANLIĞINA

ANKARA

Müvekkilim 1938 Dersim Askeri Harekâtında ailesi öldürülmüş ve kalanları sürgün edilmiş bir ailenin çocuğudur. Baba ve amcazadeleri, o zamanki Dersim'de "Çukur Ağaları" olarak bilinmektedir. Ailenin adı Zazaca olarak "Ağlarunê Çuxur" olarak adlandırılır. Aileye daha sonra Soyadı Kanunu ile "Yeşil" soyadı verilmiştir. Mehmet Ali ve Emine'den doğma müvekkilim 1931 doğumlu olup Tunceli Karsini nüfusuna kayıtlıdır.

Dersim olayları sırasında babası, annesi ve kardeşleri olmak üzere 20'yi aşkın yakını, Tunceli ili, Mazgirt İlçesi Gavur Bağı mevkiinde kurşuna dizilmiştir.

Müvekkilim Sultan KULUALP ve kız kardeşleri olaydan tesadüfen sağ kurtulmuşlardır. Müvekkilim daha sonra Sıdıka AVAR'ın öğretmenliğinde kurulan Elazığ Yatılı Bölge Okulu'ndan mezun olmuştur.

Müvekkilim 1938 olaylarından sonra kız kardeşleri Elif ve Beser YEŞİL'i kaybetmiştir. Kardeşler 1938'den beri birbirlerinden haber alamamışlardır.

Müvekkilim kız kardeşleri Beser ve Elif'in evlatlık verildiğini veya başka aileler tarafından evlat edinildiğini tahmin etmektedir. Kendilerinin Isparta'da olduğu yönünde duyumlar alan müvekkilim bu bilgiyi kesinleştirememiştir.

70 yılı aşkın zaman sonra müvekkilim kardeşleriyle buluşmak istemektedir. Bu istek, adalet, vicdan ve hukuk gereğidir.

1938 olaylarından sonra 9 yıl boyunca Sayın Bakanlığınızca "zorunlu iskân" uygulamasına gidildiği ve tüm işlemlerin İstanbul İskân Müdür Dr. Reşat Tanyeri tarafından yürütüldüğü bilinmektedir.

Kayıtlarınızın titizlikle araştırılarak müvekkilim Sultan KULUALP'in bu insani talebinin ölmeden evvel gerçekleştirilmesi için işbu başvuruyu Sayın Makamınıza sunmak gereği doğmuştur.

Saygılarımızla. 23.10.2009.

Sultan KULUALP Vekili

Avukat Hüseyin AYGÜN

19534

T.C.
ANKARA VALİLİĞİ
Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü

21 ARA 2009

DOSYA : 06.17.69.01/16
SAYI : B.09.İLM.06.754.10/9788-2308
KONU : İskan

Giş. 29.7

Av. Hüseyin AYGÜN
Aşkın İş Hanı Kat:2
TUNCELİ

İlgi : Avukat Hüseyin AYGÜN'ün 23.11.2009 taribli dilekçesi.

İlgi dilekçe sehven Valiliğimize (Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü) ulaşmış olup, ilgisi nedeniyle ekte gönderilmektedir.

Bilgilerinizi rica ederim

Tevfik KARABALIK
Valia
Vali Yardımcısı

EK : İlgi yazı ve ekleri (3sht)

DAĞITIM :

Gereği :

- Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü
ISPARTA

Bilgi :

- Av. Hüseyin AYGÜN
Aşkın İş Hanı Kat:2
TUNCELİ
(Ek konmadı)

Eskişehir Yolu 8. km. ODTÜ karşısı
No: 156 ANKARA

Ayrıntılı bilgi için; Tel :2197791/5214 Fax: 2197128
e-posta ankara@bayindirlik.gov.tr

T.C
ISPARTA VALİLİĞİ
Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü

SAYI : B-09-4.İLM.4.32.00.10/ 19

05 Ocak 2010

KONU : İskan

Sayın Av. Hüseyin AYGÜN
Aşkın İşhanı Kat:2
TUNCELİ

İLGİ : a) 23.11.2009 tarihli dilekçeniz.
b) Ankara Bayındırlık ve İskan Müdürlüğünün 21.12.2009 tarih ve 2977 sayılı yazısı.

Müvekkiliniz Sultan KULUALP' in 1938 yılında meydana gelen Tunceli olaylarından sonra kardeşlerinden haber alamadığından bahisle kendisinin kardeşlerini bulmak istediği hususundaki ilgi (a) dilekçeniz, Ankara Bayındırlık ve İskan Müdürlüğünün ilgi (b) yazısı ekinde Müdürlüğümüze intikal etmiştir.

Konu ile ilgili Müdürlüğümüz arşivinde yapılan incelemede, 1938 tarihinde Tunceli ve civar illerde meydana gelen olaylar sonrası İlimizde zorunlu ikamete tabi tutulan ailelere ait iskan kayıt defteri bulunmamaktadır. Konu ile ilgili bilgileri öğrenmek için Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne başvurmanız hususunda;

Bilgilerinizi rica ederim.

Mehmet GÖKARSLAN
Bayındırlık ve İskan Müd. V.

T.C.
TUNCELİ VALİLİĞİ
Bayındırlık ve İskân Müdürlüğü

Sayı :B.09.İLM.4.62.00.10/ 13 5. /01/2010
Konu :Sultan KULUALP

Sayın Avukat Hüseyin AYGÜN
Aşkın İşhanı Kat:2
TUNCELİ

İlgi: a)23.11.2009 tarihli dilekçeniz
b)04.12.2009 tarih ve 3041 sayılı yazımız.
c)Bakanlığımız Afet İşleri Genel Müdürlüğünün 14.12.2009 tarih ve 13457 sayılı yazıları.

İlgi (a)'da kayıtlı dilekçeniz ilgi (b) sayılı yazımız ile Bakanlığımız Afet İşleri Genel Müdürlüğüne gönderilmiş olup, alınan ilgi (c)'de kayıtlı cevabi yazıda İl Müdürlüğümüzden teslim alınmış olan 11 (onbir) adet iskan kayıt defterlerinin Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne teslim edildiğinden konu hakkında araştırmanın yapılamadığı, araştırma yapılması için adı geçen şahısların Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne başvurmaları gerektiği bildirilmiştir.

Bilgilerinize rica ederim.

Oğuz Alp ÇAĞLAR
Valia.
Vali Yardımcısı

e-posta : tunceli@bayindirlik.gov.tr.
Elektronik ağ : www.bayindirlik.gov.tr.
Tlf : 0 (428) 212 10 23 – 212 11 10
Fax : 0 (428) 212 18 24

T.C.
CUMHURBAŞKANLIĞI
Genel Sekreterliği

Sayı : B.01.0.YKB.02-83- 2305 -12765 14/12/2009
Konu : Dilekçeniz.

Sayın Av. Hüseyin AYGÜN

Müvekkiliniz Sultan KULUALP adına gönderdiğiniz, müvekkilinizin kız kardeşleri Elif ve Beser YEŞİL'den 1938 yılından beri haber alamadığını belirten ve müvekkilinizin kız kardeşlerinin bulunması talebini içeren dilekçeniz alınmıştır.

Cumhurbaşkanlığında kişisel dilekçelerde yer verilen olayları ve konuları inceleyip soruşturacak bir birim bulunmadığından, dilekçelerde belirtilen hususlar incelenmekte ve gerek görülmesi durumunda ilgili kurumlara yönlendirilmektedir. Dilekçenizi konuyla ilgili kurumlara da ilettiğiniz anlaşıldığından, belirtilen yönde ayrıca bir işlem yürütülmemiştir.

Bilginizi rica ederim.

M. Emin KUZ
Genel Sekreter a.
Genel Sekreter Yardımcısı

T.C.
TUNCELİ VALİLİĞİ
Bayındırlık ve İskân Müdürlüğü

Sayı : B.09.İLM.4.62.00.10/ 3061 4../12/2009
Konu : Sultan KULUALP vekili Avukat Hüseyin AYGÜN'ün dilekçesi.

Sayın Avukat Hüseyin AYGÜN
Aşkın İşhanı Kat:2
TUNCELİ

İlgi: Sultan KULUALP'in vekili Avukat Hüseyin AYGÜN'ün 23.11.2009 tarihli dilekçesi

İlgide kayıtlı dilekçede Avukat Hüseyin AYGÜN özetle, müvekkili Sultan KULUALP'in İlimiz Merkez Çukur Köyünde ikamet etmekte iken 1938 yılındaki olaylar nedeniyle ailesini kaybettiğini, sağ kalan kardeşleri Elif YEŞİL ve Beser YEŞİL'den 1938 yılından beri haber alamadığını, Sultan KULUALP'in kız kardeşleri Elif ve Beser YEŞİL'i aramakta olduğunu kendilerinin Isparta İlinde oldukları yönünde duyumlar aldığını ancak bu bilgiyi kesinleştiremediğini ifade etmektedir.

Konu hakkında Bayındırlık ve İskan Bakanlığına müracaat ettiğini de ifade ederek suretini verdiği Bayındırlık ve İskan Bakanlığına ait yazıda " **Bahse konu kişilere ait bilgilerin iskan kayıt defterlerinden araştırılması için Tunceli Bayındırlık ve İskan Müdürlüğüne ve iskan edildikleri ilin Bayındırlık ve İskan Müdürlüğüne, 06.09.1938 tarih ve 2/9522 sayılı kararname ekindeki bilgilerden öğrenmek için Başbakanlığa veya eski iskan kayıtlarının bulunduğu Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne başvurması**" yönünde cevap verilmiştir.

Eski 2510 sayılı İskan Kanunu kapsamında Tuncelili aileler olarak bilinen ailelerin iskanlarına ilişkin Valiliğimiz (Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü) arşivinde bulunan evraklar incelenmiş ve 11 adet defter Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğünün 14.09.2009 tarih ve 304-091/15581 sayılı yazılarına istinaden bir tutanakla, Bakanlıktan gelen görevli personellere teslim edilmiş ve 24.09.2007 tarih ve 2339 sayılı yazımızla da Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğüne bu konuda bilgi verilmiştir.

Avukat Hüseyin AYGÜN'ün ilgide kayıtlı dilekçesi ve ekleri yazımız ekindedir. Bakanlığınızca da uygun görülmesi halinde Bakanlığınızca teslim alınan iskan kayıt defterleri içinde Çukur köyünden Mehmet Ali ve Emine'den doğma Elif YEŞİL ve Beser YEŞİL hakkında bilgi olup olmadığı konusunda ilgilîye bilgi verilmesi hususunda;

Gereğini bilgilerinize arz ve rica ederim.

Oğuz Alp ÇAĞLAR
Vali a.
Vali Yardımcısı

EKİ:Dilekçe ve ekleri (3 adet)

DAĞITIM :
Gereği İçin :
Bayındırlık ve İskan Bakanlığına
(Afet İşleri Genel Müdürlüğü)
ANKARA

Bilgi İçin :
Avukat Hüseyin AYGÜN
Aşkın İşhanı Kat:2
TUNCELİ
(Eki konulmadı)

e-posta : tunceli@bayindirlik.gov.tr.
Elektronik ağ : www.bayindirlik.gov.tr.
Tlf : 0 (428) 212 1023 – 212 11 10
Fax : 0 (428) 212 18 24

22-23-24-25-26. Belgeler: Kardeşleri Elif ve Beser 1938'den beri "kayıp" olan Sultan Kulualp bir çok kuruma başvurdu. Ona verilen resmi yanıtlar.

Vilâyeti	Tunceli
Kaza ve nahiyesi	Mazgirt
Mahallesi	0
Karyesi	Körtan köyünün Bereg mezrası
Sokağı	0
Meşhur semti veya mevkii	Tamönü

TÜRKİYE CÜMHURİYETİ
TAPU SENEDİ

Müstakil No. -	0
Sahife No.	87
Pafta No.	0
Ada No.	0
Parsel No.	0
Mesahai sathiyesi	1426M 42

EVSAFI	NEV'İ	BEYANLAR
Tarla		

Hududu	Şarkan İbrahim Küçük Evi garben Körtan yolu şimalen Yol Cenuben İbrahim küçük tarlası
İktisap sureti	Harekâti askeriyede ölen ve efradı ailesi garbe Nakal edilmiş bulunan gevrek köylü Ali oğlu Kamer karadağın Tapusuz tasarrufunda bulunmakma bimaen hazineye intikal eylemekle 2510 ve 3667 sayılı Kanunlar ile 12374 sayılı talimatname ve Dördüncü umumi müfettişliğin 13/3/940 günlü ve 944,534 sayılı emirleri tesbit ve tevsi komsiyonunun 28/3/941 günlü ve 3 sayılı kararı üzerine on seneye kadar satamamak ve bankanın gayrı mahalle ipotek yapamamak ve 7 Nufusdan ibaret efradı aileye Mahsus olmak şartile ailenin reisi namına tescilinden ve mecanen Temlikinden
Malikinin Adı, sanı ve mesleği	T C T Körtan köylü Süleyman oğlu Hüseyn Aydin

Ümüm No.	I	MÜLKİYETTEN GAYRİ HAKLAR İÇİN TAPU KÜTÜĞÜNE MÜRACAAT EDİLMELİDİR.
Kapı No. Eski	0	
Kapı No. Yeni		
İradı	0	
Nisbeti	0	
Kıymeti		
Bedeli	0	Sicile uygundur / Müsakkafatı yapılmıştır

8/8/941

Geldiği Tapu Kütüğünün

Cilt	No.	TARİHİ
senetsiz		

Gittiği Tapu Kütüğünün

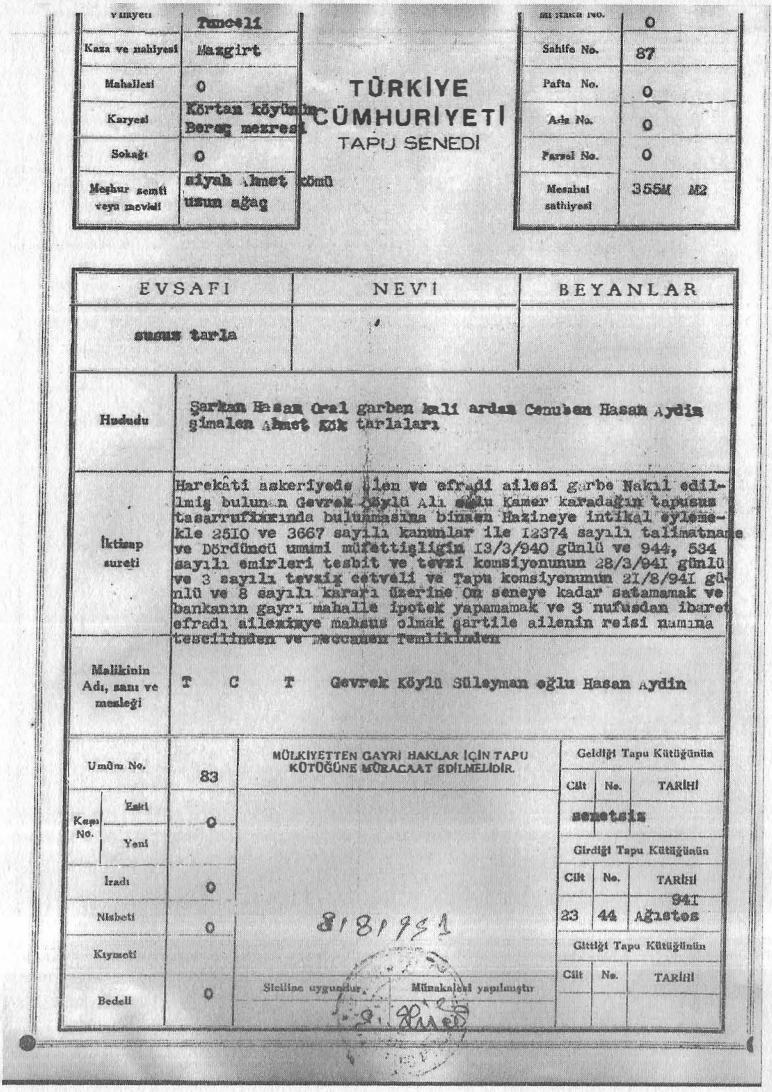
Cilt	No.	TARİHİ

Girdiği Tapu Kütüğünün

Cilt	No.	TARİHİ
23	46	941 Ağustos

Gittiği Tapu Kütüğünün

Cilt	No.	TARİHİ

Vilayeti	Tunceli
Kaza ve nahiyesi	Hazgirt
Mahallesi	0
Karyesi	Körtan köyünün Beraç mezrası
Sokağı	0
Meşhur semti veya mevkii	siyah Ahmet çömü uzun ağaç

TÜRKİYE CÜMHURİYETİ
TAPU SENEDİ

Sıra Sayısı No.	0
Sahife No.	87
Pafta No.	0
Ada No.	0
Parsel No.	0
Mesahat sathiyesi	355M M2

EVSAFI	NEVİ	BEYANLAR
suzan tarla		

Hududu	Şarkan Hasan Oral garben kali ardan Cenuben Hasan Aydin şimalen Ahmet Kök tarlaları
İktisap sureti	Harekâti askeriyede ölen ve efradı ailesi garbe Nakıl edilmiş bulunan Çevrek Köylü Ali oğlu Kamer karadağın tapusuz tasarrufunda bulunamasına binaen Hazineye intikal eylemekle 2510 ve 3667 sayılı kanunlar ile 12374 sayılı talimatname ve Dördüncü umumi müfettişliğin 13/3/940 günlü ve 944, 534 sayılı emirleri tesbit ve tevzi komsiyonunun 28/3/941 günlü ve 3 sayılı tevzii cetveli ve Tapu komsiyonunun 21/8/941 günlü ve 8 sayılı kararı üzerine on seneye kadar satamamak ve bankanın gayri mahalle ipotek yapamamak ve 3 nufusdan ibaret efradı ailesiyye mahsus olmak şartile ailenin reisi namına tesciilinden ve mecburen Temlikinden
Malikinin Adı, sanı ve mesleği	T C T Çevrek Köylü Süleyman oğlu Hasan Aydin

Umûm No.	83	MÜLKIYETTEN GAYRİ HAKLAR İÇİN TAPU KÜTÜĞÜNE MÜRACAAT EDİLMELİDİR.	Geldiği Tapu Kütüğünün Cilt: — No: — TARİHİ: semetsiz
Kaşa No. Eski	0		
Kaşa No. Yeni			Girdiği Tapu Kütüğünün Cilt: 23 No: 44 TARİHİ: 8/8/941 Ağustos 941
İrad	0		
Nisbeti	0		
Kıymeti			Gittiği Tapu Kütüğünün Cilt: — No: — TARİHİ: —
Bedeli	0	Sicile uygundur. Münakaleai yapılmıştır	

27. Belge: Dersimliler'in ekonomik yağmasını ortaya koyan iki tapu senedi. 1938'de katledilen Karadağ ailesinin malvarlığı hazineye intikal etti.

T.C.
Manisa Vilayeti
Hükümet VESİKA
16

Kazamızın tatarislam köyüne yerleştirilen tunçeli göçmenlerinden hüseyin oğlu İsmal koçun İstanbulda bulunan yarbay münip yılmaz türkün nezdinde bulduğu anlaşılan kız çocuklarını alıp gel ek üzere İ hiliye vekaletinin emirlerine atfen Manisa valiliğinin emniyet müdürlüğnün ifadesine I/2/94I gün ve 3 D.4I/I37 sayılı emirleri mucibince mazereti tah hakkuk etmiş bulunmasından İstanbul ve Zonguldağa gidip gelmek üzere I5 gün mezuniyet verilmiş olduğna dair vesikadır.

5/2/94I

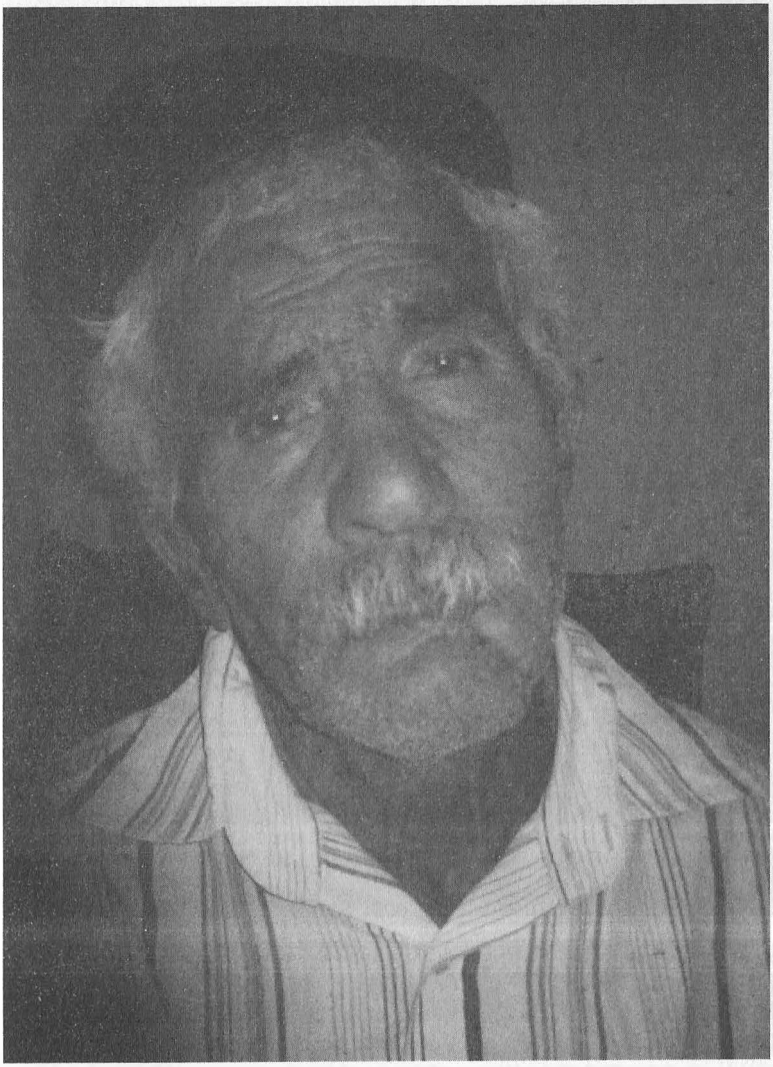
DR. Saihli Kaymakamı.
Necati Vardar

1938'de çok sayıda kız ve erkek çocuğu resmi görevliler tarafından adeta bir "ganimet" gibi götürüldü. Kimi "evlatlık" alınan bu çocuklar hakkında hâlâ herhangi bir bilgi yok. Bir yarbay tarafından götürülen Hozatlı iki kız çocuğunun durumunu ortaya koyan resmi bir yazı.

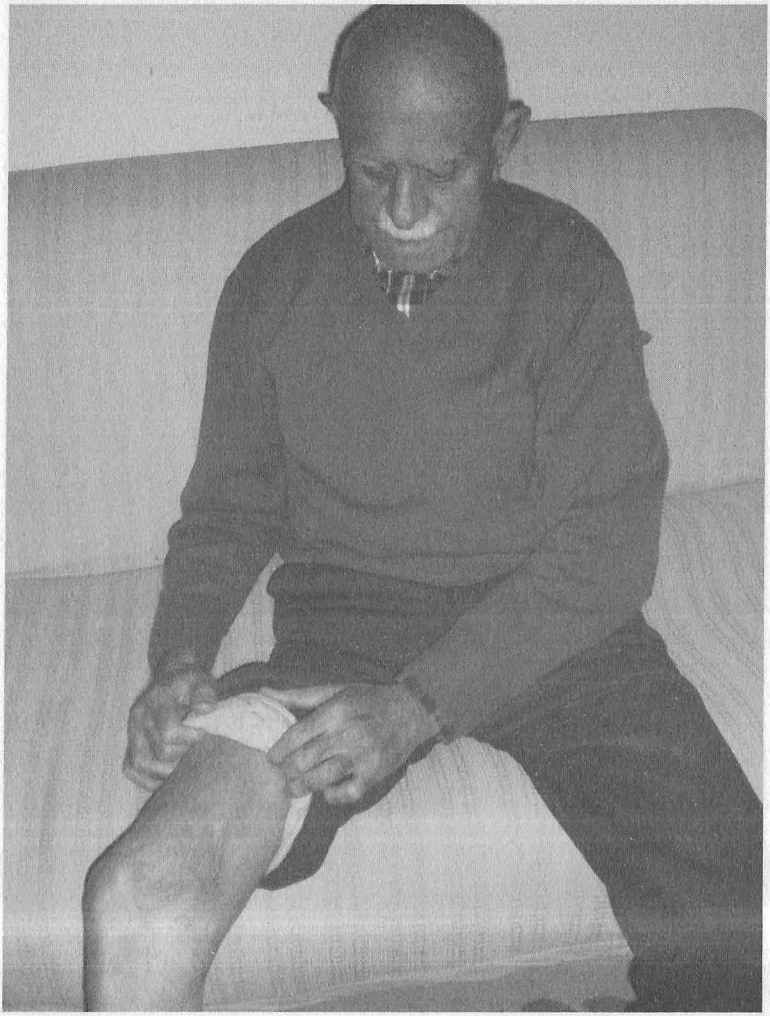
RESİMLER

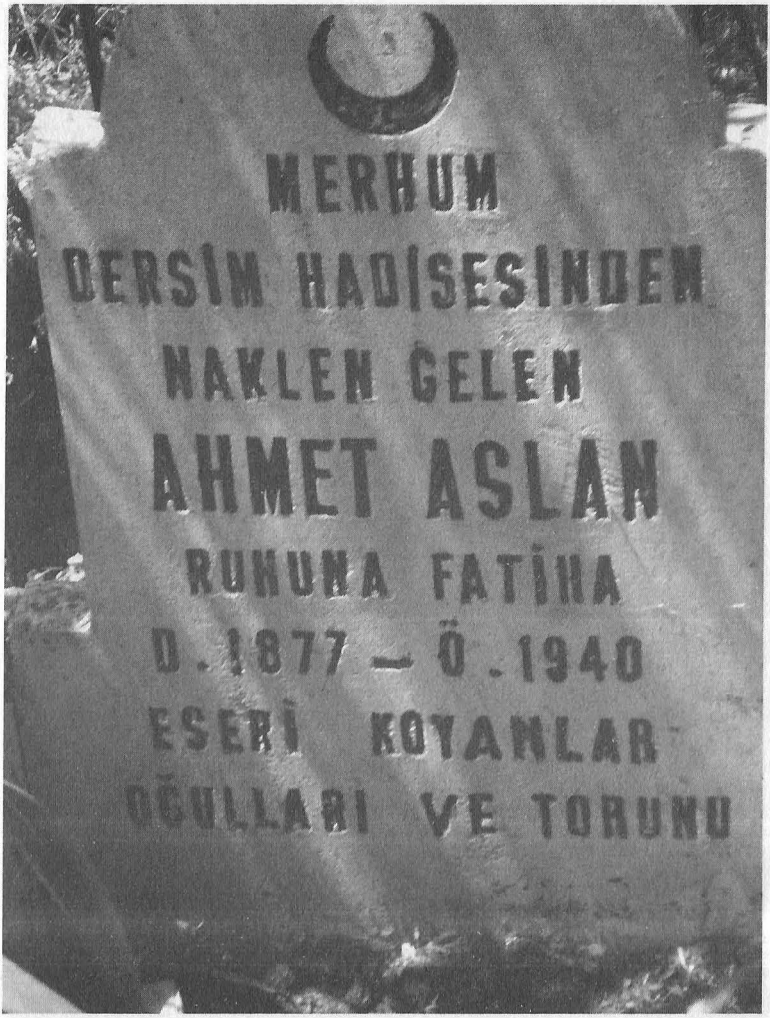
Hüseyin Gül:

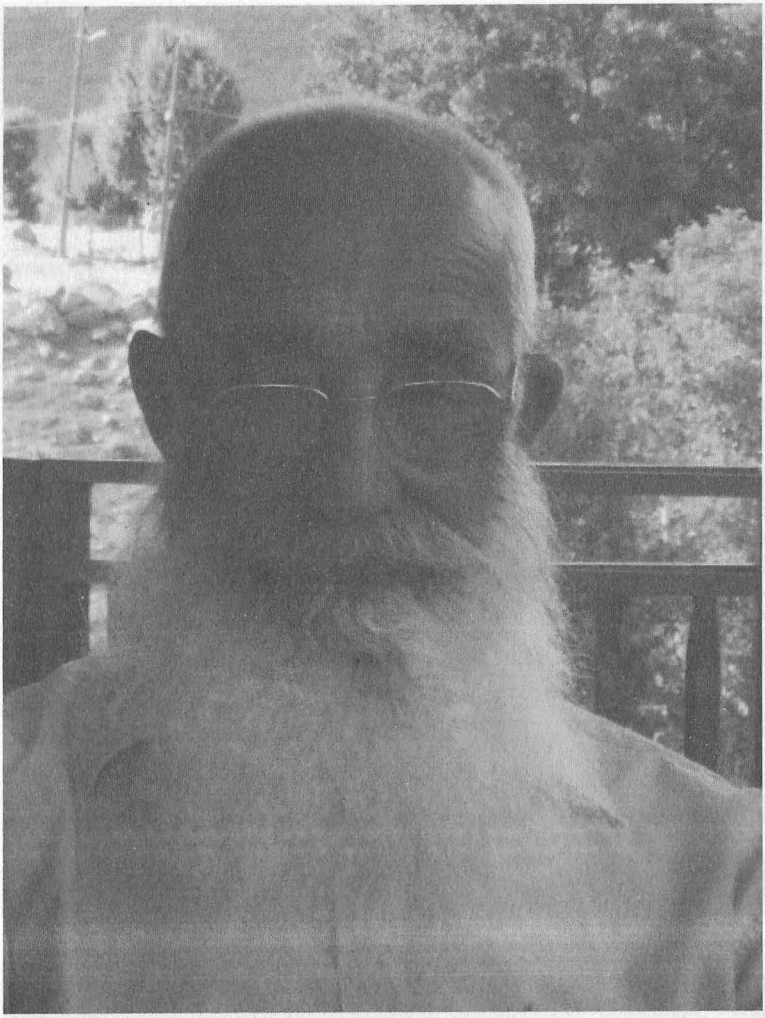
Hüseyin Gül: Qurçu'da kurşuna dizildi, ailesinin tümü öldü, yaşıyor, sakat.

Veli Gündüz: Babası Qurçu'da kurşuna dizildi, Kore'de savaştı, devletin Gazi Madalyası'nı taşıyor.

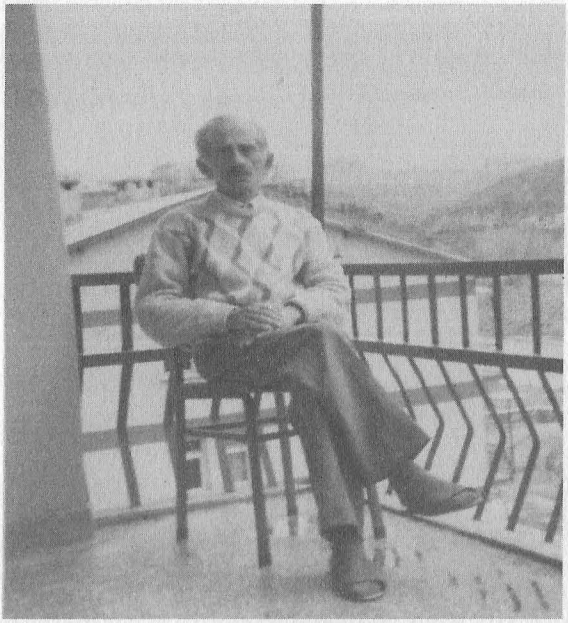
Ahmet Aslan: 1938 Harekâtı'nda sürgün edildi, Amasya Gümüşhacıköy'de yurt hasretinden öldü, aynı yerdeki mezar taşında "Dersim Hadisesinden Gelen..." yazılı, nüfus kayıtlarında hâlâ "sağ" görünüyor.

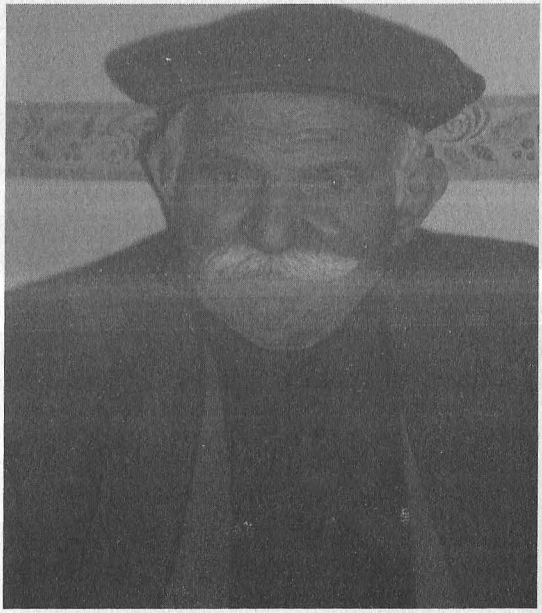
Bako Akyüz: 1938'de ailesi kurşuna dizildi, 2009'da öldü.

Zeynel Çavuş: 1938'de öldürüldü, çocukları ve torunları da öldürüldü, torunu Hüseyin Akgün 1938'deki katliam ile ilgili ilk davayı açtı.

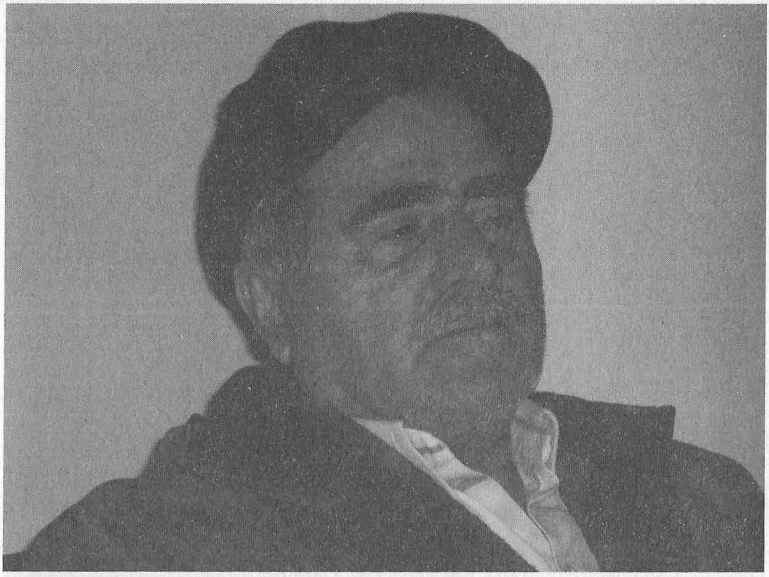
Ali Akgün: Katliamdan dağlarda saklanarak kurtuldu, sürgüne gitti.

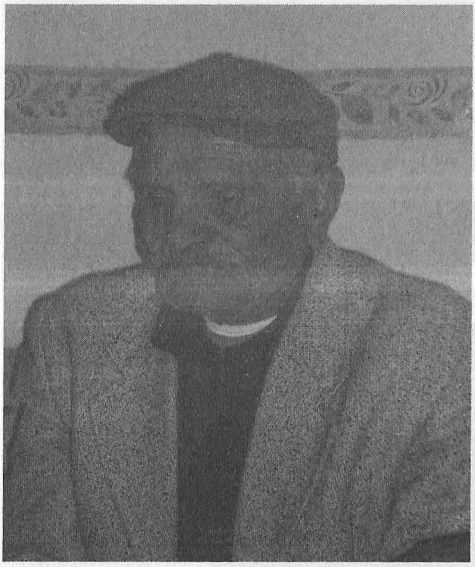
Haydar Çakmak: Hozat Ağzunik katliamında ölülerin altında kalarak kurtuldu, vücudunda süngü izleriyle Kayseri'de Dersimliler'den oluşan İskân Mahallesi'nde yaşıyor.

Süleyman Kılıç: 1938'de dağlara sığınan Demenanlı gruplar arasındaydı, 5 yaşında çıktığı Dersim dağlarından 1942'de indi, dağda büyüdü, 2010'da öldü.

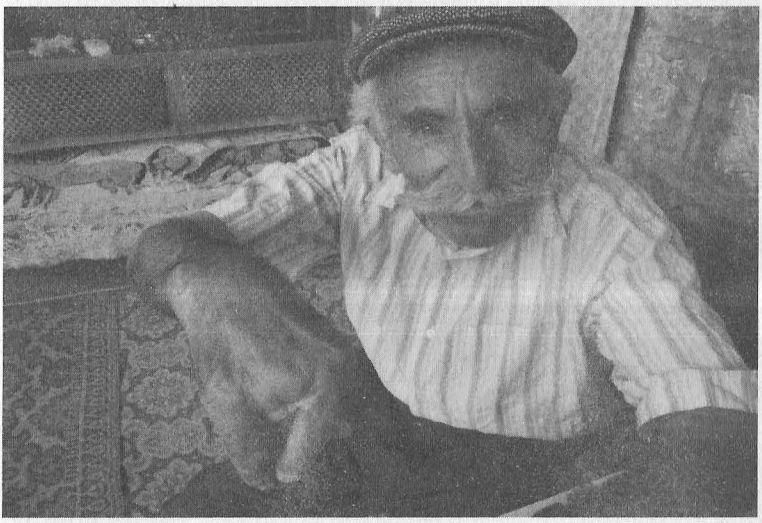
Mehmet Kaptagel: Katliamda ailesi öldürüldü, hâlâ Tunceli'de yaşıyor.

Hıdır Efe: 1938 fırtınasından dağlara sığınarak ve biraz da tesadüfen kurtuldu, sürgüne gitti, angaryalık yaptı, hâlâ Dersim sürgünlerinin yoğun olduğu Kayseri'deki İskân Evleri'nde yaşıyor.

Ali Kaya: 1938'de ailesinin tümü öldürüldü, 12 yerinden yara aldı. 18 Ağustos 2010 günü öldü.

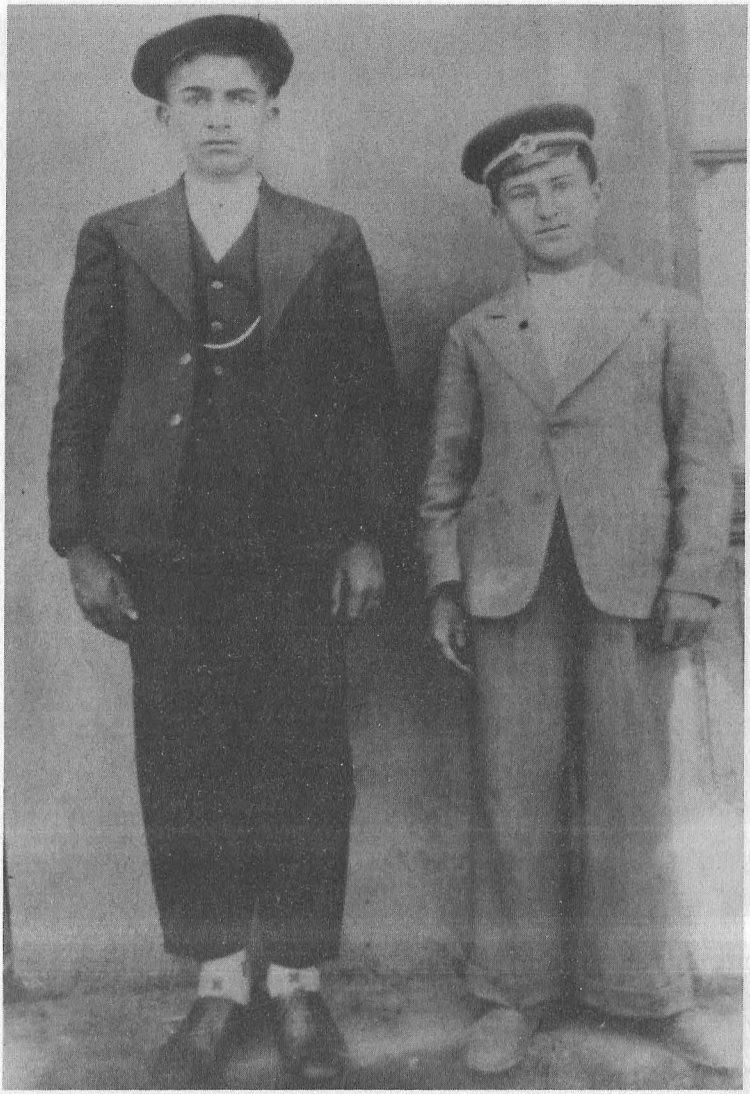
Bego Polat: Qurçu'da kurşuna dizildi, ailesinin tümü öldü, sakat.

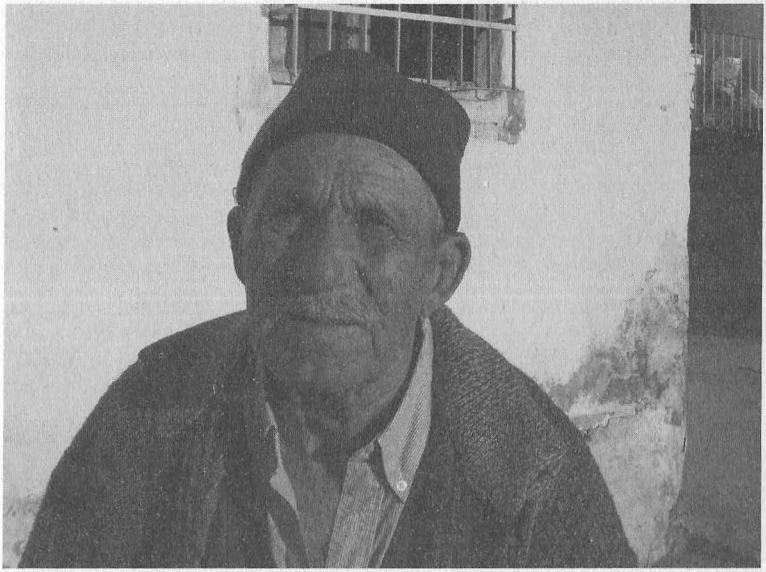
Efo Bozkurt: Hozat Lolan Taner'de kurşuna dizildi, yakıldı, ailesi öldürüldü, vücudunda kurşun yaraları var. Oysa babası devletin "Kurtuluş Savaşı Madalyası"na sahipti.

Fatma Gündoğan: Hozat Taner'de kurşuna dizildi, yandı, hâlâ sağ, Hozat'ta yaşıyor.
Halime Gündoğan: Hozat Taner'de kurşuna dizildi, yaralandı, hâlâ sağ, Hozat'ta yaşıyor.

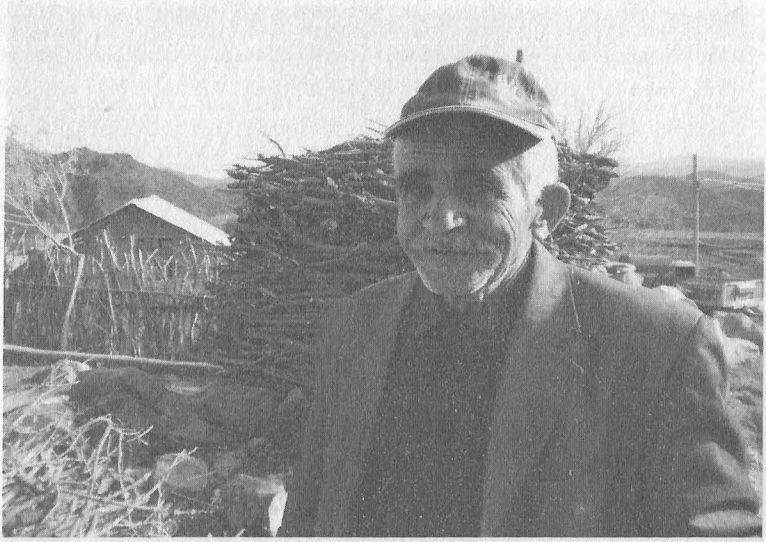
Çukur Ağası Çocukları: İbrahim ve Hıdır, Kertê Mazgert'te aileleri kurşuna dizildi, birkaç hafta sağ kaldılarsa da mal-mülk uğruna bizzat akrabalarınca öldürüldüler.

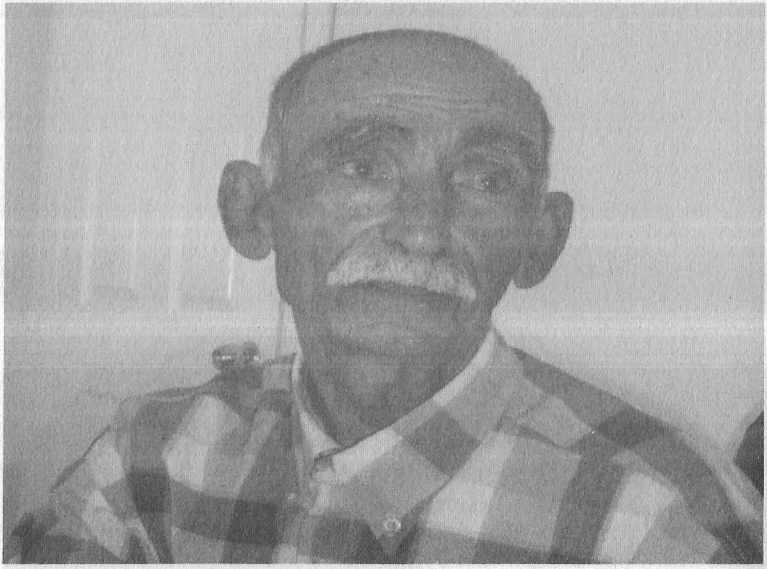
Tillo Yeter: Hozat Taşkirek katliamından yara alarak kurtuldu, babası Ruslar'la savaştı, ödül aldı, hâlâ sağ ve Elazığ İskân Evleri'nde yaşıyor.

Yarbay Halit Paşa: 1917'de Dersimliler'den oluşan "Garbi Dersim Milis Kuvvetleri" ile birlikte Erzincan'ın Ruslar'dan kurtarılması için savaştı, Meclis'te öldürüldü, Hozat'ta "Dersimin hakkı Deli Halit Paşayla gitti" diyenler var.

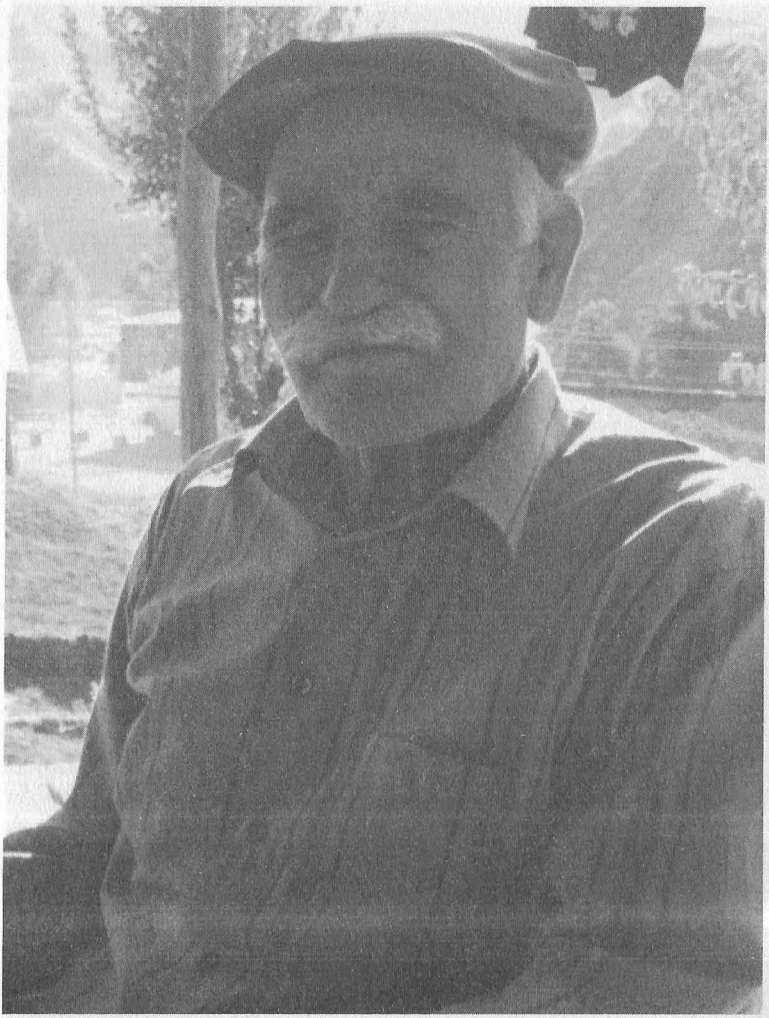
RızaTunç: Taşkirek'teki katliamdan kurtuldu, Haziran 2010'da öldü.

Hüseyin Çolak: Ovacık Büyükköy'deki katliamdan kurtuldu, 14 yıl sonra köyüne döndü.

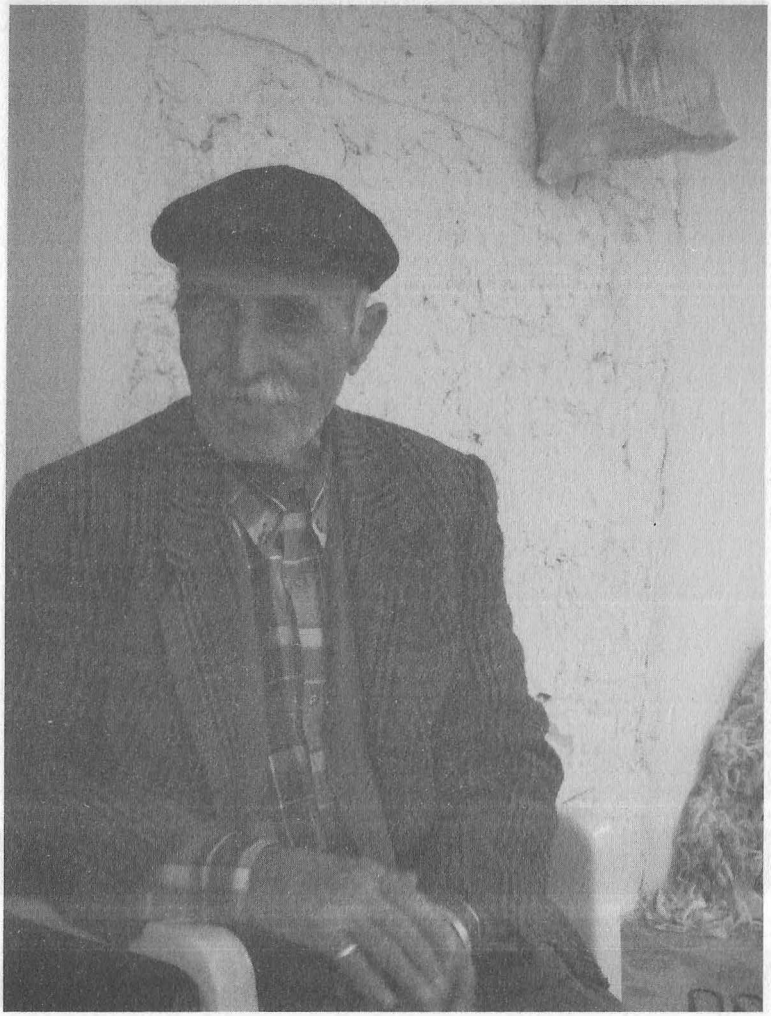
Ragıp Gümüşpala: Dersim 1938 Harekâtında komutan olarak görev yaptı, Demenanlı Sılo Phıt'a esir düştü, Sılo Phıt onu serbest bıraktı, sonradan TC Genelkurmay Başkanlığı yaptı.

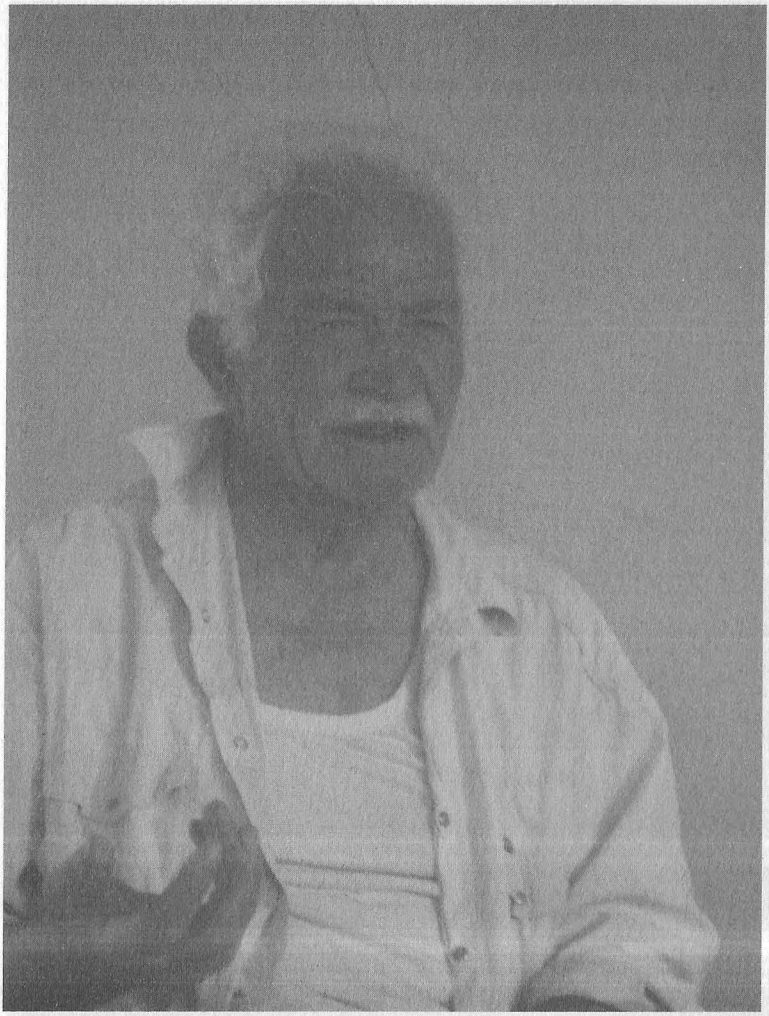
Hıdır Çim: Ovacık'taki Rastê Çım katliamından kurtuldu, hâlâ köyünde yaşıyor.

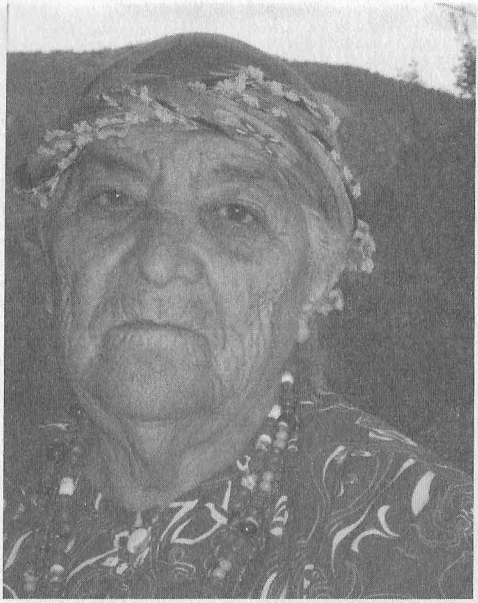
Ali Akbayır: Hozat Amutka'daki katliamdan kurtuldu, Ali Boğazı'nda saklandı, sürgüne gitti.

Ali Aksoy: 1938'den şans eseri kurtuldu, hâlâ Tunceli'de Yeni Mahalle'de yaşıyor.

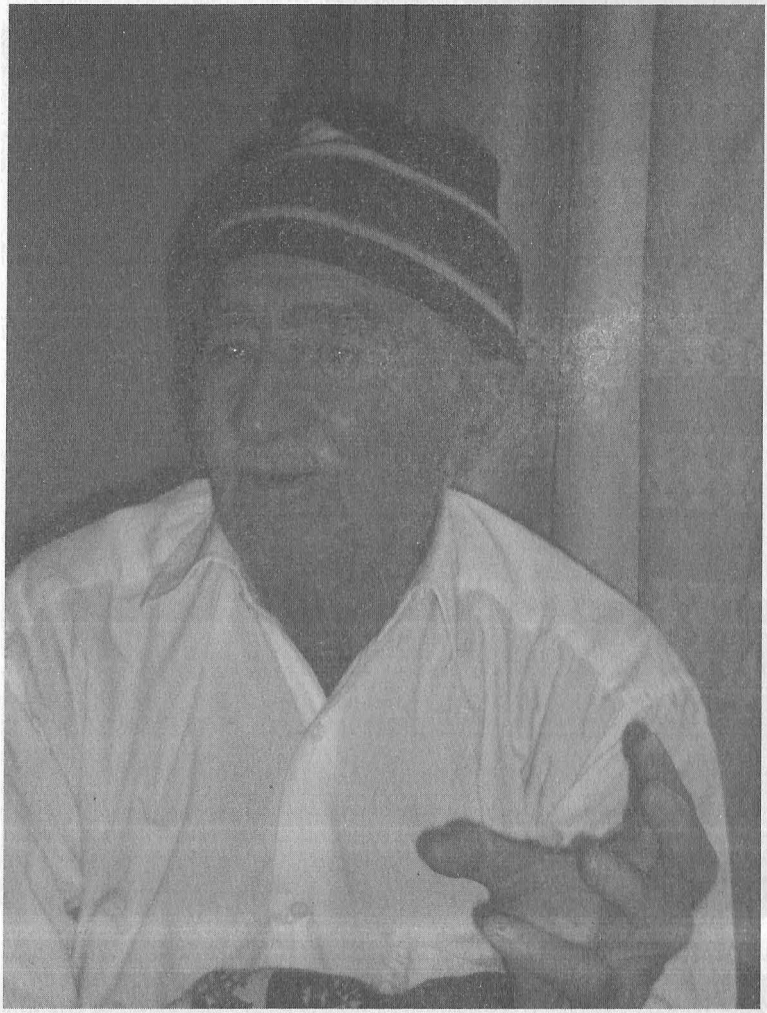
Hıdır Ağlar: Dersim merkezdeki Halvori Katliamı'ndan kurtuldu.

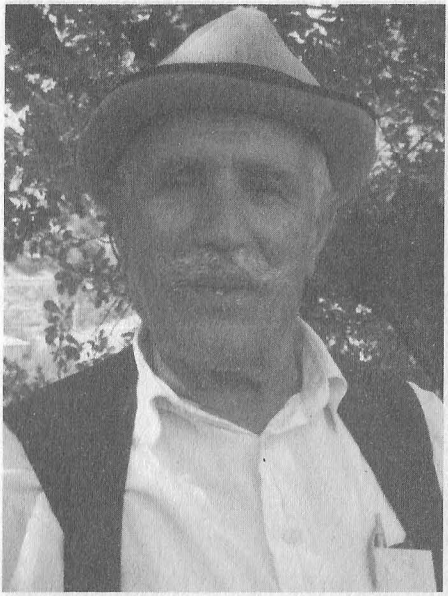
Sare Demir: Dersim merkezdeki Halvori Katliamı'ndan kurtuldu.

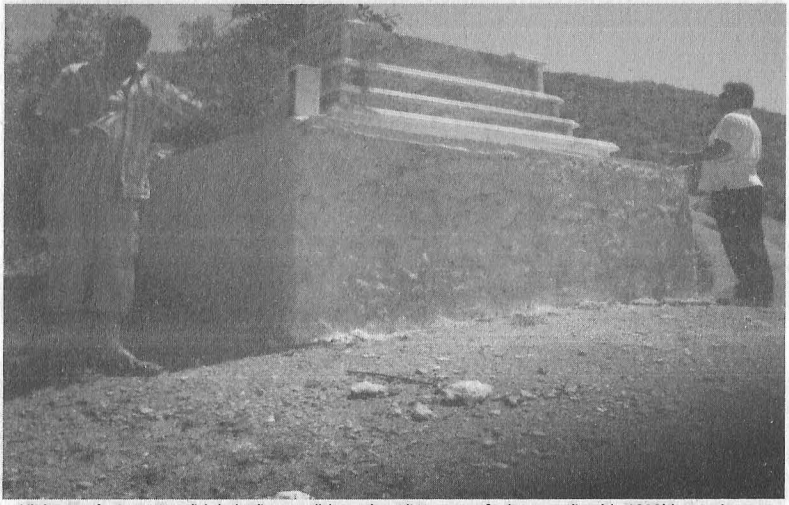
Fatma Gül: Demenanlılar'ın başına gelen felakette topluca kurşuna dizildi, 12 yerinden süngülendi, çocukları öldü, vücudunda yaraları var, hâlâ sağ.

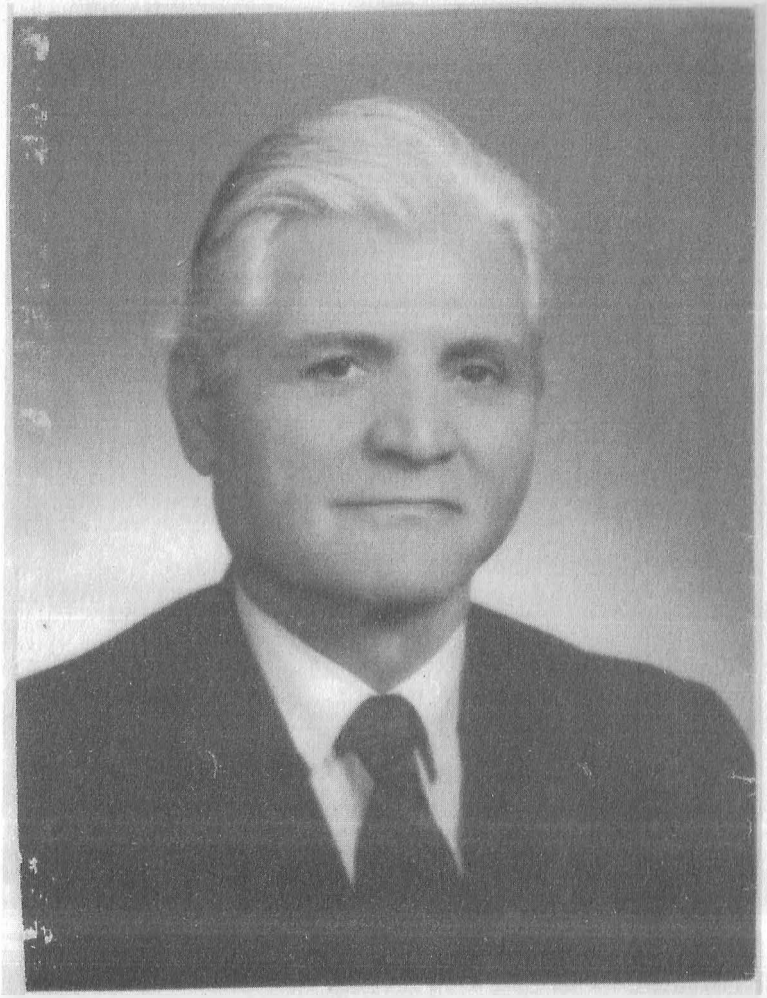
Süleyman Özer: 1938'de kan akan Munzur'un taşıdığı cesetleri gördü, Kanu'ya gelen ve çadırlar kuran Mareşal Fevzi Çakmak'a su verdi.

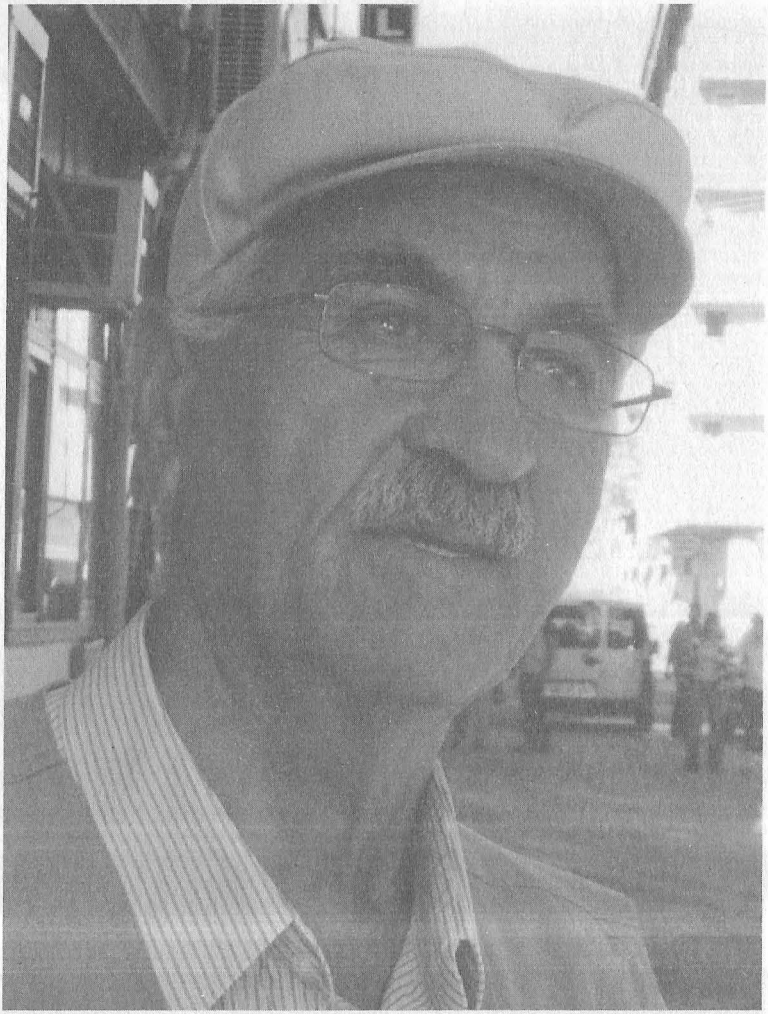
Haydar Kaya: Demenanlı Hesê Geve'nin ailesinden hayatta kalan tek kişi, hâlâ Tunceli'de yaşıyor.

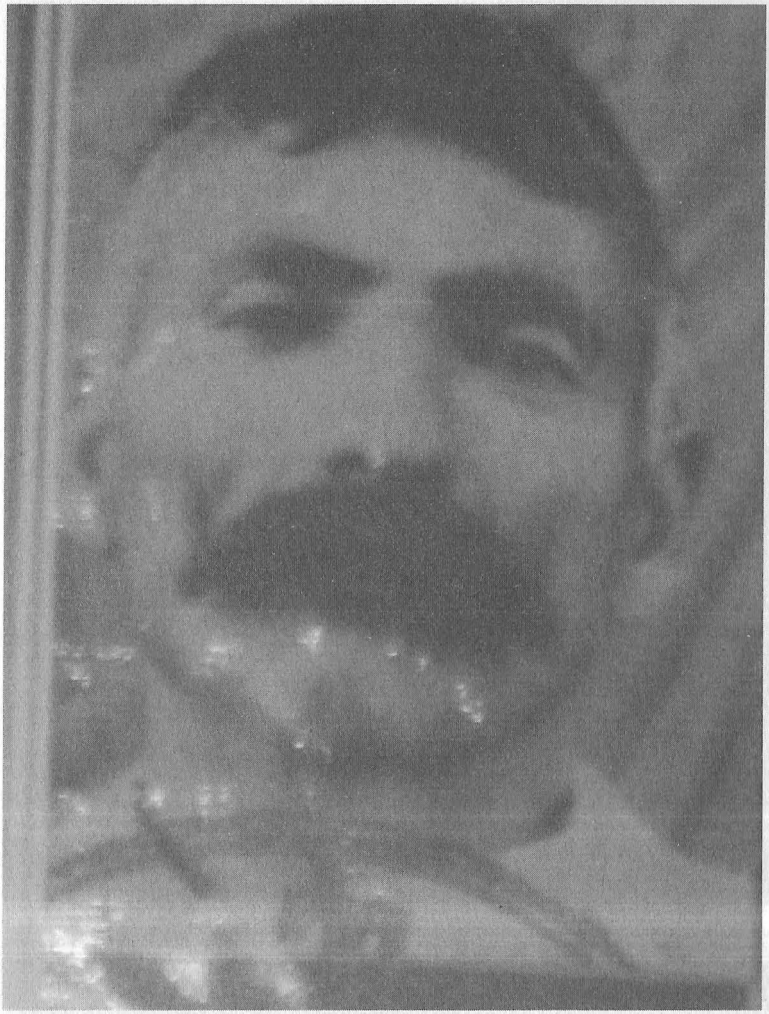
Hiniye Dızdu Anıtı: Kendisi de katliam mağduru olan Ali Kaya tarafından temeli atıldı, 1938'de Dersim merkez Hiniye Dızdu'da kurşuna dizilen 65 kişiyi simgeliyor.

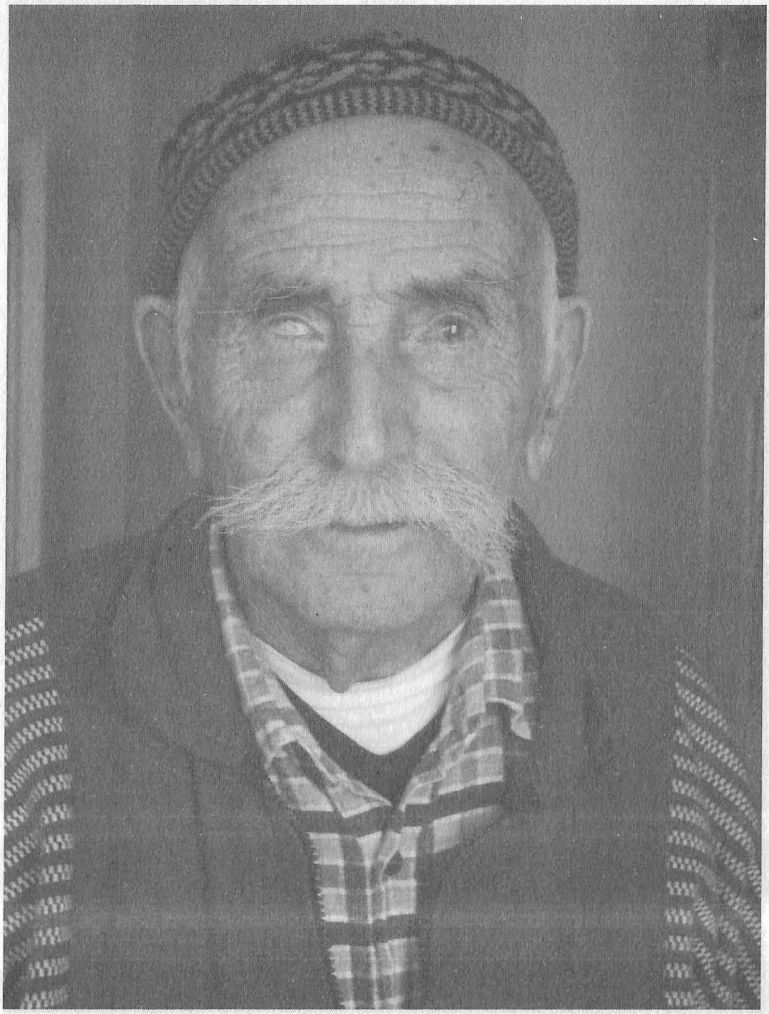
Kahraman Aytaç: 1938 trajedisinden kurtuldu, yaşadıklarını, gördüklerini, bildiklerini "Halk Anlatımlarına Göre Dersim" kitabında anlattı.

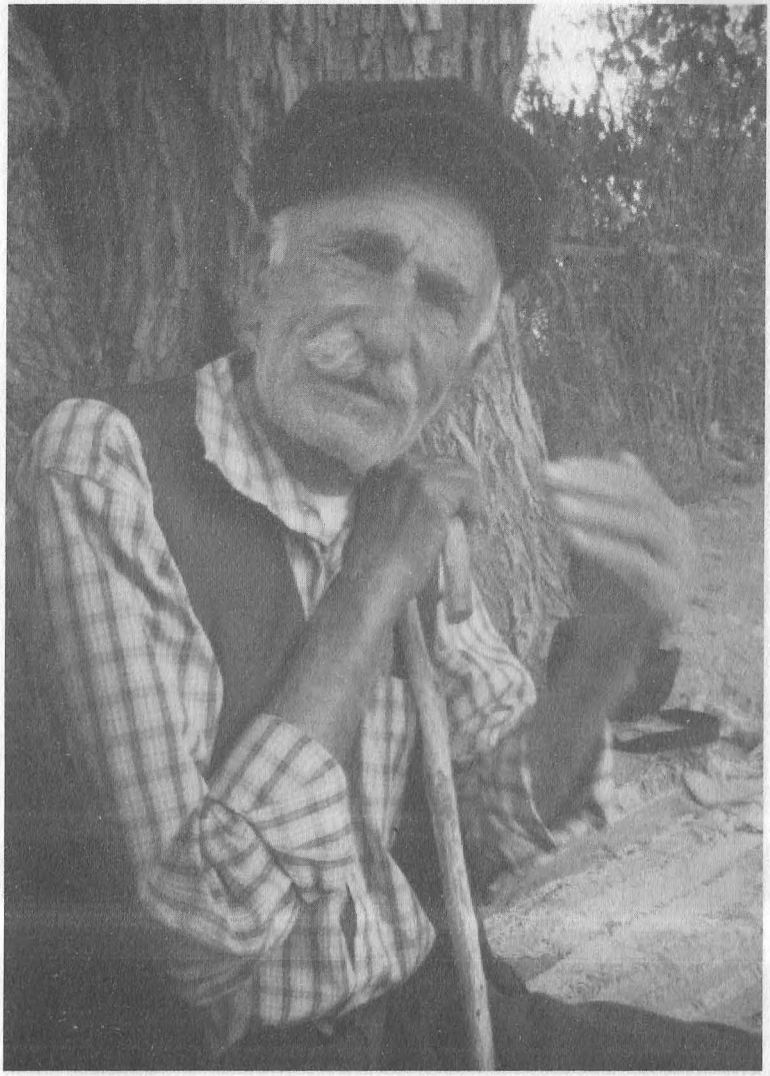
Süleyman Kırmızıtaş: 1938'de Dersim merkez Vıroz köyü ve çevresindeki katliamdan kılpayı kurtuldu, iki dönem Dersim belediye başkanlığı yaptı, gördüklerini ve bildiklerini "İnadına Dersim'de Yaşamak" kitabında topladı.

Hasan Çiçek: Hozat Samoşi'de kurşunlanan ve yakılan Çiçek ailesinin tek çocuğu, 1994'te Bolu Komando Tugayı'nca kayıp edildi, mezar yeri yok.

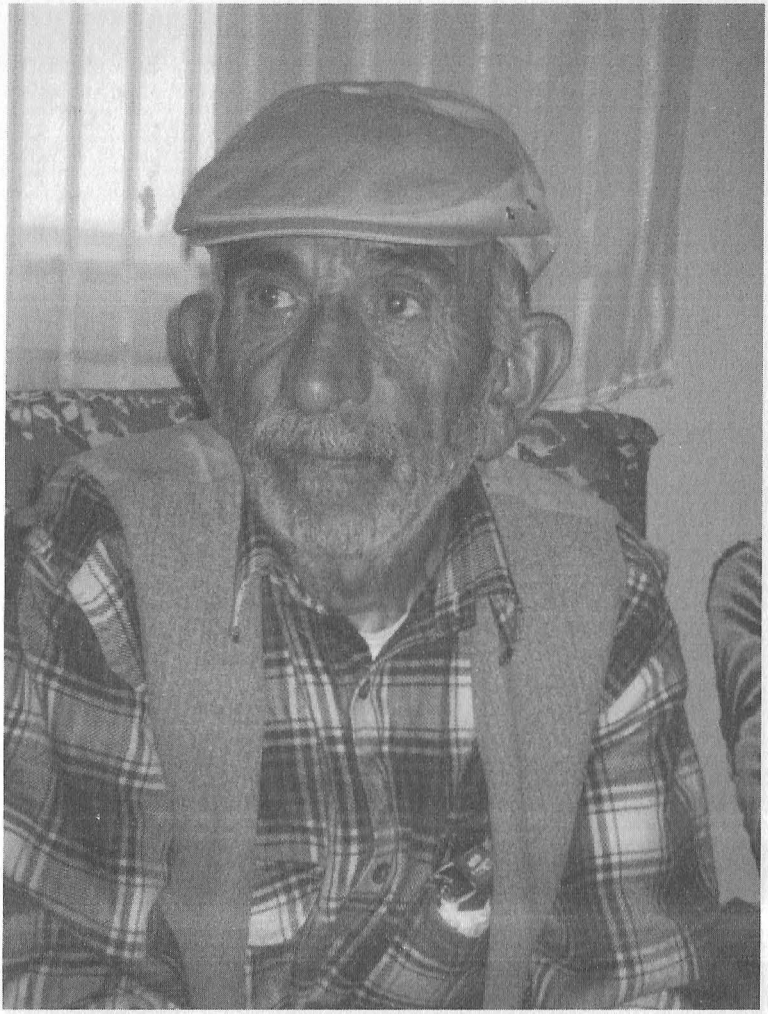
Musa Kaya: Dersim merkez Paga Ali ve çevresindeki katliamlardan son anda hem de birkaç kere kurtuldu, iki ablası "Demenanlılarla evli" diye öldürüldü, bir yeğeni Yüzbaşı Şükrü Başaran tarafından evlenmek için Urfa'ya götürüldü.

İmam Gürgöz: Mazgirt katliamının tanığı.

Hacer Aygün: 1938'de ağır makinelinin önünden kurtuldu.

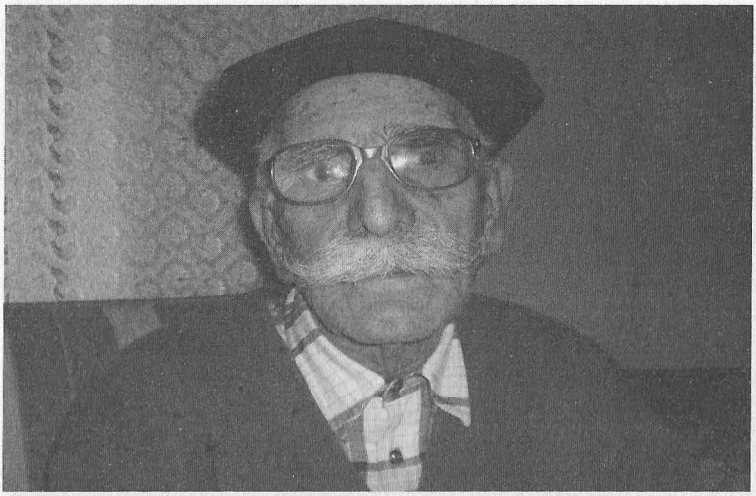
Hıdır Güneş: Hozat Zımek'teki katliamdan kurtuldu, bir günde üç defa, kurşunu, ateşi ve ölümü gördü, hâlâ Zımek'te yaşıyor.

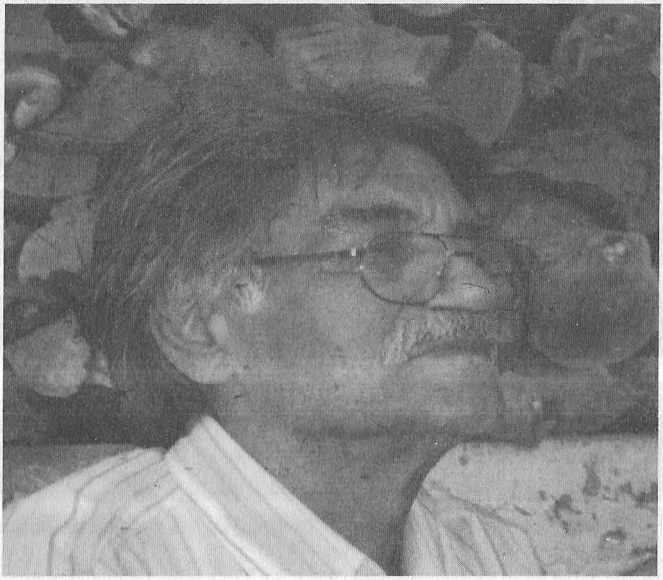
Aslı Güneş: Hozat Zımek'teki katliamdan kurtuldu, hâlâ Zımek'te yaşıyor.

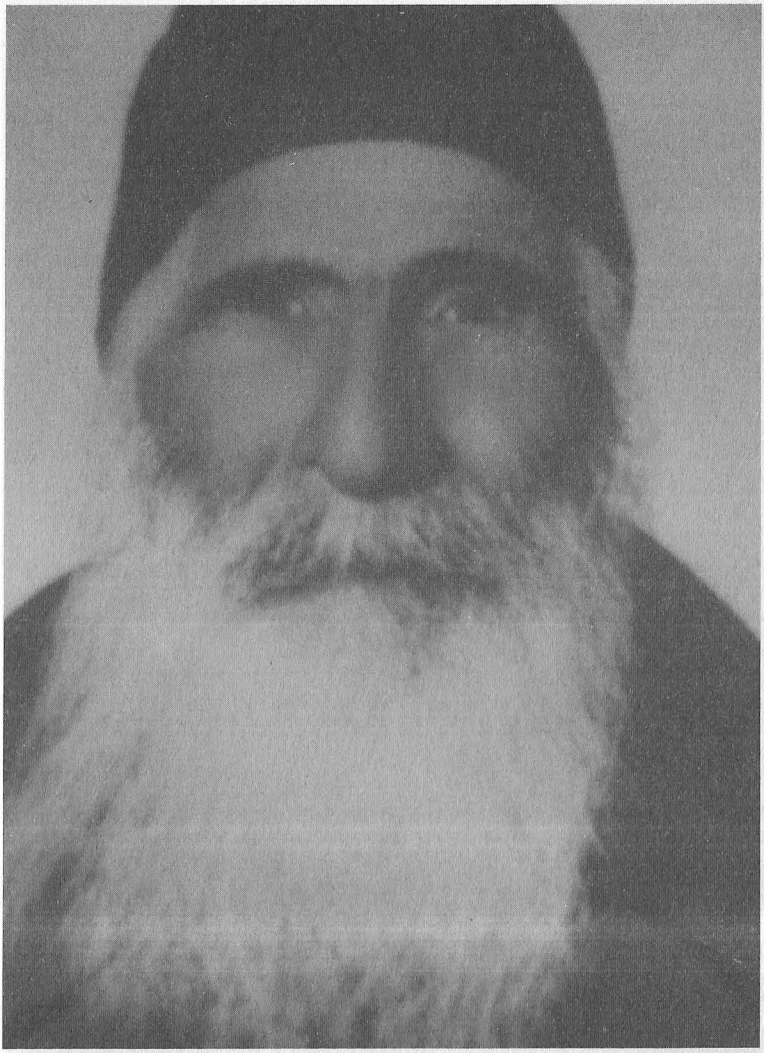
Sare Güler: Hozat Zımek'teki katliamdan kurtuldu, hâlâ Zımek'te yaşıyor.

Rıza Ağgül: 15 Ağustos 1938 günü Hozat'ta gerçekleşen "Mazra Sur Katliamı"ndan kurtuldu, kurşun izleri vücudunda duruyor, 126 kişinin kurşunlandığı o katliamdan kurtulan 4 kişinin 3'ü öldü, birtek o yaşıyor.

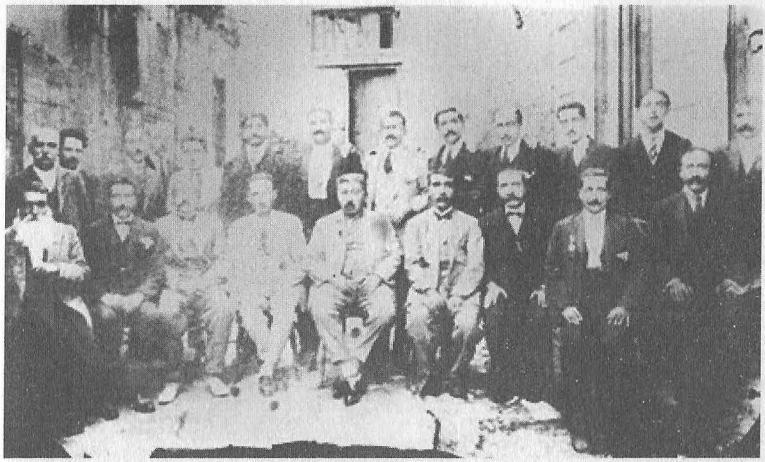
Mahmut Yıldız: 1938'de ablası Kibar'ın üstüne devirdiği çamaşır kazanının altında saklanarak kurtuldu, Birmu köylüleri son anda gelen emirle hayatta kaldılar, bu kitapta anlatılan pek çok öykünün ve şüarenin kaynağı odur.

Başköylü Hasan Efendi: Erzincan Başköy'den, 1938 katliamından sonra Celal Bayar'ı ve hatta Mustafa Kemal'i eleştiren, "katliama engel olamayan" Dersim ziyaretlerini yerden yere vuran beyitler söyledi.

Atatürk ve Sabiha Gökçen: Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk ve manevi kızı Sabiha Hanım, Gökçen 1938'de Dersim'e bomba atan uçak filosundaki tek kadın pilottu, yıllar sonra "Hedef doğrudan Dersim idi" dedi.

Şeyh Sait isyanına karşı tutumları nedeniyle 1926 yılında Çankaya'ya çağrılan Dersim aşiret liderleri ağırlandı ve ödüllendirildi. Ortadakiler Vali Cemal Bardakçı ve Bozan Bey.

Elazığ Mahkemesi: 2884 sayılı yasaya göre Elazığ'da kurulan Tunceli Mahkemesi, Seyid Rıza ve arkadaşları yargılanırken çekilmiş bir fotoğraf.

Diyap Ağa ve Atatürk: Ferhatan aşiret lideri Diyap Ağa 1. Meclis'te Dersim mebusuydu, Yunanlılar Ankara'ya doğru ilerlerken mecliste direnişi öğütleyen coşkulu konuşmalar yaptı, Atatürk ile çektirdiği bir fotoğraf.

Haydar Saltık: Kurtuluş Savaşı'nda Kars, Erzurum, Sarıkamış cephelerinde savaştı, madalya aldı, ordudan binbaşı rütbesiyle emekli oldu, Ağustos 1938'de Hozat Karaca'da ocak sahibi 26 Seyit ile birlikte süngülenerek öldürüldü.

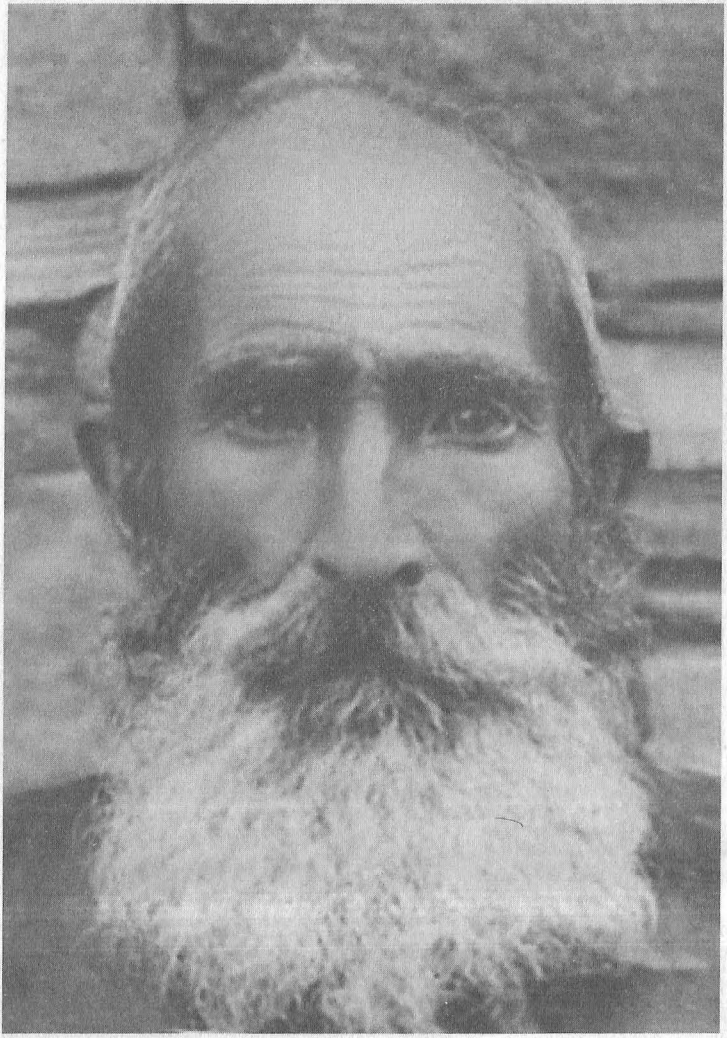
Kazım Karabekir: Kurtuluş savaşı paşalarından, ordu komutanı, Garbi ve Şarki Dersim Milisleri'yle birlikte Erzincan, Erzurum, Kars, Sarıkamış cephelerinde savaştı.

Kamer ve Cebrail Ağalar: Elazığ'da, 1937 yılında teslim olduktan sonra çekilmiş bir fotoğraf.

Rayver ve Oğlu Ali Haydar: Dersimliler 1938'deki kirli işleri sebebiyle Rayver'i lanetlerken uzun boylu söğüde benzettikleri oğlu Ali Haydar'ı ağıtlarla andılar.

Xıde Ale İsme: Haydaranlılar'ın liderlerinden, 1938'de aşiretinden arta kalanlar sürgün edildi, o da Balıkesir Savaştepe'ye gönderildi, adına ağıt söylendi.

KAYNAKÇA

Alevilik Talip Üzerine Kurulu Yol, Hakk'ın Emri Rızası, Başköylü Seyyid Hasan Efendi, Yurt Kitapları, 1.Baskı, Ankara, 2007.

Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri, M. Kalman, Nüjen Yayınları, İstanbul, 1995.

Cumhuriyet'in Kuruluş Sürecinde Atatürk ve Aleviler, İbrahim Bahadır, Kalan Yayınları, Ankara, 2002.

Danoğê 38i, Hıdır Aytaç, Tij Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Dersim'den Darağacına Seyid Rıza, Mehmet Gülmez, Tij Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Dersim-Koçgiri, Te'dip, Tenkil, Taqtil, Tehcir, Temsil, Temdin, Tasfiye, Mehmet Bayrak, Özge Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2010.

Dersim, Jandarma Umum Komutanlığının Raporu, Kaynak Yayınları, 3. Basım, Ankara.

Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri, Ebubekir Pamukçu, Yön Yayınları, 1. Baskı, Ocak 1992, İstanbul.

Dersim 1938 ve Zorunlu İskân, Hüseyin Aygün, Dipnot Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2010.

Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji (1860-1936), Daimi Cengiz, Horasan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010.

Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, Dersim-Sason (1934-1946), Necmettin Sahir Sılan Arşivi-2, Zafer Toprak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010.

Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu Sarıkamış, Kars ve Ötesi, Kazım Karabekir, Erzurum Ticaret Odası Yayınları, Erzurum, 1990.

Eve Tarixê Ho Têri Amaene, Hüseyin Aygün, Tij Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2007.

Hacı Bektaş-ı Veli Güneşte Zerresinden Deryada Katresinden, Derleyenler Pınar Ecevitoğlu, Ali Murat İrat, Ayhan Yalçınkaya, Dipnot Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2010.

Halk Anlatımlarına Göre Dersim, Kahraman Aytaç, Kalan Yayınları, Ankara, 2002.
Herkesin Bildiği Sır Dersim, Şükrü Aslan, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010.
Iskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938, Hans Lukas Kieser, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2010.
İnadına Dersim'de Yaşamak, Süleyman Kırmızıtaş, Öztepe Matbaacılık, Ankara, 2006.
Kürt İsyanları, İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2004.
Ma Sekerdo Kardaş? "Dersim 38" Tanıklıkları, İlhami Algör, Doğan Kitap Yayın, 1. Baskı, İstanbul, 2010.
Osmanlı İran Rus Savaşı'nda Kürtler (19. Yüzyıl) P. İ. Averyanov, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010
Öyküleriyle Dersim Ağıtları-1, Mesut Özcan, Kalan Yayınları, Ankara, 2002.
Öyküleriyle Dersim Ağıtları-2, Mesut Özcan, Kalan Yayınları, Ankara, 2008.
Palu Harput 1878, II. Cilt/Raporlar, Yayına Hazırlayan Arsen Yarman, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.
Raa Haq, Riya Haq, Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü, Erdal Gezik, Hüseyin Çakmak, 1. Baskı, Kalan Yayınları, Ankara, 2010.
Roê Kırmanciye, Cemal Taş, Tij Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2007.
Son Devrin Din Mazlumları, N. Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu Yayınları, 1990.
Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler, Cemil Koçak, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011.
Tunceli Dersim Coğrafyası, Ömer Kemal Ağar, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1940.
Tunceli Medeniyete Açılıyor, Cumhuriyetin Gözüyle Kürt Meselesi 2, Naşit Hakkı Uluğ, Kaynak Yayınları, Ankara, 2007.
Umumi Müfettişler Toplantısı, Yayına Hazırlayan M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.
Umumi Müfettişlikler (1927-1952), Cemil Koçak, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2003.
Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, Reşat Hallı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.
Yazılmayan Tarih ve Anılarım 1915-1958, Karêrli Mehmet Efendi, Kalan Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2007.
38 ra Jü Pelge, Hüseyin Çağlayan, Tij Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2003.

Sözlü Kayıtlar

"Dersimliler Şeyh Sait'e Destek Olmadı", Dilo Açıkel İle Sözlü Görüşme Notları, Ovacık, 2001.
"Dersim Aşiretleri Şeyh Sait'e Karşı Savaştı", Musa Talan İle Sözlü Görüşme Notları, 2004, Mazgirt.

"Dersimliler Kertê Derê Besteke'de Savaştı", Ali Karadağ ile Görüşme Notları, Gewreke Alan, Kasım 2009.
"Sarısaltıklılar'a yapılan zulüm unutulamaz", Nesimi Kalender ile Sözlü Görüşme Notları, Hozat, Karaca, Ağustos 2010

İnternet Sayfaları

dersimnews.com
gornemis.com
jarudiyar.com
desmalasure.de

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

Abdullah Alpdoğan: Tunceli Valisi, Komutanı ve Dördüncü Umumi Müfettiş, 1938 katliamında kilit önemde rol oynadı, Koçgiri'yi kanla bastıran ordu komutanı Sakallı Nurettin Paşa'nın damadıdır, Koçgiri katliamında da işbaşındaydı, adı devlet tarafından Tunceli merkezdeki en büyük mahalleye verildi, mahallenin adı ancak 1992'de değiştirildi, Dersimliler'in 1938 hafızasında önemli bir yer tutuyor.

Ahmet Aslan: Pülümür Salördekli, 1938'de Amasya Gümüşhacıköy'e sürgün edildi, mezar taşında "Merhum Dersim Hadisesi'nden Gelen" yazıyor, nüfus kayıtlarında sağ görünüyor.

Ahmet Muhtar Paşa: Osmanlı ordu komutanı, 1878'de Dersimli aşiretleri Erzurum'a toplantıya çağırdı.

Ali Akgün: Zeynel Çavuş'un oğlu, 1938'de dağlarda saklanarak kurtuldu.

Ali Aktaş: Kore'de savaşan Dersimliler'den.

Ali Aşkın: Kore'de savaşan Dersimliler'den.

Aliyê Mırzali: Demenan aşiretinden, Hegao Pil Köyü'den, teslim olduğu halde yargılandı, Elazığ'da idam edildi, mezar yeri yok.

Aliye Tacim: Kureyşanlı, Dersim'de Osmanlı'nın kurduğu zaptiye teşkilatının ilk kumandanı, Hewa Sey Momıdan'da adı geçiyor.

Aliye Qax: 1917-18'de Ruslar'a karşı "savunma savaşı" veren Dersim milis birlikleri komutanlarından, Kureyşan aşiret liderlerinden, Osmanlı tarafından ödüllendirildi, 1938'de 21 kişilik ailesiyle birlikte Mazgirt Mergê Kesisu'da kurşuna dizildi, soyu kurutuldu.

Ane Hatun: TBMM'de yer alan ilk Dersim mebuslarından Diyap Ağa'nın kızkardeşi, Dersim Milisleri'nin Ruslar'a karşı savunma savaşına katılması için Hozat Kaymakamı Halit Bey'in mektubunu aşiretlere götürdü.

Bava Duzgın: Pülümür Tasniye'li, Bava Mansurlu, Pülümür Dereyê Areyê Çê Ziya Derguli'de toplu olarak kurşuna dizilen grubun içindeydi, son anda Harçik Suyu'na atlayarak kurtuldu.

Beser Taş: Uşênê Khalê Soy'un halası, 1938'de onun yaralarını iyileştirdi.

Celal Bayar: 1938 katliamı sırasında Başbakan idi, Dersim'e dönük imha politikalarından birinci dereceden sorumlu, mecliste Dersimliler'i hedef gösteren konuşmalar yaptı, Dersimliler'in çoğu 1938 katliamının faturasını ona çıkarıyor.

Cemal Bardakçı: Diyarbakır ve Elazığ valiliği yaptı, Dersimlileri kazanmak için yoğun çaba sarf etti, Dersim ile ilgili cumhuriyet tarihindeki tek objektif raporu yazdı, "Dersim'e kırım değil, şefkatle yaklaşalım" görüşündeydi, söz konusu rapor nedeniyle görevinden alındı, başka bir şehre atandı.

Chive Khêj: Demenan aşiret liderlerinden, 1917-18'de Ruslarla savaştı, Erzincan'ın alınmasında büyük rol oynadı, 1938'de ailesi kurşuna dizildi, teslim olduğu halde yargılandı, ömür boyu hapis cezası aldı, Bergama'da cezaevinde öldü, mezar yeri bilinmiyor.

Diyap Ağa: TBMM'deki ilk Dersim mebuslarından, Hozat Ferhatanlı, 1915'de Ermeniler'i korudu, Seyid Rıza'nın kayınpederi, 1. Meclis'te Yunanlılar'ın ilerleyişi karşısında TBMM'yi Kayseri'ye taşıma fikrine karşı çıktı, "Ben gider Dersim'den aşiretleri toplar getiririm, savaşırız, geri adım yok" dedi, Meclis Ankara'da kaldı, Atatürk ile fayton içinde çektirdiği fotoğrafı ünlüdür.

Dursun Koçoğlu: Kaymakam-Yüzbaşı Dursun Koçoğlu, 1938'de Dersim merkezde (Mamekiye) ordu komutanı olarak görev yaptı, tekil ve toplu çok sayıda cinayet işledi, bölgede büyük bir ün saldı, halk ona "Felek" lakabını verdi.

Fevzi Çakmak: 1938'de Mareşal ve Genelkurmay Başkanı idi, "Dersimli okşamakla kazanılmaz, silahlı kuvvetin müdahalesi ona daha tesirlidir" dedi, Dersim'e yönelik askeri uygulamalardan birinci dereceden sorumlu, Dersimliler'in büyük kısmı onu "Katliamı durduran adam" olarak minnetle anıyor.

Fındıq Ağa: Yusufhanlılar'ın liderlerinden, 1938'de ailesinden 81 kişi merkez Golê Çeto'da kurşuna dizildi, 15 Kasım 1937'de Elazığ'da idam edildi, ipi iki kere koptu ama infazı ertelenmedi, mezar yeri yok.

Gako Bozkurt: Hozat Lolan Tanerli, Kurtuluş Savaşı'nda çeşitli cephelerde savaştı, madalya aldı, eşi ve çocukları 1938'de Lolan Taner'de kurşuna dizildi, yakıldı, öldürüldü.

Gülabi Bey: Suranlı, Osmanlı'nın Dersim'deki ilk kaymakamı.

Halit Bey: Hozat Kaymakamı, 1918'de Ruslar'ı Erzincan'dan uzaklaştıran Garbi Dersim Milisleri'ne komutanlık etti, daha sonra TBMM'de öldürüldü.

Hasan Ağa: Çukur ağalarından, 1938'de tüm ailesiyle Mazgirt'te kurşuna dizildi, katledildiklerinde vur emri kaldırılmış ve "Fevzi Çakma affi" yayınlanmıştı, soyları kurutuldu.

Hasan Aytaç: Rayverler'den, 1938'de öldürüldü.

Hatice Aslan: Pülümür Hanköy'de kurşuna dizildi, nüfus kayıtlarında sağ görünüyor.

Haydar Kılıç: Sogayigeli, 1938'de Uşakili, Hatipler Köyü'ne sürgüne gitti.

Haydar Saltık: Dersim Hozat Karaca Köyü'nden, Sansaltıklı, Kurtuluş Savaşı'nda yüzbaşı rütbesiyle Kars, Erzurum ve Sarıkamış cephelerinde savaştı, madalya aldı, Ağustos 1938'de Karaca Köyü'nde diğer Seyitler'le birlikte gözaltına alındı, köyün altındaki Büyük Çayır'da süngülenerek öldürüldü, o gün üzerinde askeri üniforma vardı.

Hayriye Teyze: Hatipler köyünden, Veli Gündüz'ün sürgünde "annesi" oldu.

Hese Geve: Demenanlı, Derê Laç'ta savaşan bir avuç aşiret üyesinden biriydi, işkence ile öldürüldü, Haydar (Kaya) hariç tüm çocukları öldürüldü.

Hese Kuk: Dewa Kuresu'da yapılan ve Pasao Sur'a yönelik eylemin kararlaştırıldığı cemaatteki pirin oğlu, çatışmada öldü.

Heseno Qız: Sogayige Köyü'nden, Kureyşanlı, Gahmut Karakolu çatışmasına katıldı, Elazığ'da yargılandı, 15 Kasım 1937'de idam edildi, mezar yeri yok.

Hüseyin Aytaç: Mazgirtli, 1938'de yakınları öldürüldü, daha sonra belediye başkanlığı yaptı.

Hıdır Emre: Hozat Ağverenli'dir, 1925'de orduda albayidi, 1925 Şeyh Sait İsyanı'na karşı Dersim aşiretlerini ikna etmek için görevlendirildi, kimi kaynaklara göre 1200 aşiret savaşçısı ile birlikte Bağın üzerinden Şeyh'in adamlarının üzerine yürüdü.

Hıdır Güngör: Kore'de savaşan bir Dersimli.

Hüseyin Gündüz: Körkesli, 1938'de kurşuna dizildi.

Hüseyin Altıntaş: Zeynel Çavuş'un oğlu, 1938'de Qısle'de Çamurek ve Awlosan'da eşi ve çocukları kurşuna dizildi, sürgüne gitti.

İsmail Hakkı Paşa: Osmanlı ordu komutanı, Dersim aşiretlerini Erzurum'da toplandı ve onlara hükümetin isteklerini bildirdi.

İsmet İnönü: Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularından, başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı yaptı, Dersim'e dair sert politikalar uygulanmasını istedi, "memleketin öteden beri Dersim diye bir derdi vardı" dedi, 1935'de hazırladığı bir raporda Dersimliler'in Erzincan'da "maraba" olarak çalışmasına dahi karşı çıktı.

İvişe Çhin: 19. yüzyılın sonunda iş başı yapan Mazgirt Kaymakamı Gülabi Bey'in görevlendirdiği zaptiyeler çocuklarını öldürdü, Sogayigeli.

İvise Sey Khali: Demenanlı, 1938'de Derê Laç'taki direnişin öncüsü, vurulunca direniş sona erdi, üzerine yakılan türküler kuşaktan kuşağa, dilden dile söylendi.

Kazım Karabekir: Ordu komutanı, Kars, Erzurum, Erzincan, Sarıkamış'taki Ruslar'la savaşı yönetti, Dersim Milisleri'ne komutanlık etti.

Komutan Çetin Bey: Hakis Hormek'te 1938'de operasyonlar yapan askeri birliklerin komutanı, 1936'da silah toplama işini yürüttü, köylülere "Silahlarını teslim etmişlerdir, ahali mutidirler" yazısı verdi.

Lee Myung Bak: Kore devlet başkanı, Veli Gündüz'ü 2010'da Kore'ye davet etti.
Lütfü Bey: 1917'de Ovacık Kaymakamı, Şarki Dersim Milisleri'ne komutanlık yaptı, Erzincan ve Erzurum'un Ruslar'dan alınmasında savaştı.
Mahmut Yıldız: Bava Nejdi adıyla bilinir, Dersim'in 1938 sonrası önemli aydınlarından biri, pek çok şüare ve hewa'yı söyledi, hâlâ Almanya Berlin'de yaşıyor, işbu kitabın önemli kaynaklarından.
Mehmet Ali Davul: Erzincan Refahiye'den, 1938'de Dersim'de askerlik yaptı, makineli tüfek nişancısı idi, kadın ve çocuklara ateş emrine uymadı.
Mehmet Ali Ayyıldız: Hakis Hormekli, Kore'de savaştı, gazi oldu.
Muhsin Batur: 12 Mart 1971 askeri darbesinin kudretli generali, 1938'de Dersim'de subay olarak "özel görev" yaptı, yıllar sonra anılarında "O dönem Dersim'de yaptığınız faaliyetleri okurlarımın affına sığınarak anlatmak istemiyorum" dedi.
Mursaê Mevali: Şıx Memedli, Pasao Sur ordusuna karşı Dersimliler'le birlikte savaştı.
Mustafa Çavuş: Kore'de Veli Gündüz ile mevzileri bombalayan asker.
Mustafa Kemal Atatürk: Cumhuriyet'in kurucusu, Başkomutan, Başbakan ve Cumhurbaşkanı, 1937-38'de devletin başında idi, 2884 sayılı Tunceli'nin İdaresi Hakkında Kanun ve 4 Mayıs 1937 tarihli Bakanlar Kurulu kararının altında imzası var, Dersimliler'in büyük kısmı "katliamlar sırasında hasta olduğuna ve cinayetlerden haberdar olmadığına" inanıyor.
Mutemit Yazıcı: 1938'de Dersim Pülümür'de asker ve hekim olarak görev yaparken toplu kurşuna dizmelere gönlü razı olmadı, Fevzi Çakmak'a çektiği telgraflarla pek çok kişinin yaşamını kurtardı, Sivas Zaralı, daha sonra Elazığ Akıl Hastanesi Başhekimliği ve Elazığ Belediye Başkanlığı yaptı, onun ve eşinin 1938'deki rolü üstüne şiirler yazıldı, bugüne kadar kuşaktan kuşağa, dilden dile hatırlandı.
Necip Fazıl Kısakürek: Şair, düşünür, sağ ideolojinin önemli adlarından, 1938 katliamı ile ilgili "Son Devrin Din Mazlumları" kitabında önemli gerçekleri günışığına çıkardı.
Pasao Sur: Dersim'e ateşli silahı getiren Osmanlı paşası, Suran aşiretinden olduğu rivaret olunuyor.
Ragıp Gümüşpala: Dersim 1938'de ordu komutanıydı, Sılo Phıt'a esir düştü, Dersimliler onu affetti, 1938 sonrası Sılo Phıt'ı ziyaret etti, minnetini iletti, sonradan Genelkurmay Başkanı oldu, Adalet Partisi'ni kurdu.
Rayvere Qop: Seyid Rıza'nın yeğeni, 1938'de kendi halkına büyük zararlar verdi, Askeri Harekât bitince resmi bir kararlar masum çocuğuyla birlikte öldürüldü.
Resik Uşê: Seyid Rıza'nın oğlu, esmer olduğundan lakabı Resik idi, 15 Kasım 1937 tarihinde Elazığ'da idam edildi, mezar yeri yok.

Qemere Alê Vhiji: Alan Gewreke'den, 1925'te Şeyh Sait ordusunun üzerine giden Dersim aşiretleriyle birlikteydi, 1938'de "Demenanlılar'la evli kızını evinde sakladığı" için ihbar edildi, gözaltına alındı, Mazgirt Sindam Üstü'nde kurşuna dizildi, malvarlıkları hazineye intikal ettirildi.

Şah Haydar Bey: Dersim'in en ünlü şairlerinden, aynı zamanda Dersim milis kuvvetleri komutanlarından, Pülümür cephesi Şevdin'de Ruslar'la savaştı, yaralandı ve öldü, kılamları dilden dile söylendi.

Samih Paşa: Erzurum Muşiri, 1863'te Osmanlı ordusu adına Dersim aşiretleriyle müzakerelere öncülük etti.

Şerif Paşa: Erzurum Mutasarrıfı, Osmanlı adına Dersim aşiretleriyle görüştü.

Şeyh Sait: 1925 isyanının lideri, bu isyan ağırlıkla dinsel ama ulusal motifler de taşıyordu, "Allah için Müslümanları cihada çağıran" Şeyh'e ve isyana Dersimliler destek vermedi, isyan bastırıldıktan sonra Diyarbakır'da idam edildi, Dersim'in bir kısım aşiret mensubu isyancılara karşı savaştı.

Sey Qaji: Dersim tarihinin en büyük şairi olarak kabul edilir, Seyit Savunlu aşiretinden, gözleri kördür, 1871'de doğar, 1936-7'de ölür, şiirleri Dersim tarihinin aynasıdır.

Seyid Rıza: Dersim Abbasan aşireti lideri, "1938 isyanının sorumlusu" olarak damgalandı, ailesi öldürüldü, Erzincan'a müzakere için gitti, 10 Eylül 1937 günü tutuklandı, Elazığ'daki Tunceli Mahkemesi'ne getirildi, yargılandı ve 15 Kasım 1937 şafağında idam edildi, mezar yeri bilinmiyor.

Sıdıka Avar: Elazığ Yatılı Kız Okulu'nu kurdu, 1938'de öldürülen kişilerin çocuklarını topladı, çocukları dil, inanç ve kültürlerinden koparmak için mesai harcadı, kurduğu okul daha sonra "misyoner okulu" olarak anıldı.

Süleyman Kılıç: Demenanlı, 6 yaşında bir çocuk iken 1938'de dağa çıkan gruplar içindeydi, Derê Laç'ta direnişi, kahramanlığı, ihaneti, milisleri, ölümü, İvisê Sey Khali'yi gördü, 1942'de dağdan indi, 2010'da öldü.

Süleyman Kırmızıtaş: Dersim merkeze bağlı Vêroz civarındaki katliamdan son anda kurtuldu, iki dönem belediye başkanlığı yaptı, gördüklerini ve bildiklerini *İnadına Dersim'de Yaşamak* kitabında topladı.

Sılo Qız: Dersim'in yaşayan en büyük ozanı, 1938 ile ilgili önemli şüareleri var, hâlâ Dersim'de yaşıyor.

Sılê Sur: Demenanlı, Şeyh Sait üstüne yürüyen Dersim aşiretleri içindeydi, 1938 öncesi Dersim'in en keskin nişancılarından.

Şükrü Başaran: 1938 Harekâtı'nda yüzbaşı idi, Demenan ve Haydaran bölgesinde toplu katliamlara imza attı, Marçik Düzü'nde öldürülmeyi bekleyen kafileden Musa Kaya'nın yeğeni Emine'yi ayırarak kurtardı, onunla evlendi, yıllar sonra "Emir ver-

diler biz de öldürdük, bize emir verselerdi kendi çocuklarınızı bile öldürürdük, buna mecburduk" dedi.

Şükrü Kaya: İçişleri Bakanı, Ermeni kırımında yetkili, İskân ve Tunceli Kanunu'nu hazırlayan kişilerden, Dersim ile ilgili tek tek kimlerin sürgün edileceğini de içeren bir "Dersim Raporu" yazdı, Alevi-Bektaşiler'in ibadetlerini yasaklayan ve ibadet edenlerin tutuklanmasını isteyen emirler yayınladı, Elazığ Yatılı Bölge Okulu'nu kurdurdu.

Uşênê Seyid: Kureyşan aşiret liderlerinden, Pırgiç Köyü'nden, aşiretler arasında ve cemaatlerde keskin zekâsı ve felsefi konuşmaları ile ünlüdür, 15 Kasım 1937'de Elazığ'da idam edildi, mezar yeri yok.

Uşênê Mursaê Dewres: Kureyşanlı, 1917'deki Ruslar'la savaşta Aliyê Qax'ın çevirmenliğini yaptı, 1938'de köyü Birmu'daki katliamdan son anda kurtuldu.

Veli Bozkurt: "Öğretmen Veli" diye bilinir, 1938'de Hozat Lolan Taner'de eşi ve çocuklarıyla birlikte kurşuna dizildi, yakıldı, başlarına geleni Necip Fazıl Kısakürek *Son Devrin Din Mazlumları* kitabında yazdı.

Weliye Uşênê Yimam: 1938'i en iyi anlatan Dersimli şairlerden, katliamları etkili sözlerle ağıda döktü, Kureyşanlıdır, 1889-1958 arası yaşadı, Laç Deresi'ndeki İvisê Sey Khali ve Buğday Meydanı'nda idam edilen Uşênê Seyid üzerine yaktığı ağıtlar dilden dile, kuşaktan kuşağa söylendi.

Wuse Kekê Borr: 1938'de Tunceli merkezde muhtar.

Xıdê Alê Qol: Haydaranlı, 1938'de eşi Qurçu'da kurşuna dizildi.

Zeynel Çavuş: Kureyşan aşiret liderlerinden, Ruslar'a karşı savaştı, madalya aldı, Şeyh Sait askerlerine karşı Dersim aşiretlerini ikna edenlerden biri olduğu söylenir, nahiye müdürlüğü yaptı, Vali Cemal Bardakçı'yı evinde ağırladı, 1938'de Qısle'de işkence edilerek öldürüldü, aynı gün gelini ve torunları da toplu olarak yok edildi.

YER ADLARI DİZİNİ

A

Adıgiden, 292
Ağdad, 212
Ağveşi, 125, 201
Ağzunik, 9, 125, 127, 128
Akkilise, 275
Aktaş, 107
Alan, 40, 48, 49, 52, 68, 172, 270, 383, 388
Ali Boğazı, 198, 213
Amasya, 38, 384
Amutka, 213, 215
Anbar, 66, 136
Aşkirek, 178
Atlantı, 28
Avgasor, 231
Awlosan, 122, 123, 386
Axor, 158
Axpanos, 241, 260
Aziz Abdal, 243

B

Bağdat, 89
Başköy, 295
Balıkesir, 9, 145, 155, 209, 304
Bali, 302
Barge, 249
Barıx, 291
Baxtiyara Pasa, 293
Bayat, 142
Bayındır, 214
Bergama, 285, 385
Beşiktaş, 191
Beyazdağ, 178
Bingöl, 48
Birman, 63
Birmu, 208, 277, 278, 389
Bolisger, 259
Bolu, 4, 138, 285
Borr, 25, 27, 28, 29, 137, 139, 140, 205, 235, 236, 237, 241, 244, 389
Boyabat, 142
Boymon, 164
Bozçaka, 292
Buğday Meydanı, 389
Büyük Çayır, 80
Büyükköy, 207, 210

C

Canik, 275
Cündük, 129, 130, 264

Ç

Çaldıran, 53
Çamurek, 64, 121, 214, 386
Çanakçı, 28
Çantur, 33
Çarsancak, 73, 95, 300, 303

Çapakçur, 49
Çatalca, 192
Çayırlı, 295
Çemişgezek, 73, 100, 127, 170, 187, 209, 251, 303
Çerisk, 225
Çır, 122
Çıralı, 28
Çile, 237, 246
Çorum, 142
Çölqer, 223
Çuxur, 174, 265

D

Dalıke, 289, 290
Darboğaz, 106, 302
Dedikuşağı, 211
Değirmendere, 211
Demenan, 268
Derê Gundiş, 40
Derê Sandalu, 63
Dereköy, 256, 257
Dereyê Arey, 211
Dereyê Çê Ziya Derguli, 178
Dersim, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 31, 37, 38, 39, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 89, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 127, 128, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 143, 144, 151, 154, 161, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 197, 198, 201, 202, 205, 211, 212, 214, 215, 223, 230, 233, 234, 237, 238, 240, 241, 246, 249, 251, 252, 253, 254, 259, 260, 262, 264, 267, 271, 272, 273, 274, 276, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 309, 311, 312, 313, 381, 382, 384, 385, 386, 387, 388, 389
Derviş, 12, 70, 187, 194, 224, 254, 255, 295, 297
Deşt, 228, 230, 231, 233, 234, 245, 293
Dewa Khuresu, 83
Dewa Bınen, 212
Dewa Pile, 84
Dırvan, 274
Diyarbakır, 35, 48, 52, 155, 166, 223, 385, 388
Dolantarır, 166
Dolubaba, 140

E

Edirne, 205, 304
Edremit, 209
Eğnik, 194
Ekerek, 303
Elazığ, 4, 10, 34, 47, 48, 50, 52, 86, 99, 109, 112, 117, 119, 120, 121, 123, 138, 141, 142, 154, 166, 169, 173, 178, 179, 182, 183, 184, 190, 195, 209, 212, 214, 219, 220, 222, 230, 234, 241, 244, 251, 277, 282, 283, 284, 285, 294, 303, 308, 312, 384, 385, 386, 387, 388, 389
Ergen, 194
Erzincan, 46, 53, 54, 61, 62, 72, 75, 83, 85, 86, 97, 130, 177, 179, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 198, 211, 222, 223, 238, 259, 280, 282, 283, 295, 300, 305, 306, 308, 381, 385, 386, 387, 388
Erzurum, 43, 46, 47, 53, 61, 62, 63, 75, 80, 190, 191, 192, 295, 381, 384, 386, 387, 388

Esketê Nemrendi, 233

F

Ferne, 84

G

Gahınut, 8, 21, 109, 110, 112, 113, 114, 117, 235, 285, 302, 386
Gahınut Karakolu, 109, 113, 386
Galvosan, 217, 245, 246
Gazik, 218
Genç, 48
Gewreke, 39, 40, 49, 131, 132, 383, 388
Giniye, 205, 237
Gizge, 29
Gogerik, 59
Gole Çeto, 40
Gome Dewreş, 226
Gome Qırr, 127
Gove, 129, 266
Gölbağı, 173
Gölpazar, 212
Gömemiş, 129
Gümüşhacıköy, 38, 384

H

Haçeli, 302
Haçkirek, 212
Hakis, 43, 152, 223, 386, 387
Halvori, 2, 11, 114, 120, 245, 246, 260, 282
Hanköy, 385
Harçik, 25, 34, 106, 129, 178, 217, 243, 276, 277, 313, 384
Harçik Suyu, 129, 178, 243, 277, 384
Harran, 269
Harput, 95, 96, 99, 219, 382
Hatipler, 35
Haydaran, 125
Hegao Pil, 204
Hengurvan, 221
Heniyê Tevranu, 63
Hıus, 97
Hiniye Dızdu, 121
Hopıke, 12, 197, 287, 289
Hormek, 43, 44, 50, 386
Hozat, 4, 9, 10, 48, 49, 50, 61, 79, 80, 98, 125, 128, 161, 164, 165, 166, 170, 187, 188, 189, 193, 194, 195, 202, 203, 209, 212, 213, 218, 234, 239, 254, 256, 257, 264, 280, 281, 292, 303, 383, 384, 385, 386, 389

İ

İksor, 155
İstanbul, 49, 50, 52, 78, 85, 95, 96, 100, 102, 103, 114, 119, 146, 159, 170, 188, 191, 219, 247, 257, 281, 283, 285, 293, 304, 306, 381, 382
İzmir, 214, 285, 292, 304

J

Jiara Parçikıne, 158

K

Kaçkerek, 107
Kadı Köyü, 209, 210
Kağızman, 157, 158
Khalkundır, 29
Kalmem, 153
Kanoğlu, 11, 31, 224, 238
Kanu, 51, 78, 103, 117, 238, 246, 283, 300, 304, 312, 389
Karacakale, 302
Karakoçan, 39, 48, 64
Karamusu, 151
Kars, 43, 46, 75, 80, 157, 190, 191, 381, 386
Karsini, 150
Karwan, 38
Kayseri, 4, 128, 222, 304, 307, 312, 385
Kemah, 86

Kemaliye, 252
Kemer, 217
Kemerê Arey, 11, 230, 232
Kemerê Bel, 251
Kemerê Bımbarek, 145
Kemerê Çile, 109, 243
Kert, 125
Kerê Derê Besteke, 48
Kesirik, 128
Keysu, 236
Kırklareli, 304
Kırniğe, 131
Kırnik, 234
Kızılkilise, 120
Kiğı, 49
Kirmel, 231
Kirmela Qırğu, 212
Koçgiri, 50, 280, 381, 384
Koê Gogerik, 57, 58, 59
Kore, 7, 33, 35, 36, 43, 384, 386, 387
Korkes, 30
Korpik, 158
Korta Sur, 129
Kunê Herş, 208
Kunuri, 35
Kuzucan, 62
Külünk Deresi, 194

L

Laç, 133, 134
Lolan, 50
Lolan Taner, 9, 161, 163, 164, 166, 167, 195, 254, 385, 389

M

Maden, 48
Malatya, 49, 52, 158, 302
Mameki, 31, 303
Manisa, 304
Mansul Uşağı, 107
Marçik, 112, 131, 265, 266, 268, 388
Masumpak, 303
Matralı, 223
Matuk, 165
Mazgirt, 4, 8, 29, 33, 34, 40, 48, 50, 52, 58, 61, 63, 64, 65, 79, 86, 87, 89, 91, 95, 100, 109, 120, 130, 157, 169, 172, 173, 174, 182, 217, 263, 265, 266, 267, 274, 275, 277, 382, 384, 385, 386, 388
Mercan, 115
Mercimek, 121
Mergarız, 91
Mergê Kesisu, 86, 87, 173, 384
Mestan, 275
Mezra, 28
Mezra Sandalu, 236
Mirik, 207
Miskişah, 216
Muş, 9, 145, 155, 301
Mutu, 43, 177, 220
Muxundu, 79, 112, 285
Müşkürek, 233
Mosım Pak, 91, 145

N

Nazımiye, 58, 64, 79, 83, 84, 90, 119, 120, 122, 145, 146, 152, 214, 220, 264, 268
Nenehatun, 192
Nişange, 287

O

Ovacık, 51, 80, 101, 106, 115, 161, 187, 189, 207, 208, 209, 211, 244, 256, 264, 267, 303, 382, 387

P

PagaAli, 263, 265, 269
Paga Vêsaiye, 147
Pah, 106, 112, 113

Paşavenk, 300
Pax, 25, 29, 33, 34, 112, 119, 130, 187, 218, 264, 265, 268, 270
Peri, 49
Pertek, 100, 120, 268
Pırdê Saar, 235
Pırkani, 95, 287
Pilvenk, 70, 138, 235, 236, 243, 291
Piran, 48
Pirgiç, 249
Pis Xatun, 243
Pulê Çağle, 132
Pulê Çayır, 238
Pulê Fate, 40, 131
Pulur, 133, 208, 241, 243, 255, 259, 260
Pusan, 36

Q

Qavun, 63
Qıl, 90, 129, 146, 147, 157, 264, 265
Qılaçiye, 25, 28
Qısle, 43, 145, 386, 389
Qurçu, 7, 25, 29, 31, 33, 34, 36, 389
Qutiye, 31

R

Rastê Çhım, 211
Rastê Meydanu, 31
Refahiye, 198
Rostan, 238
Roşnek, 145, 153, 264

S

Saar, 110, 235, 276, 277
Samoşi, 215, 254, 255, 257
Sandalu, 63, 236
Sankamış, 53
Sarısaltık, 79
Savaştepe, 285
Sawko, 255
Saxşek, 268
Segedik, 201
Sey Mahmudu, 63
Seyithan, 188, 302
Siliç, 236, 259, 260, 262
Silvis, 46
Sin, 12, 107, 113, 227, 230, 280, 281, 282
Sindarn, 41
Sinop, 84, 142, 301
Sirtikan, 212, 293
Sivas, 44, 83, 84, 184, 252, 295, 387
Siverek, 48
Soa Thola, 84, 85
Sogayige, 25, 28
Sorpyan, 171, 238
Sorşfenk, 256
Sorxum, 238
Sütlüce, 138

Ş

Şıxso, 4, 238
Şogeyik, 112
Şorda, 11, 274, 275
Şeğank, 217
Şevdin, 46
Şilt, 275

T

Taşkirek, 10, 125, 187, 190, 193, 194, 201, 202, 203
Tatxan, 33
Tavux, 194
Taxtê Hakis, 152
Taxtê Xêl, 30
Tekirdağ, 166, 304
Tercan, 252
Teşnik, 136, 266
Tevnasi, 40
Tevranu, 63
Tokat, 79, 295
Tornova, 211

Torunoba, 115
Torut, 189
Toygar, 278
Tozenek, 171
Trakya, 166
Tunceli, 2, 28, 40, 76, 77, 80, 81, 102, 103, 105, 106, 107, 112, 113, 114, 117, 123, 130, 139, 145, 181, 185, 217, 218, 224, 238, 249, 251, 271, 272, 282, 283, 295, 312, 382, 384, 387, 388, 389
Turuşmek, 285
Tujik, 279
Türktaner, 162, 166, 195, 213, 214, 264

U

Ulukale, 127, 162, 264
Urfa, 269
Uşak, 35, 40
Uwa Çeqteqe, 173

V

Van, 35
Vank, 218
Vankük, 174
Vartinik, 154, 207, 268, 273
Varto, 39, 48, 50, 83, 97, 161
Vıroz, 204
Viyale, 282

Y

Yemen, 53
Yeresk, 90

X

Xarige, 91
Xarpêt, 39, 86
Xavikpax, 246, 247
Xêç, 287
Xeçeliye, 228
Xeleku, 151
Xoromdüzü, 86
Xotera Çê Abaş, 292
Xozmerek, 11, 111, 131, 136, 204, 276, 277, 278

Z

Zankirek, 256
Zargovit, 89
Zel, 129, 145, 151, 153, 221
Zeranige, 101
Zeynel Tepe, 303
Zini Gediği, 189
Zırneq, 95

Bu kitapta konuşanların hepsi "sıradan" insanlardır. Onlar "1938 in kılıç artıkları" olarak anılıyorlar. Çocuklarına, torunlarına, komşularına, arkadaşlarına, her gün, evde, kahvede, köyde, hatta katliamı yaşadıkları yerlerde anlattıklarını -bir kere de- bu kitapta anlattılar. Genellikle "yaşamamız mucize" diyorlar, şükrediyorlar. "Katliamı hak ettik" diyen de, "Başımıza gelen yeni bir Kerbelaydı" diyen de var. 1938'i "dünyanın en büyük sırrı" gibi içinde saklayanlar var.

Kitap, sadece- tanık hikâyelerinden ibaret değil. "Dersim İsyanı" söylemine dayanak yapılan Gahmut ve Mansuran olaylarının ayrıntıları, Mağdurların Kurtuluş Savaşı'nda veya Rus Savaşı'nda aldıkları madalyalar, resmi beratlar, gizli soruşturma talimatları, verilen ödüller, hediye nesneler, kimi katliam emirleri, sürgün cetvelleri, tapu kayıtları, askerlerce evlatlık alınan kız çocuklarına dair belgeler, eski fotoğraflar da kitapta yer alıyor. 1938 trajedisini çıplak şekilde gözler önüne seriyor.

dipnot yayınları
Selanik Caddesi 82/32 Kızılay - Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 Faks: (0 312) 419 25 32
dipnotkitabevi@yahoo.com
dipnot